

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ AÇISINDAN
TÜRKİYE’NİN NÜFUS POLİTİKALARI VE
NÜFUSLANMA SÜRECİ

Burhan CAN

2502150027

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Sedat AVCI

İSTANBUL - 2021

ÖZ

DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ AÇISINDAN TÜRKİYE’NİN NÜFUS POLİTİKALARI VE NÜFUSLANMA SÜRECİ

BURHAN CAN

Türkiye’deki demografik geçişin incelendiği bu çalışmada, demografik fırsat penceresinin üçüncü aşamada açıldığı belirlenmiştir. Türkiye, 1985-2015 döneminde demografik geçişin üçüncü aşamasını yaşamıştır. Ülke, fırsat penceresinin açılması için gereken %30 genç nüfus sınırına ancak 2000 yılında düşmüştür. %50’lik genel bağımlılık oranına ise 2010’da ulaşmıştır. Her iki tarih de geçişin üçüncü aşamasına tekabül eder. Bu çalışma demografik geçiş süreci ve demografik fırsat penceresine coğrafi bir yaklaşım getirmiştir. Zira dünya nüfusu bölgelere göre ele alınmış, Türkiye nüfusu ise bölge ve illere göre analiz edilmiştir. Bu analizle fırsat penceresi döneminin bölge ve illere göre farklı tarihlerde açıldığı ortaya konulmuştur. Dahası aynı pencerenin bazı illerde hiç açılmadığı, bazı illerde ise kapanmaya başladığı saptanmıştır. Sözü geçen durum ArcGIS 10 programıyla haritalandırılmıştır.

Çalışmanın temel bulguları arasında demografik geçişin ülkenin batısı ve doğusundaki bölgelerde farklı geliştiği hususu vardır. Bu nedenle fırsat penceresi dönemi de bölge ve illere göre değişkendir. Fırsat penceresinin varlığı ekonomik büyüme için yeterli değildir. Bu dönemde işgücü arzı artar. Artan işgücü istihdam edilmezse süreç demografik kriz penceresine evrilebilir. Bunun yaşanmaması için; demografik, jeopolitik ve sosyoekonomik faktörlerin birlikte değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca devletçi yahut kamucu teşebbüslerin tamamen devre dışı bırakılmaması (bypass edilmemesi) da önemlidir. Bu çalışmada Türkiye’de uygulanan nüfus, ekonomi ve istihdam politikaları; tarihi coğrafya, ekonomik coğrafya ve nüfus coğrafyası bağlamında ele alınmıştır. Sonuçta demografik fırsat penceresinin verimli kullanılmadığı, nüfus artışına yönelik politikaların sonuç vermediği saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Demografik Geçiş Süreci, Demografik Fırsat Penceresi, Nüfus Coğrafyası, Demografi, Türkiye.

ABSTRACT

POPULATION POLICIES AND POPULATION PROCESS OF TURKEY IN TERMS OF DEMOGRAPHIC WINDOW OF OPPORTUNITY

BURHAN CAN

It is specified in this study that the demographic window of opportunity opened in the third stage of the demographic transition in Turkey. Turkey has experienced the third stage of demographic transition during the period of 1985-2015. It was not until 2000 that the ratio of young population has dropped to below 30% in Turkey. The general dependency rate of 50% was reached in 2010. Both dates correspond to the third stage of the transition. This study brings a geographic approach to the process of demographic transition and the demographic window of opportunity owing to the consideration of world's population by regions, and the analysis of the population in Turkey by region and provinces. By this means, it is revealed in this study that the window of opportunity period opens on different dates in the regions and the provinces. Furthermore, it is determined that while the same window has never opened in some provinces, it has started closing in some others. This situation has been mapped using the ArcGIS 10 method.

Among the main findings of the study is that the demographic transition develops differently in the western and eastern regions of the country. Therefore, the window of opportunity period in the regions and provinces is also variable. The occurrence of a window of opportunity is not sufficient for economic growth. The supply of labor increases during this period. Unless the increased labour force is employed, the process can evolve into a demographic window of crisis. For this not to happen; demographic, geopolitical and socioeconomic factors should be evaluated together. It is also important that statist enterprises are not completely bypassed. In this study, population, economic and employment carried out in Turkey are analyzed in the context of historical geography, economic geography and population

geography. As a result, it is found that the demographic window of opportunity has not been used efficiently and that the policies aimed at population growth has not produced results so far.

Keywords: Demographic Transition Process, Demographic Window of Opportunity, Population Geography, Demography, Turkey.

ÖNSÖZ

Demografik geçiş sürecini yaşıayan toplumlarda doğurganlıkta görülen düşüş, toplam nüfus içinde çocukların orantısal olarak azalmasını sağlar. Diğer yandan, geçiş süreci henüz tamamlanmadığı için, yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payında ciddi bir artış da görülmez. Çocuk ve yaşlı nüfusun orantısal olarak azalmasıyla, çalışma çağındaki nüfus artar. Bu durum, iktisadi kalkınma için bir fırsat sunar ve bu özel döneme literatürde “demografik fırsat penceresi” adı verilir. Aynı dönem, “demografik armağan” ve/veya “demografik bonus” olarak da anılabilir.

Bu çalışmada demografik fırsat penceresi döneminin açılış ve kapanışı için birtakım sınırlar çizilmiştir. Dahası, Türkiye’nin Cumhuriyet’in kuruluşundan bugüne kadarki nüfus politikaları, nüfuslanma süreci ve nüfus yapısı (demografik geçiş süreci) sözü geçen pencereden ele alınmış; bu sürecin ekonomi ve istihdam politikalarına etkileri ekonomik coğrafyanın yanında tarihi coğrafya ve nüfus coğrafyası perspektifinden analiz edilmiştir.

Bu vesileyle, doktora programına başladığım günden doktora tezini bitirdiğim süre boyunca; desteğini esirgemeyen, disiplinli olduğu kadar mükemmeliyetçi çalışmamı sağlayan, ufuk açıcı görüşlerinin yanında katkılarını da esirgemeyen ve fakat üzerimde büyük emeği olan çok kıymetli hocam Prof. Dr. Sedat AVCI’ya sonsuz teşekkür ettiğimi belirtmek isterim. Uzun soluklu tez izleme süreci boyunca katkı sağlayıcı ve motive edici eleştirileriyle araştırmaya değer katan Doç. Dr. M. Fatih DÖKER ile değerli hocam Prof. Dr. Hüseyin TUROĞLU’na teşekkürü bir borç bilirim. Tezin İngilizce özetinin son kontrollerini yapan meslektaşım ve dostum Mutlu ASLAN’a teşekkür ederim. Ayrıca en iyiyi hazırlamak için görece uzun süren tez dönemi süresince sabırla yanımda duran ve şahsımı destekleyen sevgili eşim Olcay CAN ile biricik oğlum Can Karahan CAN’a şükranlarımı sunarım.

BURHAN CAN

İSTANBUL, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
TABLolar LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM NÜFUSUN GELİŞİMİ

1. DÜNYA NÜFUSUNUN SAYISAL GELİŞİMİ	21
2. DEMOGRAFİK GEÇİŞ VE DÜNYA NÜFUSU	25
3. DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ VE ETKİLERİ	35

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE’NİN NÜFUSLANMA SÜRECİ

1. TÜRKİYE’DE NÜFUS POLİTİKALARI VE NÜFUSUN GELİŞİMİ.....	47
1.1. 1923-1946 Dönemi Nüfus Politikaları.....	48
1.2. 1946-1960 Dönemi Nüfus Politikaları.....	51
1.3. 1960-2014 Dönemi Nüfus Politikaları.....	53
1.4. 2014 Sonrası Nüfus Politikaları.....	59
2. TÜRKİYE İÇİN DEMOGRAFİK GEÇİŞ SÜRECİ	65
2.1. Birinci Aşama: 1923-1955 Dönemi	67
2.2. İkinci Aşama: 1955-1985 Dönemi.....	77
2.3. Üçüncü Aşama: 1985-2015 Dönemi.....	85
2.4. Dördüncü Aşama: 2015-2060 Dönemi	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRKİYE İÇİN DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ

1. TÜRKİYE NÜFUSUNUN SAYISAL GELİŞİMİ.....	97
2. TÜRKİYE NÜFUSUNUN YAŞ VE CİNSİYET YAPISI.....	101

2.1. Türkiye'nin Yaş Yapısındaki Değişimin Nüfus Piramitlerine Yansıması.....	101
2.2. Türkiye'de Geniş Yaş Grupları Değişimi ve Bağımlılık Oranları.....	106
2.3. Demografik Fırsat Penceresi Açısından Türkiye'de Medyan (Ortanca) Yaş.....	112
3. DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME KAYNAĞI OLABİLİR Mİ?	114
3.1. Türkiye'de Nüfus ve İstihdam Arasındaki İlişki	118
3.2. Demografik Perspektiften Türkiye'de Ekonomi ve İstihdam Politikaları	126
4. TÜRKİYE'DE DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ.....	133
4.1. Türkiye'de Ekonomik Göstergeler Bakımından Demografik Fırsat Penceresi Dönemi	135
4.2. Türkiye'de Bölgelere ve İllere Göre Demografik Fırsat Penceresi	143
4.3. Türkiye'nin Demografik Fırsat Penceresi Temel İşgücü Göstergeleri Açısından Demografik Kriz Penceresine Dönüşür mü?	187
SONUÇ	203
KAYNAKÇA.....	213
EKLER	250
ÖZGEÇMİŞ	282

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. M.Ö. 8000'den 21. yüzyılın sonuna kadar olan döneme ilişkin nüfus ve yıllık nüfus artışı tahminleri	25
Şekil 2. Demografik dönüşüm teorisi ilk ortaya konulduğunda nüfusun gelişiminin üç aşamada gerçekleştiği varsayılmıştır	29
Şekil 3. Dört aşamalı demografik dönüşümün şematik gösterimi	30
Şekil 4. Beş aşamalı demografik dönüşümün şematik gösterimi	30
Şekil 5. Dünya genelinde kaba doğum hızı ve kaba ölüm hızı ile nüfusun gelişimi (1950-2100)	32
Şekil 6. Farklı kıta ve bölgelere göre nüfus gelişimi (1950-2100)	33
Şekil 7. 1935-2020 döneminde toplam doğurganlık oranındaki değişim	63
Şekil 8. Türkiye nüfusuna ait bazı demografik tahminler: 1935-1975	70
Şekil 9. Türkiye'de 5 yaşında yaşam beklentisi ve bebek ölüm oranı tahminleri: 1935-1975	72
Şekil 10. Türkiye'de toplam doğurganlık hızı ve yaşam beklentisi: 1935-1975	73
Şekil 11. Türkiye'de toplam nüfus miktarı ve nüfus artış hızı: 1935-2019	75
Şekil 12. Türkiye'de ilk evlenme yaşı: 1935-1990	75
Şekil 13. Türkiye'de kadınların ilk evlenme yaşı: 1930-1975	76
Şekil 14. Türkiye'de toplam doğurganlık hızı ve yaşam beklentisi: 1955-2020	80
Şekil 15. Türkiye'de bebek ölüm oranı ve doğumda yaşam beklentisi: 1955-2020	81
Şekil 16. Türkiye'de kaba doğum oranı, kaba ölüm oranı ve doğal nüfus artış hızı: 1950-2020	82
Şekil 17. Türkiye'de kadınların ilk evlenme yaşı: 1955-2018	84
Şekil 18. Türkiye'de toplam doğurganlık hızı ve bebek ölüm oranı: 1980-2020	87
Şekil 19. Almanya ve Japonya'da toplam doğurganlık oranı ve toplam nüfus: 1950-2020	89
Şekil 20. Türkiye'de kaba doğum/ölüm hızı, nüfus artış hızı ve kadın başına düşen doğum sayısı: 1980-2020	90
Şekil 21. Türkiye demografik geçiş sürecinin üçüncü evresinde nüfus	90
Şekil 22. Demografik geçiş sürecinin dördüncü aşamasında Türkiye nüfusu	93
Şekil 23. Türkiye'de nüfus senaryoları: 2020-2075	94
Şekil 24. Türkiye'de yaş grubu oranı ve toplam nüfus bakımından beklentiler: 2018-2080	95
Şekil 25. Türkiye'de toplam nüfus ve nüfus artış hızı: 1927-2020	99
Şekil 26. TÜİK ve BM'ye ait Türkiye nüfus projeksiyonları: 2020-2080	100
Şekil 27. Türkiye'nin nüfus piramitleri (1935-2020)	102
Şekil 28. Türkiye'de nüfusun geniş yaş gruplarına göre dağılışı (1935-2020)	109
Şekil 29. Türkiye'de nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı ve genel bağımlılık oranı (1935-2050)	111
Şekil 30. Türkiye'de cinsiyete göre medyan yaş: 1935-2020	112
Şekil 31. Türkiye'de nüfus ve istihdam göstergeleri: 1990-2019	121
Şekil 32. Türkiye'de kadın ve erkek nüfusa ait işgücü verileri: 1990-2019	122
Şekil 33. Türkiye'de erkek nüfusa ait istihdam verileri: 1990-2019	123
Şekil 34. Türkiye'de kadın nüfusa ait istihdam verileri: 1990-2019	125

Şekil 35. Türkiye ve seçilmiş bazı ülkelerde 15-64 yaş grubundaki kadınların işgücüne katılım oranı: 2018 yılı	128
Şekil 36. Gayri safi yurtiçi hâsıla oranlarının değişimi (1923-2019)	132
Şekil 37. Türkiye’de işgücü, istihdam ve işsizlik göstergeleri: 2000-2023	133
Şekil 38. Karşılaştırmalı yıllık GSYİH büyüme oranları (Türkiye/OECD/Dünya)... ..	136
Şekil 39. Karşılaştırmalı kişi başına düşen GSYİH (Türkiye/OECD/Dünya)	137
Şekil 40. Karşılaştırmalı toplam işsizlik oranı (Türkiye/OECD/Dünya): 1995-2018 (%)	138
Şekil 41. Türkiye’de işgücü ve istihdam göstergeleri: 2000-2023	138
Şekil 42. 2009-2018 dönemi toplam işsizlik oranı mukayesesi (%).....	139
Şekil 43. Türkiye’de genç nüfus (15-24 yaş) işsizlik oranı	139
Şekil 44. Karşılaştırmalı genç nüfus (15-24 yaş) işsizlik oranı	140
Şekil 45. Türkiye ve bazı ülkelerde asgari ücretle çalışanların toplam çalışanlara oranı (%)	141
Şekil 46. 1935 yılı genel nüfusu sayımı sonuçlarına göre demografik fırsat penceresi sadece İstanbul için geçerlidir.	144
Şekil 47. İllerin geniş yaş gruplarındaki payları (1935)	145
Şekil 48. 1955 Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller.	146
Şekil 49. İllerin nüfuslarının geniş yaş gruplarına göre payları (1945 ve 1955)	147
Şekil 50. Türkiye yaş grupları haritası: 1945 yılı	149
Şekil 51. Türkiye yaş grupları haritası: 1955 yılı	150
Şekil 52. 1965 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre demografik fırsat penceresinden sadece İstanbul ilinden söz edilebilir	151
Şekil 53. Türkiye yaş grupları haritası: 1965 yılı	152
Şekil 54. İllerin nüfuslarının geniş yaş gruplarındaki payları (1965 yılı).....	153
Şekil 55. Genç nüfus oranı %35’in altında olan iller ve Türkiye ortalaması: 1975 yılı	154
Şekil 56. İllerin nüfuslarının geniş yaş gruplarındaki payları (1975)	155
Şekil 57. Türkiye yaş grupları haritası: 1975 yılı	156
Şekil 58. 1985 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller	157
Şekil 59. Demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 1985 yılı.....	157
Şekil 60. Genç nüfus oranı %30-%35 arasında olan iller: 1985 yılı.....	158
Şekil 61. Genç nüfus oranı %45’in üzerinde olan iller: 1985 yılı	158
Şekil 62. Türkiye yaş grupları haritası: 1985 yılı	160
Şekil 63. İllerin nüfuslarının geniş yaş gruplarındaki payları (1985)	160
Şekil 64. 1990 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller.	161
Şekil 65. Genç nüfus oranı %30-%35 arasında olan iller (1990)	162
Şekil 66. Genç nüfus oranı %30-%35 arasında olan iller (1990)	163
Şekil 67. İllerin nüfuslarının geniş yaş gruplarındaki payları (1990)	164
Şekil 68. Türkiye yaş grupları haritası (1990)	164
Şekil 69. 2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller	166

Şekil 70. Marmara Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller (2000)	166
Şekil 71. Ege Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller (2000)	167
Şekil 72. İllerin nüfuslarının geniş yaş gruplarındaki payları (2000)	168
Şekil 73. Türkiye yaş grupları haritası: 2000 yılı	168
Şekil 74. 2010 ADNKS Sonuçlarına Göre Demografik Fırsat Penceresinin Açık Olduğu İller	170
Şekil 75. İllerin nüfuslarının geniş yaş gruplarındaki payları (2010)	170
Şekil 76. Marmara Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2010 yılı yaş grupları	171
Şekil 77. Ege Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2010 yılı yaş grupları	171
Şekil 78. İç Anadolu Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2010 yılı yaş grupları	172
Şekil 79. Türkiye 0-14 yaş grubu haritası (2010)	173
Şekil 80. Karadeniz Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2010 yılı yaş grupları	174
Şekil 81. Türkiye 15-64 yaş grubu haritası (2010)	174
Şekil 82. Türkiye 65 üstü yaş grubu haritası (2010)	175
Şekil 83. Türkiye yaş grupları haritası (2010)	176
Şekil 84. 2020 ADNKS sonuçlarına göre demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller	177
Şekil 85. Türkiye 65 ve üstü yaş grubu haritası: 2020 yılı	177
Şekil 86. Türkiye 0-14 yaş grubu haritası (2020)	178
Şekil 87. Marmara Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2020 yılı yaş grupları	179
Şekil 88. Türkiye 15-64 yaş grubu haritası (2020)	180
Şekil 89. Ege Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2020 yılı yaş grupları	180
Şekil 90. İç Anadolu Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2020 yılı yaş grupları	181
Şekil 91. Karadeniz Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2020 yılı yaş grupları	182
Şekil 92. Akdeniz Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2020 yılı yaş grupları	183
Şekil 93. Genç nüfus oranı %30'un üzerinde olan iller ve Türkiye ortalaması: 2020 yılı	184
Şekil 94. İllerin nüfuslarının geniş yaş gruplarındaki payları (2020)	186
Şekil 95. Türkiye Yaş Grupları Haritası: 2020 Yılı	186
Şekil 96. Marmara Bölgesi il bazında temel işgücü göstergeleri: 2008 yılı	188
Şekil 97. Ege Bölgesi il bazında temel işgücü göstergeleri: 2008 yılı	189
Şekil 98. Akdeniz Bölgesi il bazında temel işgücü göstergeleri: 2008 yılı	189
Şekil 99. İç Anadolu Bölgesi il bazında temel işgücü göstergeleri: 2008 yılı	190
Şekil 100. Karadeniz Bölgesi il bazında temel işgücü göstergeleri: 2008 yılı	191
Şekil 101. Doğu Anadolu Bölgesi il bazında temel işgücü göstergeleri: 2008 yılı	191

Şekil 102. Güneydoğu Anadolu Bölgesi il bazında temel işgücü göstergeleri: 2008 yılı	
.....	192

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1950 öncesinde nüfusun kıtalara oransal dağılışı.....	23
Tablo 2. OECD ve seçilmiş bazı ölkelerde büyüme oranı: 1961-2000 (%)	40
Tablo 3. Bazı gelişmiş ölkelerde doğumda beklenen yaşam süresi: 2005-2016	45
Tablo 4. Sayım yıllarına göre Türkiye nüfusu ve sayım dönemlerindeki yıllık nüfus artış hızı: 1927-2020	51
Tablo 5. Dünya geneline ait yıllık nüfus artış hızı ile Türkiye'nin değerlerinin karşılaştırılması (1950-2020).....	52
Tablo 6. Türkiye'de yaş gruplarının toplam nüfusa oranı: 1935-1955 (%).....	77
Tablo 7. Türkiye'de toplam nüfus ve nüfus artış hızı: 1927-2019	83
Tablo 8. Türkiye'de yaş gruplarının toplam nüfusa oranı: 1955-1985 dönemi (%)....	85
Tablo 9. Türkiye'de yaş gruplarının toplam nüfusa oranı: 1985-2015 dönemi (%)....	92
Tablo 10. Türkiye nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımı: 1935-2020	108
Tablo 11. Türkiye'de nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı (1935-2020)	134
Tablo 12. Marmara Bölgesi demografik fırsat penceresinin açık olduğu illerde il bazında temel işgücü göstergeleri ve 15-64 yaş grubu oranı: 2010.....	193
Tablo 13. Ege Bölgesi demografik fırsat penceresinin açık olduğu illerde il bazında temel işgücü göstergeleri ve 15-64 yaş grubu oranı: 2010	194
Tablo 14. Akdeniz Bölgesi demografik fırsat penceresinin açık olduğu illerde il bazında temel işgücü göstergeleri ve 15-64 yaş grubu oranı: 2010.....	195
Tablo 15. İç Anadolu Bölgesi demografik fırsat penceresinin açık olduğu illerde il bazında temel işgücü göstergeleri ve 15-64 yaş grubu oranı: 2010.....	196
Tablo 16. Karadeniz Bölgesi demografik fırsat penceresinin açık olduğu illerde il bazında temel işgücü göstergeleri ve 15-64 yaş grubu oranı: 2010.....	196
Tablo 17. Doğu Anadolu Bölgesi demografik fırsat penceresinin açık olduğu illerde il bazında temel işgücü göstergeleri ve 15-64 yaş grubu oranı: 2010.....	197
Tablo 18. TÜİK düzey 2 bölgelerine göre temel işgücü göstergeleri: 2020 yılı	199
Tablo 19. TÜİK düzey 2 bölgelerine göre istihdam edilenlerin sektörel dağılımı ve işsizlik oranı: 2015 yılı	201
Tablo 20. TÜİK düzey 2 bölgelerine göre istihdam edilenlerin sektörel dağılımı ve işsizlik oranı: 2020 yılı	202

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
akt.	: aktaran
bkz.	: bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
b.y.y.	: basım yeri yok
CBS	: Coğrafi Bilgi Sistemleri
CEDAW	: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women
DESA	: Department of Economic and Social Affairs
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK-AR	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi
DMO	: Devlet Malzeme Ofisi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
ECAFE	: Economic Commission for Asia and the Far East

GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
HÜNEE	: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
ICPD	: International Conference on Population and Development
IFAD	: International Fund For Agricultural Development
ILO	: International Labour Organization
IMF	: International Monetary Fund
İng.	: İngilizce
IRRI	: International Rice Research Institute
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
KGSM	: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
Md.	: Madde
MERNİS	: Merkezi Nüfus İdare Sistemi
MIPAA	: Madrid International Plan of Action on Ageing
MITI	: Ministry of Foreign Trade and Industry
MKEK	: Makine Kimya Endüstrisi Kurumu
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra

NATO	: North Athlantic Treaty Organization
no.	: numara
NSDAP	: Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
Ort.	: Ortalaması
Par.	: Paragraf
PRB	: Population Reference Bureau
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SEKA	: Selüloz ve Kâğıt
s.n.y.	: sayfa numarası yok
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TC-KB	: Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TC-SSB	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TL	: Türk Lirası
TNSA	: Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması

TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
Tr.	: Türkçe
TSKB	: Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası
TÜCAUM	: Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
t.y.	: tarih yok
UN	: United Nations
UNDP	: United Nations Development Programme
UNHCR	: United Nations High Commissioner for Refugees
UNICEF	: United Nations International Childrens Emergency Fund
vb.	: ve benzeri, ve bunun gibi
vd.	: ve diğerleri
Vol.	: Volume
WFP	: World Food Programme
WHO	: World Health Organization
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

Coğrafi bakış açısıyla düşünmenin ehemmiyeti, daha 1800’lerde, her türlü siyasetin tasarlanıp hayata geçirilmeye çalışılması sırasında oldukça kapsayıcı bir biçimde ifade edilmiştir.

Hâlihazırdaki beşeri coğrafya yaklaşımı, mekân ve bölgelerin sürekli değişen bir küresel sistemin bileşenleri olduğu fikrine dayanır. Bir görüşe göre; beşeri coğrafyanın her dalı, aynı zamanda ve daima tarihi coğrafyadır. Yani her yer ve her bölgede var olan mekânsal ilişkiler, tarihsel miras ve dönüşümü ortaya çıkaran hususlardır ki; söz konusu unsurlar, aynı şekilde gerçekleşmemekte; ancak mekânsal özelliklerce güçlendirildiği, hafifletildiği veya değiştirildiği ölçüde gelişim sergilemektedir (Knox ve Marston, 2001: 65).

Her ne kadar incelenmekte olan konu, özü (nüfus) itibariyle çok yeni bir mesele değilse de; böylesi bir çalışmada, olgulara bir coğrafyacı gözüyle bakılmış ve olgular coğrafi bakış açısıyla kritik edilmiştir. Thomas Kuhn’un da vurguladığı gibi bilim, sürekli olarak yenilikleri keşfetmeyle uğraşmak değildir; daha ziyade, var olan, iyi yapılaşmış bilgi kütlelerini yaymak üzere kabul edilmiş süreçleri dikkatli bir şekilde uygulamaya çalışmaktır (Özgüç ve Tümertekin, 2014: 7). Hatta bilimin yukarıdaki özelliğini coğrafya özeline uyarlayan Tümertekin: *“Coğrafyacı olay ve olguları konum, uzantı ve yoğunluğuna göre analiz etmekle birlikte, bu analiz zaman içinde de süreceği için bir dördüncü boyut daha eklenir ki, bu da tekrarlama değildir. Yeryüzünün sürekli değişen fiziki ve beşeri çehreleri, coğrafyacıların dünyanın her tarafını, mekânsal bakış açısından sürekli yorumlamalarını zorunlu kılar”* demektedir (Tümertekin, 1997: 9).

Bu bağlamda birçok disiplinin inceleme sahasında olan nüfusun, söz konusu disiplinlerce farklı şekilde ele alınıp irdelendiği bir hakikat olmakla birlikte; aynı disiplinlerin aynı konuyu farklı perspektif, yöntem, prensip, teknik, dil vb. kullanmak suretiyle yazıya döktükleri açıktır. Örneğin en temel

düzeyde, birlikte yaşayan bireylerin oluşturduğu nüfusu nicel ve nitel olarak inceleyen demografi (Başar, 2013: 1) için önemli olan nüfus istatistikleridir. Demografi: “Doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve göç etme olayları; bu olaylar üzerine etkin olan veya onlarla ilgisi bulunan siyasal, sosyal, moral, kültürel, ekonomik, coğrafik ve sıhhi olayları; nüfusun cinsiyet, yaş, medeni hal gibi muhtelif vasıfları bakımından oluşumunu istatistik usulleriyle inceleyen bilimdir” (Yüceuluğ, 1966: 8). Bir başka eserde demografi; nüfus verilerinin neler olduğunu, hangi tür verilerin ne şekilde toplanacağını, veri toplamadaki yöntemlerin neler olacağını belirleme gibi konuları içeren bilim dalı şeklinde tanımlanmakta; nüfusun doğum, ölüm, evlenme, hane halkı sayısı vb. verilerin kullanılarak analiz edildiği vurgulanmaktadır (Şahin, 2015: 13). Öyle ki, Almancada demografi, nüfus istatistiği manasına gelen “die Bevölkerungsstatistik” şeklinde de kullanılır. O halde demografin işinin, nüfusla alakalı olayların ölçülmesi ve analizi olduğu söylenebilir.

Bunun dışında kalan ancak tabiatı itibarıyla nüfusla ilgili olan disiplinlerden tarih, daha ziyade çatışmalar, savaşlar, anlaşmalar, göçler vb. şeklinde sıralanabilecek beşeri münasebetlerin yahut demografik olayların evrimini kronolojik silsileyi gözeterek irdelerken; sosyoloji, insan topluluklarını farklı yönleriyle ve gözlem yapmak suretiyle inceler. Ekonomi, siyaset bilimi, etnoloji, antropoloji, arkeoloji ve kamu yönetimi de nüfusla ilgilenen diğer disiplinlerdir. Şüphesiz buraya kadar yapılan açıklamalar, coğrafyanın nüfusu irdelerken diğer disiplinlerden ne şekilde ayrıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Bir ülkede beslenme, giyinme, konut, alt yapı, üst yapı, eğitim, sağlık, kültür, eğlence ve rekreasyon gibi gereksinimleri karşılayacak planlamalar yapılırken; göz önünde tutulması zorunlu hususlardan biri, hatta en önemlisi nüfustur. Başka bir ifadeyle istihdam, işsizlik, ücret, çalışma şartları, mesken, eğitim ve genel refah konularının hepsinin beşeri kaynaklarla ilgili olduğu; çalışma sahasında insan olan her disiplinin dile getirdiği bir olgudur. Tümertekin; yeryüzü coğrafi bölgelerinin farklı görünüm kazanmasına sebep

olan elemanlarının başında, insan topluluğunun geldiğini ve coğrafyanın temelinde beşeri kaynaklar ile doğal çevre arasındaki ilişkilerin yattığını ifade eder (Tümertekin 1978: 61). Bu noktada beşeri kaynaklardan kastedilenin insan olduğu söylenebilir. “İnsanın doğuşu, yaşamı, ekonomik faaliyetleri, yaşadığı çevre ile olan ilişkisi, mekânı nasıl kullandığı ve düzenlediği vb. hususlar; gelişme seviyesi ne olursa olsun bütün ülkeler için büyük önem taşır” (Başol, 1988: 3-4). O halde yerleşme, nüfus yapısı, nüfus yoğunluğu, nüfusun cinsiyet durumu, nüfus artış hızı ve gereksinimlerdeki gelişmelerin beşeri kaynaklarla doğa arasındaki ilişkileri ortaya koydukları açıktır (Kolars ve Nystuen, 1974 akt. Başol, 1988: 4). Hiç şüphe yok ki, doğal çevre ile insan ve faaliyetleri arasında var olan ilişkileri ortaya çıkarmayı amaçladığı kabul edilen coğrafyanın, insan ekolojisinin bilimi şeklinde nitelendirilmesi (Barrows, 1985: 158); coğrafyanın nüfus meseleleriyle daha fazla alakadar olmasını zorunlu kılar.

Nüfusun miktarı, artışı, yaş ve cinsiyet kompozisyonu vb. konuların herhangi bir ülkenin iktisadi yapısı hakkında fikirler verdiği, yalnız coğrafyacılar tarafından değil, diğer disiplinlerdeki araştırmacılarca da sürekli dile getirilmektedir. Nüfus ile iktisadi kalkınma arasındaki ilişki ise geçmişten günümüze sürekli irdelenmiştir. Bu tartışmaların odağında nüfus artışının ekonomik büyümeyi ne şekilde etkilediği hususu vardır. Nüfus artışının iktisadi büyüme önünde bir engel mi yahut aynı büyümeyi uyaran bir olgu mu olduğu halen tartışılmaktadır. Bu tartışmalar ışığında, nüfusun ekonomik büyümeye tesir edebileceği ve özellikle nüfusun yaş yapısının; işgücü, eğitim, sağlık ve istihdam politikalarıyla etkileşim içinde olduğu ve iktisadi büyümeye katkıda bulunabileceği sonucuna varıldığı açıktır. Nitekim söz konusu husus, “Demografik Fırsat Penceresi” kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Nüfusun özelliklerinin belirlenmesinde doğum ve ölüm hızlarındaki eğilimlerin belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu iki değişken nüfuslanma sürecinin temelini oluşturmaktadır. Doğum ve ölüm hızlarının zaman içindeki değişimi, “Demografik Geçiş” olarak yeni bir kavramın tanımlanmasını gerektirmiştir. “Demografik Geçiş”; yüksek doğurganlık ve yüksek ölüm

oranlarının hüküm sürdüğü durumdan (geleneksel demografik rejim), doğumların bilinçli kontrol edildiği ve ölüm oranlarının d  t    yeni duruma (modern demografik rejim) geçme olayıdır (Behar, vd., 1999: 21; Lee, 2003: 167; Reher, 2004: 33; Yüksel ve Kocaman, 2007: 57; Y ce ahin, 2009: 2; Blue ve Espenshade, 2011: 721;  zbay, 2015: 254; Sertkaya Doğan, 2018: 29, 39 ve 2019: 63). Geçiş, “Demografik Fırsat Penceresi” dönemini yaratan ana süreçtir.

   nc  dünya ülkeleri ya da gelişmekte olan ülkelerin çoğu, birbirinden farklı özelliklere sahip olsa da, aynı sorunlarla mücadele etmektedir. Bu ülkelerde tarımsal üretime dayalı bir ekonomik yapı olduğu gibi; okullaşma oranı düşük, sağlık hizmetlerine erişim ile beslenme koşulları yetersizdir. Teknolojiden yoksun tarımsal üretimi gerçekleştirmek meşakkatli olduğundan, ailelerin tarımsal üretimi sürdürebilecek sayıda; çok çocuklu ve kalabalık olmaları adeta zorunluluktur. Harrison; aynı ülkelerde çok  ocuk sahibi olmayı gerekçelendirirken, özellikle erkek çocuklarının ya lılık günleri için birer sigorta olarak kabul edildiğini belirtmektedir (Harrison, 1984; Harrison, 1993: 173-174). Bu ülkelerde sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınanlar, yalnızca modern sektörlerde  alı mı  ve düzenli bir geliri olanlardır. Kaldı ki, aynı ülkelerde insanların emekli olduklarında en çok gereksinim duydukları ya lı bakım hizmetleri yahut “Gerontoloji” olanaklarının sunulduğu tesisler yok denecek kadar azdır. Bu nedenle böyle ülkelerdeki yaşlıların, sosyal güvenceleri olsa bile, çocuklarına ihtiyaç duydukları açıktır. Yine kötü sağlık ve beslenme koşullarının yanı sıra savaşlar da; hem bebek/ ocuk ölüm oranlarını arttırmakta, hem de bireylerin ortalama yaşam sürelerini kısaltmaktadır.

Uygarlığın zamanla gelişip yayılması, bu ülkelerin göreceli de olsa zenginle melerini sağlamakta; nispeten zenginleşen ülkeler, öncelikle ölüm oranlarını düşürmekte ve ortalama yaşam sürelerini uzatmaktadır. O halde demografik geçişle birlikte, yüksek doğum ve ölüm oranlarının gözlendiği bir durumdan ölüm ve doğum oranlarının azaldığı yeni bir duruma dönüşüm söz konusudur. Bu dönüşüm, 100 ila 300 yıl arasında değişen aralıklarla

gerçekleşir. Aynı süreçte bağımlı nüfus dışında kalan çalışabilir nüfusun toplam nüfus içindeki payının artmasıyla “Demografik Fırsat Penceresi (Demographic Opportunity Window)” olarak isimlendirilen bir dönem ortaya çıkar (Barlow, 1994). “Demografik Fırsat Penceresi” kabaca 30-40 yıl sürer (Blue ve Espenshade, 2011: 723; Özbay, 2015: 255).

İlk kez Demograf Warren Simpson Thompson tarafından 1929’da dile getirilen ve daha sonra “Demografik Değişim Kuramı” (The Demographic Transition Theory) olarak adlandırılan modelde farklı doğum ve ölüm hızları ile nüfusun gelişme hızı arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Bu noktadan hareketle, bilhassa geçtiğimiz iki yüz yıl boyunca sanayileşen günümüzün gelişmiş ülkelerinin nüfus seyri incelenmiş ve birtakım neticelere varılmıştır. Bu sonuçların en önemlisi, endüstrileşme ve iktisadi gelişme ile doğum-ölüm hızları arasında ters orantı mecrasında akan ilişkidir. Bu değişimin her ülkede eşit ya da birbirine yakın bir zaman diliminde gerçekleşeceği söylenemez. Örneğin demografik değişimin son evresinde bulunan Batılı toplumlar, adı geçen süreci yaklaşık yüz yıl yaşamışken; günümüzün gelişmekte olan ülkelerinin aynı süreci 40-50 yıl gibi çok daha kısa sürede yaşayacağı veya yaşadığı savunulmaktadır (Kirk, 1971; Watkins, 1987; Bongaarts ve Watkins, 1996; Caldwell, 2001; Bongaarts, 2002; Reher, 2004; Caldwell, 2006: 228-230; Yüksel, 2007 akt. Yüceşahin, 2009: 3; Blue ve Espenshade, 2011: 722-723). Sanayi Devrimi’nin doğum yeri İngiltere’de demografik geçiş süreci takriben iki yüz yılda tamamlanmıştır (Harrison, 1993: 167).

Demografik geçiş sürecini yaşayan toplumlarda doğurganlık hızında görülen düşüş, toplam nüfus içinde çocukların orantısal olarak azalmasını ve çocuk bağımlılık oranının asgariye inmesini sağlar. Öte yandan geçiş süreci henüz tamamlanmadığından, bir başka bağımlı kesim olan yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payında da ciddi bir artış görülmez. Bağımlı nüfus olan çocuk ve yaşlı nüfusun orantısal olarak azalması; çalışma çağındaki nüfusun payının artmasını sağlar. Bu sürecin iktisadi kalkınma için eşsiz bir fırsat sunduğu savunulmaktadır. Zira yüksek doğurganlık hızının olduğu fakat

geçmişte kalan evrede doğmuş kuşakların, doğumlarından sonraki 15-20 yıllık dönemde, yani çalışma çağına girmelerinin ardından başlayan ve aynı kuşakların çalışma çağından çıkmalarına kadar süren bu dönem “Demografik Fırsat Penceresi” olarak isimlendirilmektedir (Barlow, 1994: 154-157; Can ve Özer, 2012: 1). “Demografik Fırsat Penceresi” terimi, ilk kez Barlow tarafından, nüfus artışı ile ekonomik büyüme ve gelişme arasında bir ilişki olduğuna dikkat çekmek için kullanılmıştır (Barlow, 1994: 154, 156).

Önceki paragraflarda değinildiği üzere gelişmiş Avrupa ülkeleri, demografik geçiş sürecini yaşamış ve çoğunlukla “Demografik Fırsat Penceresi”ni verimli kullanmışlardır. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk yarısında hızlı bir nüfus artışına sahne olan söz konusu ülkeler, II. Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda iktisadi, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle refah seviyelerini arttırmışlardır (Kurt, 2005: 278; Blue ve Espenshade, 2011: 722-723).

Ekonomik büyümenin yavaşlaması, istihdamın azalması, bakım masrafları, emeklilik harcamalarının artması vb. birçok problemi beraberinde getiren nüfusun yaşlanması sorunu; Avrupa’da öncelikli olmak üzere, küresel bir sıkıntı haline gelmiştir (Rürup, 2009: 1). Avcı’ya göre: “Kalkınma planlarının hazırlanmasında ve değerlendirilmesinde kullanılan göstergelerden biri olan yaş gruplarına göre nüfusun incelenmesi; özellikle gelecekteki nüfusun belirlenmesi, yatırımların tespiti ve kaynakların yönetilmesi açısından büyük önem taşır. Türkiye de bu bağlamda yaşlı nüfusun sayıca ve oransal olarak artışı şeklinde cereyan eden bir eğilime sahip olduğundan, gelecek ile ilgili planlarını yeniden şekillendirmelidir” (Avcı, 2014a: 300). Bir başka çalışmada Özbay: Türkiye’nin yaşlanan bir genç nüfusa sahip olduğunu dile getirmekte; Birleşmiş Milletler’in, nüfusunun %15’i yaşlı olan ülkeleri “yaşlı nüfus” kabul ettiğini belirtmekte ve nüfus projeksiyonlarına göre, Türkiye’nin 2045’te “yaşlı nüfus” kategorisine gireceğini vurgulamaktadır (Özbay, 2009: 2). Başar’a göre ise, Türkiye için 2010’da açılan fırsat penceresi muhtemelen 2040’ta kapanacaktır (Başar, 2013: 76).

Her ülkenin nüfuslanma açısından kendine özgü şartları olduğu unutulmamalıdır. Batı Avrupa ve ABD’de 19. yüzyıldan itibaren yaklaşık yüz yıldan daha uzun bir sürede meydana gelen değişim, gelişmekte olan ülkelerde birkaç on yılda, bazen daha kısa zaman dilimlerinde meydana gelmektedir. Nüfus yapısında ortaya çıkan bu değişimler, toplumsal açıdan bazı sorunlara neden olmakta; artan nüfusa yeni iş olanakları, daha çok gıda ve daha fazla konut ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 1997b: 104). Nüfus yapısında görülen değişikliklerin ülkelerin koşullarına göre farklılıklar içermesi ve farklı tedbirlerin alınmasını zorunlu hale getirmesi, Türkiye’nin de kendine özgü nüfus politikaları geliştirmesini gerektirmektedir.

Türkiye’de uygulanan nüfus politikaları ile aynı politikalar sonucunda ortaya çıkan nüfuslanma sürecinin, hatta ekonomi ve istihdam politikalarının “Demografik Fırsat Penceresi” merkeze alınarak, genelde coğrafya perspektifiyle ele alınması farkındalık yaratacaktır.

“Demografik Fırsat Penceresi Açısından Türkiye’nin Nüfus Politikaları ve Nüfuslanma Süreci” başlıklı bu araştırma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dünya nüfusunun gelişim çerçevesi çizilmiştir. Bu bağlamda dünya nüfusunun sayısal gelişimi üzerinde durulmuş ve Neolitik Dönem’den günümüze kadarki nüfus gelişim süreci, nedenleriyle irdelenmiştir. Aynı bölümde demografik geçiş teorisinin ortaya çıkışı araştırılmış, geçiş sürecini öncelikle yaşamış Batılı toplumlarda meydana gelenler ele alınarak; geleneksel demografik rejimden modern demografik rejime geçişte yaşanan yapısal değişimler üzerinde durulmuştur. Bu yapısal dönüşümün izlediği yol, bazı grafik ve şekillerle somutlaştırılmıştır. Dahası, demografik geçiş sürecinin bir sonucu olan demografik fırsat penceresi bütün yönleriyle bu bölümde incelenmiştir. Ayrıca demografik fırsat penceresi dönemini verimli kullanarak gelişen Güney Kore, Japonya, Singapur gibi ülkeler incelenmiş; aynı dönemin demografik kriz penceresine dönüşebilme ihtimalinin bulunduğu nedenleriyle ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde Türkiye'nin nüfuslanma süreci araştırılmıştır. Ülkede izlenen nüfus politikalarına dönemsel ve kati sınırlar çizilmiş; aynı politikalar, tarihi coğrafya bakış açısıyla ele alınmıştır. Dahası, nüfus teorilerinin Türkiye'de nasıl algılandığı ve nüfus politikalarını ne şekilde etkilediği coğrafyanın dağılışı prensibi gereği dönemsel tabanda ve kantitatif verilerden yararlanarak değerlendirilmiştir. Kuşkusuz bu süreçte ortaya çıkan gelişmeler birtakım şekillerden yararlanmak suretiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tezin iskeletinin meydana geldiği bu bölümde ayrıca Türkiye'nin demografik geçiş süreci analiz edilmiştir. Öyle ki, geçmişte üçlü modele göre tasnif edilen geçiş süreci, bu çalışmada beşli modele göre yeniden sınıflandırılmıştır. Diğer kelimelerle Türkiye'nin demografik geçiş süreci önceki çalışmalardan farklı olan aşamalara ayrılmış ve aynı aşamalar birtakım somut veriler uyarınca tarihlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde Türkiye'nin nüfus yapısı demografik fırsat penceresi açısından analiz edilmiştir. Bu analiz 1923-2080 yıllarını kapsayan geniş bir perspektifle yapılmıştır. Demografik fırsat penceresinin Türkiye için uygulanan ekonomi ve istihdam politikaları ile ilişkisi de ortaya konulmuş, fırsat penceresinin açık olacağı zaman dilimi belirlenmiş ve pencerenin etkin kullanılabilmesi adına birtakım öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu amacı gerçekleştirebilmek için Türkiye'nin nüfus politikaları, nüfusun gelişim süreci ve bunların istihdam ile ilişkisi ele alınmıştır. Ayrıca demografik fırsat penceresi, ilk defa olacak şekilde coğrafi bölge ve illere göre analiz edilmiştir. Zikredilen sürecin ülke geneli ve bölgeler ile illerde farklı geliştiği saptanmıştır. Bu bağlamda Türkiye genelinde açık olduğu belirtilen bu dönemin bazı bölge ve illerde kapandığı, bazı bölge ve illerde ise henüz hiç açılmadığı ortaya konulmuş ve bu sonuçlar ilk defa haritalarla gösterilmiştir. Üstelik fırsat penceresi döneminde tespit edilen işgücü verileri ile illerin geniş yaş grubu verileri karşılaştırılmış; demografik fırsat penceresi olması gereken bu dönemin, demografik kriz penceresine dönüşme yolunda olduğuna dair sonuçlara ulaşılmış; bu sonuçlar, çeşitli grafik ve tablolarla ifade edilmiştir.

Ayrıntılı bir “Sonuç” kısmından sonra, nispeten uzun süren araştırmalardan elde edilen birçok kavram ile ilk defa bu çalışmada ortaya atılan (demografik kriz penceresi gibi) kavramların yer aldığı genişçe bir “Temel Kavramlar Sözlüğü” meydana getirilmiştir. Ayrıca, Cumhuriyet’in ilanından günümüze kadarki verilerin hesaplanması sonucunda ulaşılan birçok veri, demografik fırsat penceresinin açık veya kapalı olma durumunu da gösterecek şekilde tablolara dökülmüş; bu tablolar, 1935-2020 arası dönemi kapsayan ekler halinde sunulmuştur.

1. AMAÇ VE KAPSAM

Çalışma, nüfus gelişiminde “Demografik Fırsat Penceresi” olarak adlandırılan; genelde çalışma çağındaki nüfusun, çalışma çağı dışında kalan nüfustan fazlalığına işaret eden ve ülkelerin bağımlı nüfustan daha fazla çalışma çağındaki nüfusa sahip oldukları zaman dilimini tanımlamaktadır. Bu dönem özellikle yeterli istihdam imkânları yaratıldığında, ülke ya da bölgelerin kalkınmalarında büyük bir avantaj yaratır. Bu dönemin en önemli özelliği; bir süre devam etmesi ve çalışma çağındaki nüfusun, bakmak zorunda olduğu nüfus oranının altına inmesi ile sonuçlanmasıdır. Dolayısıyla fırsat penceresi sürecinin Türkiye genelinde ne zaman başlayıp biteceği belirlenmeye çalışıldığı gibi; aynı sürecin coğrafi bölge ve illere göre açılma ve kapanma zamanı da ilk defa olmak üzere saptanmaya çalışılmıştır. Araştırmada ayrıca, fırsat penceresi döneminin verimli kullanılmaması durumunda aynı sürecin ilk kez bu araştırmada ortaya atılan bir demografik kriz penceresine dönüşebileceğine yönelik çalışmalar yapılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Nüfus, sınırları belli bir mekânda ve aynı zaman diliminde yaşayanların toplam sayısıdır. Nüfus coğrafyası J. Beaujeu-Garnier’in tanımıyla demograflar tarafından ölçülüp analiz edilen, tarihçilerin gelişimine ışık tuttıkları, sosyologların insan toplumunu gözlemleyerek anlamaya çalıştığı demografik özellikleri çevresel etkilerini de ortaya koyarak coğrafi bakış açısıyla değerlendiren çalışma alanıdır (Beaujeu-Garnier, 1976: 3-4).

Tümertekin, nüfusun coğrafi incelenmesinde mekân büyüklüğüne bakılmaksızın üç unsurun öne çıktığını vurgulamaktadır. Bunlar;

a) Nüfusun miktarı ve çeşitli özelliklerinin dağılışının ana çizgileriyle tanıtılması.

b) Nüfusun miktarı ve özelliklerinin mekânsal biçimlenmesinin açıklanması.

c) İnceleme alanı içinde tanımlanabilecek farklı nüfus alanları ve diğer unsurlar arasındaki karşılıklı ilişkiler gibi nüfusun mekânsal analizidir (Tümertekin, 1978: 69).

Buna göre nüfus coğrafyası çalışmalarında, nüfusun gelişmesi ve türlü özelliklerinin dağılışı yanında, miktarı ve farklı özelliklerinin (demografik, ekonomik, toplumsal) mekânsal biçimlenişinin analizinin gerçekleştirilmesi dışında; yarattığı çeşitli sorunlar, göçler ile bunların çözümüne ilişkin önerilere de yer verilmesi gerekmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 1997a: 211).

Nüfus coğrafyası çalışmalarında temel veri kaynağı nüfus sayımlarıdır. Tümertekin nüfus sayımını; “Belirli bir zamanda bir ülke ya da ülkenin iyi tanımlanmış bir bölgesindeki tüm kişilere ilişkin demografik, ekonomik ve sosyal verilerin toplanma, birleştirme, değerlendirme, analiz edilme ve yayımlama işlemlerinin tümü” olarak tanımlamaktadır (Tümertekin, 1994: 120). İnsanların çok eski zamanlardan beri nüfus sayımı yapma girişimlerinin olduğu bilinmekle beraber, modern sayımlar birçok ülke için yeni bir uygulamadır.

Farklı amaçlarla ve farklı zaman aralıklarıyla dünyanın farklı yerlerinde çeşitli sayımlar yapılmış olmakla beraber ilk periyodik sayımların, İsveç’te 1748’de, Danimarka’da ise 1769’da yapılmaya başladığı kabul edilmektedir. Bu ülkeleri ABD (1790), Büyük Britanya (1801), Kanada (1871) ve Rusya (1897) takip etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti’nde modern anlamda nüfus sayımı ilk kez 1927 yılında yapılmıştır. Nüfusun dağılışı ile sosyo-ekonomik niteliklerinin değişken

yapısı, sayımların hangi aralıklarla gerçekleştirileceğinin de belirleyicisidir. Dünya genelinde nüfus özelliklerinin ortaya konulması için farklı zaman dilimlerinde nüfus sayımlarının tekrarlanması gerektiği kabul edilmekte, diğer uygulamalarla bütünleşik olarak sayım dönemlerinin süresi belirlenmektedir. Türkiye’de ikinci “Genel Nüfus Sayımı” 1935 yılında yapılmış ve 1990 yılına kadar sonu 0 ve 5 ile biten yıllarda sayım tekrarlanmıştır. Sayım yapılmasının yarattığı maliyet sebebiyle sayım arasındaki dönemde nüfusla ilgili bilgiler derlenmeye devam edildiği halde, önce sayım arası 10 yıla çıkartılmış ve 2000 yılında son sayım gerçekleştirilmiştir. 25 Nisan 2006 tarihinde çıkarılan 5490 sayılı “Nüfus Hizmetleri Kanunu” ile Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)’nin kurulmasına karar verilmiştir. Sistemin alt yapısını kurma işi TÜİK’e, sistemin güncelliğinin ve devamlılığının sağlanması görevi ise Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü’ne verilmiştir (TÜİK, 2011). Oluşturulan sistemde veri derlemesi 2007 yılı itibariyle yapılmaya başlanmış ve sistemdeki nüfus bilgileri farklı değerlendirmelere imkân tanıyacak şekilde 31 Aralık tarihi itibariyle her yıl düzenli olarak yayınlanır olmuştur.

Nüfus ile ilgili veriler yalnız nüfus miktarını içermemektedir. Nüfusun mekânsal dağılışı yanında sosyal ve ekonomik niteliklerine ait bilgilere farklı ölçeklerde erişmek mümkündür. Nüfusun özellikle sosyal ve ekonomik özelliklerini kullanarak çeşitli analizler yapılabilir. Bu analizlerde kullanılan ve bu çalışmada da yararlanılan temel kavramlar tezin ekinde yer alan sözlükte açıklanmıştır.

Çalışmada temel olarak 4 kavram öne çıkmaktadır;

- a- Nüfuslanma süreci
- b- Demografik geçiş veya dönüşüm
- c- Demografik fırsat penceresi
- d- Demografik kriz penceresi

Çalışma, genelde dünyanın, özelde ise Türkiye'nin nüfuslanma sürecini göz önünde bulundurarak Türkiye'nin demografik dönüşümü ve demografik fırsat penceresi açısından durumunu ele almaktadır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Herhangi bir ülkede beslenme, giyinme, konut, alt yapı, eğitim, kültür, sağlık, eğlence ve rekreasyon gibi gereksinimleri karşılayacak tedbirler alınırken yahut planlamalar yapılırken, göz önünde tutulması zorunlu olan hususlardan biri nüfus sorunlarıdır. Başka bir ifadeyle istihdam, işsizlik, ücret, çalışma şartları, mesken, eğitim ve genel refah konularının hepsinin beşeri kaynaklarla ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

Konunun ele alınmasında coğrafya kaynakları dışında; demografi, sosyoloji, iktisat vb. alanlara ait kaynaklar da incelenmiştir. Çalışmada kütüphane araştırmasına ağırlık verilmiş, süreli yayınlara ulaşılmış, birtakım bildiriler ile raporlar incelenmiştir. Dahası DİE, TÜİK (haber bültenleri dâhil), BM (UN-DESA), AB (Eurostat), DSÖ, OECD (OECD Databank), Dünya Bankası (Worldbank Databank), İLO (ILO Databank), US Census Bureau gibi ulusal ve uluslararası kuruluşlar ile Başbakanlık, T.C. Kalkınma Bakanlığı, T.C. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Statistische Ämter des Bundes und der Länder gibi yerli/yabancı bakanlık ve başkanlıkların verilerinden yararlanılmış, elde edilen veri CBS paket programlarından ArcGis 10 programı vasıtasıyla haritalanmış ve görsel hale getirilmiştir. Ayrıca söz konusu kurum ve kuruluşlardan elde edilen kantitatif verinin analiz edilmesi sonucunda; aynı dönemin fırsat penceresinden çok, kriz penceresi sürecine dönüşebildiği saptanmıştır.

Çalışma, büyük ölçüde kaynakların taranmasına ve mevcut verinin yorumlanmasına dayanmaktadır.

4. SINIRLILIKLAR SORULAR VE HİPOTEZLER

Çalışma, hem nüfus hem de ekonomiyle ilişkili olduğundan, araştırmacıyı zorlayabilecek geniş bir evrene sahiptir. Bu nedenle araştırmanın bir hipotez veya hipotezler doğrultusunda ilerlemesinin daha doğru olacağı düşünülmüştür. Ayrıca son yıllarda Türkiye nüfusunu yakından ilgilendiren önemli miktardaki göçmen nüfusu da bir diğer sınırlılık olarak ortaya çıkmıştır. Zira ülkeye yönelen kontrollü veya kontrolsüz göçmen kitlelerinin yaş gruplarına göre kayıt altına alınmaması, demografik fırsat penceresi açısından bir handikaptır. Bu durum, yaş gruplarına göre şekillenen ülkenin fırsat penceresinde göçmen nüfusun yok sayılmasını zorunlu kılmıştır.

Bu çalışmada yanıtları aranacak sorular;

1. Nüfus ve iktisadi kalkınma arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?
2. Nüfus artışı ve azalışı dışında, yaş yapısının ekonomik kalkınmaya etkileri nelerdir?
3. Türkiye, demografik geçiş sürecinin hangi aşamasındadır?
4. Demografik fırsat penceresi nedir? Ne zaman açılır?
5. Demografik fırsat penceresi açısından Türkiye'nin nüfus yapısı nasıl bir gelişim göstermiştir?
6. Demografik fırsat penceresi açısından Türkiye'de uygulanan nüfus politikaları nelerdir?
7. Demografik momentum (ivme) nedir? Türkiye demografik momentum sürecine girmiş midir?
8. Türkiye, demografik fırsat penceresini kullanabilmekte midir?
9. Türkiye'de demografik fırsat penceresinin yaşanacağı yahut yaşandığı bir tarih aralığı var mıdır, varsa döneme uygun geliştirilen iktisadi ve sosyal politikalar nelerdir?
10. Türkiye'deki ekonomi ve istihdam politikalarının, demografik fırsat penceresi dönemine yansımaları nelerdir?
11. Demografik fırsat penceresi dönemi demografik kriz penceresine evrilir mi?

12. Demografik fırsat penceresi Türkiye’de demografik kriz penceresine dönüşür mü?

13. Dünyada demografik kriz penceresinin sonuçları nelerdir? Türkiye bu aşamaya gelmekten nasıl kurtulur?

Bu soruların cevaplanmasına esas olarak aşağıdaki hipotezler kabul edilmiştir.

Hipotez 1: Demografik fırsat penceresi, hızlı ve sürdürülebilir bir kalkınmanın gerçekleştirilmesine yardımcıdır.

Hipotez 2: Demografik fırsat penceresi sürecinde gerekli koşulların oluşturulamaması, aynı sürecin demografik kriz penceresine dönüşmesine yol açar.

Hipotez 3: Demografik fırsat penceresinin açılıp açılmaması sosyoekonomik koşullara bağlı olarak alansal farklılıklar da gösterir. Türkiye’de bazı bölgelerde veya illerde fırsat penceresi henüz açılmamışken, bazılarında demografik fırsat penceresi yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının artması nedeniyle kapanmıştır.

5. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Demografik fırsat penceresi açısından Türkiye’nin nüfus politikaları ve nüfuslanma sürecinin ele alındığı bu tez için ilk aşamada kaynak taraması gerçekleştirilmiştir. Sözü geçen taramada seçilen anahtar kelimeler “nüfus”, “Türkiye nüfusu”, “demografik geçiş süreci” ve “demografik fırsat penceresi”dir.

Yapılan kaynak taramasında, coğrafya literatürü bakımından: Tunçdilek ve Tümertekin’in 1959’da birlikte kaleme aldıkları “Türkiye Nüfusu”; Tanoğlu’nun 1969’da 2. baskısını hazırladığı “Nüfus ve Yerleşme Cilt I”; Çok yazarlı bir araştırma olduğu halde Trewartha’nın genel editörlüğünde 1978’de kitap haline getirilen “The More Developed Realm -A Geography of Its Population”; McGaugh’a ait ve 1970’te çıkan “A Geography of Population and Settlement”; Tunçdilek’in 1988’de yayımladığı “Dünya

Nüfus Dinamiği”; Başol’un ilk kez 1984’te kaleme aldığı, sonrasında farklı baskılarla güncellediği “Demografi”; Whitherick’e ait 1992 tarihli “Population Geography”; Özgür’ün 1998’de okuyucuyla buluşturduğu “Türkiye Nüfus Coğrafyası”; Clarke’ın 1972 ve 1987 baskılı “Population Geography”; Clarke ve arkadaşlarının 1989’daki ortak çalışması olan “Population and Disaster”; George’un 1976’da yazdığı ve 1991’de Türkçeye çevrilen “Nüfus Coğrafyası”; Barrett’in 1992’de yayımladığı “Population Geography”; Weeks’in 1992’de kaleme aldığı, sonrasında 2016 gibi farklı baskılarla güncellediği “Population”; Peters ve Larkin’in ortak eseri olan 1993 tarihli “Population Geography: Problems, Concepts and Prospects”; Tandoğan’a ait 1994 tarihli “Türkiye Nüfusu”; Bähr’in 2004’te yazdığı “Bevölkerungsgeographie”; Newbold’un 2010 tarihli “Population Geography -Tools and Issues-”; Şahin’in 2015’te literatüre kazandırdığı “Geçmiş Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği” şeklinde sıralanabilecek eserlere (kitap) tesadüf edilmiştir. Adı geçen eserlerin çok az bir kısmında “Demografik Geçiş” kavramına kısaca değinilmiş; aynı eserlerde “Demografik Fırsat Penceresi” kavramı yer almamıştır.

Diğer disiplinlere ait literatürler bakımından: Bilim dünyasında kalıcı bir iz bırakan Malthus’un 1798’de yazdığı “An Essay on the Principle of Population”; çok yazarlı bir araştırma olan ve Stuart Mudd’un editörlüğünü yaparak kitap haline getirdiği 1964 tarihli “The Population Crisis And The Use Of World Resources”; Yüceuluğ’un 1966’da yazdığı “Demografi”; Ohlin’e ait 1969 tarihli “Nüfus Kontrolü ve Ekonomik Kalkınma”; Üner’in 1972’de kaleme aldığı “Nüfusbilim Sözlüğü”; Güriz’in 1975’te yayımladığı “Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni”; Potter, Wolowyna ve Kulkarni’nin ortak çalışması olan 1977 tarihli “Population Momentum: A Wider Definition”; Ehrlich’e ait olan ve 1976’da Türkçeye çevrilen “Nüfus Bombası” ile 1988 baskılı “Population Bomb”; Shorter ve Macura’nın ortak çalışması olan 1982 tarihli “Trends in Fertility and Mortality in Turkey, 1935-1975”; Becklake tarafından yazılan 1993 tarihli “Nüfus Patlaması”; Jones, Douglas, Caldwell ve D’Souza’nın 1997’de birlikte yazdıkları ve 2004’te tekrar basılan “The Continuing Demographic Transition”; Brown, Gardner ve

Halweil'in ortak çalışması olan 1999 tarihli "Beyond Malthus (Nineteen Dimensions of the Population Challenge)"; "Behar, vd.'ye ait 1999 tarihli "Türkiye'nin Fırsat Penceresi Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri"; Bağırkan'ın 2003'te yayımladığı "Demografinin Temelleri Türkiye'nin Demografik Yapısı Uluslararası Demografi"; çok yazarlı bir çalışma olan ve Kohlbacher ile Herstatt'ın editörlüğünde 2008'de basılan "The Silver Market Phenomenon (Business Opportunities in an Era of Demographic Change)"; Koç ve arkadaşlarının ortak çalışması olan 2008 tarihli "Türkiye'nin Demografik Dönüşümü"; Lutz, Sanderson ve Scherbov'un 2004 tarihli "The End of World Population Growth in the 21st Century: New Challenges for Human Capital Formation and Sustainable Development"; Caldwell'in 2006'da yazdığı "Demographic Transition Theory"; Girosi ve King'in ortak eseri olan 2008 tarihli "Demographic Forecasting"; Livi-Bacci'ye ait olan 2008 tarihli "Population and Nutrition An Essay on European Demographic History"; Gould'un 2009'da kaleme aldığı "Population and Development"; Çok yazarlı bir araştırma olan ve Engelhardt, Kohler, Fürkranz-Prskawetz'in editörlüğünde kitaplaştırılan 2009 tarihli "Causal Analysis in Population Studies (Concepts, Methods, Applications)"; yine çok yazarlı bir çalışma olan ve Thomson, Cooch, Conroy'un editörlüğünde kitap haline getirilen 2009 tarihli "Modeling Demographic Processes in Marked Populations"; Foucault'un 1977-78 arasında Collège de France'ta verdiği derslerin kitaplaştırıldığı 2009 tarihli "Security, Territory, Population" ile aynı kitabın Türkçe versiyonu olan ve 2016'da yayımlanan "Güvenlik, Toprak, Nüfus"; Dyson'ın 2010'da yayımladığı "Population and Development -The Demographic Transition-"; Bacaër'e ait olan ve 2011'de yayımlanan "A Short History of Mathematical Population Dynamics"; Marx ve Engels'in yazılarına dayanan 2011 tarihli "Nüfus Üzerine"; Tansel'e ait 2012 tarihli "2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış"; Başar'ın 2013'te yazdığı "Demografiye Giriş"; Özbay'a ait 2015 tarihli "Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus"; Martinez, Weyman ve Van Dijk'in editörlüğünde hazırlanan 2017 tarihli "Demographic Transition, Labour Markets and Regional Resilience"; Wesley ve Peterson'un ortak çalışması olan 2017 tarihli "The Role

of Population in Economic Growth” şeklinde sıralanabilecek eserler söz konusudur. Bu eserlerin bir kısmında demografik geçiş kavramının ayrıntılı olarak ele alındığı; lakin demografik fırsat penceresinin ayrıca incelenmediğı saptanmıştır. Ancak Behar ve arkadaşları (1999) ile Tansel’in (2012) kaleme aldıkları araştırmalarda demografik fırsat penceresi kavramının daha çok iktisadi bakış açısıyla ele alındığı gözden kaçmamıştır. Her iki eserde de Türkiye nüfusundaki yaş yapısı hakkında bilgi verilmekte, bu değışimin ülke ekonomisine nasıl tesir edebileceğı tartışılmaktadır. Dolayısıyla değerlendirmeler, genel bir perspektifle yapılmakta olup; yaş yapısının değışimi coğrafi bölge ve iller çerçevesinde ele alınmamaktadır.

Yapılan araştırmada; Türkiye’de, “demografik fırsat penceresi” kavramına doğrudan yer veren iki adet lisansüstü tezinin olduğu belirlenmiştir. Bunlar: Ağören tarafından 2015’te hazırlanmış, “Demografik Fırsat Penceresinin Sosyal Güvenlik Sistemi Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezi ile Ünlü tarafından 2017’de İngilizce olarak kaleme alınmış “The Demographic Window of Opportunity and the first Demographic Dividend: the Case of Turkey” başlıklı doktora tezidir.

Ağören’in hazırladığı ve 92 sayfadan oluşan yüksek lisans tezinde: Demografi, yaşlanma, doğurganlık oranı, yaşam beklentisi, yaşlı bağımlılık oranı kavramları ile demografik geçiş kuramına kısaca değinilmiş; Türkiye’de demografik değışim ile yaşlanmanın sosyal güvenlik sistemi açısından genel çerçevesi çizilmiştir. Burada, demografik fırsat penceresinin dünya ve Türkiye’deki gelişimi sosyal güvenlik bakımından değerlendirilmiştir. Ayrıca tezde, çalışma ekonomisi disiplinine ait bir yöntem kullanılarak 2015’ten itibaren demografik fırsat penceresi döneminin getireceğı ilave prim oranının tahmini yapılmıştır. Böylece sosyal güvenlik sistemine yıllar içinde ek olarak ne kadar prim geleceğı hesaplanmaya çalışılmıştır. Tez, esas itibariyle ampirik bir sosyal güvenlik primi projeksiyonu oluşturmaya yöneliktir. Fırsat penceresinin ne zaman açılıp kapanacağına dair net kıstaslar ile aynı sürecin

bölge ve illerdeki durumunun yer almadığı gözden kaçmamış ve buradaki analiz 15 sayfadan meydana gelmiştir.

Ünlü'nün hazırladığı ve 441 sayfadan oluşan doktora tezi, daha ziyade demografik avantajların ekonomik büyüme ve gelişimde oynadıkları rolün incelenmesi esasına dayanmıştır. Tezde demografik geçiş teorisi, demografik pencere, demografik kazanım (demographic dividend) gibi konulara yer verilmiş; daha çok ekonomik büyümeye etki eden eğitim, sağlık, çalışma hayatı ve endüstri gibi birtakım unsurlar teorik olarak analiz edilmiştir. Ayrıca “Socio-Economic Projections For Turkey (2015-2075)” başlığı altında, Türkiye'nin sosyo-ekonomik geleceğine dair birtakım öngörülerde bulunulmuştur. Bu öngörüler, 2015-2075 dönemini kapsayan 60 yıllık bir zaman dilimini kapsamanın yanında; eğitim, sağlık, çalışma hayatı, sağlık ve toplumsal cinsiyet konularından oluşmuştur. Neticede Türkiye'yi genel bir perspektifle irdeleyen bu çalışmada da demografik fırsat penceresi, ilk demografik kazanımla birlikte bir nevi sosyal felsefe bağlamında ele alınmış; bölge ve iller ayrıca değerlendirilmemiştir.

Aynı şekilde coğrafya dergileri, sosyal bilimler dergileri ya da diğer beşeri bilimlere ait dergilerde salt coğrafyacı değil; birçok disipline ait araştırmacının nüfus üzerine kaleme aldığı makalelerde “Demografik Fırsat Penceresi” kavramına değinilmediği veya çok az değinildiği saptanmıştır. Örneğin, Yüceşahin'e ait 2009 tarihli “Türkiye'nin Demografik Geçiş Sürecine Coğrafi Bir Yaklaşım” başlıklı makalede; demografik geçiş ve küresel demografik geçişte Türkiye'nin yeri tetkik edilmiş; bölge ve illerin doğurganlık geçiş süreçleri araştırılmıştır. Yüceşahin'in bu yöndeki diğer araştırması, “Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm: Mekânsal Bir Değerlendirme” adıyla 2011'de yayımlanmıştır. Burada da aynı süreç, demografik dönüşüm adıyla bu sefer ülke grupları açısından; öncüler, yakın takipçiler, arkadan gelenler, geç kalanlar ve direnenler şeklindeki bir nitelime çerçevesinde incelenmiştir. Her iki çalışmanın odağında demografik geçiş süreci olmasına rağmen, demografik fırsat penceresi dönemine yer

verilmemiştir. Bu iki araştırma dışında Güvenç'in 1997'de yazdığı "Nüfus Bilgisi ve Türkiye'de Demografik Değişim"; Kabaş ve Tandır'ın 2013 tarihli "Türkiye'de Demografik Geçiş ve Yoksulluk İlişkisinin Değerlendirilmesi"; Aysan'ın 2014 tarihli "Türkiye'nin Demografik Dönüşümü ve Yeni Meydan Okumalar"; Gürsoy Çuhadar ve Lordoğlu'na ait olan 2016 tarihli "Demografik Dönüşüm Sürecinde Yaşlanma ve Sorunlar"; Sertkaya Doğan ve Bostan'ın ortak çalışması olan 2019 tarihli "Türkiye'nin Demografik Dönüşümü ve Nüfus Projeksiyonlarına Göre Fırsatlar"; Sertkaya Doğan'ın 2018 tarihli "Türkiye'de 2040 ve 2060 Nüfus Projeksiyonlarına Göre Demografik Fırsatlar" şeklinde sıralanabilecek makalelerinde de daha çok Türkiye'deki demografik geçiş süreci incelenmiş bu süreçte ülkenin nüfus yapısının sergilediği değişim tetkik edilmiştir. Sözü geçen çalışmaların tamamına yakınında demografik fırsat penceresi dönemi bir başlık altında incelenmemiştir.

Demografik geçiş sürecinin fikir babası kabul edilen Thompson'ın bu görüşlerini dillendirdiği 1929 tarihli "Population" başlıklı makalesi önemlidir. Ayrıca Bösenberg'in 1989'da kaleme aldığı "Demographic Changes in the 90s in Western Europe: Opportunities and Risks for Industry"; Barlow'un 1994'te yayımladığı ve demografik fırsat penceresi kavramını ortaya attığı "Population Growth and Economic Growth: Some More Correlations" başlıklı makalesi; Kirk'e ait 1996 tarihli "Demographic Transition Theory"; Lee'nin 2003'te yayımladığı "The Demographic Transition: Three Centuries of Fundamental Change" ve "Demographic Change, Welfare, and Intergenerational Transfers: A Global Overview" ; Reher'in 2004'te yazdığı "The Demographic Transition Revisited as a Global Process"; Vallin'in 2005 tarihli "The Demographic Window"; Ogawa, Kondo ve Matsukura'nın 2005 tarihli "Japan's Transition From The Demographic Bonus To The Demographic Onus"; Peng ve Cheng'in 2005'te kaleme aldığı "Harvesting The Demographic Bonus"; Hakkert'e ait 2007 tarihli "The Demographic Bonus and Population in Active Ages"; Blue ve Espenshade'in 2011'deki ortak çalışması olan "Population Momentum Across the Demographic Transition"; Galor'un 2012 tarihli "The Demographic

Transition: Causes and Consequences”; Peterson’un 2017’de yazdığı “The Role of Population in Economic Growth” vb. biçiminde sıralanabilecek çalışmalar da oldukça önemlidir.

Demografik fırsat penceresi kavramını 1994’teki makalesinde ilk defa dillendiren Barlow’dur (Barlow, 1994: 157). Dolayısıyla 1994’ten önce yayımlanan araştırmalarda demografik geçiş süreci ele alındığı halde, demografik fırsat penceresi kavramının yer almadığı görülür. Barlow’un sözü geçen çalışmasından sonra; Vallin’in 2005 tarihli makalesinde aynı dönem demografik pencere, Hakkert’in 2007’deki araştırmasında ise demografik bonus şeklinde nitelendirilmiştir. Ogawa, Kondo ve Matsukura’nın 2005’te yayımlanan ortak çalışmasında Japonya’da söz konusu sürecin fırsattan külfete evrilme süreci ele alınmıştır. Peng ve Cheng’in 2005’teki makalesinde ise aynı sürecin Çin’e etkileri ele alınmış; pencerenin Doğu Çin ve Batı Çin’de farklı dönemlerde açıldığı anlatılmıştır.

Sonuç olarak, demografik geçiş sürecini ele alan çalışmalarda fırsat penceresi dönemine değinilmediği; fırsat penceresi dönemini ele alan çalışmalarda ise dönemin genel bir çerçevesinin çizildiği veya sürecin Japonya ve Çin gibi ülkelere etkilerinin incelendiği söylenebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

NÜFUSUN GELİŞİMİ

1. DÜNYA NÜFUSUNUN SAYISAL GELİŞİMİ

En az 200.000 yıldır yeryüzünde olan günümüz insanının etkileri, nispeten yakın bir geçmişe kadar fazla değildi ve insanlar, yüksek doğurganlık, yüksek ölüm oranı ve en iyi ihtimalle yalnızca çok yavaş bir nüfus artışı ile tanımlanabilecek avcı-toplayıcı toplulukları meydana getiriyorlardı. Bu nüfus, doğa koşullarına uyum sağlayabilmek için, yatay ve dikey yönde yer değiştirmek zorundaydı ve kaynaklar belli miktarın ihtiyacını karşılayabilecek düzeydeydi. Bir alandaki mevcut doğal kaynakların kullanım şekline bağlı olarak yaşamlarını süresiz olarak destekleyebilecek kişi sayısı olarak tanımlanan taşıma kapasitesi (Miller ve Spoolman, 2012: 114) aşıldığında, nüfusun doğal olarak daha fazla artmayacağı kabul edilir. Ancak taşıma kapasitesinin belirlenmesinin, kişisel değerlendirmelere bağlı olduğunu ve bu nedenle tartışmalara açık olduğunu da (Hixon, 2008: 530) unutmamak gerekir. Avcı-toplayıcı yaşam biçimi yaklaşık 10.000 yıl önce yaşanan *Neolitik Tarım Devrimi*'ne kadar devam eder ve Neolitik Tarım Devrimi öncesinde dünya nüfusunun en fazla 4 milyon civarında olabileceği tahmin edilir (Weeks, 2016: 26). İnsanların avcılığı ve toplayıcılığı bırakıp yetiştirmeye başlamalarıyla, hayatlarındaki riskin bir kısmı aniden ortadan kalkar ve yeterli gıda temin edememekten dolayı bazı grupların (yaşlılar ve çocukların) açlıktan ölme olasılığı büyük ölçüde azalır. Göçebe hayattan kaynaklanan çeşitli tehditlerin azalmasına karşılık, bazı yeni hastalıklar ve yerleşmelerin gelişmesiyle ilişkili olarak gerçekleşen büyük ölçekli savaşlarla nüfus kısmen dengelenir (Ehrlich, 1988: 15). Nitekim M.Ö. 8.000-5.000 arasında dünya nüfusunun yüksek doğum ve ölüm oranları nedeniyle çok düşük seviyede arttığı kabul edilir. Nüfus ancak M.Ö. 1000'de 50 milyon, M.Ö. 500'de 100 milyon, 1. yüzyılda ise 211 milyon olmuştur (Weeks, 2008: 33).

Nüfus gelişiminin sürekli artış göstermediği, aynı nüfusun veba gibi hastalıklar; sel, zararlılar gibi doğal afetler; kıtlık veya isyan ve savaşlar nedeniyle bazen azalışlara sahne olduğu da bilinmektedir. M.Ö. 5. yüzyıl ile M.Ö. 3. yüzyıl arasında Akdeniz’de muhtemelen veba nedeniyle nüfusta büyük bir çöküşün yaşandığı ve Roma İmparatorluğu’nun çöktüğü; aynı dönemde Çin’deki Han hanedanının da sel, kıtlık ve isyanlar nedeniyle nüfus kaybettiği ifade edilmektedir (McEvedy ve Jones, 1978’e atfen Weeks, 2016: 27). Benzer şekilde nüfusun olumsuz etkilendiği bir diğer tarih aralığı; tüm Avrupa’ya tesir eden ve kara ölüm olarak da tanımlanan veba hastalığının hüküm sürdüğü 14. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemdir. Bu dönem aynı zamanda Küçük Buzul Çağı’na denk düşmektedir. Söz konusu sıcaklık düşmelerinde güneş lekelerinin azalmasının payı büyüktür. Güneş lekesi azalması, kozmik ışın protonlarının bozulmasından gelen yüksek nötron akışlarına neden olur ve buz çekirdeklerinde biriken ^{14}C ve ^{10}Be üretimine yol açar. ^{14}C ve ^{10}Be kayıtları, 1400-1520 yılları arasında Sporer minimumuna, 1645-1715 yılları arasında Maunder minimumu ve 1790-1830 arasında da Dalton minimumuna yol açmıştır. Söz konusu dönemlerde virus veya bakteri kökenli hastalıkların neden olduğu pandemiler meydana gelmiştir. Dalton minimumundan sonra güneş lekesi aktivitesinin en düşük olduğu dönem 2002-2015 yılları arasında yaşanmıştır. Bu dönemde 2002 yılında SARS, 2009’da H1N1, 2012 MERS, 2013 Influenza A (H7N9), 2014 Ebola, 2015 Zika virüsünün neden olduğu pandemi veya epidemiler ortaya çıkmıştır (Wickramasinghe vd, 2017: 2-3).

Neolitik’te avcı-toplayıcı yaşam biçiminden tarımsal üretime geçişin yarattığı nüfus artışının bir benzeri (belki de daha güçlüsü), büyük miktarda enerji kullanılarak demir üretilmesiyle karakterize olan Birinci Sanayi Devrimi ile yaşanmaya başlanmıştır. Etkili halk sağlığı programlarının uygulanması ve tıp bilimindeki gelişmeler, ölüm oranını hızla düşürmeyi başarmış ve aynı zamanda doğum oranını büyük ölçüde artırmıştır (Ehrlich, 1988: 15). Salgın hastalıklarının (özellikle vebanın) ortadan kalkması, keşifler ile farklı besin kaynaklarının kıta Avrupa’sına gelmesi ve tarımda yaşanan gelişmeler özellikle

Avrupa’da büyük bir nüfus artışının yaşanmasına neden olmuştur. Bazı kaynaklarda bu durum, sanayi devriminin başlangıcını sağlayan faktör olarak da ifade edilir.

M.Ö. 400’den 1950 yılına kadar olan dönemde kıtalara göre nüfusun dağılımına ilişkin kaynaklarda farklı değerler yer almaktadır. Bununla beraber Avrupa’nın dünya nüfusunun %15-25’ini, Asya’nın ise günümüze doğru gelindikçe azalmakla birlikte %55-70’ini oluşturduğu söylenebilir (Tablo 1). Nüfus gelişimi açısından Avrupa nüfusunun artış ve azalışında etkili olan savaş, salgın hastalık vb unsurlar çok daha fazla araştırmaya konu olmuştur. Benzer özelliklerin nüfuslanma sürecinde etkili olduğu Asya kıtası için yayınlar nispeten sınırlıdır. Doğu Asya’nın nüfuslanma sürecinin ele alındığı “Eastern Asian Population History and Contemporary Population Issues” başlıklı çalışmanın giriş kısmı (Suzuki, 2019: 3-6) bu konuda bilgi içermektedir.

Tablo 1. 1950 öncesinde nüfusun kıtalara oransal dağılışı

Yıl	Asya	Avrupa	Afrika	Amerika	Okyanusya
-400	63,4	19,6	11,1	5,2	0,7
0	68,3	16,3	10,3	4,8	0,4
200	62,3	21,4	11,7	4,3	0,4
600	65,4	14,9	11,5	7,7	0,5
1000	60,9	16,2	15,4	7,1	0,4
1200	65,0	16,0	12,0	6,5	0,5
1340	54,3	19,9	18,1	7,2	0,5
1400	54,1	16,8	18,1	10,4	0,5
1500	53,6	17,8	18,9	9,1	0,7
1600	59,0	18,7	19,6	2,2	0,5
1700	64,3	17,8	15,7	1,8	0,4
1750	65,5	18,3	13,5	2,3	0,4
1800	66,9	19,7	10,7	2,5	0,2
1850	64,5	22,3	8,2	4,8	0,2
1900	56,4	24,7	8,4	10,1	0,4
1950	55,7	21,7	8,9	13,2	0,5

Kaynak: Biraben, 1979: 16 akt. Livi-Bacci, 2017: 25.

Nüfusun bir sorun olarak algılanmasına 18. yüzyıldan itibaren başlanmıştır. Ancak bu dönemde nüfus sorunu daha çok “insanların normalin dışında hızlı bir şekilde öldüğü salgın, savaş veya yiyecek kıtlığı gibi büyük bir felaketten sonra ıssız kalan alanların yeniden nasıl nüfuslandırılacağı”

problemine yöneliktir. Bu yüzyılda her ülke demografik özelliklerine ait bilgileri derlemediği gibi veriler de süreklilik içermez (Foucault, 2009: 67).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyanın belli bölgelerinde, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise tüm dünyada ölüm oranlarının azalması genel eğilim halini almıştır. Buna eşlik eden doğurganlık oranlarındaki azalma, aynı zamanda modern toplumun sosyal ve ekonomik yapısında da değişime işaret etmektedir (Yüceşahin, 2009: 2).

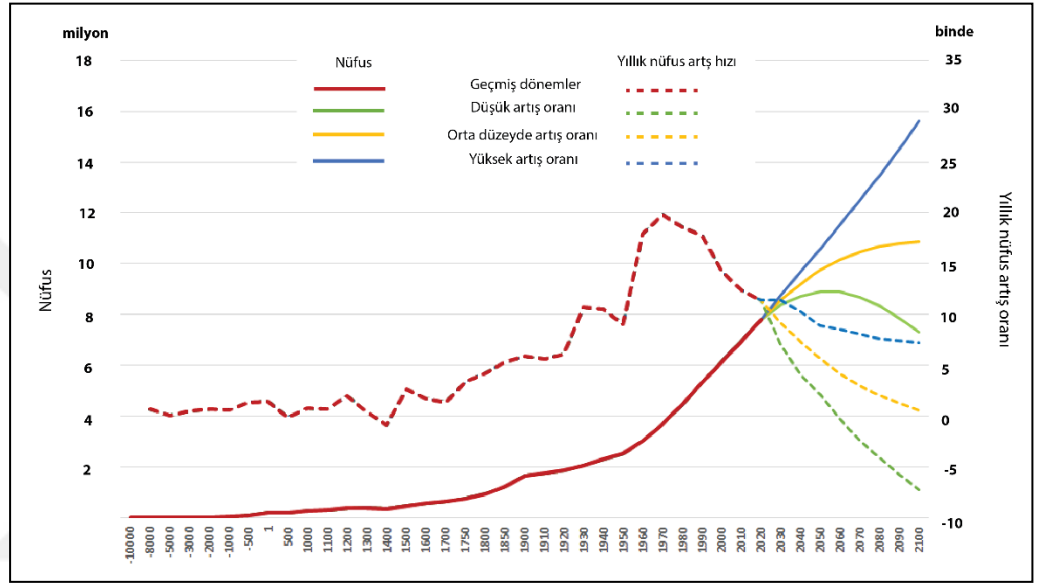
İngiltere ve Galler, Sanayi Devrimi öncesinde yalnızca 6,5 milyon nüfusa sahipken, 1800’de 14 milyonluk bir nüfus barındırıyordu. Şüphesiz artan doğum oranının esas nedeni, erken evliliklerdir. İş imkânlarının artması, özellikle genç erkeklerin düzenli bir gelire sahip olmaları daha erken yaşlarda evlenmelerine ve ailelerin kalabalıklaşmasına neden olmuştur (Tümertekin ve Özgüç, 1997b: 488; Livi-Bacci, 2009: 102, 106, 138).

Bu durumun en çok İngiltere’de hissedildiği ve nüfusun 16. yüzyılın ortası ile 18. yüzyıl arasında, 3 milyondan 8,6 milyona çıktığı; yaklaşık 3 kata erişen artışın Avrupa’da 2 kat düzeyinde kaldığı ifade edilmektedir. Livi-Bacci’ye göre; büyümede görülen bu artış evlilikte, ortalama ömürde ve doğurganlıkta meydana gelen artıştan kaynaklanmaktadır. Ortalama yaşam süresi 36,3’ten 39,5’e çıkarken, ortalama evlenme yaşı da 25,8’den 24,1’e inmiştir (Livi-Bacci, 2009: 102).

Dünya nüfusunun 1950 sonrasındaki artışı Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Olaylar Departmanı tarafından izlenmekte ve geleceğe yönelik tahminlerde bulunmaktadır. Sadece nüfus artışını gözönünde bulundurarak tahminlerde bulunmak, nüfus gelişimini açıklamak için yeterli değildir. Bu nedenle yıllık nüfus artış hızından da faydalanılması yerinde olacaktır.

Gerek geçmiş dönemlere, gerekse geleceğe ilişkin nüfusun gelişimiyle ilgili tahminleri içeren veriler, nüfus artışına karşılık, yıllık nüfus artış hızının azaldığını göstermektedir. Neolitik’ten günümüze dünya nüfusu 4 milyondan,

yaklaşık 7,7 milyara (2019) çıkmıştır (U.S. Census Bureau, 2018). Dünya nüfusuna ilişkin senaryolara göre 2050 yılında nüfusun 9,7 milyar, 2100’de ise 10,8 milyar dolayında olması beklenmektedir (UN-DESA, 2019). Bu değer yüzyılın sonu için iyimser senaryolara göre; 7,3 milyara inebilir, kötümser senaryolara göre ise 15,6 milyara çıkabilir (Şekil 1).

Şekil 1. M.Ö. 8000’den 21. yüzyılın sonuna kadar olan döneme ilişkin nüfus ve yıllık nüfus artışı tahminleri

Kaynak: 1950 öncesi nüfus verileri (U.S. Census Bureau, 2018)’dan, 1950 ve sonrasına ait dünya nüfusu ve nüfus projeksiyonları (UN-DESA, 2019)’dan alınmıştır. Yıllık nüfus artışları $r = \frac{\log P - \log P_0}{n \log e}$ formülüne göre (Avcı, 1993, s. 255) hesaplanmıştır.

2. DEMOGRAFİK GEÇİŞ VE DÜNYA NÜFUSU

Bazı Batılı ülkelerin 1908-1927 tarihleri arasındaki döneme ilişkin nüfus verilerini inceleyen Thompson, nüfusta doğum ve ölüm oranları ile nüfus artışı açısından bazı kalıpların tanımlanabileceğini belirlemiştir. Çalışmada, nüfus artış hızı farklı üç ülke tipi tespit edilmiş ve bu ülkeler Grup A, Grup B ve Grup C şeklinde sınıflandırılmıştır (Thompson, 1929; Thompson, 1931).

Modelin temellerinin atıldığı dönemde bile ilk gruptaki (Grup A) ülkelerin nüfus azalması problemiyle karşı karşıya olduğunu dile getiren Thompson, aynı ülkelerde ölüm oranının düşük olmasına karşın, doğurganlık oranındaki hızlı düşüşe bağlı olarak; önce nüfusun durağanlaşacağını, ardından da azalacağını belirtir. Örnek olarak da günümüzde UN-DESA’nın Kuzey ve

Batı Avrupa ile Kuzey Amerika olarak gruplandığı ülkelerin bu grupta olduğunu ifade eder. Thompson: Grup B olarak tanımladığı ülkelerde gerek ölüm, gerekse doğum oranlarındaki azalışın eşit olduğuna; fakat ölüm oranının en az doğum oranı kadar ve hatta daha hızlı azaldığına dikkat çeker. Sonuç olarak Thompson bu ülkelerde doğal nüfus artışının muhtemelen bir süre daha yüksek olarak gerçekleşeceğini, sonra doğum oranlarındaki düşüşe bağlı olarak sabitleneceğini ve azalışın yakın gelecekte daha fazla gerçekleşeceğini belirtir. Araştırmacıya göre B grubundaki memleketlerde (İtalya, İspanya ve orta Avrupa'nın Slav toplumlarında) var olan koşullar, A grubu memleketlerinin 30-50 yıl öncesindeki şartlarına benzemektedir. Thompson, Doğu ve Güney Avrupa ülkelerinin (İtalya, İspanya ve Orta Avrupa ülkeleri dâhil) bu kategoride olduğunu ifade eder. Grup C'deki ülkelerde ise ne doğum ne de ölüm oranının kontrol altında olduğunu, başka bir deyişle demografik bakımdan tam manasıyla bir kontrolsüzlüğün sürdüğünü belirten Thompson; bu kategorideki ülkeler olarak Japonya, Hindistan ve Rusya'yı sıralar (Thompson, 1929: 961).

Thompson, çalışmalarında her ne kadar nüfus artışı ile ilgili bir dağılım kalıbını ifade ettiyse de bunu bir dönüşüm olarak tanımlamaz. Benzer şekilde ilk kez 1934 yılında yayımlanan *La Révolution Démographique* başlıklı çalışmada nüfus için bir “dönüşüm veya geçiş” ifadesine yer veren Adolphe Landry'nin çabası, Thompson'un tanımladığı nüfuslanma sürecini açıklamaya da yönelik değildir (Kirk, 1996: 361).

Demografik geçiş teorisinin ortaya çıkışı ve gelişimi ile ilgili farklı kaynaklarda değişik bilgiler yer almaktadır. Demografik geçiş ve/veya demografik geçiş teorisi şeklindeki kullanıma 1945 yılındaki yayınlarda rastlanmaktadır. Gerek Frank Notestein'in 1945'teki çalışmaları, gerekse Kingsley Davis'in *The American Academy of Political and Social Sciences*'in yayın organı olan “*World Population in Transition*” isimli süreli yayınında (yıllığında) 1945 yılında yayımlanan “*The Demographic Transition*” başlıklı makalesinde demografik geçiş ifadesi kullanılmıştır (Weeks, 2016: 82). Buna

karşılık “The Demographic Transition Theory” (Demografik Geçiş Teorisi), Princeton’daki The Office of Population Research (Nüfus Araştırmaları Ofisi) tarafından, 1944’te yayımlanan The Future Population of Europe and the Soviet Union (Avrupa ve Sovyetler Birliği’nin gelecekteki nüfusu) başlıklı çalışmaların sonucunda kuramlaştırılmıştır (Kirk, 1996: 363).

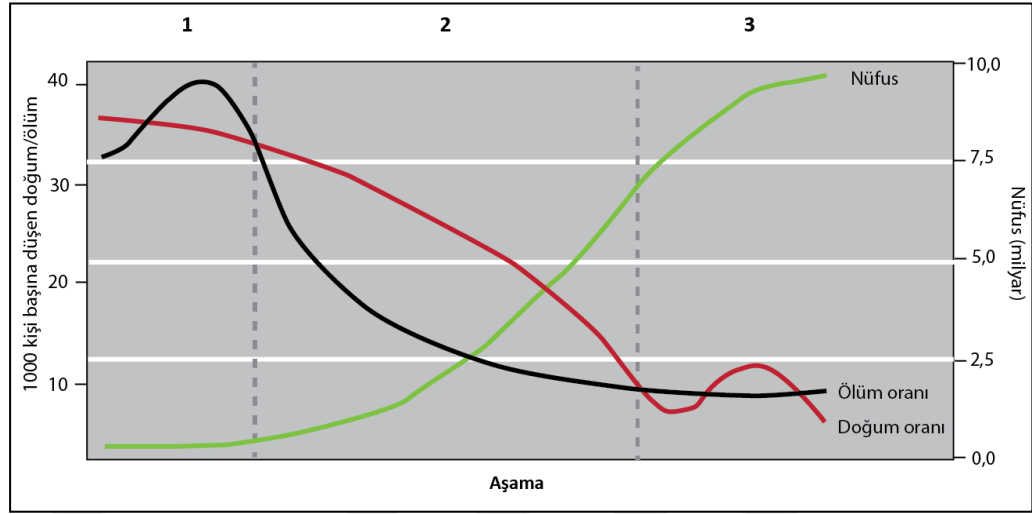
Notestein’in ilk yayımında nüfus açısından üç aşamalı bir büyüme yapısı tanımlanırken (Kirk, 1996: 364), daha sonraki yıllarda nüfus gelişimi 4 ve 5 aşama ile ayırt edilmeye başlanmıştır. Demografik Dönüşüm Teorisi, Davis (1945 ve 1963), Kirk (1945) ve Notestein’in (1945 ve 1953) çalışmalarıyla zaman içinde daha sistematik hale getirilmiştir (Weeks, 2016: 82).

Teori, takriben iki yüzyıl boyunca sanayileşmiş ülkelere ait doğum ve ölüm hızlarında meydana gelen değişimlerin yorumlanmasına imkân tanımıştır. Buna göre, sanayileşme ve ekonomik gelişme ile doğum-ölüm hızları arasında bir ters orantının bulunduğu varsayılmaktadır. Başka kelimelerle; ülkelerin ekonomilerinde tarımdan sanayiye doğru yapısal bir değişim yaşanırken, hem doğum hem de ölüm hızlarının düşeceği ileri sürülmektedir. Buna göre, demografik geçiş süreci kısaca; “yüksek doğum ve yüksek ölüm oranlarının sürdüğü durumdan (geleneksel demografik rejim), doğumların bilinçli kontrol edildiği ve ölüm oranlarının düştüğü, hatta ölüm oranlarının doğurganlık hızının gerisinde kaldığı yeni duruma (modern demografik rejim) geçişi” ifade eder (Üner, 1972: 71-72; Behar, vd., 1999: 21; Lee, 2003: 167; Reher, 2004: 33; Yüksel ve Kocaman, 2007: 57; Yüceşahin, 2009: 2; Blue ve Espenshade, 2011: 721; Özbay, 2015: 254; Sertkaya Doğan, 2018: 29, 39 ve 2019: 63).

Bu konuda yapılan daha kapsamlı çalışmalarda demografik geçiş teorisi, nicelik açısından da ele alınmıştır. Teoriye göre: Bir tarım toplumunun şehirlerde yaşayan sanayileşmiş bir topluma dönüşmesi, ölüm oranının düşmesi ve doğum oranının gecikmeli düşüşüyle ilişkili olduğu gibi; ölüm ve doğum oranı matematiksel olarak da ifade edilebilir (Casetti, 1968). Oluşacak matematiksel model: Ölüm oranını üst ve alt denge seviyesinin ortalarında

olduğunda, ölüm oranındaki değişim oranının da maksimum düzeyde olacağını; sıfıra en yakın olduğunda, ölüm oranının denge seviyesine o kadar yakın olacağını tanımlamakta; doğum oranındaki azalmanın belli bir zaman için gecikmesinden sonra ölüm oranı ile benzer bir gelişim göstereceğini varsaymaktadır. Geçiş teorisinin sayısal olarak gösterilmesini sağlayan yöntem ile doğum ve ölüm oranlarını gösteren eğrileri çizmek mümkün olmaktadır. Bu konudaki uygulamalara tezin kapsamı dışında kaldığı için yer verilmemiştir.

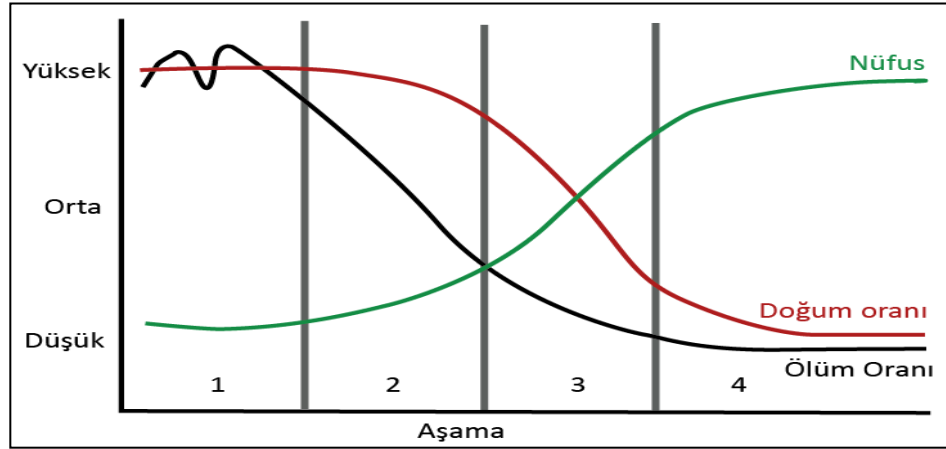
Demografik geçiş teorisine bağlı olarak oluşturulan model, kabaca üç aşamadan meydana gelmektedir. İlk aşamada hem doğum hem de ölüm oranları yüksek olduğundan nüfusta yüksek bir büyüme potansiyeli bulunmaktadır (Weeks, 2016: 83). Ancak bir artış potansiyeline sahip olmasına karşılık, ölüm oranlarının yüksekliğine bağlı olarak “nüfusun bir denge durumunda” olduğu da bazı çalışmalarda ileri sürülmektedir (Başar, 2013: 21). İkinci aşama, yüksek doğum ve ölüm oranlarının düşük doğum ve ölüm oranlarına dönüşmeye başladığı evredir. Weeks, ikinci aşamada doğum oranı daha azalmaya başlamadan önce ölüm oranının düştüğünü, bunun da nüfus artışına yol açtığını ifade etmektedir. Gerçekleşen nüfus artışının hızı oldukça yüksektir. Son aşamada ise düşük gerçekleşen ölüm oranları yanında doğum oranları da düşük bir seviyeye inmiştir (Weeks, 2016: 83). Bunun sonucunda nüfus miktarında genel bir azalma ve detayda ortaya çıkan değişimlere bağlı olarak doğum ve ölüm oranlarındaki dalgalanmadan söz edilebilir.

Şekil 2. Demografik dönüşüm teorisi ilk ortaya konulduğunda nüfusun gelişiminin 3 aşamada gerçekleştiği varsayılmıştır (Weeks, 2016, s. 83)

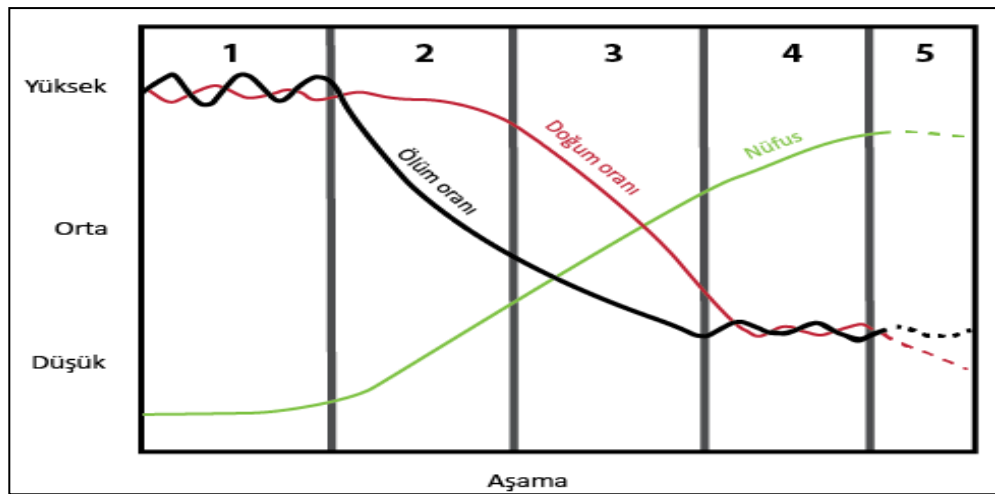
Teori ile ilgili çalışmalar devam ettikçe, yapılan bazı genelleme ve kabullerin her yer için aynı sonuçları vermediği görülmüş ve teoride bazı değişiklikler önerilmiştir. Yapılan çalışmalarda yüksek doğum ve ölüm hızları ile belirginleşen nüfus artış rejiminden düşük doğum ve ölüm hızları ile belirginleşen nüfus artış rejimine geçiş için modernleşme, kentleşme, sanayileşme ve kadınların işgücüne katılımlarının şart olmadığı; modernleşme ve gelişme olmadan da geçişin yaşanabileceği ifade edilmiştir (Hodgson, 2002 akt. Özbay, 2015: 256). Kuşkusuz sonraki dönemlerde revize edilerek geliştirilmiş olsa da teoriye eleştiriler devam etmiştir. Demografik geçiş teorisinde 4 ve/veya 5 farklı aşamanın oluştuğuna ilişkin görüşler mevcuttur.

Bunlardan 4 aşamalı geçiş teorisinde; yüksek doğum ve yüksek ölüm hızlarına karşılık zaman içinde artabilen, ancak çok düşük düzeydeki nüfuslanma süreci birinci aşamayı meydana getirmektedir (Şekil 3). Dört aşamalı teoride nüfuslanma süreci olarak tanımlanan aşama; yüksek doğum ve azalan yüksek ölüm hızlarıyla karakterize edilen nüfusun artmaya başladığı bir aşama ile yüksek hızla düşen doğum ve azalan ölüm hızları nedeniyle yavaşlayan bir aşama olarak ikiye ayrılmıştır. Son aşamada azalmış olan doğum ve ölüm hızları nedeniyle nüfuslanma süreci de yatay bir gelişim izlemektedir.

Şekil 3. Dört aşamalı demografik dönüşümün şematik gösterimi

Günümüzde demografik gelişim açısından 5 farklı aşamanın varlığından söz edilmektedir. Beşinci aşama, dördüncü aşamanın detaylandırılmış bir hali gibi de değerlendirilebilir (Şekil 4). Buna göre ilk dört aşama, teorinin daha önce tanımlanan aşamalarıdır. Buraya eklenen 5. aşama; ölüm oranlarının düşük seviyelerde gerçekleştiği, doğum oranlarının ise yenilenme oranının da altına indiği, bunun sonucunda nüfusun azalma sürecine girdiği bir aşamayı meydana getirmektedir. Söz konusu aşamalardan birincisi yüksek durağanlık evresi, ikincisi erken genişleme evresi, üçüncüsü geç genişleme evresi, dördüncüsü düşük durağanlık evresi ve beşincisi ise gerileme evresi olarak tanımlanmaktadır.

Şekil 4. Beş aşamalı demografik dönüşümün şematik gösterimi

Yapılan çalışmalarda demografik dönüşüm teorisinin büyük ölçüde, demografik dönüşümü gerçekleştirmiş ülkelerin verilerine dayanarak oluşturulduğu belirtilmektedir (Weeks, 2016: 81). Bu konuda ayrıntılı bilgi Weeks (2016)'da yer almaktadır. Geçmiş nüfus verilerine bağlı olarak oluşturulan demografik geçiş teorisinin, dünyanın genel nüfusu ve dünya bölgeleri açısından hangi aşamalara işaret ettiği ilk aşamada ele alınmıştır. Bunun için Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Olaylar Bölümü (UN-DESA)'nın 1950-2020 dönemine ait ülke ve bölgelerinin kaba doğum ve kaba ölüm hızları ile bu veriler kullanılarak gerçekleştirilen 2020-2100 dönemine ait tahminler esas alınarak 1950-2100 dönemini içeren grafikler çizilmiştir. Söz konusu grafiklerin, demografik dönüşümün ileri dönemlerinin de göz önünde tutulduğu 5 aşamalı teorik grafiklerle karşılaştırılmasının yerinde olacağı düşünülmüştür.

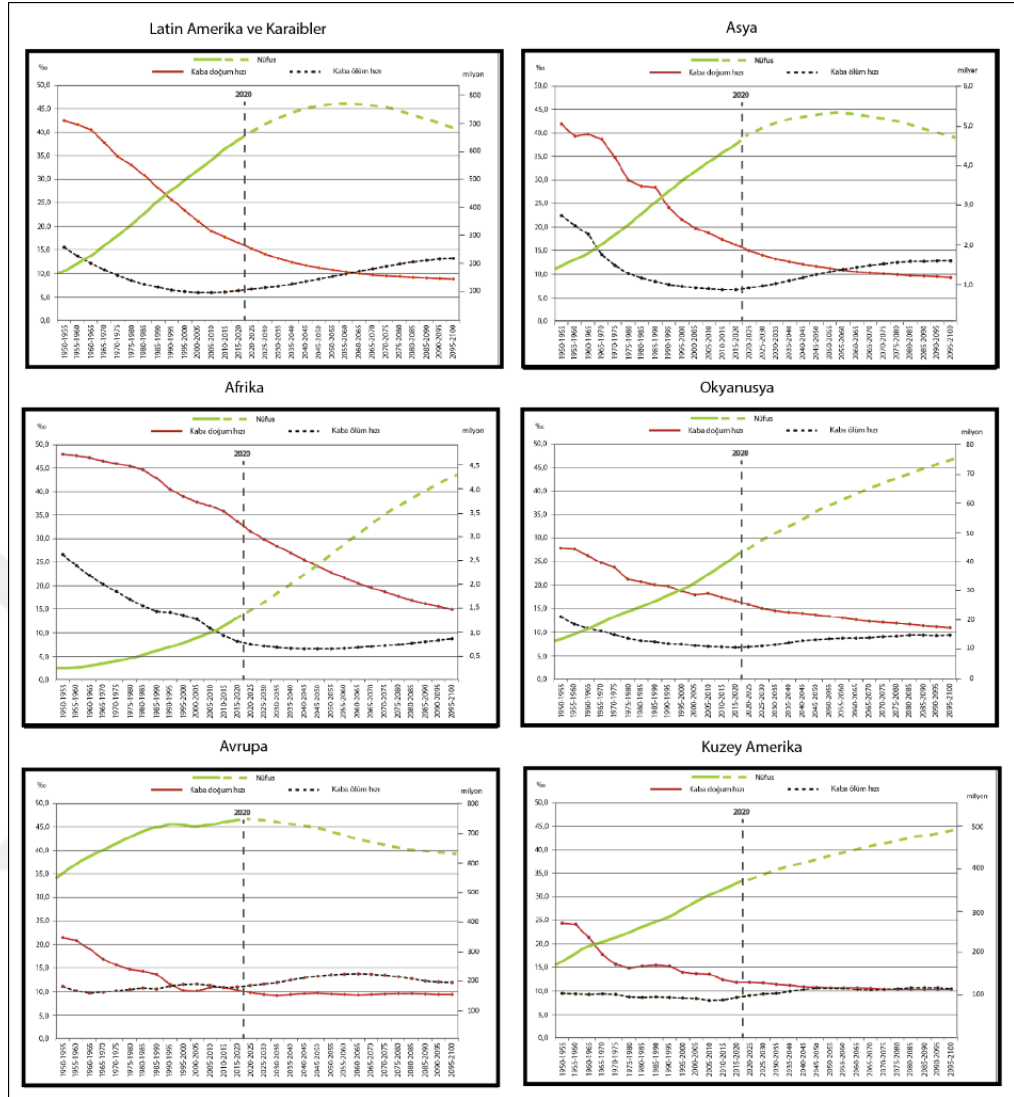
Dünya nüfusunun kaba doğum ve kaba ölüm hızlarını gösteren grafiğine göre, demografik dönüşüm teorisi açısından dünya nüfusu 3. aşamanın sonuna doğru yaklaşmaktadır (Şekil 5). Dünya genelinde ele alındığında; azalan doğurganlık ve ölüm oranlarına karşılık, toplam nüfusta hızlı bir artış devam etmektedir. Ancak tahminler dünya nüfusundaki genel yaşlanma yanında yetersiz beslenme ve temiz suya erişememe gibi nedenlere bağlı olarak ölümlerin artabileceğini, buna karşılık doğum oranlarında hızlı azalmayla birlikte düşmenin devam edeceğini ve nüfusun çok az artabileceğini yahut durağan hale gelebileceğini göstermektedir. Bu tahminler 2080'den sonra nüfus artışının çok azalacağına işaret etmektedir.

Şekil 5. Dünya genelinde kaba doğum hızı ve kaba ölüm hızı ile nüfusun gelişimi (1950-2100)

Dünya üzerinde kıtalara ve ayrılabilir bölgelere göre oluşturulan grafikler farklılık göstermektedir. Bunları ortaya koymak üzere nüfus gelişimi açısından farklılıklar içeren 6 bölgenin kaba doğum hızı, kaba ölüm hızı ve nüfus tahminlerini içeren grafikler çizilmiştir (Şekil 6). Çizilen şekillerde nüfus gelişimi açısından Latin Amerika ve Karayipler ile Asya'nın; Afrika ile Okyanusya'nın; Avrupa ile Kuzey Amerika'nın benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Latin Amerika ve Karayipler ile Asya'nın demografik dönüşümlerini gösteren şekillerde kaba doğum ve kaba ölüm hızlarında azalış olduğu, buna karşılık nüfusun sürekli artma eğiliminde olduğu açık olarak görülmektedir. Yapılan tahminler 2060'lı yıllarda nüfusun maksimum düzeye ulaşacağı, ardından da azalışa geçeceği yönündedir. Bunun nedenleri arasında kaba doğum hızlarındaki düşüşün yanında, yaşlılığa bağlı olarak kaba ölüm hızındaki artışın da etkili olacağı söylenebilir. Bu ülkelerin, demografik dönüşüm teorisinin (4 ve 5 aşamalı versiyonlarına göre) üçüncü aşamasında olduğu düşünülebilir.

Şekil 6. Farklı kıta ve bölgelere göre nüfus gelişimi (1950-2100)

Birbiri ile benzer gelişme gösteren ikinci grup Afrika ve Okyanusya'dır. Bu iki şekilde de en belirgin özellik, 2100 yılına kadar olan dönemde hiçbir zaman kaba ölüm oranının kaba doğum oranından daha fazla olmayacağıdır. Bunun sonucunda 21. yüzyılın sonuna kadar nüfus, sürekli artış gösterecektir. Afrika'da gerek kaba doğum hızı gerek kaba ölüm hızında görülen düşüş yüksek oranlarda gerçekleşecek, aralarındaki fark ise %5'ten yüksek olacaktır. Buna karşılık Okyanusya'da daha düşük seviyelerde gerçekleşen kaba doğum ve kaba ölüm hızındaki düşüşlere rağmen yüzyılın sonunda aralarındaki farkın ancak %1-2 düzeyinde olması beklenmektedir.

Son olarak, Avrupa ile Kuzey Amerika'nın kaba doğum ve kaba ölüm hızları bakımından genel olarak benzer bir gelişime sahip olacağı düşünülmektedir. Avrupa için 2000'li yıllardan itibaren kaba doğum hızındaki azalışa karşılık, kaba ölüm hızının mevcut durumunu koruması nedeniyle değerler birbirine yaklaşmıştır. Nüfus politikalarındaki değişimler ve Avrupa'nın aldığı göçlere bağlı olarak, kaba doğum oranlarında kısa bir dönem yükselme meydana geldiyse de, özellikle 2020'den sonra kaba ölüm oranlarının kaba doğum oranlarından daha yüksek gerçekleşeceği, bunun sonucunda da nüfusun azalacağı öngörülmektedir. Avrupa'nın kaba doğum hızının kaba ölüm hızından fazla olması, aralarındaki farkın ise %2-3 olması beklenmektedir. Buna karşılık Kuzey Amerika için de kaba doğum hızında gözlenen azalış, kaba ölüm hızında görülmez. 2010'lu yıllara kadar süren azalışın, daha sonraki dönemde yerini artışa bırakacağı, yüzyılın sonunda kaba doğum hızı ile kaba ölüm hızı arasındaki farkın kapanacağı tahmin edilmektedir. Dahası, nüfusun demografik ivme nedeniyle yüzyılın sonuna kadar artacağı beklenmektedir. Demografik dönüşüm teorisine göre Kuzey Amerika 4. aşamaya denk düşerken, Avrupa'nın 5. aşamayı temsil edeceği söylenebilir.

Burada unutulmaması gereken, yapılan bu sınıflandırmanın nüfus gelişimine bağlı olarak tanımlandığıdır. Kaba doğum hızı ve kaba ölüm hızının esas alınmasına karşılık bu aşamalar sadece bu değişkenler ile açıklanamaz. Söz konusu dönemlerin ayırımında nüfusun yaş ve cinsiyet yapısı, ekonomik gelişmişlik düzeyi gibi unsurları da önemlidir. Bu değişkenler, sosyoekonomik koşulları belirlemenin yanında, nüfus gelişim süreci üzerinde etkili olarak farklı sonuçlara yol açarlar. Özellikle fırsat penceresi açısından ele alındığında yaş gruplarına göre nüfusun miktar ve niteliği önem kazanmaktadır. Konu ile ilgili değerlendirmelerin demografik fırsat penceresi açısından yapılmasının daha uygun olduğu düşünülmüştür.

3. DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ VE ETKİLERİ

Demografik dönüşüm süreci, nüfusun yaş yapısında değişiklikler oluşturur. Özellikle doğum oranlarının azalması, genç nüfusun hem sayısal hem de oransal olarak azalmasına neden olurken; yaşlı nüfus açısından da artışa sebep olur. Teorik olarak bağımlı nüfusun çalışma çağındaki nüfustan az olması, diğer koşulların da uygun olması durumunda ülkelerin ekonomileri için bir fırsat olarak kabul edilebilir. Bağımlı nüfus, iki bileşenden meydana gelmektedir. Bunlar; 0-14 yaş grubunu oluşturan genç yaş grubu ile 65 ve üzeri yaş grubunda yer alan yaşlı grubudur. Özellikle nüfusun yenilenme koşulları göz önüne alındığında, genel nüfus yapısı içinde genç nüfus oranının yaşlı nüfus oranından fazla olması ülkelerin ekonomileri açısından önem taşımaktadır.

Demografi literatüründe bağımlı nüfus oranının %45'den az olduğu durumda çalışma çağındaki nüfus %55 ve üzeri paya sahip olacağından, ekonomik açıdan olumlu bir katkının gerçekleşebileceği kabul edilir. Yapılan çalışmalarda 0-14 yaş grubu oranının %30'un, 65 ve üzeri yaş grubu oranının ise %15'in altında olduğu dönem "demografik fırsat penceresi" olarak tanımlanmıştır (UN, 2004: 2, 70). Demografik fırsat penceresinden yararlanabilmek, ancak bazı ekonomik değişkenlerin aynı dönemde gerçekleşmesiyle mümkündür.

Yeterli istihdam imkânları yaratıldığında, ülke ya da bölgelerin kalkınmasında büyük bir avantaj sağlayan bu dönemin en önemli özelliği; belli bir süre devam etmesi ve çalışma çağındaki nüfusun, bakmak zorunda olduğu nüfus oranına eşit olması ve/veya aynı oranın altına inmesi ile sonlanmasıdır. Burada belirtilmesi gereken asıl husus, fırsatın, demografik geçişin doğrudan bir sonucu olduğu (Vallin, 2005: 150) veya geçiş süreci ile ortaya çıktığıdır (Van der Ven ve Smits, 2011: 6).

Demografik geçiş sürecini yaşayan toplumlarda doğurganlık hızında görülen düşüş, toplam nüfus içinde 0-14 yaş grubu oranının azalmasına bağlı olarak genç bağımlılık oranının asgari düzeye inmesini sağlar. Öte yandan

geçiş süreci henüz tamamlanmadığından, bağımlı nüfusun diğer kısmını oluşturan yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payında da ciddi bir artış görülmez. Geçmişte yüksek doğurganlık hızının gerçekleştiği dönemde doğanların çalışma çağına (15-64 yaş) girmeleriyle başlayan, çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payının üzerinde olduğu ve çalışma çağındaki nüfusun çoğunluğu kaybettiği döneme kadar süren bu özel dönem, ekonomik açıdan bir fırsat olarak kabul edilir. Bu dönem, “demografik fırsat penceresi” olarak isimlendirilir.

“Demografik Fırsat Penceresi” terimi ilk kez, ekonomik büyüme ile nüfus gelişimi arasındaki ilişkinin ele alındığı Barlow’un “Population Growth and Economic Growth: Some More Correlations” başlıklı makalesinde geçmektedir. Barlow bu çalışmasında; kişi başına GSYİH’deki artışın en yüksek oranlara sahip olduğu dönemin, geçmişte yüksek gecikmeli doğurganlığa sahip olan, sonrasında düşük doğurganlığın görüldüğü ülkelerde gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Bu demografik özelliklere sahip ülkelerin, Doğu ve Güneydoğu Asya’da yer alan, ekonomik performanslarının yüksekliği ile ön plana çıkan birkaç ülke olduğunu ifade etmektedir. Buna karşılık istatistiksel sonuçların, bu ülkelerin mevcut performanslarını sürdürmeyeceklerine işaret ettiğini belirtmektedir. O’na göre; mevcut doğurganlık düşükse, doğurganlık oranlarında gecikmeli olarak gerçekleşen azalış da, sonunda düşük bir düzeye ulaşacaktır. Bu durum, ekonomik genişlemenin önemli bir kaynağı olan işgücünün hızlı büyümesini de ortadan kaldıracaktır (Barlow, 1994: 156-157).

Zamanlaması farklı olsa da genelde 30-40 yıl açık kaldığı varsayılan “Demografik Fırsat Penceresi” bazı çalışmalarda, “Demografik Armağan” (Van der Ven ve Smits, 2011: 6; Tansel, 2012: 37) ve/veya “Demografik Bonus” şeklinde nitelendirilir (Partida-Bush, 2004; Peng ve Cheng, 2005; Ogawa-Kondo-Matsukura, 2005; Hakkert, 2007; Possemeyer, 2011).

Demografik fırsat penceresinin ortaya çıkışında rol oynayan temel unsur demografik dönüşümdür. Bu dönüşüm, ölümlerin azalması ve

doğurganlıktaki düşüşe bağlı olarak doğum oranının da düşmesine yol açar. Her iki değişkenin etkileri farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olur. Örneğin; düşük doğurganlığın, kadınların işgücüne katılım oranını artırdığına, aile içinde gelir düzeyinin artmasına bağlı olarak özellikle sağlık ve beslenme koşullarını iyileştirdiğine yönelik çalışmalar vardır (Peng ve Cheng, 2005: 189; Van der Ven ve Smits, 2011: 10). Kadının, çalışma hayatına girişiyle iktisadi gelişime ciddi katkı sunduğu bu şekildeki küçük boyutlu ailelerde; bağımlı nüfusun düşmesine paralel olarak, temel gereksinimlerin karşılanması ötesinde, aile bireylerinde tasarruf dürtüsü gelişir. Bir görüşe göre; “Daha düşük bağımlılık oranları, ekonomik ve sosyal kalkınmanın hızlanmasına yardımcı olur” (Leete and Alam, 1999; Bernstein, 2002; McNicoll, 2003 akt. Peng ve Cheng, 2005: 189).

Azalan doğurganlık oranlarının genel nüfus artış seyri üzerindeki etkileri görülmeye başladığında; çalışma çağındaki nüfus, bağımlı nüfusa kıyasla yüksek olur. Nüfusta görülen bu aşama, fırsat penceresinin açıldığı geçici bir evredir ve ülkelerin, tarihlerinde sadece bir kez karşılaşılabilecekleri bir durumdur (Seniloli, 2004: 15; Peng ve Cheng, 2005: 189; Yüksel, 2007: 18; Tansel, 2012: 37; Kaya ve Yalçınkaya, 2014: 179; Ünlü, 2017: 1). Fırsat penceresi, demografik geçiş sürecinin üçüncü ve dördüncü evrelerinde meydana gelen özel bir dönemdir (Hoşgör ve Tansel, 2010: 102-103).

Günümüzün gelişmiş ülkeleri bu süreci geçmişte farklı tarihlerde yaşamışlardır (Kaya ve Yalçınkaya, 2014: 179). Örneğin; Japonya’nın 1960’larda, diğer Doğu Asya ülkelerinin 1970’lerde yaşadığı hızlı büyüme dönemi ve üretimlerindeki artış, demografik fırsat penceresi ile ilişkilidir. Özellikle Japonya’da 1958-1987 döneminde yaşanan ve tarihin en büyük ekonomik yükselişlerinden biri kabul edilen süreçte kişi başına düşen gelir neredeyse beşe katlanmıştır (Harari, 2018: 46). BM’nin 2002 yılı verilerinde, “Asya Kaplanları”nın 1980’ler ve 1990’larda gerçekleştirdikleri ekonomik büyümenin %33’ü, demografik geçiş sürecinin bonusu olarak değerlendirilir (Seniloli, 2004: 15). Ayrıca “The Economist” dergisinin 2003’teki bir

yayımında, Doğu Asya ülkelerinin “ekonomik mucize”lerinin altında yatan hususlardan birinin demografik bonus olduğu (Peng ve Cheng, 2005: 189); hatta Doğu ve Güneydoğu Asya’nın kişi başına gelirindeki artışın üçte birinin fırsat penceresinden kaynaklandığı belirtilir (Bloom ve Williamson, 1998: 450).

Demografik geçiş sürecini yaşamakta olan günümüzün gelişen toplumlarında var olan genç nüfusun fazla olması sorunu; işgücü piyasasına yeni giren genç bireylerin (15-24 yaş) ilk işlerini bulmalarında sıkıntı yaratacak, aynı durum özellikle 15-24 yaş grubundaki işsizlik oranlarını yükseltecektir (Tansel, 2012: 40). Fakat genç nüfusun yaşça olgunlaşması ile çalışma çağındaki nüfus da artacağı için, demografik fırsat penceresi açılmış olur. Bu aşamada işgücü arzında görülen artış ile işgücü talebinde görülen artış arasında dengeli bir ilişkinin kurulması önemlidir. Eğer işgücü arzındaki artış, işgücü talebindeki artışla karşılanmaz ise, sadece emek faktörünün sağladığı potansiyelin tam olarak kullanılamayacağı belirtilmelidir. Böyle bir ortamda işsizlik veya düşük istihdam ortaya çıkar. Bunun olumsuz etkilerini sadece ekonomik değil, sosyal alanda da görmek mümkündür. Yapılan araştırmada, gelişmekte olan ülkelerde işgücünün tam olarak değerlendirilemediği ve çoğunlukla fırsat penceresinden yararlanılamadığı saptanmıştır. İşgücünün tam değerlendirilmesine sermaye gibi birtakım üretim faktörlerinin yetersizliğinin engel olduğu da ifade edilmektedir (Tuncer, 1977: 43).

Yukarıdaki açıklamalarda da belirtildiği gibi, bağımlı nüfustaki oransal azalış, iktisadi büyüme için yeterli değildir. Bu gerçek, istenmeyen ve kaotik olabilecek durumlarla karşılaşılmasını için, sahip olunan yüksek miktardaki işgücünün istihdam edilmesini zorunlu kılar. Demografik bonus olarak da tanımlanan mevcut işgücü, uygun istihdam ve yatırım stratejileriyle desteklenmediğinde, süreç ciddi zorlukların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Örneğin çalışabilir kitle, büyük bir işsizlik yüküne kolaylıkla dönüşebilir. Bu durumda birçok araştırmada ifade edilen; “genç nüfus miktarı arttıkça demografik bir fırsat penceresi açılır ve yaşlı nüfus miktarı hızla artmaya

başladığında aynı pencere kapanır” önermesinin eksik kaldığı açıktır. Bunun yerine; “pencerenin açılması ve fırsata dönüştürülebilmesi için; hem demografik, hem jeopolitik, hem de sosyoekonomik faktörlerin bir arada ve olumlu yönde katkı sağlaması gerekir” önermesi daha doğru olacaktır. Bu şekilde gerçekleşmeyen bir demografik fırsat penceresi süreci, demografik kriz penceresine evrilebileceği gibi kazanımdan çok, kayıplara sebebiyet verebilir (Can ve Avcı, 2019: 215).

Tansel: Çalışma çağındaki nüfusun üretme ve kazanma potansiyelinin olduğunu belirtir. O’na göre; demografik fırsat penceresinin açık olduğu dönem, çalışanların fazla, vergi tabanının geniş, kamu tasarruflarının yüksek olduğu zaman dilimine karşılık gelir. Zira özellikle genç bağımlı nüfusun azalmasıyla, eğitimde nicelik yerine niteliğe yoğunlaşma fırsatı doğar. Doğurganlık oranı düştüğü için, aileler çocuklarının sağlık ve eğitimine daha fazla para harcar. Böylece geleceğin işgücü daha eğitilmiş, sağlıklı ve üretken olarak ekonomiye katkı sunabilir (Tansel, 2012: 38).

Birçok eserde tüm ülkelerin demografik geçiş sürecinden geçeceği, lakin söz konusu sürecin zaman ve evrelerinin (aşamalarının) aynı anda gerçekleşmeyeceği ifade edilmektedir. Örneğin Afrika, Asya ve Latin Amerika’daki demografik geçişler, gelişmiş dünyanın epey sonrasında vuku bulduğu halde; süreç, hâlihazırda devam etmektedir (UN, 2004: 2; Bongaarts, 2009 akt. Van der Ven ve Smits, 2011: 7). Hatta Güney Asya ve Sahra-Altı Afrika gibi bölgelerde demografik geçişler yeni başlamıştır (UN, 2004: 2; Van der Ven and Smits, 2011: 7).

Asian Population Studies başlıklı derginin 2005 yılında yayımlanan “Demografik Fırsat Penceresi” temalı sayısının misafir editörleri Chan, Lutz ve Robine’e göre; geçmiş on yıllara ait kayıtlar, düşük demografik bağımlılık oranlarının gün yüzüne çıktığı bu dönemde hızlı bir iktisadi büyümenin bilhassa sağlık ve eğitim yatırımları ile mümkün olabileceğini gösterdiğine işaret etmektedir (Chan, Lutz ve Robine, 2005: 147). Yaşlı bağımlı nüfus oranı, sonunda artıp fırsat penceresi de yavaş yavaş kapanacağından, bu husus çok

daha değerli bir hâl almaktadır. Örneğin aynı zamanda Tayvan ile birlikte “Asya Kaplanları” olarak da tanımlanan Hong Kong, Güney Kore ve Singapur daha 1965 yılında ilköğretim düzeyindeki okullaşmayı tüm ülke sathına yaymayı başarmışlardır. Güney Kore, 1970-1989 döneminde ilköğretim düzeyindeki reel harcamaları %355 arttırmış, 1987’de ortaöğretimdeki okullaşma oranını cinsiyet eşitliğini de sağlayarak %88’e ulaştırmıştır (Tansel, 2012: 38). Bu yatırımlar, 2000’lerin başında ortaöğretimde %97,7, yükseköğretimde %95,4’lük kayıt oranına ulaşmayı sağlamıştır (Ünlü, 2017: 125). Dolayısıyla bağımlılık oranının düşmesine paralel yapılan eğitim yatırımlarıyla ülke yüksek nitelikli bir işgücüne sahip olmuştur.

Doğu Asya ülkelerinin demografik pencere dönemlerinde elde ettikleri ekonomik büyüme oranlarının, OECD ortalamasının oldukça üzerinde ölçülmesi tesadüf değildir. Söz konusu ülkeler, yüksek doğurganlık oranlarından düşük doğurganlık oranlarına geçişten sonra ortaya çıkan çalışma çağındaki nüfus artışını olumlu kullanarak, yüksek büyüme rakamlarını yakalamışlardır. Örneğin, aynı zamanda “Asya Kaplanı” olan Hong Kong’da iktisadi büyüme oranı, (fırsat penceresinin açık olduğu) 1961-1970 döneminde: %7,53; 1971-1980 döneminde %7,05; 1981-1990 döneminde %5,52 şeklinde gerçekleşmiştir. Aynı ülke, pencerenin kapandığı 1991-2000 döneminde ise %2,38’lik büyüme oranına gerilemiştir. Bir başka “Asya Kaplanı” olan Singapur’da da büyüme sırasıyla 1961-1970 döneminde %7,61; 1971-1980’de %7,43; 1981-1990’da %5,3 şeklindedir. Adı geçen ülke Hong Kong’dan farklı olarak büyümesini 1991-2000 döneminde de %4 eşiğinin altına düşürmez (Tablo 2.).

Tablo 2. OECD ve seçilmiş bazı ülkelerde büyüme oranı: 1961-2000 (%)

Ülke	1961-1970	1971-1980	1981-1990	1991-2000
Hong Kong	7,53	7,05	5,52	2,38
OECD	4,19	2,67	2,66	1,94
Japonya	7,99	3,33	4,06	0,87
Güney Kore	5,68	5,41	7,48	5,21
Singapur	7,61	7,43	5,3	4,26
Tayland	4,96	4,23	5,93	3,59
Malezya	3,44	5,34	3,16	4,57
Endonezya	1,58	5,29	4,29	2,91

Kaynak: Can ve Özer, 2012 akt. Ağören, 2015: 48.

Yapılan araştırmalar, ülkelerin yaş yapılarının, kişi başına düşen geliri yahut iktisadi büyümeyi etkilediğini göstermiştir (Malmberg ve Lindh, 2006 akt. Hakkert, 2007: 3). Örneğın, demografik değişkenler arasındaki uzun vadeli etkileşimi analiz eden niteliksel (Galor ve Weil, 2000; Lagerlf, 2003 akt. De la Croix-Lindh-Malmberg, 2009: 133) ve niceliksel (Boucekkine vd., 2003 akt. De la Croix-Lindh-Malmberg, 2009: 133) iki yaklaşım; ölüm oranının düşmesi durumunda, modern anlamdaki ekonomik büyümenin tetiklenebileceği fikrini paylaşır (De la Croix-Lindh-Malmberg, 2009: 133). Bir başka ifadeyle uzun yaşam süresi (ortalama ömür), daha yüksek kazanç demektir (Bloom vd., 2003 akt. Van der Ven ve Smits, 2011: 11). Aslında bu durum, gelişmiş sağlık koşulları da mevcut ise, daha uzun bir çalışma hayatı ve ertelenmiş bir emeklilik anlamına da gelmektedir (Van der Ven ve Smits, 2011: 11). Bu noktada Avusturya ve İsveç rnek olarak verilebilir. Çünkü her iki ülkede yaş yapısının kişi başına düşen geliri etkilediğini ve bu etkinin ilk 10 yıllık dönemde zirveye çıkacağını iddia eden çalışmalar mevcuttur (Malmberg ve Lindh, 2006 akt. Hakkert, 2007: 3; De la Croix-Lindh-Malmberg, 2009: 140). Lakin Meksika, Brezilya, İran, Filipinler, Endonezya ve Kamerun’un değişen yaş yapılarının bir sonucu olarak; 2040 ve sonrası için, kişi başına düşen gelirlerde önemli artışların görüleceği ifade edilir. Bu dönemde, aynı ülkelerin yoksul ailelerindeki bağımlı nüfus miktarı, daha fazla düşeceği için yoksulluğın da azalabileceği vurgulanır (Hakkert, 2007: 3).

Uygun demografik şartların belirlediği böyle si bir dönemde, fırsat penceresinden olumlu neticelerin alınabilmesi için, sosyo-ekonomik faktörlerin de birtakım politikalarla elverişli hale getirilmesi gereklidir. Nitekim fırsat penceresinin açık olduğu evreyi yaşadığı halde, sözü edilen politikaları geliştiremeyen bazı ülkelerin, beklenen iktisadi büyümeyi gerçekleştiremediği görülmüştür. Örneğın Latin Amerika lkeleri demografik fırsat penceresinin “bonus”unu hasat edememiştir (Lunderberg ve Lam, 2007 akt. Tansel, 2012: 38; Can ve Avcı, 2019: 215). Bu durum, fırsat penceresinin açık olma halinin, tek başına, olumlu neticelerin alınmasının garantisi olmadığını gösterir. Bir görüşe göre ekonomik potansiyelin gerçekleşme durumu; mevcut işgücünün

kalitesi, tamamlayıcı kaynakların tesisi, hükümet politikasının niteliği, uluslararası rekabetin yapısı gibi çeşitli hususlara bağlıdır (UN, 2004: 2).

Demografik fırsat penceresi açık, uygun sosyo-ekonomik politikalar geliştirilmiş ve yeterli miktarda sermaye olsa bile; diğer coğrafi faktörlerin elverişli olmaması durumunda, arzu edilen ekonomik büyüme gerçekleşmeyebilir. Söz konusu coğrafi faktörlerin başında siyasi coğrafya yahut jeopolitik etkenler gelir. Örneğin coğrafi konumun çatışma/savaş bölgesi içinde ya da yakınında olması, beklenen büyümenin gerçekleşmesinin önünde engel olabilmekte; aynı coğrafi konumun sunduğu kazanımların (ılıman iklim, verimli toprak, fakir olmayan hidrografik yapı, zengin yeraltı kaynakları ve turizm olanakları vb.) yönetimselliğinde yaşanan olumsuzluklar da kargaşa yaratabilmektedir. Kısaca, ekonomik büyüme için diğer şartlarla beraber istikrarlı ulusal ve uluslararası siyasal iklimin tesis edilmesinin, hatta benzer istikrarın ülkenin ve komşularının da içinde bulunduğu geniş bir bölgede hâkim kılınmaya çalışılmasının o ülkenin yararına olacağı açıktır. Demografik pencere, koşullar ne olursa olsun ekonomik büyüme ve gelişmeye yol açan ve kendi kendini harekete geçiren bir mekanizma olmadığı gibi “demografik kriz penceresine evrilme potansiyeline de sahiptir” (Can ve Avcı, 2019: 215).

Yüzölçümü bakımından nispeten geniş ve yatırımları ülke sathına farklı nedenlerle dengeli yayamayan ülkeler elverişli demografik ve iktisadi koşullara karşılık, fırsat penceresinden bir bütün olarak yararlanamaz. Bu bağlamda verilebilecek en güzel örneklerden biri Çin’dir. Zira Çin, demografik değişimi bütün ülkede değil, değişik zaman dilimlerinde farklı bölgelerde yaşamıştır. Bu da demografik fırsat penceresinin olumlu katkılarından bir bütün olarak yararlanılmasını imkânsız hale getirmektedir. Çin nüfusunda; 20 yıl önceki yüksek doğurganlık rakamları nedeniyle sürekli işgücü artışı yaşanmış ve sonrasında, ortaya çıkan doğurganlık düşüşü sebebiyle de bağımlılık oranları azalmıştır. Bu durumda Çin, daha fazla yatırım ve tasarruf sağlayıp GSYİH’yi arttırabilir; başka bir ifadeyle demografik bonustan faydalanabilirdi. Ancak Çin’de gözlenen doğurganlık hızındaki düşüş, ülke

geneline aittir ve bölgeler arasında büyük farklılıklar vardır. Genel itibariyle Doğu Çin ve kentsel alanlar, Çin'deki doğurganlık geçişin öncüsü durumunda iken; geniş batı eyaletleri ise ulusal eğilimin gerisindedir (Peng ve Cheng, 2005: 190). Böylece yaşlanma sürecinin, özellikle doğu bölgeleri ile büyük şehir merkezlerinde hız kazandığı; buna karşın batı bölgeleri ile kırsal kesimlerde, daha genç bir nüfus ile düşük bağımlılık oranlarından oluşan bir demografik yapının oluştuğu zıtlıklar söz konusudur. Örneğin, yaşlanma sürecinin hâlihazırda hız kazandığı özellikle doğu bölgeleri ile Şangay gibi bazı büyükşehir merkezlerinde; yaşlı bağımlı nüfusun artması ve genç işgücü temininde yaşanan sıkıntı, daha ileri ekonomik kalkınmanın önündeki en büyük sınırlama olduğu gibi, aynı durum, demografik pencerenin de kapandığını gösterir (Peng ve Cheng, 2005: 190-191). Bu nedenle Çin'de demografik fırsat penceresi zamanlama bakımından bölgesel farklılıklar sergiler (Yu, 1990; Joseph ve Philips, 1999 akt. Peng ve Cheng, 2005: 190).

Gelişmiş ülkelerde fırsat pencereleri kapalıdır. Lakin “modern sonrası dönem” (postmodern) şeklinde nitelendirilen, demografik geçişin en son evresinde nüfus, stabilden de öte bir yapıdadır. Beşinci aşama olarak nitelendirilen bu dönemde nüfus azalması beklenir. Ancak söz gelimi Avusturya ve İsveç gibi ülkelerin (fırsat penceresi kapalı olduğu halde) sahip oldukları demografik özelliklerden yaş yapısının ekonomiye pozitif katkılarının (kişi başına düşen gelir artışı) 10 yıl daha süreceği vurgulanmaktadır (Malmberg ve Lindh, 2006 akt. Hakkert, 2007: 3). Çünkü niteliği epey artan nüfusun eskiye göre daha uzun yaşaması, artık aktif çalışma çağına yukarıya çekildiği yeni bir devir yaratmıştır. Nitekim BM tarafından yayımlanan bir rapora göre, sanayileşmiş ülkelerde 2000’li yılların başında 37,3 yıl olan ortalama yaşam, 2050 yılında 45,2’ye çıkması beklenmektedir (Naik, Chang ve Slater, 2003).

Aktif çalışma çağına daha yukarı çekildiği bu yeni dönemde, doğumda yaşam beklentisinin artmasına paralel olarak “verimliliğin zirve dönemi” de 30 yaş civarından 50 yaş civarına kaymıştır (de la Croix, Lindh ve

Malmberg, 2009: 133). Doğal olarak bu durum, hükümetleri vatandaşlarını daha fazla iş hayatında tutmaya yönelik yeni tedbirler almaya itmiştir. Bu değişiklikler gerçekleştirilirken toplumsal huzurun bozulmaması için, koşulların cazip hale getirilmesi tercih edilmiştir. Örneğin; 61 yaşından sonra emekli olma imkânı bulunan sistemde, 61 değil de 67 yaşında emekli olunması durumunda, kişiye yıllık emekli aylığını %60 arttırabilme imkânı getirilmiştir (Ağören, 2015: 36). Böylece bireylerin 67 yaşına kadar çalışmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Benzer durumdaki İspanya’da, normal emeklilik yaşı olan 65’ten sonra çalışanlar için çeşitli teşvikler getirilmekle beraber; normal emeklilik yaşının 2013 yılında başlayıp 2027 yılında tamamlanacak şekilde kademeli olarak 65’ten 67’ye yükseltilmesine karar verilmiştir (Ağören, 2015: 32). Norveç’te ise 2010 senesinde yapılan değişiklikle zorunlu emeklilik yaşı 67 olarak belirlenmiş, ertelenmiş emeklilik ile de aynı yaş 70’e kadar yükseltilmiş; 2011’deki değişiklikle 67 olan zorunlu emeklilik yaşı, 62 ve 75 arasında değişen esnek emeklilik yaşına dönüştürülmüştür (Ağören, 2015: 38).

Demografik fırsat penceresinin olanaklarını geçmişte kullanmış ve belli bir gelişmişlik seviyesine erişmiş ülkelerde, yaşlı nüfusun bir süre daha üretici olmasını sağlayacak bazı uygulamaların hayata geçirildiği açıktır. Söz konusu politikaların hazırlanmasında, artan ömür süresinin ciddi etkileri vardır.

Örneğin AB’nin iki lokomotif ülkesinden biri olan Almanya’da kadınlarda 2005 yılında ortalama yaşam süresi 82 iken, 2016 yılında 83,5’e çıkmış; Fransa’da ise aynı yıllarda ortalama yaşam süresi 83,8 ve 85,7 olarak gerçekleşmiştir. Erkek nüfus için ortalama yaşam süresi Almanya’da 2005 yılında 76,7 iken 2016’da 78,6’ya; Fransa’da 76,7’den 79,5’e çıkmıştır. Yaşam süresindeki artış İspanya, İsveç ve Norveç’te de benzer bir seyir izlemiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Bazı gelişmiş ülkelerde doğumda beklenen yaşam süresi: 2005-2016

Ülke	2005		2010		2015		2016	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Almanya	82	76,7	83	78	83,1	78,3	83,5	78,6
Fransa	83,8	76,7	85,3	78,2	85,6	79,2	85,7	79,5
İspanya	83,6	77	85,3	79,2	85,7	80,1	86,3	80,5
Avusturya	82,2	76,6	83,5	77,8	83,7	78,8	84,1	79,3
İsveç	82,9	78,5	83,6	79,6	84,1	80,4	84,1	80,6
Norveç	82,7	77,8	83,3	79	84,2	80,5	84,2	80,7
İtalya	83,8	78,1	84,7	79,5	84,9	80,3	85,6	81
Euro Bölgesi Ortalaması (19 Ülke)	82,6	76,5	83,9	78,1	84,2	78,9	84,6	79,3

Kaynak:

<https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&pcode=tps00150&language=de>
(Erişim: 14.02.2019)

Ekonomik büyüme, salt o dönemde görülen bağımlı nüfusun düşük, işgücü oranının yüksek olmasıyla gerçekleşmez. Bunun oluşabilmesi için daha önce de vurgulandığı gibi birçok unsurun aynı zamanda meydana gelmesi gerekir. Örneğin ülkelerin gelir seviyeleri ile fiziksel ve beşeri sermaye düzeylerinin yeterli olması; coğrafi yapılarının (siyasal coğrafya dâhil) avantaj ve dezavantajlarının analiz edilip iyi yönetilmesi; kaliteli kurumların tesisi ve uluslararası ekonomiye entegre edilmesi gibi faktörlerin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekir. Attar'a göre; birleştirilmiş büyüme kuramında, yaşılanan bir nüfus ile baş etmenin en iyi yolu; sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik sistemlerini bağımlıların artan yüküne hazırlamaktan geçer. Böylesi bir hazırlık, ekonomik büyümeyi teşvik eden unsurların düzgün çalışmasıyla mümkündür. Bunun için de istikrarlı bir ulusal ve uluslararası siyasal ortamın sağlanması gerekir (Attar, 2013: 38).

Demografik fırsat penceresinin sunduğu avantajların bir defa yaşanacağı gerçeğinden hareketle; genç nüfusunu eğiterek, nitelikli ve katma değer üreten sektörlerde istihdam eden toplumlar, demografik geçiş sürecinin kaçınılmaz olan sonraki aşamalarını daha az hasarla atlatabilir. Yüksek istihdam, özellikle sosyal güvenlik sisteminde büyük miktarda fon birikimini beraberinde getirir. Fon birikimi ise (yerinde kullanılması halinde), çalışma çağındaki nüfus oranının azalması ve yaşlı bağımlı nüfusun artması şeklinde kendini hissettirecek demografik geçişin sonraki evresinde adeta “can simidi”

olur. Böylece gelecekte oluşması beklenen; sosyal güvenlik açıkları, yavaşlayan ekonomik büyüme, verimlilik ve girişimciliğin gerilemesi, tasarrufların azalması, sosyal yardım ve hizmetlerin artması gibi risklerle başa çıkmak mümkün olabilir.

Nüfus yaşlandıktan sonra demografik görünüm açısından istikrarlı bir uzun döneme girilmiş olur. Bu dönemde de, önceki evre kadar olmasa da iktisadi büyüme sürdürülebilir. Ancak böylesi bir olabilirlik için, bu defa daha çok yaşlı nüfusu ilgilendiren politikalar geliştirmek önem kazanmaktadır. Bunun için; yaşlı ve sağlıklı bireyleri çalışmaya yönlendirecek yollar bulunmalı, yaşlıların sağlığını iyileştirecek yatırımlar yeniden gözden geçirilmeli ve aksaklıklar giderilmeli, işgücüne katılım desteklenmeli, dağıtım esaslı sosyal güvence sistemi kurulmalıdır (Bloom vd., 2010 akt. Attar, 2013: 37).

Zira gelişen eğitim, sağlık ve beslenme olanakları ile adil sosyal güvence sistemi sayesinde insanlar daha uzun yaşamakta; daha uzun yaşayan ve gelirleri artan bireyler, bu refah seviyesini korumak adına daha uzun çalışmakta; neticede üretim artmaya devam etmektedir. Böylesi bir sürdürülebilir büyüme için, yukarıda da vurgulandığı gibi, istikrarlı ulusal ve uluslararası siyasal koşulların oluşturulması şarttır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN NÜFUSLANMA SÜRECİ

1. TÜRKİYE’DE NÜFUS POLİTİKALARI VE NÜFUSUN GELİŞİMİ

Nüfus sorunlarına paralel olarak belli bir zaman ve mekânda alınan ve uygulanan coğrafi, hukuki, ekonomik, toplumsal ve siyasal nitelikler taşıyan; doğrudan yahut dolaylı tedbir ve uygulamaların, devletçe hayata geçirilmesine nüfus politikası denilmektedir.

Kuşkusuz bütün devletlerin en önemli hedeflerinin başında, varlıklarını devam ettirmek gelir. Bunu başarabilmek için, devleti meydana getiren unsurlardan nüfusun varlığını sürdürmesi önem taşır. Devletler de sadece savunma ve eğitim politikaları ile değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik kalkınmayı sağlayacak hedefler ile nihai hedefe ulaşmayı mümkün kılacak nüfus politikaları geliştirir (Şahin, 2015: 71). Zira toplumsal yaşamın her düzeyi veya kurumu için ve hatta bir bütün olarak insan toplulukları için bir asgari yaşamsal nüfus hacminin var olduğu açıktır. Behar; bir insan topluluğunun, topluluk olarak kendini idame ettirebilmesi ve yok olmaması için olması gereken bir miktarın bulunduğunu, bu insan topluluğunun nicel miktarı sürekli olarak bu eşiğin gerisinde kalırsa, topluluğun er geç yok olmaya mahkûm olacağını ifade etmektedir (Behar, 1982: 118). Nüfusun kendini yenilemesi için doğurganlık çağındaki kadın başına 2,1 çocuk ortalamasının gerçekleşmesi gerekmektedir (Teitelbaum ve Winter, 1985: 81).

Ekonomik anlamda nüfusun kaynak üreten ve kaynak tüketen iki özelliği bulunur. Birbiriyle bütünleşik bu iki özellik, nüfusun tartışılmasına ve optimum nüfus artış oranını bulma arayışlarına yol açar (Kepenek ve Yentürk, 1996: 363). Nüfusun doğum, ölüm ve göç gibi unsurlarla yatırımların seyrini etkileme; gelişme için gerekli nitelikli işgücünü sağlayan faktörleri bir arada bulundurma gibi özellikleri vardır. Bu durum, nüfusu, üzerinde politikalar üretilmesi gereken bir konu haline getirir. Aşırı nüfus artışının ekonomik,

ekolojik, politik, sosyo-psikolojik ve tarımsal tehlikelerinin bulunması da bazı tedbirleri zorunlu kılar (Güriz, 1975: 4). Zira insanları nüfus konusunda tedbirler almaya yöneltten temel etkenler arasında süratli ve sürekli nüfus artışının varlığı yatar. Hem niteliksel hem de niceliksel yönleriyle nüfusun; sermaye kaynaklarının kullanımını, yatırımların coğrafi dağılımını ve miktarını etkilediği açıktır. Eğitim, barınma, sağlık, ulaştırma ve istihdama dönük yatırımları bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Bütün bunlar, nüfus politikaları oluşturulmasını ekonomik açıdan gelişmiş veya gelişmekte olmalarına bakılmaksızın tüm ülkeler için zorunlu hale getirir (Şahin, 2015: 72).

Türkiye, izlediği nüfus politikaları bakımından iki farklı döneme ayrılabilir. Bunlar, nüfus artışının özendirildiği ve nüfus artışı oranının sınırlı tutulmaya çalışıldığı dönemlerdir (Doğan, 2011: 297). Uygulamada bu iki dönem arasında nüfuslanma açısından bir geçiş dönemini tanımlamak mümkün olduğu gibi, 2014'ten sonra yeniden nüfus artışını teşvik eden bir siyasi söylemin geliştiği de ifade edilmelidir. Buna göre, nüfus politikalarını farklı dönemlere ayırmak yerinde olur. Bu tez için yapılan araştırmada, Türkiye'nin nüfus politikalarındaki değişimlerin 1923-1946; 1946-1960; 1960-2014 ve 2014 sonrası şeklinde ele alınmasının daha doğru olacağı değerlendirilmiştir.

1.1. 1923-1946 Dönemi Nüfus Politikaları

Bu dönem niceliğin siyasi, askeri ve iktisadi güç olarak benimsendiği yıllara denk düşer. Sözü geçen yıllar, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı nedeniyle erkek nüfusun azaldığı; Avrupa ülkelerinin yine I. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerini gidermek üzere hızlı nüfus politikası izlediği; ölüm oranlarının yüksekliği sebebiyle nüfustaki azalmanın doğumlardaki artışla önlenmeye çalışıldığı döneme karşılık gelmektedir (Başol, 1988: 33-34). Benzer görüşü ifade eden Cillov'a göre de; Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus artışını bu dönemde desteklemesinin sebeplerinin başında nüfusun, bütün dünyada olduğu gibi, askeri ve siyasi bir güç olarak kabul edilmesi gelir. Ancak bu politika diğer birçok ülkeden farklı olarak II. Dünya Savaşı'ndan

sonra da sürdürülmüştür. Böyle bir nüfus politikasının izlenmesinin nedeni doğal kaynaklarımızın işletilmesi, ekonomik gelişmenin sağlanması ve toplumsal işbölümünün ilerletilip uzmanlaşmanın temini bakımından gerekli kabul edilmesidir (Cillov, 1964: 75-76).

Bu dönemde hızlı nüfus artışını sağlamak için birtakım önlemler alınmıştır. Alınan önlemler, özendirici ve yasaklayıcı unsurlar içermektedir (Kepenek ve Yentürk, 1996: 364). Doğumları teşvik etmek için 1929'da çıkarılan 1529 sayılı Şose ve Köprüler Kanunu'nun mükellefiyeti düzenleyen 9. maddesinde; 18-60 yaş grubundaki erkek nüfusun yol mükellefiyetine tabii olduğu, bu mükellefiyetin bedenen veya nakden ödemeye yerine getirileceği ifade edilmektedir (Resmi Gazete 12.06.1929). Belirtilen istisnalar arasında hayatta 5 çocuğu olanların vergi vermeyeceği yer almaktadır. Nüfus artışını teşvik eden ve 1930 yılında çıkarılan bir diğer yasa ile de 6 ve daha fazla çocuğu bulunan ailelere bir madalya verilmesi kabul edilmiştir (Başol, 1988: 34; Başar, 2013: 29). 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu ile 1580 sayılı Belediye Kanunu; yerel yönetimler ve valiliklere nüfus arttırmaya yönelik kamu sağlığıyla ilgili önlemler almak, ücretsiz doğumevleri kurmak, fakir vatandaşa ücretsiz ilaç dağıtmak zorunluluğu getirmiştir (Yüksel, 2007: 44). Bu özendirici uygulamaları destekleyen bir diğer kanun; 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu'nda erkeklerde 18, kadınlarda 17 şeklinde belirlenen asgari evlenme yaşının; 1938'de kabul edilen 3453 sayılı Yasa ile erkeklerde 17'ye, kadınlarda 15'e indirilmesidir (Eryurt, Canpolat ve Koç, 2013: 132).

Pro-natalist nüfus politikasını gerçekleştirmek amacıyla yapılan uygulamalardan bir diğeri, 1944'te getirilen çocuk zammı ve çocuk yardımıdır. Örneğin, maaşlı ve ücretli memurlar ile diğer kamu çalışanlarından çocuğu olanlara ayda 5 lira çocuk zammı verilmesinin yanında çocuğu olanlara son maaşın bir aylık tutarının doğum yardımı olarak ödenmesi kabul edilmiştir. Ayrıca 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'yla, toprak dağıtımı sırasında çocuğu olanlara öncelik tanınmış ve toprak bedelinin ödenmesinde ilköğretim çağına giren çocuk başına %5 indirim yapılmıştır (Güriz, 1975: 235-236).

Bu teşviklerin yanında yasaklayıcı tedbirler arasında; 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu'nda kürtaj ile çocuk yapmaya engel olacak diğer uygulamaların ağır ceza kapsamına alınması (Eryurt, Canpolat ve Koç, 2013: 132), 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun 152. maddesinde çocuk düşürme işlevi görececek her türlü araç ve gerecin ithal ve satışının yasaklanması gibi uygulamalar sayılabilir (Resmi Gazete 6.5.1930).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, nüfusun artmasına yönelik alınan yasal ve idari önlemlerin etkili olduğu söylenemese de (Demir, 2016a: 46), Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren aynı nüfusun sürekli bir artış eğilimi içinde olduğu bilinmektedir. Örneğin, 1927 sayımında 13,6 milyon civarında tespit edilen ülke nüfusu 1935'te 16,1 milyona; 1940'ta 17,8 milyona; 1945'te 18,7 milyona; 1950'de 20,9 milyona erişmiştir. Aynı dönemde hesap edilen nüfus artış hızı ise 1935'te %21,1 iken 1940'ta %17'ye; 1945'te de %10,6'ya gerilemiştir (Tablo 4). Bu durum, ekonomik anlamda imkânsızlıklar içinde olan Türkiye Cumhuriyeti'nde, nüfusu arttırma hususunda gösterilen çabaların etkili olduğunu göstermektedir. Kaba doğum hızı göz önünde bulundurulduğunda artışın çok daha fazla olması beklenilmektedir. Ancak özellikle sıtma, verem, frengi gibi salgın hastalıkların yaygınlığı ve çocuk ölümlerinin önlenemez yükselişi artışa izin vermemiştir. Dolayısıyla sözü geçen hastalıkların bir an önce durdurulması dönemin en önemli politikası olmuştur (Tuğluoğlu, 2008: 351). 1927-1940 yılları arasında; kaba doğum hızı %40-45 civarında olduğu halde (Eryurt, Canpolat ve Koç, 2013: 133), nüfus artış hızının oldukça yavaş gerçekleşmesi, aynı dönemde görülen ölüm oranlarının yüksek oluşuna bağlanmaktadır (Yüksel, 2007: 43). Sözgelimi dönemin en önemli salgın hastalığı olan sıtmanın neden olduğu ölümler oldukça yüksektir.

Nitekim 1917-1925 döneminde Türkiye genelindeki sıtmalı hasta oranına göz atıldığında durumun vahameti daha da belirginleşir. Zira sıtmalı hasta oranı Antalya'da %86; Balıkesir'de %82; Denizli'de %90; İstanbul'da %80; İzmir'de %72; Ankara'da %40-90 şeklindedir (Tuğluoğlu, 2008: 353).

Söz konusu tablo, ekonomik krizin (Büyük Buhran) yaşandığı 1929 yılından sonra daha da kötüleşmiştir. Çünkü 1926’da ülke genelinde ‰99,8 olan sıtmal› kan endeksi, 1928’de ‰40,8’e kadar düşerken, 1929’dan sonra yükselmeye başlam›ş ve 1930’da ‰123,3’e çıkm›şt›r (Tuğluoğlu, 2008: 355).

Tablo 4. Sayım yıllarına göre Türkiye nüfusu ve sayım dönemlerindeki yıllık nüfus artış hız›: 1927-2020

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Nüfus Artış Hızı (‰)
1927	13.648.270	veri yok
1935	16.158.018	21,10
1940	17.820.950	19,49
1945	18.790.174	10,59
1950	20.947.188	21,73
1955	24.064.763	21,75
1960	27.754.820	28,53
1965	31.391.421	24,63
1970	35.605.176	25,19
1975	40.347.719	25,01
1980	44.736.957	20,65
1985	50.664.458	24,88
1990	56.473.035	21,71
2000	67.803.927	18,29
2010	73.722.988	15,88
2015	82.003.882	13,17
2020	83.154.997	12,01

Kaynak:TÜİK, 2019a; 2019c; TÜİK Bilgi Dağıtım, 2021.

1927 yılından beri nüfusu arttırmak için desteklenen nüfus politikası olumlu sonuçlar vermesine rağmen, büyüyen nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması ve yaşama seviyelerinin yükseltilmesi aynı derecede mümkün olamamıştır (Cillov, 1964: 76).

1.2. 1946-1960 Dönemi Nüfus Politikaları

Bu dönemde, Türkiye’de pro-natalist politikanın varlığı konusunda herhangi bir değişiklik olmamasına karşılık, nüfusu arttırıcı yeni tedbirler söz konusu değildir. II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle silahaltına alınmış erkek nüfusu terhis edilmiş ve penisilin gibi ilaçların ülkeye bol miktarda girişi

sağlanmıştır. Dolayısıyla sağlık hizmetlerinde yaşanan iyileşmeler, Türkiye’deki ölüm oranlarını düşürmüştür (Yüksel, 2007: 43; Güriz, 1975: 5). Bütün bu gelişmeler, nüfusun artması üzerinde etkili olmuştur. 1950-1955 evresinde Türkiye’de ölçülen doğal nüfus artış hızı %21,73 olarak gerçekleşirken, 1955-1960 döneminde bu değer %27,75 olmuştur. Bu oranlar dünya ortalamasının üzerindedir (Tablo 5).

Tablo 5. Dünya geneline ait yıllık nüfus artış hızı ile Türkiye’nin değerlerinin karşılaştırılması (1950-2020)

Dönem	Dünya (‰)	Türkiye (‰)
1950-1955	17,84	21,73
1955-1960	18,05	27,75
1960-1965	19,13	28,53
1965-1970	20,52	24,63
1970-1975	19,50	25,19
1975-1980	17,75	25,01
1980-1985	17,72	20,65
1985-1990	17,91	24,88
1990-1995	15,07	21,71
1995-2000	13,44	18,29
2000-2005	12,57	8,37
2005-2010	12,30	13,17
2010-2015	8,99	12,01
2015-2020	7,05	12,73

Kaynak:TÜİK, 2019a; 2019c; UN-DESA, 2019c; TÜİK Bilgi Dağıtım, 2021.

1950-1955 döneminde nüfusun fiili artış oranının yüksek olmasında doğumların yanı sıra yurtdışından gelen göçmen sayısının fazlalığı da rol oynamıştır. 1934 yılı ve sonrasında göçmenlerle ilgili olarak çıkarılan çeşitli kanunlarla, yurtdışından Türkiye’ye göç edenlerin yerleşmesi kolaylaştırılmış ve göçler bir anlamda desteklenmiştir (Kaya ve Yalçınkaya, 2014: 176). Özellikle 1950-1951 yıllarında Bulgaristan Hükümeti’nin, ülkesindeki Türk nüfusu sınıra yığarak göçe zorlaması nedeniyle 1951’de Bulgaristan’dan Türkiye’ye 100 bine yakın bir nüfus gelmiştir (İnginar Kemaloğlu, 2012: 36). Tanoğlu; 1950-1951 göçü neticesinde Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen göçmen sayısını 154.393 olarak belirtmektedir (Tanoğlu, 1952: 132). 1950’li

yıllardan itibaren ise Yugoslavya'dan Türkiye'ye doğru bir göç hareketi meydana gelmiş ve 1952-1965 arasında göçmen sayısı yaklaşık 390 bin olmuştur (Tekin, 2018: 259). Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'de gözlemlenen nüfus artışında göçlerin de rolünün olduğu söylenebilir. Cillov, Türkiye nüfusunun 1950'den sonra hızla artmasında, özellikle 1950-1953 yıllarında gelen göçmenlerin tesirinin kesin olduğunu belirtmektedir (Cillov, 1964: 72). Ancak artışın asıl sebebi; sadece göçmen sayısı değil, kaba doğum oranlarındaki hafif yükselme ile ölüm oranlarındaki hızlı azalmadır.

1946-1960 döneminin bir diğer özelliği, 1950'li yıllarda tarımda makineleşmeye bağlı olarak kırsal nüfusun bir kısmının şehirlere yönelmesidir. Bunun sonucunda kırsal kesimde yoğun işgücü kullanımı yerine bazı araçlar kullanılmaya başlanmış, işsiz kalan işgücü de özellikle büyük şehirlere doğru göç etmek zorunda kalmıştır (Avcı, 1993: 252). Buna ek olarak 1940'lı yıllarda %30 olan kaba ölüm oranı 1960'lı yıllarda %18'lere kadar inmiş ve nüfus, hızla artmaya devam etmiştir (Yüksel, 2007: 45). Netice itibarıyla Türkiye'de, özellikle 1950'li yıllardan sonra meydana gelen hızlı nüfus artışı, kırsal bölgelerden büyük şehirlere doğru gerçekleşen göçlere ve düzensiz şehirleşmeye neden olmuştur. Dolayısıyla, konut açığına bağlı olarak gecekondulaşma, işsizlik, mülkiyet sorunu, mekânın kullanımında ortaya çıkan değişimler gibi yeni sorunlar görülmeye başlamıştır (Avcı, 1993: 252; Avcı, 2014b: 325-326). Bu durum, doğal olarak nüfus artışı ile ekonomik sorunlar arasındaki ilişkinin yeniden ele alınmasını ve farklı perspektiflerle tartışılmasını gerektirmiştir.

1.3. 1960-2014 Dönemi Nüfus Politikaları

Kişi başına düşen milli gelirin yeterince artmamasının yanı sıra nüfus artış hızının yüksek seyretmesini gerektiren koşulların değiştiği düşüncesinden hareketle, nüfus politikalarının yeniden ele alınması ve nüfus artış hızının yavaşlatılmasına yönelik tedbirler gerektiği üzerinde durulmaya başlanmıştır. Konu, 1960 sonrasında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından ele alınmış ve planlama ile ilgili çalışmalarda nüfus konusu da incelenmiştir.

Sonuçta, doğum kontrolüne ait bilgilerin verilmesinin dahi kanunla yasaklandığı bir ortamdan, ailelerin istedikleri zaman bakabilecekleri kadar çocuk sahibi olması olarak tanımlanan “nüfus planlaması” ortamına geçilmiştir (Avcı, 1993: 252).

Bu değişim dünyadaki genel eğilim ile de uyumludur. 1960’lı yıllar, uluslararası toplumda nüfusun kalkınma kavramı ile birlikte anılmaya başlandığı yıllardır. BM Genel Kurulu’nda 1962’de ilk kez “Nüfus Artışı ve Ekonomik Kalkınma” başlıklı bir karar alınmıştır (Ohlin, 1969: 181). Dünya Nüfus Konferansının ilki 1954 yılında Roma’da gerçekleştirilmiş; nüfus, teorik çerçeve ve nüfus sayımları açısından ele alınmıştı. 1965’te Belgrad’da toplanan Dünya Nüfus Konferansı’nda, nüfus artışı ile ekonomik kaynakların dengeli bir şekilde gelişmediğinden hareketle nüfus artışının azaltılması gerektiği ve bunun aile planlamasının esas alındığı anti-natalist nüfus politikalar ile mümkün olabileceği vurgulanmıştı (WPC 1965, 1966: 91-93).

Birinci Kalkınma Planı’nda öncelikle;

“Nüfusla iktisadi gelişme arasındaki sıkı bağıntı, gelişme planlarında nüfus eğilimlerine ve politikasına büyük bir ağırlık verilmesini gerektirir. İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana, geri kalmış ülkelerin çoğunda ölüm hadleri hızla düşmekte, fakat doğum hadleri pek değişmemektedir. Böylece nüfus artış hızı gittikçe büyümektedir. Bu durum iktisadi gelişme çabalarını kösteklemektedir.

... Türkiye’de nüfus büyük bir hızla artmaktadır. İktisadi gelişme hızının mümkün olduğu kadar büyük olması da bir milli politika haline gelmiştir. Bu sebeple nüfus politikamızda bir değişikliğe şiddetle ihtiyaç vardır”

...ifadesine yer verilerek anti-natalist bir nüfus politikasının uygulanacağını işaretleri verilmektedir (DPT, 1962: 67). Plan, açıkça bir “nüfus planlaması” yaklaşımını gündeme getirerek nüfus planlaması kavramını; “ailelerin istedikleri sayıda ve istedikleri zamanda çocuk sahibi olmalarını kolaylaştıran demokratik bir usuldür” şeklinde tarif eder (DPT, 1962: 73). Ailelerin istedikleri sayıda çocuk sahibi olmalarını kolaylaştıran bir

planlamanın tatbiki, hem aileleri besleyebilecekleri sayıda çocuk sahibi olma özgürlüğüne kavuşturacak, hem de ekonomik kalkınmanın, fazla çocuk yüzünden etkilenmesinin önünü alacaktır (Cillov, 1964: 81).

Bu bağlamda, yeni nüfus politikası olarak gebeliği önleyici bilgilerin yayılmasıyla gebeliği önlemede kullanılan araç ve ilaçları yasaklayan kanun hükümlerinin kaldırılacağı; sağlık personelinin halka gerekli eğitimi vermesi için kursa alınacağı; araç ve ilaçların ithal edilip (veya imal edilip) muhtaç olanlara ücretsiz dağıtılması için gereken imkânların araştırılacağı açıkça dile getirilmiştir (DPT, 1962: 73). Birinci Kalkınma Planı ile gündeme getirilen bu nüfus politikası, 1965 yılında, 557 sayılı Nüfus Planlaması Kanunu adıyla yürürlüğe girmiştir. Kanun’la gebeliği önleyici araç ve ilaçların ithali, dağıtımı ve satışının yanında bunların tanıtımı da yasallaşmıştır.

Belirlenen politikanın uygulanabilmesi için 1965 yılında çıkarılan bir diğer yasayla Sağlık Bakanlığı bünyesinde *Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü* kurulmuştur (Behar, vd., 1999: 42)¹.

Nüfus politikalarındaki nüfus artış hızını azaltmaya yönelik uygulamalar, 2007-2013 dönemini içeren Dokuzuncu Kalkınma Planı’na kadar devam etmiştir. 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, Birinci Plan’da olduğu gibi anti-natalist nüfus politikasının önemi üzerinde durulmuş ve önceki planda çerçevesi çizilen politikaları sürdürmenin gerekli olduğu ifade edilmiştir. Plan’ın nüfus konusundaki amacı; “nüfusun yapısını iyileştirmek ve nüfus artış hızını iktisadi gelişmeyi güçleştirmeyecek ölçüde azaltmak” şeklinde belirlenmiş, nüfus artış hızını yavaşlatmak için uygulanacak “aile planlaması”nın, yeni Plan’ın esasını teşkil edeceğine vurgu yapılmıştır (DPT, 1967: 47). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda “nüfus

¹ Bu müdürlük 1983 yılında yeni bir yapılanma ile Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü adını almış; 2 Kasım 2011 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 663 sayılı KHK ile bu birimin de kapatılması sonrasında bu hizmetler Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Kadın ve Üreme Sağlığı Daire Başkanlığına ve Çocuk ve Ergen Sağlığı Daire Başkanlığına devredilmiştir. Son olarak ilgili birim 2017 yılında 694 sayılı KHK ile yeniden yapılandırılmış ve hizmetler Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Kadın ve Üreme Sağlığı Dairesi Başkanlığı altında sürdürülmektedir (<https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kadin-ve-ureme-sagligi-tarihcesi>, son erişim 30.05.2021).

planlaması” kavramı yerine “aile planlaması” kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, daha çok nüfus sayımlarından elde edilen verilerin analizi yapılmış ve Türkiye ile diğer ülkelerin demografik verileri karşılaştırılmıştır. 1950’den sonra ortaya çıkan, doğum oranında yavaş ve ölüm oranında oldukça hızlı azalma, olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmiş; ancak doğum oranındaki azalmanın yeterli olmadığı vurgulanmıştır (DPT, 1972: 75). Bu dönemde “insan gücü sayısında önemli artışlar olmasına rağmen istenen nitelikte insan gücünün zamanında yetiştirilmesinde ve doğru kullanımında tikanıklıklar devam etmiştir” ifadesine yer verilerek kalitatif politikanın önemi de ortaya konulmuştur (DPT, 1972: 81). Dahası, nitelikli insan gücünün ancak doğru bir eğitim politikası ile yaratılabileceği fikri bu planda yer almış ve ülke eğitim sistemindeki aksaklıklar sıralanmıştır (DPT, 1972: 85-88).

1979-1983 dönemini kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda nüfus politikaları ile kalkınma arasında bir ilişki kurulmuştur. Önceki planlardaki kadar olmasa da özellikle kırdaki görülen hızlı nüfus artışının, geçimini tarımdan sağladığı halde topraksız olan aile sayısını önemli ölçüde yükselten başlıca faktör olarak değerlendirilmiş ve 1963’te %9,1 olan topraksız aile oranının 1973’te %21,9’a çıktığı vurgulanmıştır (DPT, 1979: 13). Plan’a göre; nüfus sorunu demografik, toplumsal ve ekonomik faktörler arasındaki dengenin bozulmasıyla ortaya çıkan bütün problemleri kapsamaktadır (DPT, 1979: 250).

1985-1989 dönemindeki stratejilerin belirlendiği Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, aile ve ana-çocuk sağlığının korunması amacıyla aile planlamasının diğer sağlık hizmetleri ile bütünleştirileceği, bu alanda eğitim ve uygulama için gerekli tedbirlerin alınacağı ve yeterli teşkilatlanmaya gidileceği belirtilmiştir. Ayrıca bebek ölüm hızının azaltılması, çocukların sağlık ve sosyal durumlarının iyileştirilmesi için; doğum öncesi safhadan başlamak üzere, ilgili kamu kuruluşları ve özel kuruluşların desteğiyle yeni teknolojik gelişmelere

uygun ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin temel sağlık hizmetleriyle birlikte götürülmesine önem verileceği ifade edilmiştir (DPT, 1984: 125).

Plan’da, nüfusun nitelik ve özelliklerinin geliştirilmesinin temel ilke olduğu vurgulanmış ve nüfusun sağlık, eğitim, barınma ve beslenme imkânlarının sosyal devlet olmanın gereği olarak arttırılacağına altı çizilmişse de (DPT, 1984: 125); kreş, gündüz bakımevi, huzurevi ve benzeri sosyal tesislerin açılması için özel sektörün teşvik edileceği belirtilmiştir (DPT, 1984: 156). Birbiri ile çelişkili olarak görünen bu iki ifade, aslında hükümetin uyguladığı neoliberal ekonomi politikasının bir sonucu olarak devletin küçülecek rolünün bir yansımasıdır. Ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin temel sağlık hizmetleriyle bütünleştirilecek olmasının; bağımsız durumdaki ana-çocuk kliniklerinin kapanmasına yol açacağı, açık ise ulaşılabilirliğinin düşmesini beraberinde getireceği açıktır.

1990-1994 yıllarındaki hedef ve önerilerin ortaya konduğu Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ülkemizin sosyal ve ekonomik gelişmişlik seviyesiyle bağdaşmayan yüksek bebek ölüm oranlarının aşağı çekilmesi için alınacak tedbirlerin gerekliliği üzerinde durulurken (DPT, 1989: 284); 1996-2000 dönemini kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda açıkça “Hızlı nüfus artışı, bireylerin refah artışından daha fazla pay alabilmesini ve ekonominin değişim sürecinin daha hızlı gerçekleşmesini engellemekte, sürdürülebilir kalkınma çabalarını güçleştirmekte, konut, sağlık, eğitim ve altyapıya olan ihtiyacı artırmaktadır” denilmektedir (DPT, 1995: 34). Ancak aile planlaması ve ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin niteliği yükseltilerek, bu hizmetten yararlanamayan kesimlere öncelik verilmesi ve ulaşılabilirliği ile sürekliliğinin sağlanması da hedeflenmiştir (DPT, 1995: 36). Benzer hedef ve ilkeler 2001-2005 dönemini kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da yer almıştır. Bu planda nüfusun eğitim düzeyine işaret edilerek, işgücü niteliğinin yükseltilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır (DPT, 2000: 17).

2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı birçok konuda bir “ilk”ler planıdır. 2006’da yürürlüğe girmesi ve 5 yıllık ilke,

politika, hedef ve stratejileri kapsaması gereken Dokuzuncu Plan; “Avrupa Birliği Komisyonu’nun 2007-2013 yıllarını kapsayan Avrupa Birliği bütçe dönemine uyum sağlamak üzere Türkiye’den yeni bir ulusal kalkınma planı hazırlamasını istemesi üzerine, DPT’nin talebiyle gerçekleşen bir yasal düzenlemeyle 2007’ye ertelenmiştir” (TMMOB, 2008). Plan, Avrupa Birliği (AB) uyum süreci içinde bir geçiş döneminin özellikleri esas alınarak, AB yasal düzenlemelerine uyumlu bir şekilde tasarlanmıştır. Gerek Devlet Planlama Teşkilatı’nın kuruluşu, gerekse hazırlanan planlar kamu için zorunlu, özel sektör için ise yol gösterici olma özelliğine sahiptir (DPT, 1986: 10-13). Buna karşılık, Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda siyasi erki yönlendirici ve motive edici unsurların olmadığı, sadece hedeflerin saptandığı, sorunların ortaya konulduğu, strateji ve vizyona ilişkin görüşlerin belirtildiği ve küresel rekabete entegrasyon koşullarının değerlendirildiği yönünde eleştiriler de yer almaktadır (TMMOB, 2008).

Ancak söz konusu politikaların hangi araçlarla gerçekleştirilebileceğine dair herhangi bir yol haritasına yer verilmemiştir. Plan’da “Hızlı nüfus artışı ve sanayileşme süreci doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı üzerinde önemli bir baskı unsuru olmaya devam etmektedir” (DPT, 2006: 37); “Ülkemizde sosyal hizmet ve yardımlara olan ihtiyaç; göç, kentleşme, aile yapısında meydana gelen değişim, nüfus artışı ve işsizlik gibi nedenlerle artarak devam etmektedir” (DPT, 2006: 52) gibi ifadelerle yer verilerek nüfus artışının halen bir baskı unsuru olduğu vurgulanmıştır.

Özetlemek gerekirse; 1963-1967 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan, 2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı da dâhil olmak üzere, geçen sürede, Türkiye’de, nüfus artış hızının azaltılması ve niteliğinin arttırılmasına yönelik politikalar birlikte uygulanmıştır. Bu politikaların ortak amacı, nüfus büyüklüğünü kontrol etmenin yanı sıra; ülke nüfusunu sağlık, eğitim, güç-kuvvet, zekâ, iş ve mesleki yeterlilik gibi özelliklerle donatmaktır. Ancak Cumhuriyet’in ilk yıllarından planlı dönemin

başına kadar pro-natalist; planlı dönemden 2014 yılına kadar anti-natalist nüfus politikaları takip edilmesine rağmen ne ilk dönemde nüfus artış hızı istenilen düzeyde yükseltilebilmiş, ne de ikinci dönemde istenilen düzeyde düşürülebilmiştir (Murat, 2007: 54). Zira nüfus politikalarıyla nüfusu kontrol altında tutmaya çalışan Cumhuriyet hükümetlerinin uyguladıkları plan ve programlar; nüfus artış hızını dilediklerince sınırlama, denetleme, azaltma yahut arttırma hususlarında kati tedbirler almaktan ziyade kolaylaştırıcı, özendirici vb. olmuştur. Nitekim Ohlin'in de vurguladığı gibi, nüfusun artış hızı üzerinde hükümetlerin bazı tedbirlere başvurdukları doğru olmakla beraber, söz konusu tedbirlerin etkili olduğu yönünde bugüne kadar anlamlı bir kanıt rastlanmamıştır (Ohlin, 1969: 9). Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda nüfus artış hızının azaltılmasına yönelik bir yaklaşım sergilenmesine karşılık, bu planın uygulanması aşamasında siyasi iktidarın nüfusun arttırılmasına yönelik bazı söylemleri dile getirmeye başladığı çeşitli gazete haberlerinde yer almıştır. Yapılan arşiv taramasında 07.03.2008 tarihli Hürriyet Gazetesi'nde zamanın Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Dünya Kadınlar Günü nedeniyle Uşak'ta düzenlenen panelde *"Sizinle bir Başbakan olarak değil, dertli kardeşiniz olarak konuşuyorum. Biz genç nüfusumuzu aynen korumalıyız. Bir ekonomide aslolan insandır. Bunlar Türk milletinin kökünü kazımak istiyor. Yaptıkları aynen budur. Genç nüfusumuzun azalmaması için en az üç çocuk yapın"* ifadelerinin haberleştirildiği saptanmıştır. Farklı tarih ve toplantılarda tekrarlanan bu görüş sonucunda, 2 Kasım 2011 tarih ve 663 sayılı "Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Genel Müdürlüğü kaldırılmış, bu görev ise Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Kadın ve Üreme Sağlığı Dairesi Başkanlığı tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Nüfus politikasının değişikliğine yönelik kararların Onuncu Kalkınma Planı'nda yer aldığı görülmektedir.

1.4. 2014 Sonrası Nüfus Politikaları

2014-2018 dönemi için hazırlanan Onuncu Kalkınma Planı'nda yaklaşık 60 yıl sonra yeniden nüfusun artması yönünde bir hedeften söz edilmiştir. Bu hedef, yaşanan nüfusa yönelik etkin bir tedbir olarak

düşünülmüş ve Plan’da, uygun zamanlı politikaların geliştirilme ihtiyacı bulunduğunun altı çizilmiştir. Plan’da demografik fırsat penceresinin özel bir dönem olduğu; “genç nüfuslu ve yüksek ekonomik potansiyele sahip Ortadoğu ve Afrika ülkeleri yeni büyüme vahaları olmaya adaydır” ifadeleriyle anlatılmaya çalışılmıştır (TC-KB, 2013: 9). Onuncu Kalkına Planı, demografik fırsat penceresi kavramının ilk defa ele alındığı bir plandır. Nüfusun yeniden bir **güç** olarak algılanması, nüfus politikalarında önemli bir değişime de işaret etmektedir. Her ne kadar Plan’da küresel güç dengelerini etkilemesi beklenen faktörler arasında nüfus artışından bahsedilse de (TC-KB, 2013: 10), bunun aslında uygulanmakta olan neoliberal politikaların bir sonucu olduğu açıktır. Nüfus artış hızı oldukça düşük olan gelişmiş ülkelerde, yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının artmasına bağlı olarak üretimin düşeceği, vergi gelirlerinin azalacağı, sağlık harcamalarının artacağı planda belirtilirken; bu durumun sosyal güvenlik üzerindeki baskıyı arttıracığı ve gelişmekte olan genç nüfuslu ülkelerin, yaşlı nüfuslu ülkelere göre özellikle işgücü açısından daha avantajlı olacağı vurgulanmıştır (TC-KB, 2013: 10-11).

2006’da 2,12 çocuk olan toplam doğurganlık hızının 2012’de 2,08’e gerilediği; eğitim ve gelir seviyesinin yüksek olduğu kesimde bu hızın 1,02’ye düştüğü ve nüfusun kendini yenileme seviyesi olan 2,10’un hatırlatıldığı Plan’da, tedbir alınmasının gerekli olduğu özellikle vurgulanmıştır. Bu durum, *“Tedbir alınmaması durumunda 2038 yılından itibaren çalışma çağı nüfusunun, 2050 yılından sonra ise toplam nüfusun azalmaya başlayacağı tahmin edilmektedir. Bu çerçevede nüfus politikalarıyla doğurganlık hızının arttırılması ve yaşlanan nüfusa yönelik etkin ve uygun zamanlı politikaların geliştirilmesi ihtiyacı bulunmaktadır”* (TC-KB, 2013: 49) ifadesiyle ortaya konulmuş ve nüfus politikasındaki temel değişim ifade edilmiştir.

Ancak değişen sosyoekonomik koşulların, geçmişte uygulanan nüfusu arttırmaya yönelik araçlardan fazlasını gerektirdiği açıktır. Bu nedenle yeni nüfus politikasının başarılı olabilmesi ve doğurganlıktaki hızlı düşüşün önüne geçilebilmesi için, kadınlara yönelik iş ve aile yaşamını uyumlu hale getirecek

uygulamalara gidileceği; bu bağlamda, çalışanlar için doğuma bağlı izin ve diğer hakların geliştirileceği, kreşlerin teşvik edileceği, esnek çalışma imkânlarının sağlanacağı da özellikle vurgulanmıştır (TC-KB, 2013: 50). Attar; 2015 yılının başında, Türkiye’deki politika yapıcıların doğurganlığa yönelik tutumlarında, söylemden eyleme geçiş olarak değerlendirilmesi gereken bir değişime imza atıldığını ve Kalkınma Bakanlığı’nca hazırlanan Onuncu Kalkınma Planı çerçevesinde, “Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı Eylem Planı”nın kamuoyuna sunulduğunu belirtmektedir (Attar, 2015: 2). Söz konusu eylem planında; ekonomik imkânsızlıklar nedeniyle evliliklerin geciktirilmesi, aile ve iş hayatı uyumsuzluğu, çocuk bakım hizmetlerinin pahalılığı ve niteliksizliği gibi sorunlara odaklanmak suretiyle dinamik nüfus yapısı korunmaya çalışılmaktadır. Benzer şekilde 5 Mayıs 2015 tarihli Bakanlar Kurulu kararının 23 Mayıs 2015 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmasıyla yürürlüğe giren Doğum Yardımı Yönetmeliği de bu politika yönünde hazırlanmıştır. Adı geçen yönetmeliğin 5. maddesinde: 15.05.2015 tarihinde ve sonrasında gerçekleşen canlı doğumlar için bir defaya mahsus verilecek yardımların birinci çocuk için 300 lira, ikincisi için 400 lira, üçüncü ve sonraki çocuklar için 600 lira ödeneceği; ödeme miktarına esas çocuk sırasının tespitinde, 15.05.2015 tarihinden önce doğmuş çocukların da dikkate alınacağı vurgulanmıştır (Doğum Yardımı Yönetmeliği, 2015). Bu mevzuat değişikliğiyle pro-natalist nüfus politikasının uygulamaya geçtiği açıktır.

Hâlihazırda uygulanmakta olan On Birinci Kalkınma Planı, 2019-2023 dönemini kapsamaktadır. Plan’da, dünya genelinde nüfus artışının yavaşlaması ve ortalama ömrün artmasına paralel olarak yaşlanma eğiliminin sürdüğü ifade edilmekte; ardından Türkiye için de %8 olan yaşlı nüfus oranının 2050’de %16’ya çıkmasının beklendiği ortaya konmaktadır (TC-SBB, 2019: 6). Bu sebeple yaşlı nüfusun artmasıyla bakım hizmetlerinin geliştirilmesi, yaşam boyu eğitim imkânlarının artırılması ve yaşlıların değişime uyumunun sağlanması gerektiği bugüne kadarki planlardan farklı olarak ilk defa dile getirilmektedir. Demografik dönüşüm sürecindeki ülkemizde demografik fırsat

penceresinin sunduğu avantajların önümüzdeki dönemde azalmasının beklendiği (TC-SBB, 2019: 8) belirtildikten sonra; dinamik ve genç nüfus yapısının korunmasına katkı sağlayacak programların geliştirileceği, geniş ve büyük aile modellerinin özendirileceği vurgulanmakta (TC-SBB, 2019: 150), doğurganlık hızının yenilenme seviyesinin üzerinde tutulması için gerekli değişiklikler ile ilave tedbirlerin hayata geçirileceği (TC-SBB, 2019: 167) belirtilmektedir. Bütün bu ifadeler, nüfus artışını hızlandırıcı uygulamalara devam edileceğinin işareti olarak kabul edilmelidir.

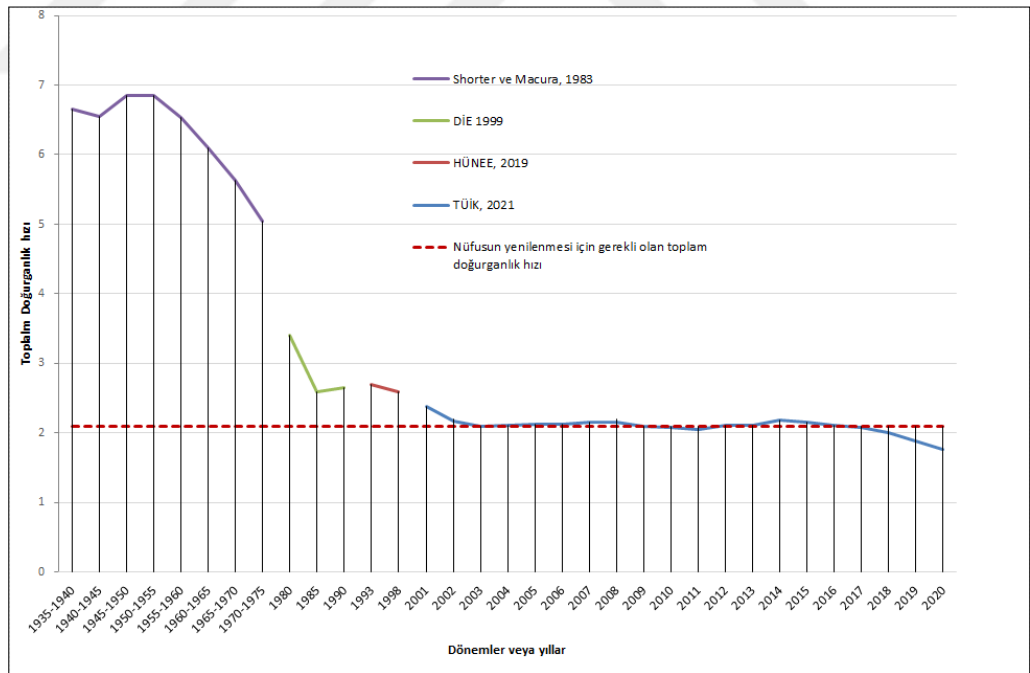
1990’lı yıllarda akademik çalışmalar ile BM ve Dünya Bankası raporlarında yer alan demografik fırsat penceresi kavramı; Türkiye’de 10 yıllık bir gecikmeyle akademik yayınlar dışındaki önemli metinlerde yerini alabilmiştir. Ancak demografik fırsat penceresi açılmadan yıllar önce ciddi strateji, planlama ve yatırım gerektiren sürecin, son iki planda birkaç cümleyle yer alması, bu dönemden faydalanma açısından yeterli değildir. Hatta pencerenin sunduğu avantajların yakında azalacağı tespiti de yapılmasına rağmen, mevcut işgücünü üretime yönlendirecek politikaların geliştirilmesi hususunda sıkıntılar vardır.

Yakın vadede beklenen nüfus yaşlanmasına hazırlanmak için nitelikli eğitim gören bir nüfusa ihtiyaç olduğu halde, bu tür yatırımların yapılacağı en ideal dönem demografik fırsat penceresi dönemidir. Çünkü bu dönemde bağımlı nüfus en düşük düzeye inmiştir. Dolayısıyla eğitim ve istihdama dönük yatırım için en uygun dönemin fırsat penceresi süreci olduğu açıktır. Bu dönemde yapılması gereken eğitim ve istihdam yatırımlarının yapılmaması durumunda yakın gelecekte oluşması beklenen; sosyal güvenlik açıkları ile vergi, verimlilik ve girişimciliğin gerilemesine bağlı olarak ortaya çıkacak ekonomik daralma gibi risklerle başa çıkmak mümkün değildir. On Birinci Kalkınma Planı’nda yer alan; demografik fırsat penceresinin daha uzun bir süre açık kalmasına imkân sağlayabilecek “doğurganlık hızının yenilenme seviyesinin üzerinde tutulması için gerekli değişiklikler ile ilave tedbirlerin hayata geçirileceği” (TC-SBB, 2019: 167) hususunun başarılı olamayacağı

değerlendirilmektedir. Zira bugüne kadar düşen doğurganlık hızını bütün teşviklere rağmen tersine döndürmeyi başarmış bir ülke örneği yoktur.

Demografik geçiş, doğum oranlarındaki azalmaya bağlı olarak ortaya çıkar. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadın başına düşen doğum sayısı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de azalmaktadır. Bu durum; “Nüfus büyümesinin yavaşlamasına, genç nüfusun toplam nüfus içindeki payının azalmasına, dolayısıyla yaşlı nüfusun sayısal ve oransal olarak artmasına neden olmaktadır” (Işık Erol, 2016: 90).

Nitekim sürekli azalan doğurganlık hızı ve artan yaşam beklentisi neticesinde Türkiye nüfusunda yaşlı nüfus artmaya başlamıştır. Türkiye’nin toplam doğurganlık hızı, ülke nüfusundaki gelişimin açıklanmasına katkı sağlayacaktır. Bu amaçla farklı kaynaklardan elde edilen toplam doğurganlık hızı verileri kullanılmıştır (Şekil 7).

Şekil 7. 1935-2020 döneminde toplam doğurganlık oranındaki değişim

Türkiye’nin “toplam doğurganlık hızının 20. yüzyılın ortalarında kadın başına 7 çocuk” (Yüksel ve Kocaman, 2007: 58) gibi oldukça yüksek bir düzeyde iken, sürekli düşerek “1970’lerin başında kadın başına 5 çocuk” (Hancioğlu, 1994: 5) düzeyine düştüğü belirtilmektedir. *Trends in Fertility and*

Mortality in Turkey (1935-1975) başlıklı çalışmada ise özellikle 1935-1975 arasında beşer yıllık dönemler için doğurganlık ile ilgili tespitler yer almaktadır. Bu tespitlere göre; 1935-1940 döneminde 6,66 olan toplam doğurganlık oranı sürekli azalarak, 1970-1975 döneminde 5,05'e kadar inmiştir. (Shorter ve Macura, 1982: 37). Genel nüfus sayımı verilerinden elde edilen 1980, 1985 ve 1990 yıllarına ait Türkiye'nin toplam doğurganlık hızı değerlerine göre; kadın başına doğum sayısı 1980 yılında 3,41 iken, 1985'de 2,59'a inmiş, 1990'da ise 2,65 olarak gerçekleşmiştir (DİE, 1999: 95). Türkiye'de nüfus ile ilgili verinin derlenmesinde Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsü'nün çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Veri seti için bu enstitü tarafından gerçekleştirilen Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) sonuçları kullanılmıştır. Kapsamlı bir saha araştırması olan çalışma, sonu 3 ve 8 ile biten yıllarda olacak şekilde 5 yılda bir yapılmakta olup; çalışmada, nüfusun özelliklerinin belirlenmesine ve demografik özelliklerin alansal dağılışının ortaya konulmasına çalışılmaktadır. TNSA sonuçları, kırsal ve şehrsel yerleşmeler arasında doğurganlık hızında belirgin bir değişiklik olduğuna işaret etmektedir. TNSA-1993 ortalama doğurganlık hızının 2,7 çocuk olduğunu, bu değer kırsal alanlarda 3,1, şehrsel alanlarda 2,4 olarak gerçekleştiğini göstermektedir. TNSA-1998'de kadın başına 2,6'ya düşen doğurganlık hızı, 2003 ve 2008'de 2,2 düzeyine imiş, 2013 ve 2018 yılında ise 2,3 olarak gerçekleşmiştir (HÜNEE, 2019: 55). 2001 yılından itibaren TÜİK veri tabanında *Demografik Göstergeler* başlığı altında toplam doğurganlık hızı verileri yer almaktadır. Bu verilere göre 2001 yılında 2,38 olan toplam doğurganlık hızı 2003-2014 döneminde 2,1 dolayında bir dalgalanma göstermekle beraber, 2015 ve 2016 yılında yenilenme sınırında kalmış, bu tarihten sonra azalmaya devam etmiştir. 2020 verisine göre ham doğurganlık hızı 1,76'dır (TÜİK, 2021).

Yukarıda ifade edilen toplam doğurganlık hızı rakamları Türkiye'de nüfusun kendini yenileme sürecine girdiğini göstermektedir. Demografik ivmenin de etkisiyle nüfus bir süre daha artmaya devam edecektir. Ancak burada ikinci bir sorun daha ortaya çıkmaktadır. Bu da hem toplam nüfus, hem

de bağımlı nüfus içindeki yaşlı nüfusun payının artmasıdır. Yaşlı nüfusun sayı ve oran bakımından artışının birçok probleme yol açması beklenmektedir (Avcı, 2014a).

2. TÜRKİYE İÇİN DEMOGRAFİK GEÇİŞ SÜRECİ

Demografik geçiş sürecini yaşamakta olan ülkelerden biri de Türkiye’dir. 1923’ten sonraki nüfuslanma süreci ile geleceğe yönelik hazırlanan nüfus projeksiyonları incelendiğinde, Türkiye’nin doğurganlık düzeyi ve yaş yapısı bakımından gelişmiş ülkelere benzemeye başladığı ortaya çıkar. Zira ülke, demografik geçiş sürecinin doğasında olan yüksek doğurganlık ve yüksek ölümlülük düzeyinden, düşük doğurganlık ve düşük ölümlülük düzeyine doğru evrilmektedir. Attar’ın ifadesiyle; “Türkiye, bugünün gelişmiş ekonomilerinin daha önce deneyimlediklerine benzer örüntüler sergilemektedir” (Attar, 2013: 9). Bu süreçte genç yaş grupları sürekli olarak azalmakta, yaşlı nüfus grupları ise devamlı artmaktadır. Aynı süreçte çalışma çağı nüfusunun bir süre daha arttıktan sonra düşeceği değerlendirilmektedir.

Cumhuriyet’in 1923 yılında ilan edilmesinden bugüne kadar geçen zaman zarfında Türkiye’nin demografik yapısında önemli değişimler olmuştur. Günümüzde Türkiye; geçmişe nazaran şehirleşmenin daha çok olduğu, sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştığı ve ortalama yaşam süresinin uzadığı bir ülkedir. Ortalama aile büyüklüğünde de ciddi azalma mevcuttur. Bütün bu hadiseler, gelişmiş ülkelerin önceki dönemlerde yaşadıkları süreçten Türkiye’nin de geçmekte olduğunu göstergesidir. Bu sürecin, özellikle yaş gruplarının değişimi üzerinde etkili olduğu açıktır. Yaş yapısındaki değişimlerin nedenleri; doğurganlığın azalması, sağlık koşullarındaki iyileşmeler sonucunda ölüm oranlarında görülen düşüş, doğumda yaşam beklentisinde gözlenen artış ve farklılaşan göç olayları şeklinde sıralanabilir.

Türkiye’nin günümüze kadar sergilediği ve gelecekte olması beklenen nüfus değişimi, “demografik geçiş” olarak tanımlanan süreç ile uyumludur. Hemen her ülke demografik geçişin bir çeşidini yaşamış ve/veya yaşamaktadır.

Buna göre; yüksek düzeyde olan ölüm ve doğum hızları, kısmen düşük ve az çok dengeye gelene kadar azalır, nüfustaki büyüme er ya da geç sona erer ve böylece nüfus bir dönem sabit (dengede) kalır (DİE, 1995: 3; Yüceşahin, Adalı ve Türkyılmaz, 2016: 242). Ancak doğum oranlarındaki düşüşe bağlı olarak, nüfusun yenilenme değerinin altına indiğini ve mevcut dengenin korunmasının mümkün olmadığını, görülen nüfus artışının ise demografik ivme olarak tanımlanan sürecin sonucunda gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Zaman içinde nüfusun azalmaya başlayarak demografik geçiş sürecinin yeni bir aşamasına (Gerileme Aşaması/5. Aşama) girilecektir.

Bir görüşe göre demografik geçişi yaşamış toplumlarda ortaya çıkan düşük doğum ve ölüm oranları, geri döndürülemez bir geçişi ifade eder (Ünlü, 2017: 39). Geri döndürülemez ve kati olan sürece girildiğinin göstergesi, doğurganlık hızındaki ciddi düşüştür. Reher; toplam doğurganlık hızının %8 oranında azalması durumunda, doğurganlığın başlangıç noktasına tekrardan ulaşmasının mümkün olamayacağını ifade etmektedir (Reher, 2004: 21). Bu değer, bazı çalışmalarda %10 şeklinde ifade edilmektedir (Yüceşahin, 2009: 5). Neticede toplam doğurganlık hızındaki %8 veya %10'luk negatif değişim, demografik geçiş sürecine girildiğinin bir göstergesi şeklinde değerlendirilebilir. Bu süreçte ülkenin demografik geçişinin tanımlanıp takip edilmesi; gelecekle ilgili nüfusun beslenmesi, konut, eğitim, işgücü, sağlık ve sosyal güvenlik alanları olmak üzere sürdürülebilir kalkınma hedefiyle yürütülecek politikaların belirlenmesi bakımından büyük önem taşır (TÜSİAD, 2011: 21).

Türkiye nüfusunda gözlenen demografik geçiş sürecinin aşamaları ve meydana geliş dönemleri konusunda bir görüş birliği yoktur. Türkiye'nin üç geçiş evresine sahip olduğunu ifade eden metinler olduğu gibi (DİE, 1995: 4-6; Gürsoy Çuhadar ve Lordoğlu, 2016: 72-76; Başar, 2013: 74-75; Kabaş ve Kandır, 2013: 416); Türkiye'deki demografik bulguların, dördüncü aşamaya girildiğinin bir göstergesi olduğunu vurgulayan çalışmalar da vardır (Hoşgör ve Tansel, 2010: 5; Ünlü, 2017: 41; Can ve Avcı, 2019: 218-220).

2.1. Birinci Aşama: 1923-1955 Dönemi

Türkiye’de demografik geçişin birinci aşamasının 1923-1955 döneminde yaşandığına ilişkin genel bir fikir birliği mevcuttur (Eraydın, 2003: 14; Koç vd., 2008: 48-49; Hoşgör ve Tansel, 2010: 55; Başar, 2013: 74). 1923 öncesinde nüfus gelişimi doğal seyrinden ziyade, savaşlar gibi, olağandışı koşullara bağlı olarak gerçekleşmiştir. 1911-1922 devresinde cereyan eden; Trablusgarp Savaşı (İtalyan Harbi: 19 Eylül 1911-18 Ekim 1912), Balkan Savaşı (8 Ekim 1912-10 Ağustos 1913), Birinci Dünya Savaşı (28 Temmuz 1914-11 Kasım 1918), Kurtuluş Savaşı [19 Mayıs 1919-11 Ekim 1922 (Mudanya Mütarekesi ve 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması)] gibi yaklaşık 10 yıldan fazla süreyle aralıksız ve ardışık süren çarpışmalarda nüfus büyük kayıplar yaşamıştır. Bir tahmine göre; 10 yıllık savaşlar döneminde, 15-39 yaşları arasında olan 900 bin civarında Türk erkeği ölmüştür (Demeny ve Shorter, 1968: 31). Aynı zaman zarfında hem evlenen insan sayısı ciddi anlamda azalmış; hem de evli erkeklerin büyük kısmı cephelerde görev yapmak durumunda kaldığından, uzunca bir süre, nüfusun yüksek doğumlarla desteklenmesi mümkün olamamıştır (Yüceuluğ, 1947: 8).

Yakın geçmişteki savaşların nüfus üzerindeki olumsuz etkisi, Cumhuriyet’in ilk yıllarında devam eder. Çünkü adı geçen mütemadi ve müteakip savaşlar sürecinde gözlenen azalış, 1940-1945 yıllarında baba olabilecek 20-25 yaş grubunda yer alanların da miktarını düşürdüğünden doğumları nispeten azaltmıştır. Türkiye, 1939-1945 yıllarında gerçekleşen II. Dünya Savaşı’na girmemekle beraber; savaşın, batı komşuları olan Yunanistan ve Bulgaristan’ı da içine alması nedeniyle, sınırlarında normal zamanlara nazaran daha fazla asker bulundurmak zorunda kalmıştır. Bu durum, 1940-1945 döneminde görülen doğumları azaltmıştır (Yüceuluğ, 1947: 8). Bir başka çalışmada 1930’lar ile 1940’ların sonlarında çocuk doğurma çağındaki kadınların zaman ve mekândaki olumsuz koşullar sebebiyle bu potansiyellerini kullanamadıkları; bu durumun, kabaca 1935’ten 1950’ye kadar sürdüğü ve ham doğum oranını düşürdüğü ifade edilir (Shorter ve Macura, 1982: 4).

Yukarıda sözü edilen savaşlar, Türkiye'nin nüfus yapısını ciddi anlamda değiştirmiştir. Özellikle tehcir (Osmanlı dönemi, 1915-1916 arası) ve mübadele (Cumhuriyet dönemi, 1923-1930 arası) gibi uygulamalardan dolayı ülkenin etnik yapısı farklılaşmış (Courbage ve Fargues, 1997; Arı, 2000 akt. Yavuz, 2008: 135); savaşlar, sivil kargaşa ve kötü yaşam koşulları sebebiyle yaş yapısı büyük oranda tahrip olmuş; en büyük tahribat ise, çalışma çağında bulunan erkek nüfusta görülmüştür. Aynı yıllarda görülen bebek ve erken çocukluk ölümlerinin yanı sıra doğurganlığın azalması nedeniyle genç nüfusta da önemli bir düşüş yaşanmıştır. Nitekim hem cinsiyetler arası dengesizliğin hem de genel insan sayısında ciddi bir açığın yaşandığı böylesi bir demografik tablonun onarılması için onlarca yıl süren yeni politikalar belirlenmiştir (Yavuz, 2008: 135-136).

Cumhuriyet'in erken dönemine denk gelen bu süreç; yüksek ölüm oranları, savaş şartlarının neden olduğu iktisadi zorluklar, hayat pahalılığı, ilaç sıkıntısı, yeterli konut temin edememe vb. birçok olumsuz faktör ile tasvir edilebilir (Yüceuluğ, 1947: 10). Bu denli kötü koşullardan, ekonomik ve sosyal kalkınma için gerekli nüfus da doğrudan etkilenmiş, gereksinim duyulan nitelikli işgücü temininde sorunlar yaşanmıştır. Bu durum, birçok yayında; “çalışabilecek yaşlardaki özellikle erkek yetişkinlerde ciddi eksiklikler meydana gelmiştir” şeklinde ifade edilmektedir (DİE, 1995: 5; Güvenç, 1997; Behar vd., 1999: 36; Koç vd., 2008: 49).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda nüfus ile ilgili çeşitli kaynaklarda veriler yer almakla beraber, bunların tahminden öteye gitmediği açıktır. Osmanlı Devleti'nde 1831 yılında sadece askere alınacak erkeklerin, 1844 yılında ise nüfus kâğıdı verileceklerin belirlenmesine yönelik sayımlar yapılmış; bu sayımlarda, Anadolu'da 7-7,5 milyon civarında bir nüfusun olduğu hesaplanmıştır (Tuncer, 1976: 99). 1874 yılında yapılan bir başka sayımda ise Anadolu için 12 milyon dolayında bir nüfustan söz edilir (Cillov, 1974, s. 2, anıldığı yer; Tuncer, 1976, s. 99). Buna karşılık yabancı kaynaklarda Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde çok daha az nüfusun yaşadığı

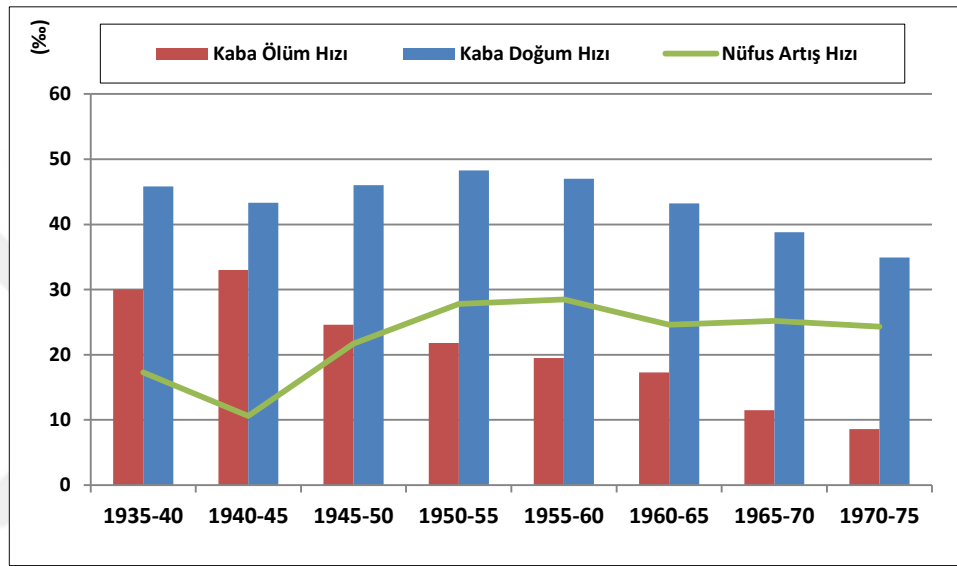
savunulur. Sözelimi: 1924 yılı için nüfusun “British Foreign Office” tarafından 9 milyon, “Fransız Hariciye Nezareti” tarafından 8 milyon olduğu tahmin edilmiş; Mussolini (dönemin İtalya Başbakanı) tarafından ise (1926’daki bir konuşmasında) Türkiye nüfusunun 6 milyondan ibaret olduğu belirtilmiştir (Yüceuluğ, 1944: 38). Uluslararası siyasal ortam nedeniyle o dönemde nüfusun miktarı büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan ele alındığında, 1927’deki ilk nüfus sayımında nüfusun 13.648.270 olarak ortaya konulması, oldukça önemlidir. Bu veri, daha sonraki sayımlarla doğrulanmıştır.

Türkiye’deki demografik geçiş sürecinin birinci aşaması genelde, doğum ve ölümlerin çok yüksek olduğu bir evre olarak tanımlanır (Hoşgör ve Tansel, 2010: 55; Başar, 2013: 75). Özellikle 1923’ten önceki uzun yıllar boyunca nüfusun doğal olarak kendini yenileme süreci, hem azalan doğurganlık hem de yüksek bebek ve çocuk ölümlülüğü nedeniyle bozuktur (Güvenç, 1997). Söz konusu tespiti yapabilmek için gerekli olan rakamsal verilerin bulunmadığı yeri gelmişken vurgulanmalıdır. Hatta 1945’ten önceki yıllara ait hiçbir doğum istatistiği de mevcut değildir (Yüceuluğ, 1947: 5). Dolayısıyla söz konusu dönemi kapsayan toplam doğurganlık hızının, farklı kaynaklardan elde edilen varsayımların kullanılmasıyla ortaya çıktığı açıktır.

1950’den önceki doğurganlık eğilimlerinin temel verilerdeki birtakım zayıflıklar sebebiyle net olarak öngörülmesi imkânsızdır (Shorter ve Macura, 1982: 4). Buna rağmen doğurganlık ve ölümlülük eğilimlerinden hareketle bazı verilere ulaşmak mümkün olmuştur (Shorter ve Macura, 1982: 97).

Örneğin 1935-1940 döneminde tahmin edilen kaba doğum hızı %45,8 iken, kaba ölüm hızı %30, nüfus artış hızı %17,3’tür. İkinci Dünya Savaşı koşullarının yaşandığı 1940-1945 döneminde kaba doğum hızı %43,3 iken, kaba ölüm hızı %33, nüfus artış hızı ise %10,6 düzeyinde tahmin edilmiştir. Seferberlik halinin sona erdiği 1945-1950 döneminde kaba doğum hızının artarak %46, kaba ölüm hızının düşerek %24,6 düzeyinde gerçekleştiği, nüfus artış hızının ise %21,7 seviyesine eriştiği varsayılmıştır. Türkiye’deki demografik geçişin birinci aşamasının son yıllarına denk gelen 1950-1955

döneminde, kaba doğum hızının zirve yaptığı tespit edilmiş; bu tarih aralığından sonraki yıllarda, kaba doğum hızının istikrarlı bir düşüş eğilimine girdiği gözlenmiştir. Sözü geçen 5 yıllık dönemde kaba doğum hızının %48,3'lük değeriyle en yüksek düzeye eriştiği; kaba ölüm hızının %21,8 ile o zamana kadarki en düşük orana indiği; nüfus artış hızının ise %27,8 olarak gerçekleştiği tahmin edilmiştir (Şekil 8).

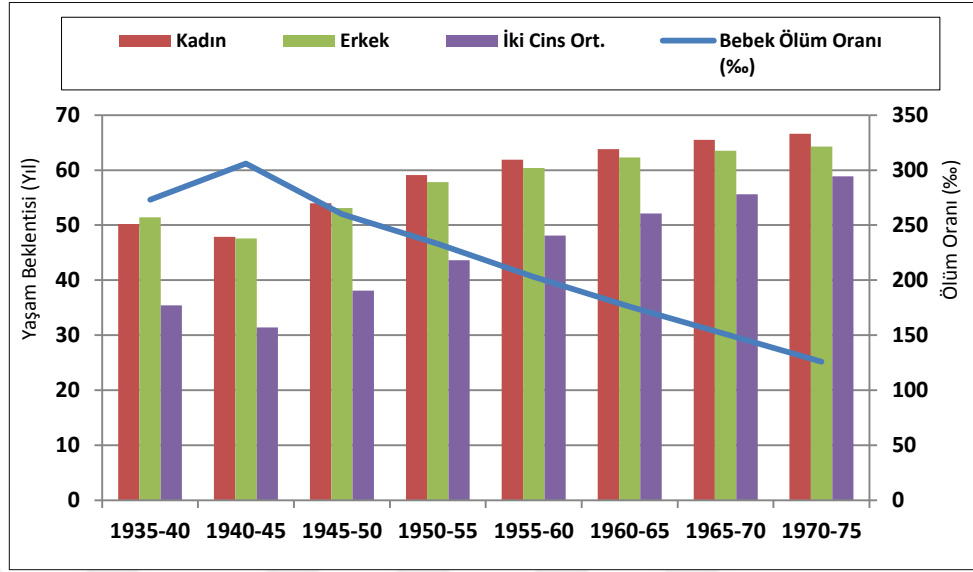
Şekil 8. Türkiye nüfusuna ait bazı demografik tahminler: 1935-1975

Kaynak: Shorter ve Macura, 1982: 97 verileri temel alınmıştır.

Demografik geçiş sürecinin birinci aşamasında ölüm hızları ile ilgili istatistikler tam olmamakla birlikte, II. Dünya Savaşı yıllarına tekabül eden kısa bir evrede ölüm hızının yükselmesi dışında, normal yaşamdaki iyileşmenin ve barış ortamının ölüm hızlarında sürekli bir azalma sağladığı saptanmıştır (Shorter ve Macura, 1982: 6; DİE, 1995: 4; Yavuz, 2008: 136-138). Özellikle bebek ölüm oranının 1945'ten itibaren sürekli düştüğünü; çocuklarda yaşam beklentisinin ise istikrarlı bir yükseliş içine girdiğini gösteren birtakım çalışmalar söz konusudur. Örneğin 1935-1975 yıllarını kapsayan bazı hesaplamalara göre; Türkiye'de bebek ölüm oranı 1935-1940 döneminde %273 iken, aynı oranın 1940-1945 yıllarında II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu zorlu yaşam şartları yüzünden arttığı ve %306'ya eriştiği tahmin edilmiştir (Şekil 9).

Bu dönemde genel bir seferberlik durumu vardır ve nüfusta sıtma, trahom, tüberküloz (verem), frengi gibi bulaşıcı hastalıklar oldukça yaygındır (Tuğluoğlu, 2008: 351). Ayrıca ilaç sıkıntısı ve kötü yaşam koşullarından dolayı ölüm oranları yeniden yükselmiştir. Bebek ölüm hızının bu kadar yüksek olmasının altında Türkiye'ye özgü bazı hastalıkların mı, sağlıklı beslenme koşullarının mı, bebek ve çocuk sağlığı uygulamalarındaki yetersizliğin/geri kalmışlığın mı neden olduğu tartışmaya açıktır. Nitekim 1945-1950 yıllarında bebek ölüm oranı %260'a, 1950-1955 döneminde ise %233'e geriler. Bu parametredeki kötü tablo, 1970-1975 döneminde oranlar %126'ya düştüğü halde varlığını sürdürür (Şekil 9). Hatta 1923'ten 1973'e kadar geçen 40 yıllık sürede tespit edilen bebek ölüm hızındaki düşüş, büyük ölçüde değişmez. Çünkü 40 yıl gibi az olmayan bir zaman zarfında bebek ölüm hızı düşüşü salt yıllık %3 gibi küçük bir ortalama sahiptir (Shorter ve Macura, 1982: 7).

Demografik geçişin birinci aşamasının yaşandığı döneme ait çocukların 5 yaşından sonra yaşama beklentisine göz atıldığında, beklentinin bir dönem hariç olmak üzere istikrarlı bir artış eğiliminde olduğu belirlenmiştir. Diğer bir anlatımla 1935-1940 yıllarında 5 yaşında yaşama beklentisi iki cins için 35,4; 1940-1945 döneminde 31,4; 1945-1950 evresinde 38,1; 1950-1955 arasında 43,6 yıl şeklinde tahmin edilmiştir (Şekil 9). Şüphesiz sözü geçen rakamların çok düşük olması; hastalıklar, kötü beslenme şartları, sağlıklı olmayan meskenler, ilaç sıkıntısı, yetişmiş insan kaynağı kıtlığı (hekim, hemşire, eczacı, ebe vb.), yoksulluk, eğitimsizlik, temiz suya erişimde yaşanan sorunlar, atık uzaklaştırma ve sanitasyon uygulamalarının yetersizliği gibi birçok unsurun varlığına işaret eder.

Şekil 9. Türkiye’de 5 yaşında yaşam beklentisi ve bebek ölüm oranı tahminleri: 1935-1975

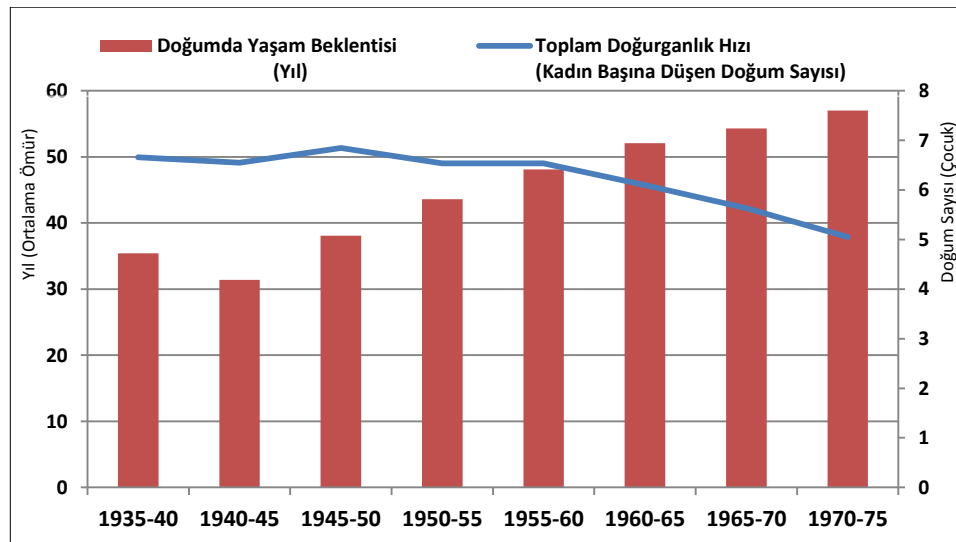
Kaynak: Shorter ve Macura, 1982: 95 verilerine göre hazırlanmıştır.

Bu dönemde Türkiye’ye benzeyen ve erken çocukluktan sonraki yaşam beklentisinin yüksek olduğu birçok toplumda bebek ölüm hızı, Türkiye’deki oranın yarısı kadardır. Diğer kelimelerle, yetişkin ölüm oranları bakımından kendisine benzeyen ülkelerle bebek ölüm hızı açısından mukayese edildiğinde, Türkiye’deki bebek ölüm oranının son derece yüksek olduğu ortaya çıkar. Dahası, yüksek bebek ölüm düzeyi her iki cins için de geçerli olmasına rağmen, erkek bebek ölüm oranları daha yüksektir (Shorter ve Macura, 1982: 7). Dolayısıyla sıtma, verem, frengi, trahom gibi salgın hastalıkların yaygınlığı ve çocuk ölümlerinin önlenemez yükselişinin bir an önce durdurulması, sözü geçen dönem için büyük önem taşımıştır.

Türkiye’nin nüfuslanma sürecini yakından ilgilendiren diğer iki gösterge; toplam doğurganlık hızı ile ortalama ömür veya doğumda yaşam beklentisidir. Yavuz’a göre; huzurlu ve güvenli bir yaşam ortamı sağlayan Cumhuriyet’in 1923’te kurulmasıyla ölüm oranındaki fazlalık hızla sona ermiş, yüksek doğurganlık ise ülkenin demografik yapısının 1950’lerden itibaren yenilenmesini sağlamıştır (Yavuz, 2008: 136). Yapılan araştırmada; bunca olumsuz koşula rağmen II. Dünya Savaşı dönemi dışındaki bütün evrelerde kadın başına düşen doğum sayısının yüksek seyrettiği, yaşam beklentisinin de

istikrarlı bir artış eğilimi içine girdiği saptanmıştır. Örneğin 1935-1940 yıllarında kadın başına düşen doğum sayısı 6,66; doğumda yaşam beklentisi 35,4 yıl düzeyindedir. 1940-1945 evresinde toplam doğurganlık hızı 6,55; ortalama ömür 31,4 yıl şeklindedir (Şekil 10). Şüphesiz doğumda yaşam beklentisinin bu denli düşük olmasının temel nedenlerinden biri, bu dönemde görülen bebek ölüm oranlarının aşırı yüksek oluşu ve bu hususun ortalamayı düşürüp istatistiklere yansımadır. Türkiye'nin nüfuslanma sürecinin temel aşaması olan 1923-1955 döneminin (Yüksek Durağanlık Evresi) sonlarına yaklaşıldıkça; toplam doğurganlık hızındaki yüksek düzeyin korunduğu, yaşam beklentisindeki düşük seviyenin de bu bakımdan istikrarını muhafaza ettiği açıktır.

1945-1950 yıllarında genel seferberlik halinin bitmesi ve barış ortamının tesis edilmesiyle aileler yeniden oluşmuş, evlilik yaşı düşmüştür. Sözü geçen şartlar dolayısıyla 1945-1950 döneminde kadın başına doğum sayısı 6,85'e; doğumda yaşam beklentisi 38,1 yıla ulaşmıştır. 1950-1955 dönemine gelindiğinde kadın başına düşen doğum sayısı; 6,90 ile 6,54 arasındadır. Aynı döneme ait yaşam beklentisi ise 43,6 yıldır (Şekil 10).

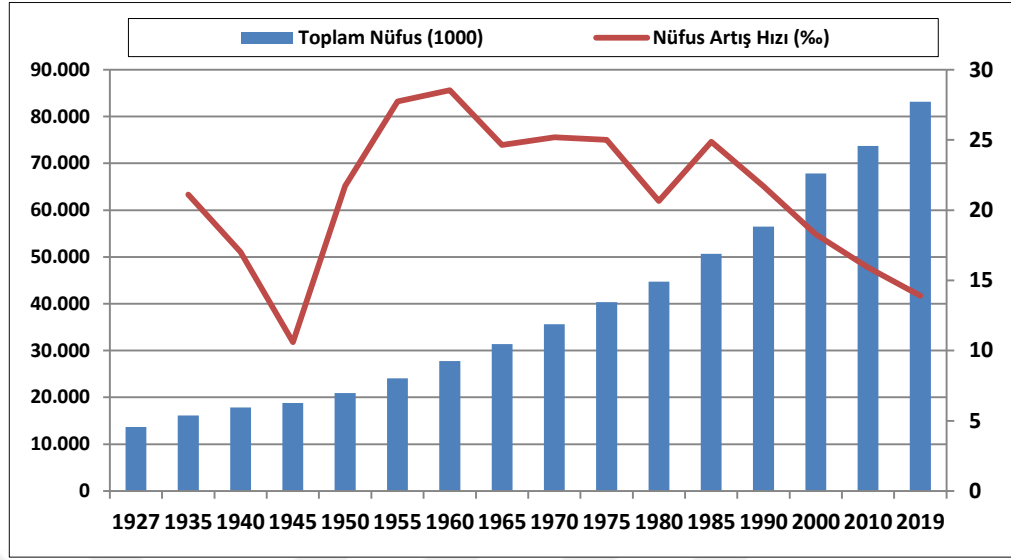

Şekil 10. Türkiye’de toplam doğurganlık hızı ve yaşam beklentisi: 1935-1975

Kaynak: Shorter ve Macura, 1982: 32; Yavuz, 2008: 138 verilerine göre hazırlanmıştır.

Bu dönemin en belirgin nüfus politikası, nüfusun artmasını sağlamak için birtakım özendirici ve yasaklayıcı (kürtaj ve kontraseptif malzeme yasağı gibi) uygulamalara girişilmesidir (Kepenek ve Yentürk, 1996: 364). Nüfusunun önemli bir kısmını savaşlarda kaybetmiş olan Türkiye, nüfustaki sayısal azlığı önlemek amacıyla “nüfusun artırılması politikası”nı benimsemiş; bu doğrultuda hayata geçirdiği özellikle hastalıklara, yetersiz beslenmeye bağlı ölümlerin azaltılması ve doğumu teşvik eden önlemlerin alınması gibi bazı uygulamaları sayesinde nüfusunu hızla arttırmıştır (Avcı, 1993: 252). Bunun sonucunda 1923’te 13,6 milyon olan ülke nüfusu, 1935’te bütün olumsuzluklara rağmen %21,10 düzeyinde bir nüfus artış hızı yakalayarak 16,1 milyona erişmiştir. 1940’ta ülkedeki nüfus artış hızı II. Dünya Savaşı koşullarından etkilendiği ve %17,03’e gerilediği halde, nüfus az da olsa artmış ve 17,8 milyona yükselmiştir. Aynı şartların devam ettiği 1945 senesinde nüfus artış hızı, Cumhuriyet tarihinin en düşük seviyesi olan %10,59’a düşmüş, ülke nüfusu ise 18,7 milyona erişmiştir (Şekil 11).

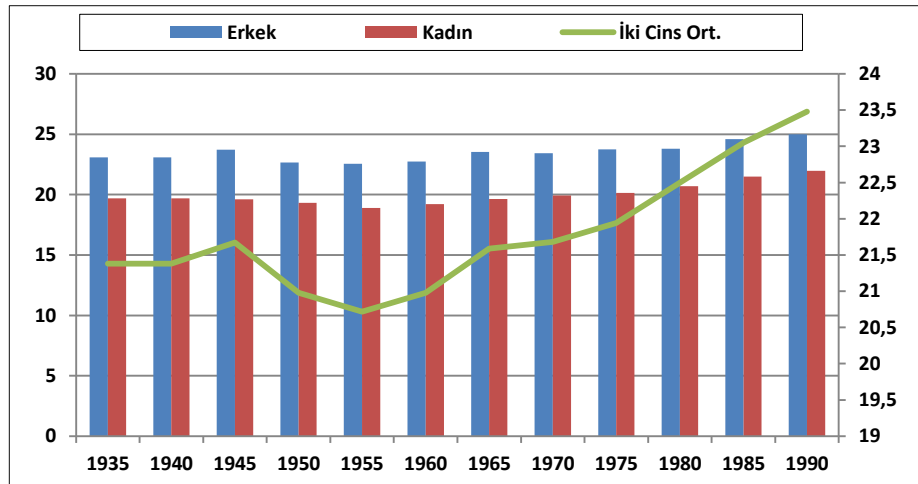
1950 ve 1955 sayımlarının ortaya koyduğu sonuçlar da söz konusu görüşü destekler niteliktedir. 1950’deki sayımda nüfus artış hızının %21,73 düzeyine ve toplam nüfus miktarının 20,9 milyon civarına; 1955 yılındaki sayımda ise nüfus artış hızının %27,75 seviyesine ve toplam nüfusun 24 milyon dolaylarına eriştiği tespit edilmiştir (Şekil 11). Türkiye’nin 1940’ların ikinci yarısından itibaren modernleşme, kentleşme ve nüfus artışı ile karakterize edilen “geçiş büyümesi (transitional growth)” evresine giren ülkeler arasında olduğu da ifade edilmektedir (Notestein, 1946 akt. Yavuz, 2008: 138).

Şekil 11. Türkiye’de toplam nüfus miktarı ve nüfus artış hızı: 1935-2019

Kaynak: TÜİK., 2019b; 2019c verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

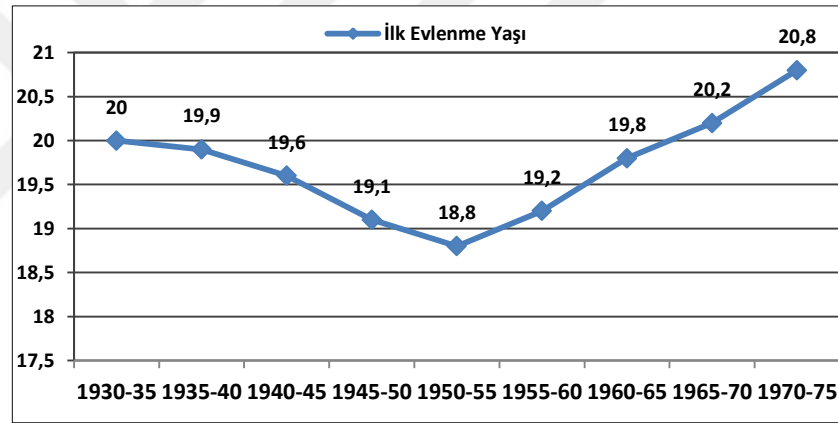
Demografik geçiş modelinde birinci aşamanın temel özelliği evlenme yaşının düşük oluşudur. Türkiye’deki evlenme yaşı, 1950’lere kadar olan dönemde, uygulanan nüfus politikasının da etkisiyle düşüktür. Örneğin 1935 yılında ilk evlenme yaşı 21,38 (kadın 19,68; erkek 23,08) iken; 1945’te 21,67’ye (kadın 19,62; erkek 23,73) yükselmiştir. 1950’ye gelindiğinde 20,98’e (kadın 19,32; erkek 22,65); 1955’te de 20,72’ye (kadın 18,90; erkek 22,55) gerilemiştir. Dikkat edilirse ilk evlenme yaşı veya ortalama evlenme yaşı, 1960’lı yılların başından itibaren yükselme eğilimindedir (Şekil 12).

Şekil 12. Türkiye’de ilk evlenme yaşı: 1935-1990

Kaynak: DİE, 1995: 72-73 verilerine göre hazırlanmıştır.

Shorter ve Macura'nın (1982), birtakım hesaplamalarla (Hajnal yöntemi) ortaya çıkardıkları sonuçlara göre; kadınlarda ilk evlenme yaşı 1930 ve 1935 arasında 20; 1935-1940 yıllarında 19,9'dur. Savaş koşullarının hâkim olduğu 1940-1945 döneminde kadınların ilk evliliklerini ortalama 19,6 yaşında gerçekleştirdikleri tahmin edilir. Bu tarihten sonraki yaklaşık 10 senede, evlenme yaşındaki ortalama, yukarıdaki açıklamaya uyan bir biçimde düşer. Nitekim savaş koşullarının bittiği 1945-1950 evresinde, söz konusu gösterge 19,1'e; 1950-1955 döneminde de 18,8'e geriler. Dikkat edilirse Shorter ve Macura (1982) da çalışmalarında, 1955'ten sonraki evrelerde ilk evlenme yaşının yükselişe geçtiğine ve durumun istikrarlı bir eğilim gösterdiğine işaret eden sonuçlara ulaşmışlardır (Şekil 13).

Şekil 13. Türkiye’de kadınların ilk evlenme yaşı: 1930-1975

Kaynak: Shorter ve Macura, 1982: 39 verilerine göre hazırlanmıştır.

Sonuç olarak 1923-1955 dönemine denk düşen Türkiye demografik geçiş sürecinin ilk evresi; eğitim azlığı, erken yaşta evlenmeler, tıbbi imkânsızlıkların neden olduğu yüksek doğum ve yüksek ölüm oranları, düşük ortalama yaşam süresi, aşırı yüksek bebek ölüm oranı vb. şeklindeki bütün nitelikleri sergilemiştir. Dolayısıyla geleneksel demografik rejimin bütün özelliklerinin görüldüğü böylesi bir aşamada demografik fırsat penceresinden söz etmek imkânsızdır. Ülke, tam anlamıyla; “pastoralizmin (kırsal yaşam) egemen olduğu geleneksel toplum” (Foucault, 2016: 316) görünümündedir.

Demografik fırsat penceresinin açılması için gereken en temel koşul; çalışma çağındaki nüfusun (15-64 yaş grubu) toplam içindeki payının yarıdan

fazla olmasıdır. Ayrıca; 0-14 yaş grubunun payı %30'un altında, 65+ yaş grubunun %15'in üzerinde olmaması gerekir (UN, 2004: 2, 70). Doğurganlığın oldukça yüksek gerçekleşmesi nedeniyle 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı 1935-1955 döneminde %30'un üzerinde gerçekleşmiştir (Tablo 6.).

Tablo 6. Türkiye’de yaş gruplarının toplam nüfusa oranı: 1935-1955 (%)

Yıl	0-14 Yaş	15-64 Yaş	65 + Yaş
1935	41,2	54,4	3,9
1940	42,1	54,3	3,5
1945	39,5	57	3,3
1950	38,3	58,3	3,3
1955	39,4	57,1	3,4

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019; Can ve Avcı, 2019: 217.

2.2. İkinci Aşama: 1955-1985 Dönemi

Türkiye’de demografik geçişin ikinci aşaması 1955-1985 dönemini kapsar (DİE, 1995: 4; Koç vd., 2008: 52; Başar, 2013: 75; Gürsoy Çuhadar ve Lordoğlu, 2016: 73). 1955-1960 yılları arasında yıllık nüfus artış hızı %28,53 olarak gerçekleşir. 1950’li yıllardan itibaren doğurganlık oranı azalmaya başlar ve bir daha artmaz (DİE, 1995: 5). 1950’li yıllarda kadın başına yaklaşık 6,54 doğum düşmekte iken (Shorter & Macura, 1983), bu değer 1980 yılı verilerine göre 3,41’e inmiştir (DİE, 1999, s. 95).

Doğurganlıktaki düşüşe rağmen nüfus artış hızındaki yüksek düzeyin nedeni düşen ölüm oranlarıdır (DİE, 1995: 5). Sonuç olarak; demografik geçişin ikinci aşamasının yaşandığı 1955-1985 yılları arasında nüfus, büyümeye devam etmiş ve yaklaşık 2 kat artarak 24 milyondan 50,6 milyona erişmiştir (Şekil 11).

Demografik geçişin ikinci aşaması, Türkiye’de sosyo-ekonomik yapının hızla değiştiği bir döneme denk gelmektedir. 1950’li yıllarla birlikte ekonomi politikalarında bir değişim ortaya çıkmış ve bu değişimin farklı sektörlere yansımaları olmuştur. Tarımsal yapıdaki değişim, kırsal kesimde ortaya çıkan işgücü fazlalığının şehirlere ve yakın çevrelerine akınına yol açmış, iç pazardaki genişlemeye bağlı olarak sanayi sektöründe de bir canlanma ortaya çıkmıştır. Kamu sektörünün gerçekleştirdiği yatırımlar

Türkiye'nin farklı yerlerine dağılırken, özel sektör tarafından kurulan çok sayıda fakat küçük ölçekli tesis büyük şehirlerin çevresinde gelişmiştir (Avcı, 2000: 44). Bu yeni durum karşısında kırdan şehirlere doğru yoğun bir göç yaşanmıştır. Ancak söz konusu göçler, bütün şehirlere olmaktan çok, büyük şehirlere doğru gerçekleştiği gibi; meydana gelen şehirleşme, sanayileşmeye bağlı veya sanayileşmeyle orantılı bir şehirleşme olmadığından kentlerde nüfus yığılmasına yol açmıştır (Avcı, 1993: 252).

Shorter ve Macura bu durumu; “kırdaki ebeveynlerin çocukları şehre taşındıktan sonra kendi anne ve babalarından daha az çocuk sahibi olmaya başlamışlardır” biçiminde tarif etmektedir. Bu durum, 1960’lardan önce şehirlerin doğurganlık oranını yükseltmiştir (Shorter ve Macura, 1982: 6). Nitekim Türkiye’de nüfus artış hızı 1927-1990 döneminde %22,54’lük bir ortalama yakaladığı halde, şehirselle nüfus aynı dönemde göçün de etkisiyle %42,14’lük artış hızı ortalamasına sahip olmuştur (Avcı, 1993: 255, 266). İşte kentlerde görülen hızlı nüfus artışının bir sonucu olarak çarpık kentleşme, işsizlik, ekonomik durgunluk gibi ciddi problemler ortaya çıktığından; Türkiye’de bu döneme kadar uygulanan doğum yanlısı nüfus politikaları sorgulanır olmuştur (Koç vd., 2008: 52).

Demografik geçişin ikinci aşamasının yaşandığı yıllarda Türkiye, “Marshall Yardım Planı” kapsamında tarımda mekanizasyonun sağlanması adına belli adımlar atmıştır. Bu durum, ekilebilir alanları hızla genişlettiği gibi üretim artışını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla kırdaki işgücüne duyulan ihtiyaç azalmış, çocuklara olan talep de düşmüştür (Yavuz, 2008: 150-151). Örneğin 1968’de ülke çapında yapılan ilk demografik araştırmada; kırsal kesimde istenen çocuk sayısının, sahip olunan tarım arazilerinin büyüklüğüne bağlı olarak 3,2 ile 3,7 arasında değiştiği ortaya çıkmıştır (Özbay, 1984 akt. Yavuz, 2008: 151). 1950’lerden sonraki dönemde ekonomik, sosyal ve yaşanan mekân açısından önceki dönemlere göre Türk toplumu ciddi anlamda değişim geçirmiştir. Bu değişimin, doğum kontrolünü destekleyen yeni bir

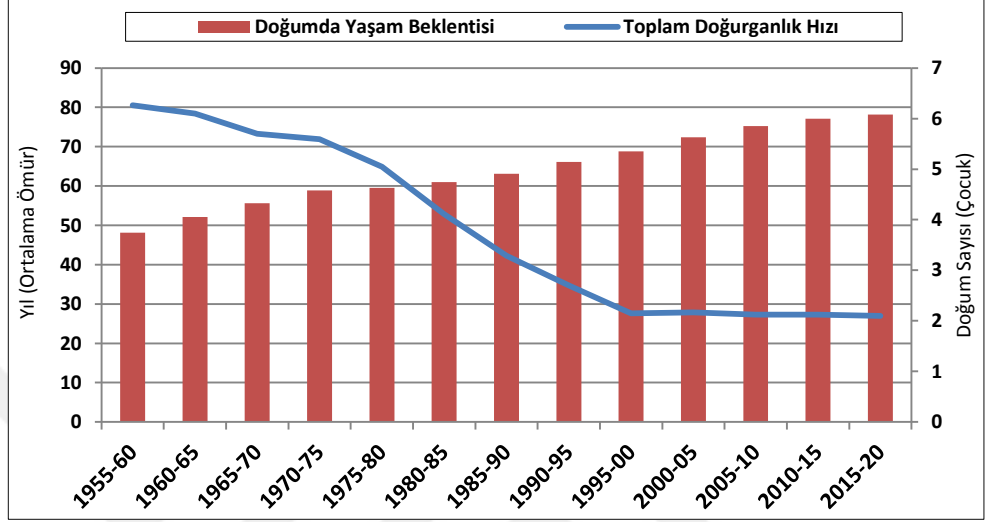
kültürün meydana gelmesinin başlıca nedenlerinden biri olduğu açıktır (Güvenç, 1997).

1960'lı yıllar, uluslararası toplumda nüfusun kalkınma kavramı ile birlikte anılmaya başladığı yıllardır. Bu dönem, açlık ve gıda kıtlığı nedenini nüfusun çok fazla olmasına bağlayanların sesinin en yoğun duyulmaya başladığı (Özberk, 2003: s.n.y.) ve nüfus artış hızlarını düşürmedikleri sürece az gelişmiş ülkelerin geri kalmışlıktan kurtulamayacakları fikrinin etkili olduğu dönemdir. Bu dönemde, Belgrat Nüfus Konferansı (1964 yılı) toplanmış ve doğum kontrolü ile ilgili bilgi ve araçların yaygınlaşması sağlanmaya çalışılmıştır (Ohlin, 1969: 183; Saraç, 1997: 38). Yaşanan hızlı şehirleşme sonucunda ortaya çıkan işsizlik, gecekondulaşma vb sorunlar Türkiye'de de nüfus artışını azaltmaya yönelik politikaların benimsenmesine ve aile planlaması ile ilgili yasal mevzuatın (557 Sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun) gerçekleştirilmesine neden olmuştur.

Cillov'a göre; aile planlaması uygulaması daha çok kentlerde yayılmaya başlamış ve yüksek olan doğumları bir ölçüde etkilemiştir (Cillov, 1985: 3). Zira aile içinde çalışmaktan ücretli işe geçiş, çocuklara harcanan zaman ve paranın artması, kadınların statüsünün yükselmesi ve daha az çocuk doğurma isteği, çocuk sağlığı alanında katedilen gelişmeler, doğum kontrolü konusundaki bilgi ve olanakların yayılması vb. değişimler insanlara daha küçük aileli olacakları ve aile dışında zaman harcayacakları yeni seçenekler sunmuştur (Güvenç, 1997).

Türkiye'deki demografik geçişin ikinci aşamasında; kadın başına düşen doğum sayısı, yukarıdaki görüşleri destekler şekilde düşmüştür. Örneğin 1955-1960 evresinde toplam doğurganlık oranı 6,26 iken; 1970-75 yıllarında 5,59'a; 1980-85 evresinde ise 4,11'e inmiştir. Aynı yıllarda, doğumda yaşam beklentisinin de istikrarlı bir artış eğilimi sergilediği açıktır. Söz gelimi 1955-1960 evresinde 48,1 yıl olan doğumda yaşam beklentisi; 1970-1975 arasında 58,9 yıla; 1980-1985 döneminde ise 61 yıla erişmiştir (Şekil 14). Buradan doğumda yaşam beklentisi (ortalama ömür) arttıkça kadın başına düşen doğum

sayısının düştüğü sonucuna ulaşılabilir. Nitekim Cillov'a göre (1985: 3); 1965-1975 yılları Türkiye nüfusundaki artış oranının istikrar kazandığı ve %25 düzeyine çekildiği dönemdir.

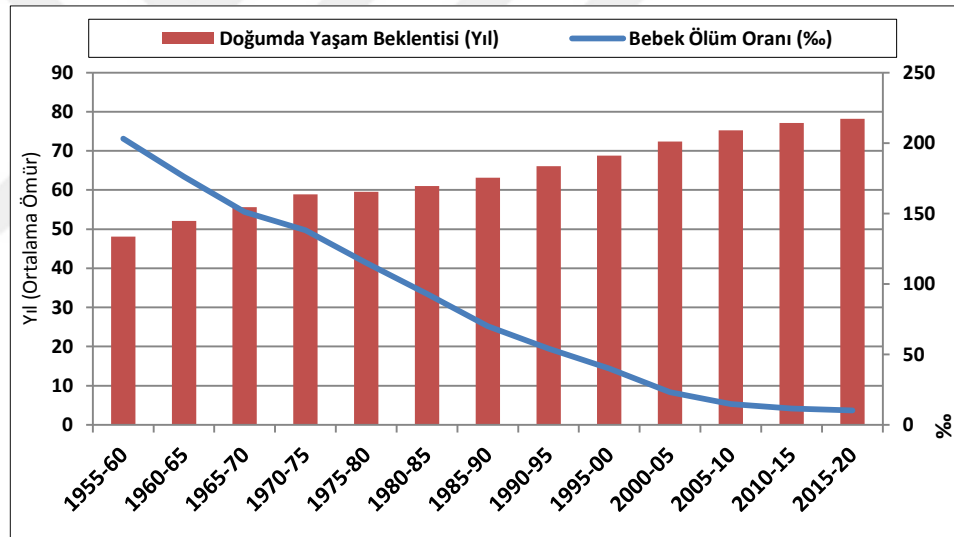

Şekil 14. Türkiye’de toplam doğurganlık hızı ve yaşam beklentisi: 1955-2020

Kaynak: Shorter ve Macura, 1982: 32, 93; DIE, 1995: 32; Yavuz, 2008: 138; TÜİK, 2020b.

Taeuber’e göre (1958), doğurganlık düşüşünün en kabul edilebilir nedeni sürekli ve hızlı nüfus artışının aileler üzerinde yarattığı ciddi ekonomik baskı iken; Fişek ve Shorter’e göre (1968), özellikle bebek/çocuk ölüm oranlarında görülen iyileşme, doğurganlık düşüşünün ana nedenidir (akt. Yavuz, 2008: 147). Kuşkusuz her iki görüşün de doğruluk payı vardır. Ancak sağlık alanındaki gelişmeler ile çocuk ölümlerindeki iyileşmelere bağlı olarak, bebek ölüm oranının düşmesi ve doğumda yaşam beklentisinin de istikrarlı bir şekilde artması, ikinci görüşü destekler. Demografik geçişin birinci aşamasında görülen yüksek bebek ölüm oranları, ikinci aşamanın yaşandığı yıllarda düşüş eğilimindedir. Ayrıca bebek ölüm oranlarının düşmesine bağlı olarak doğumda yaşam beklentisi de, geçişin birinci aşamasına göre takriben 2 misli yükselir. Örneğin 1955-1960 evresinde bebek ölüm oranı %203 gibi oldukça yüksek bir düzeyde iken, yaşam beklentisi de buna bağlı olarak salt 48,1 sene düzeyindedir. 1970-1975 yıllarında bebek ölüm oranı %138’e düşer, buna paralel doğumda yaşam beklentisi 58,9 yıla yükselir (Şekil 15).

İkinci aşamanın son evresi olan 1980-1985 döneminde bebek ölüm oranı %93'e gerilemiş, yaşam beklentisi ise 61 yıla erişmiştir (Şekil 15). Görüldüğü gibi ikinci aşamanın başladığı dönem ile bittiği dönem arasında geçen 25-30 yıllık sürede, bebek ölüm oranı %54,19'luk düşüş yaşamış, yaşam beklentisi de %21,15'lik artış sergilemiştir. Bu durum, sağlık alanında yaşanan gelişmelerin bebek ölüm oranını düşürdüğünü ve yaşam beklentisini yükselttiğini gösterir. Hoşgör ve Tansel'e göre; doğumda yaşam beklentisinin artması, bir ülke için en önemli gelişmişlik göstergelerindendir (Hoşgör ve Tansel, 2010: 36). Sözü geçen sürenin artması ülke nüfusunun daha konforlu yaşam biçimine kavuştuğu ve başta bebek ölümleri olmak üzere, kaba ölüm hızının da düştüğü anlamına gelir.

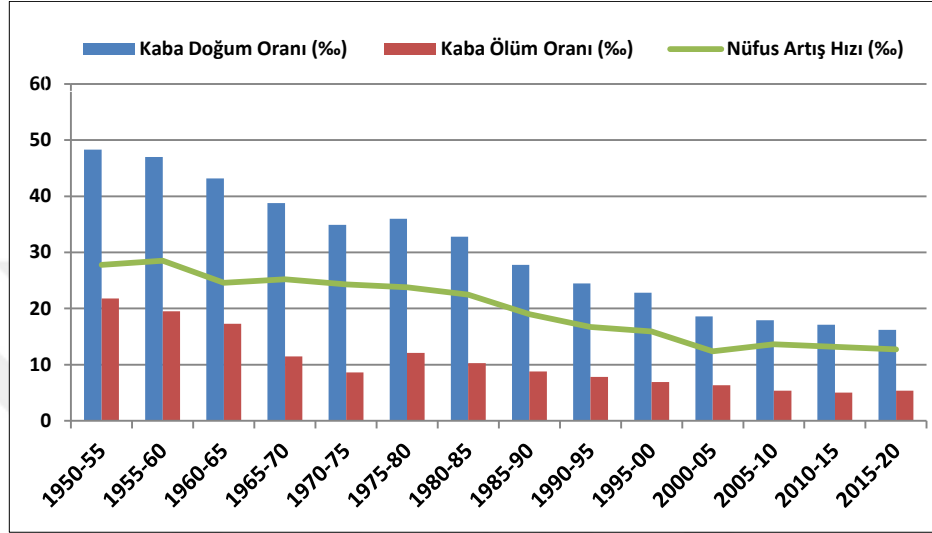

Şekil 15. Türkiye’de bebek ölüm oranı ve doğumda yaşam beklentisi: 1955-2020

Kaynak: Shorter ve Macura, 1982: 64; Yavuz, 2008: 138; TÜİK, 2020b.

Kaba ölüm hızı, kaba doğum hızı ile beraber bir ülkenin doğal nüfus artış hızını belirler. Ancak kaba doğum hızının yüksek olması, çoğunlukla doğal nüfus artış hızının yüksek olacağı anlamına gelmez (Hoşgör ve Tansel, 2010: 23). Örneğin Türkiye’de demografik geçişin birinci aşamasının yaşandığı dönemde oldukça yüksek seyreden kaba doğum hızına rağmen, yine çok yüksek seyreden kaba ölüm hızının varlığı nedeniyle doğal nüfus artışı istenilen düzeye erişememiştir (bkz. Şekil 8). 1980-1985 döneminde

Türkiye’de kaba doğum hızı azalmaya devam ederek ‰32,8’e; kaba ölüm hızı ise ‰10,3’e gerilemiştir. Kaba doğum hızının 1955’ten itibaren düşme eğilimi göstermesi sebebiyle doğal nüfus artış hızı da azalma eğilimine girmiş ve 1980-1985 yıllarında ‰19’a inmiştir (Şekil 16).

Şekil 16. Türkiye’de kaba doğum oranı, kaba ölüm oranı ve doğal nüfus artış hızı: 1950-2020

Kaynak: Shorter ve Macura, 1982: 97; UN-DESA, 2019c, 2019ç, 2019d; TÜİK, 2020b.

1970’li yılların sonu 1980’li yılların başında görülen nüfus artış hızındaki düşüşün başlıca sebepleri şunlardır:

a) Bu dönemde yurt dışına çalışmak için gidenlerin, (bulundukları ülkelerin sosyal yardımlarından daha fazla yararlanabilmek için) beraberlerinde götürdükleri eş ve çocukların sayısında artış olmuştur. Örneğin salt 1979 yılında Türkiye dışında çalışan işçi ve ailelerin toplamının 2,5 milyona ulaştığı tahmin edilmiştir.

b) Aynı dönemde kuvvetlenen şehirleşme, sanayileşme ve bilinçlenme eğilimi sayesinde; aile planlamasının da yaygınlık kazanmasıyla, doğumlarda bir düşüş kaydedilmiştir.

c) 1975-1980 dönemi, toplumsal kargaşanın sıklıkla görüldüğü sosyal anlamda sıkıntılı yıllardır. Bu nedenle sözü geçen evrede birçok kişinin Türkiye’yi terk ettiği ve 1980 sayımına katılmadığı düşünülmektedir. Bu dönemde nüfus artışı azalmaya karşın, kırsal nüfus daha hızlı artmıştır.

Türkiye nüfusunun özellikle 1980 sayımında eksik sayıldığı ve nüfus artış hızının bu nedenle düşük çıktığı yönünde değerlendirmeler de vardır (Cillov, 1985: 4). Nitekim 1975 sayımında %25 olan nüfus artış hızının, 1980 sayımında 5 puan birden düşerek %20 civarına gerilemesi, yukarıdaki açıklamaları doğrular niteliktedir (Tablo 7).

Türkiye nüfusu gelişiminin “ikinci aşama”daki eğilimi; toplam doğurganlık hızı ve kaba doğum oranındaki istikrarlı düşüşe rağmen nüfusun sürekli artışına işaret etmektedir. TÜİK verileri: 1955 yılında nüfus artış hızı %27,75 iken, nüfusun 24 milyon olduğunu; 1960’ta nüfus artış hızı %28,53 ile en yüksek seviyeye ulaşmışken ise nüfusun 27,7 milyona eriştiğini göstermektedir (Tablo 7). Ülkenin demografik geçişindeki ikinci aşamanın bitiş yılı olan 1985’e gelindiğinde; nüfus artış hızı %24,88’e inmiş, nüfus ise 50,6 milyona ulaşmıştır. Bu göstergeler, ikinci aşamanın başladığı 1955 yılından, bittiği 1985’e kadar geçen 30 senelik süre içinde, Türkiye nüfusunun iki misli arttığını gösterdiğinden önemlidir.

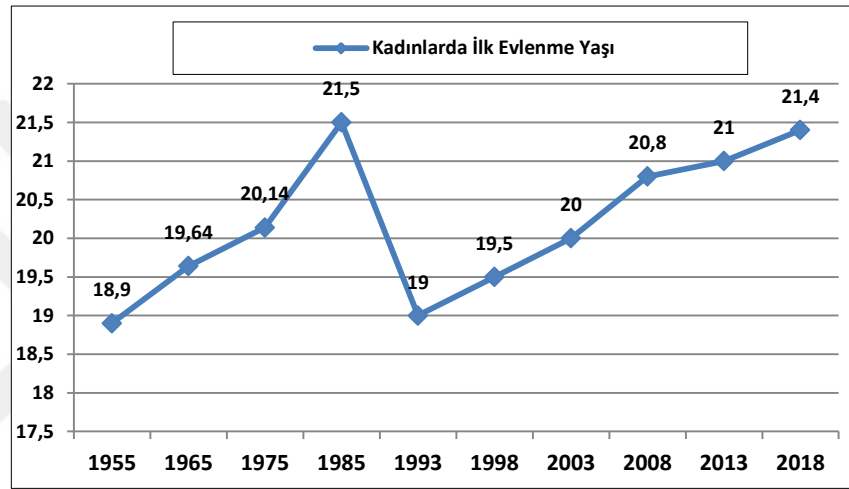
Tablo 7. Türkiye’de toplam nüfus ve nüfus artış hızı: 1927-2019

Yıl	Toplam Nüfus	Nüfus Artış Hızı (%)
1927	13.648.270	veri yok
1935	16.158.018	21,1
1940	17.820.950	17,03
1945	18.790.174	10,59
1950	20.947.188	21,73
1955	24.064.763	27,75
1960	27.754.820	28,53
1965	31.391.421	24,63
1970	35.605.176	25,19
1975	40.347.719	25,01
1980	44.736.957	20,65
1985	50.664.458	24,88
1990	56.473.035	21,71
2000	67.803.927	18,28
2010	73.722.988	15,88
2019	83.154.997	13,94

Kaynak: TÜİK., 2019b; 2019c.

Daha önce de ifade edildiği gibi evlenme yaşı, nüfusun büyümesine etki eden önemli bir faktördür. Zira nüfus üzerine yapılan araştırmaların tamamına yakınında, evlilik yaşının ertelemesinin nüfusun büyümesini önlemede etkili olduğu belirtilir (Livi-Bacci, 2009: 106). Bu durum, özellikle

kadın nüfus açısından daha fazla etkili olmaktadır. Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren ilk evlenme yaşı düzenli artmıştır. Bu yaş artışı, evliliğin ertelenmesi eğilimini doğrulamaktadır (HÜNEE TNSA, 2019: 46). Söz konusu durum, demografik geçişin ikinci aşamasında (1955-1985 dönemi), kadınların, evlilik yaşını ertelediklerini ortaya çıkarmıştır. 1955’te kadınlar, ortalama olarak 18,9 yaşında evlenirken, bu rakam 1975’te 20,14 yaşa, 1985’te ise 21,5 yaşa yükselmiştir (Şekil 17).

Şekil 17. Türkiye’de kadınların ilk evlenme yaşı: 1955-2018

Kaynak: DİE, 1995: 73; HÜNEE TNSA, 2019: 46.

Sonuç olarak; Türkiye’nin 1955-1985 arası demografik yapısında saptanan bütün bulgular, demografik geçiş modelinin “erken genişleme evresi” ile uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu aşama, nispeten yüksek doğurganlık ve azalan ölümlerle ayırt edilmektedir (Clarke, 1987: 157). Şüphesiz, toplam nüfusta gözlenen büyük artışa erken yaştaki ölümlerin azalması eklendiğinde nüfus, yaş yapısı bakımından daha genç bir özellik kazanacaktır. Bu dönemdeki 0-14 yaş grubu ele alındığında; 1955 yılında %39,4, 1965’te %41,9, 1975’te %40,5 ve 1985’te %37,5 olduğu ortaya çıkmaktadır (Tablo 8.).

Tablo 8. Türkiye’de yaş gruplarının toplam nüfusa oranı: 1955-1985 dönemi (%)

Yıl	0-14 Yaş	15-64 Yaş	65 + Yaş
1955	39,4	57,1	3,4
1960	41,2	55,1	3,5
1965	41,9	54,0	4,0
1970	41,8	53,8	4,4
1975	40,5	54,7	4,6
1980	39,0	55,9	4,7
1985	37,5	58,1	4,2

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019; Can ve Avcı, 2019: 217.

2.3. Üçüncü Aşama: 1985-2015 Dönemi

Bazı çalışmalarda üçüncü aşamanın başlangıç tarihi olarak 1985 senesi verilirken, bitiş yılından söz edilmez. DİE’ye göre (1995: 5); 1955 yılında başlayan geçişin ikinci aşaması belirli bir (somut) olayla sona ermemektedir. Ancak ikinci aşamanın temel özelliği; hem doğurganlık hem de ölüm oranlarının gözle görülür bir düşüş eğiliminde olmasıdır. Eğilim, kesin ve geri dönüşü olmayan bir azalmanın göstergesi olduğundan ikinci aşama bittikten sonra da devam etmiştir. İkinci aşamanın bitişi, geri döndürülemez eğilimin sürmesi nedeniyle aynı zamanda Türkiye’nin üçüncü aşamaya girdiğine de işaret etmektedir. Bu durum, 1980’li yılların ortalarında meydana gelmiştir. Dolayısıyla ikinci aşamanın 1985’te sonlandığı ve bundan sonra üçüncü aşamanın başladığı kabul edilebilir. Nitekim bazı çalışmalara göre; nüfus artış hızının düşme eğilimine girmesi, dönemin ayırt edici özelliğidir (DİE, 1995: 5; Yüksel, 2007: 27; Koç vd., 2008: 55). Doğurganlık hızı ve ölüm oranlarında görülen düşme eğilimi, 1985 sonrasında da sürmesine rağmen nüfus artışı bir müddet daha devam eder. Ancak düşük doğum ve ölüm oranları tablosunun ortaya çıkmasıyla, bu sürecin geri döndürülemeyeceği açıktır (Reher, 2004: 21; Ünlü, 2017: 39).

Üçüncü aşamanın sona ermesi, iki olayın gerçekleşmesine bağlıdır. Söz konusu olaylardan ilki, doğurganlık düzeyinin salt ebeveyn neslin yerini almaya yetecek seviyeye düşmesidir (DİE, 1995: 5; Yüksel, 2007: 27; Hoşgör ve Tansel, 2010: 57). Bu dönemde, nüfusun yenilenme seviyesi olarak da kabul edilen toplam doğurganlık hızı 2,1 olmalıdır (Becklake, 1993: 33; Yüksel, 2007: 15; Koç vd., 2008: 56; Özgür, 2011: 22; Başar, 2013: 75; Yüceşahin,

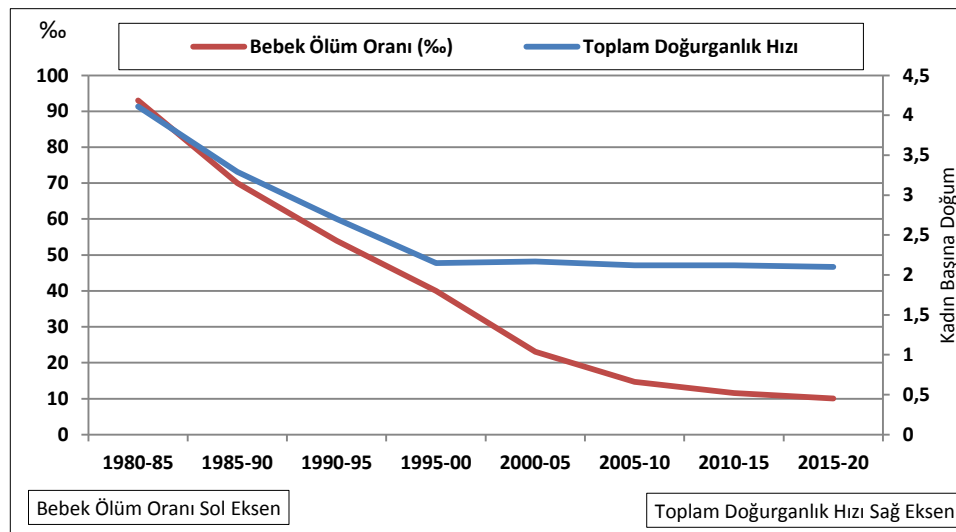
Adalı ve Türkyılmaz, 2016: 242). Burada esas olan, nüfusun dengede durması veya sabitlenmesidir. İkincisi ise, nüfus büyümesinin durmasıdır (DİE, 1995: 5; Yüksel, 2007: 27; Koç, vd., 2008: 56; Hoşgör ve Tansel, 2010: 57; Başar, 2013: 75). Bunun için doğurganlığın düşmesi yetmez. Demografik ivme veya demografik momentum denilen nüfustaki artışın bir süre daha devam etmesi durumu da sona ermelidir.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda, Türkiye'nin nüfus artış hızının 2050 yılına kadar durmayacağı öngörüldüğünden, üçüncü aşamanın da ancak 2050 yılı itibarıyla biteceğini ifade eden çalışmalar söz konusudur (Yüksel, 2007: 27; Hoşgör ve Tansel, 2010: 57; Başar, 2013: 75). Bu nedenle üçüncü aşamanın devam ettiğinin vurgulandığı yeni yayınlara da tanıklık edilir.

Ancak bir başka görüşe göre; Türkiye'nin nüfusu bu tarihte 95-98 milyon arasında bir düzeye erişerek sabit kalacaktır ki böylece ülke, demografik geçişini tamamlamış olacaktır (DİE, 1995: 6; Yüksel, 2007: 27). Dahası bazı metinlerde Türkiye nüfusu için; “demografik geçişin başladığı 1923 senesinden, bittiğinin kabul edildiği 21. yüzyılın ortalarına (2050) kadar yaklaşık 7,5 kat artmış olacaktır” görüşüne yer verilmektedir (DİE, 1995: 6; Yüksel, 2007: 27). Hatta Başar (2013: 75-76): Türkiye nüfusunun 2050'li yıllarda yaklaşık 95 milyona ulaşp durağan hale geleceğini belirttikten sonra; “ülkemizde demografik değişim sürecinin henüz tamamlanmadığını, ancak son aşamada bulunduğu şeklinde yorumlanmaktadır” cümlesine yer vermiştir. Aynı durum, Shorter ve arkadaşlarına ait bazı metinlerde de saptanmıştır. Shorter ve arkadaşlarına göre; Türkiye, 2050 yılında çok az da olsa artan bir nüfusa sahip olacak ve üçüncü aşamayı tamamlayacaktır (akt. Hoşgör ve Tansel, 2010: 57). Burada gözden kaçmaması gereken şudur ki; gerek DİE (1995), gerek Shorter ve arkadaşları (akt. Hoşgör ve Tansel, 2010: 57), gerekse Başar (2013: 21); demografik geçişi 1940'larda orijinal modelindeki şekliyle üç aşamalı kabul edip, analizlerini o çerçevede yapmışlardır. Doğumla ölüm oranları arasındaki fark düştüğü ve nüfus miktarındaki artış sürdüğü halde artış hızında bir azalmanın görülmesi, üçüncü aşamanın en önemli özelliğidir. Ancak

demografik dönüşüm teorisinde daha sonraki yıllarda yapılan düzenlemeler ile nüfus gelişminde düşük durağanlık devresi (dördüncü devre) ve gerileme devresi (beşinci devre) tanımlanmıştır.

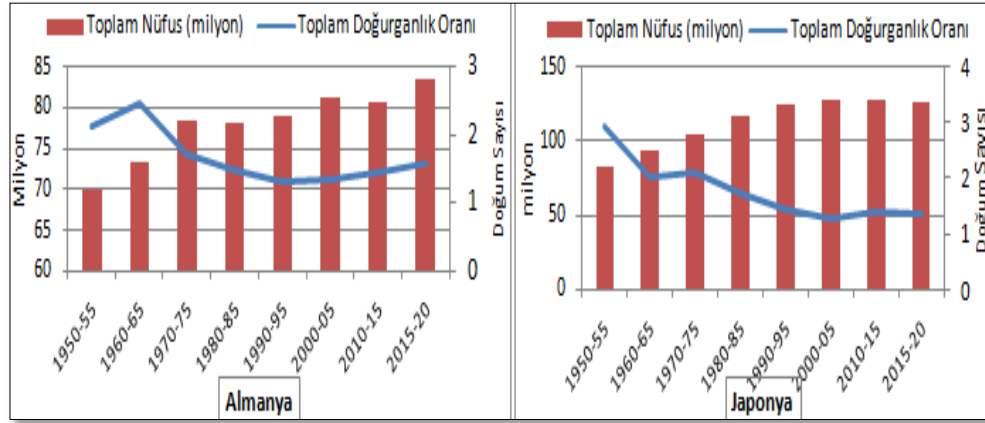
Bu bağlamda toplam doğurganlık hızının, nüfusun kendini yenileme seviyesi olan 2,1'e düşmesiyle üçüncü aşamanın biteceği açıktır. Nitekim Türkiye'de kadın başına düşen doğum sayısı sözü geçen seviyeye 2005-2010 döneminde yaklaşmıştır. Bu devrede, toplam doğurganlık hızı 2,12'lik ortalama sergilemiş; bebek ölüm oranı da ‰14,7'ye düşmüştür. Geçişin üçüncü aşamasının başladığı 1980'li yılların ortalarında aynı değerler sırasıyla 4,11 ve ‰93'tür. 2010-2015 yıllarında toplam doğurganlık hızındaki ortalamanın 2,12 değerini koruduğu, bebek ölüm oranındaki ortalamanın ise biraz daha azalarak ‰11,6'ya gerilediği belirlenmiştir. 2015-2020 evresinde kadın başına düşen doğum miktarı 2,1 düzeyine; bebek ölüm oranı da ‰10,1 seviyesine inmiştir (Şekil 18). Hoşgör ve Tansel'e göre (2010: 66); Türkiye'de 2010'da mevcut olan toplam doğurganlık hızı 2,12 iken, "net yenilenme hızı" 1,0'dır. Aynı çalışmada toplam doğurganlık hızının 2020'de 2,01; net yenilenme hızının da 1,0 olduğu değerlendirilmektedir. Bu vesileyle demografik geçişin üçüncü aşamasının Türkiye'de 2015 yılında sona erdiği söylenebilir.

Şekil 18. Türkiye'de toplam doğurganlık hızı ve bebek ölüm oranı: 1980-2020

Kaynak: DİE, 1995: 32; Yavuz, 2008: 138; TÜİK, 2020b.

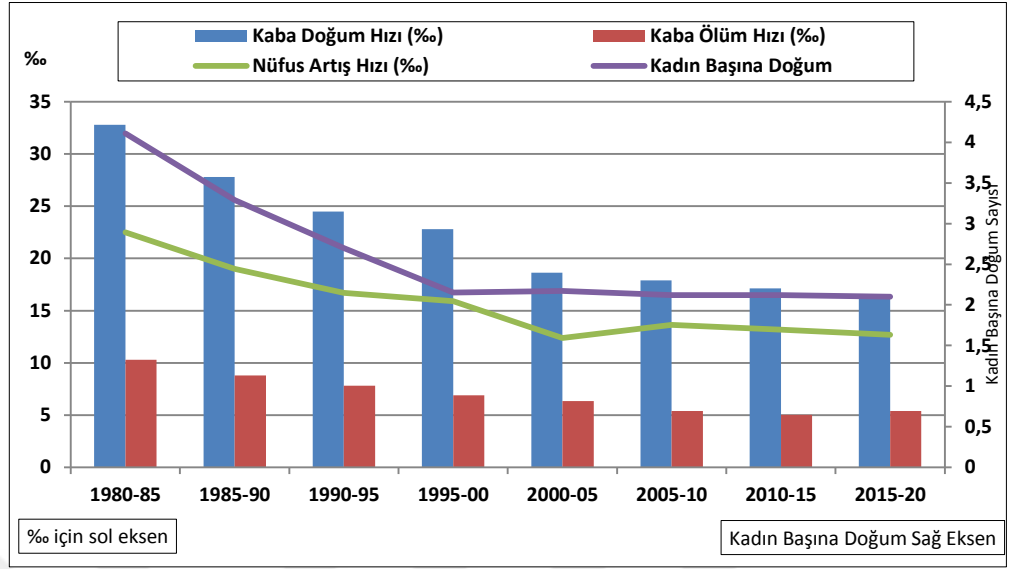
Birçok çalışmada, doğurganlık düzeyi yüksek seviyelerden düşerek yenilenme oranına geldiğinde nüfusun kendini yenileyeceği ve sabit (dengede) kalacağı kabul edilir (Becklake, 1993: 33; Yüksel, 2007: 15; Yüceşahin, Adalı ve Türkyılmaz: 2016: 242). Ancak, 2,1'lik doğurganlık oranına gelip de, bu seviyeyi belli bir süre koruyabilen ülke örneğiyle karşılaşılmadığı özellikle vurgulanmalıdır. Söz gelimi Japonya 1970-1975 döneminde bu bakımdan 2,13 düzeyine geldikten sonra bir daha o seviyeye yaklaşamamıştır. Aynı durum Almanya için de geçerlidir. Almanya, kadın başına düşen 2,13'lük doğum oranını 1950-1955 yıllarında gördükten sonra, 1960-1965 dönemi dışındaki hiçbir evrede o düzeye gelememiştir. Dahası her iki ülkenin kadın başına düşen doğum sayısı gittikçe düşmeye devam etmiş ve 2015-2020 evresinde aynı sayı Japonya'da 1,37'ye; Almanya'da 1,59'a gerilemiştir. Bu durum her iki ülkede, demografik ivme sonrası gerileme evresine (beşinci aşama) girildiğinin bir delili şeklinde değerlendirilebilir. Zira 2010'da 128 milyon civarında olan Japonya nüfusu, 2020'de 126 milyona inmiştir (Şekil 19). Almanya nüfusundaki gerilemenin ise 2020'den sonra başlayacağı öngörülmektedir. Hatta 82 milyon civarında olan Almanya nüfusunun, 2050 yılı itibarıyla % -15,1'lik bir artış yaşayacağı; bir başka deyişle nüfusun 69 milyon civarına düşeceği tahmin edilmektedir (Statistische Ämter des Bundes und der Länder, 2010: 6). Ayrıca Güney Kore, Avusturya, Fransa, Hollanda, Kanada, ABD nüfuslarının gelişimi incelendiğinde de benzer bir durumla karşılaşıldığı saptanmıştır.

Şekil 19. Almanya ve Japonya’da toplam doğurganlık oranı ve toplam nüfus: 1950-2020

Kaynak: UN-DESA. 2019a; 2019b. Son Erişim: 03.06.2020.

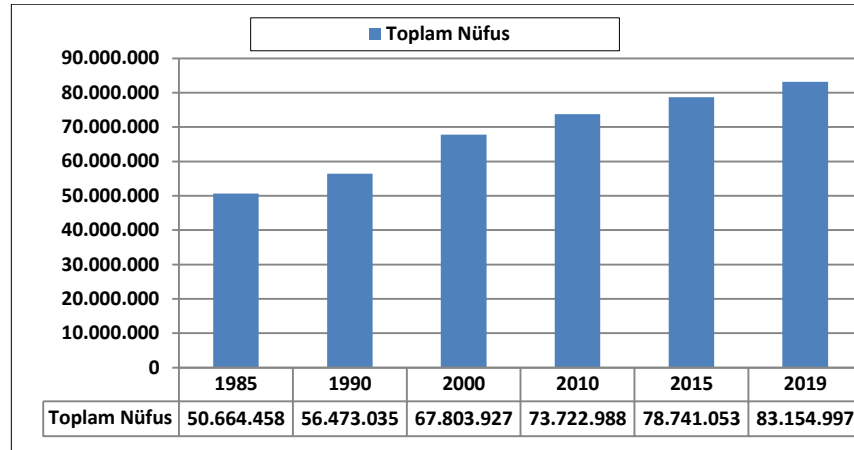
Demografik ivmenin etkisi sayesinde nüfus miktarı azımsanmayacak düzeyde artmaya devam eder ve bu durum, 50 ila 100 yıl kadar sürebilir (Bloom vd., 2003: 30-33 akt. Yüksel, 2007: 15; Koç vd.; 2008: 8; Wyman, 17 Şubat 2009: s.n.y.). Türkiye’de 2015’ten sonra görülen nüfus artışında demografik ivmenin etkili olduğu ve bu artış sürecinin düşük durağanlık devresini (dördüncü aşamayı) meydana getirdiği söylenebilir. Çünkü 1985-2015 arası dönemde; kadın başına düşen doğum sayısı yanında, kaba doğum hızı da azalmaya devam etmesine rağmen, kaba ölüm oranındaki düşüşe bağlı olarak nüfus artış hızı ‰10’un üzerindedir. Bu oran, nüfusun azımsanmayacak kadar artmaya devam ettiğini gösterir. Kuşkusuz üçüncü aşamanın başladığı 1980-85 yıllarındaki ‰22,5’lik artış hızıyla mukayese edildiğinde, 2015-20 evresindeki artış hızının yarıdan fazla düşerek ‰10,8’e gerilemiş olması önemlidir. Bu durum, 1980’li yıllardan beri düşmekte olan nüfus artış hızının (kadın başına düşen doğum sayısı 2015-20 döneminde denge seviyesine geldiği halde) nüfus büyümesini sağladığını da göstermektedir. Dahası 1980-85 döneminde kaba doğum hızı ‰32,8; kaba ölüm hızı ‰10,3; nüfus artış hızı ‰22,5 düzeyindedir. 1995-2000 yıllarına gelindiğinde sözü geçen değerlerin sırasıyla ‰22,8; ‰6,9; ‰15,9 seviyelerine gerilediği görülmüştür. Nitekim 2015-20 evresinde aynı verilerin düşmeye devam ettiği ve ‰16,2’lik kaba doğum, ‰5,4’lük kaba ölüm, ‰10,8’lik nüfus artış hızı değerlerinin ortaya çıktığı tespit edilmiştir (Şekil 20).

Şekil 20. Türkiye’de kaba doğum/ölüm hızı, nüfus artış hızı ve kadın başına düşen doğum sayısı: 1980-2020

Kaynak: DİE, 1995: 32; UN-DESA, 2019ç, 2019d; TÜİK, 2020b.

Beş aşamalı modele göre geç genişleme evresinin (üçüncü aşama) başladığı 1985 senesinde 50,6 milyon düzeyinde olan Türkiye nüfusu; 1990’da 56,4 milyona, 2000 yılında 67,8 milyona ulaşmıştır. Söz konusu aşamanın bittiği düşünülen 2015 yılında nüfus 78,7 milyona erişerek, 30 yıllık zaman diliminde 28,1 milyonluk artış göstermiştir (Şekil 21).

Şekil 21. Türkiye demografik geçiş sürecinin üçüncü evresinde nüfus

Kaynak: TÜİK, 2019c.

Türkiye’nin 1985-2015 arası demografik yapısında saptanan bütün bulgular, beş aşamalı demografik geçiş modelinin “geç genişleme evresi” ile uyumlu olduğunu ortaya koyar. Hatırlanacağı üzere; bu aşama azalan

doğurganlık ve azalan ölüm oranlarına karşılık, toplam nüfusta bir artışla kendini gösterir (Clarke, 1987: 157). Üçüncü aşamanın en önemli özelliği; doğum ile ölüm oranları arasındaki farkın azalması ve toplam nüfus miktarının artmaya devam etmesine karşın, nüfus artış hızında bir azalmanın meydana gelmesidir. Geç genişleme evresi; doğum kontrol yöntemlerinin kısmen kullanıldığı, sosyo-ekonomik koşullardaki değişimlerden dolayı doğum miktarının azaldığı, özellikle sağlık şartlarındaki iyileşme sonucunda erken ve çocuk ölümleri ile yaşlı ölümlerinin düştüğü bir sürece karşılık gelir (Can ve Avcı, 2019: 212). Bu noktada, azalan doğurganlık oranlarının varlığı genç bağımlılık oranını düşürür. Dahası, yüksek doğurganlık döneminde doğan çocukların çalışma çağına girmeleriyle 15-64 yaş grubu da önceki dönemlere kıyasla daha fazla artar. Buna bağlı olarak (özellikle evre sonlarına doğru) demografik fırsat penceresi açılabilir (Hoşgör ve Tansel, 2010: 102-103; Tansel, 2012: 34; Can ve Avcı, 2019: 212-213).

Türkiye'nin demografik yapısı, 1985-2015 evresinde yaşanan değişimler sebebiyle önceki dönemlerden farklı bir görüntüye bürünmüştür. Bu dönemin ilk yarısında, 0-14 yaş grubu %30'un üzerinde iken; ikinci yarısında, %30'un altına düşmüştür. Daha nicel bir ifadeyle 0-14 yaş grubu 1985 yılında %37,5, 1990'da %35 oranına sahip olduğundan demografik fırsat penceresi kapalıdır. Ancak 2000 yılında aynı yaş grubunun toplam nüfusun yaklaşık %30'unu meydana getirdiği saptanmıştır. Üstelik aynı yaş grubu istikrarlı düşme eğilimini koruyarak; 2010'da %25,6'ya, 2015'te ise %24 düzeyine gerilemiştir (Tablo 9.). Dolayısıyla bazı araştırmacılar demografik fırsat penceresinin Türkiye için 2000'den sonraki yıllarda açıldığını ifade etmiştir. Örneğin, Ünlü'ye göre (2017: 99, 197); fırsat penceresi 2002'de açılmıştır. Bir diğer görüşe göre ise; demografik bakımdan fırsat penceresi Türkiye için 2010'da açılmıştır (Hoşgör, 2010 akt. Tansel, 2012: 39; Can ve Avcı, 2019: 218). Ancak demografik fırsat penceresi kavramı salt demografik değil aynı zamanda ekonomik bir kavramdır. Bu nedenle yaşlı bağımlı oranı, faal nüfus oranı ve özellikle genel bağımlılık oranının göz önüne alınmasının daha sağlıklı sonuçlara götüreceği değerlendirilmektedir.

Tablo 9. Türkiye’de yaş gruplarının toplam nüfusa oranı: 1985-2015 dönemi (%)

Yıl	0-14 Yaş	15-64 Yaş	65 + Yaş
1985	37,5	58,1	4,2
1990	35	60,7	4,3
2000	29,8	64,5	7,2
2010	25,6	67,2	8,2
2015	24	67,8	8,2

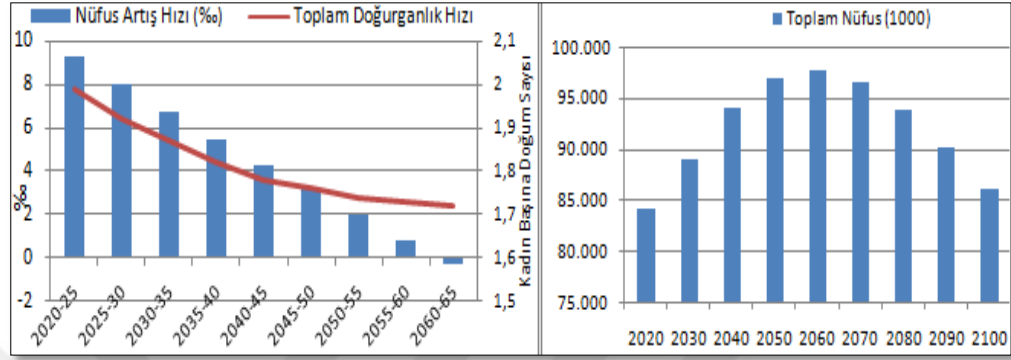
Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019; Can ve Avcı, 2019: 217.

2.4. Dördüncü Aşama: 2015-2060 Dönemi

Bu aşama, düşük durağanlık evresi olarak da isimlendirilir. Clarke’a göre (1987: 157); dördüncü aşamanın düşük durağanlık evresi şeklinde anılmasının, doğum ve ölüm oranlarının düşmesi ve demografik gelişimin durağanlaşmasıyla ilgisi vardır. Bu aşamada doğum ve ölüm oranları azaldığı halde, nüfus gelişimi kararlıdır ve nüfus artışı hızlı olmasa da sürer (Can ve Avcı, 2019: 212). Zira bu evrede, demografik ivmenin etkileri hissedilir. Dördüncü aşamada kadın başına düşen doğum sayısı 2,1 veya daha azdır. Ancak toplam doğurganlık oranındaki böylesi bir düşüşe rağmen, geriden gelen genç yaş grubu üreme çağını tamamlayana kadar nüfus artmaya devam eder. Artış sona erdiğinde, söz konusu aşama da biter.

BM verileri; demografik ivmenin 2055-2060 döneminde sona ereceğini, Türkiye nüfusunun ise 2060 yılından itibaren eksilmeye başlayacağını öngörmektedir. Bu durumda dördüncü aşamanın 2060 senesinde biteceği ve aynı tarihten itibaren gerileme evresinin (beşinci aşama) başlayacağı değerlendirilmektedir. Çünkü 2020-25 yıllarında ‰9,3 olan nüfus artış hızının istikrarlı bir şekilde düşerek 2045-50 döneminde ‰3,2’ye, 2055-60 döneminde ‰0,8’e gerileyeceği beklenmektedir ki; aynı oranın, 2060-65 yıllarında ‰ -0,3’e ineceği ve nüfus azalmasının başlayacağı tahmin edilmektedir. Böylesi bir senaryoda toplam doğurganlık hızının da benzer bir eğilime sahip olacağı açıktır. Söz gelimi 2020-25 yıllarında 1,99 düzeyinde görülen kadın başına düşen doğum sayısı, 2045-50 döneminde 1,78’e; 2055-60 arasında 1,73’e; 2060-65 yıllarında 1,72’ye inecektir. Şüphesiz demografik momentumun etkisiyle 2060 yılına kadar büyümesi beklenen ülke nüfusunun bu tarihten sonra, sözü geçen iki husustan dolayı azalması da kaçınılmaz

olacaktır. Örneğin 2020’de 84 milyon civarında olacağı düşünülen nüfusun, 2060’ta, zirve noktası olan 97,9 milyona erişeceği ve 2070 yılında da 96,6 milyona gerileyeceği tahmin edilmektedir (Şekil 22).

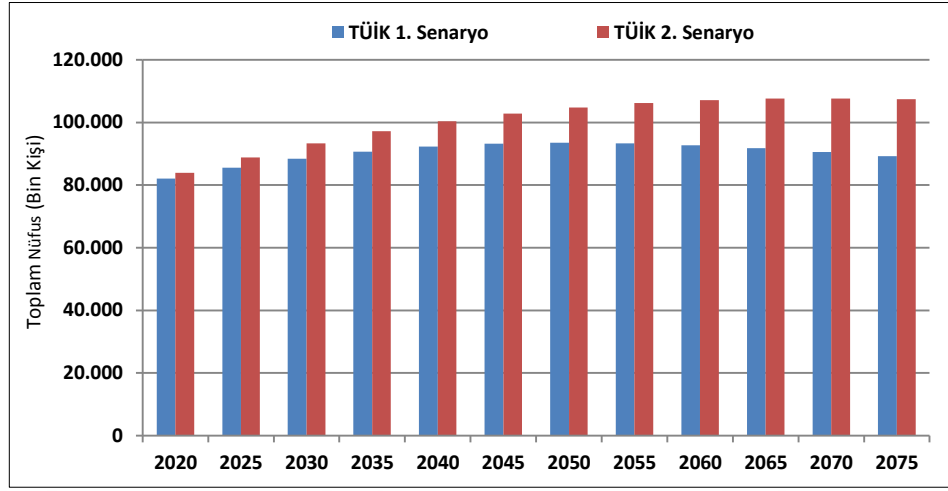

Şekil 22. Demografik geçiş sürecinin dördüncü aşamasında Türkiye nüfusu

Kaynak: UN-DESA. 2019a; 2019d; 2019e.

TÜİK tarafından gerçekleştirilen projeksiyonlarda iki farklı senaryo tanımlanmaktadır. Birinci senaryoya göre; ülke nüfusu 2050 yılına kadar demografik ivmenin etkisiyle büyümeyi sürdürecektir, 2055 yılında ise gerilemeye başlayacaktır. Bu senaryoda 2020 yılında 82 milyon olan nüfus, 2050 yılına gelindiğinde 93,4 milyonluk değeriyle zirveye çıkacaktır. Bu tarihten sonra nüfusun azalmaya başlayacağı ve 2075 yılında 89,1 milyona düşeceği varsayılmaktadır (Şekil 23). Bu senaryoda dördüncü aşamanın 2050 yılında biteceği, bu tarihten itibaren de gerileme evresinin (beşinci aşama) başlayacağı değerlendirilmektedir.

İkinci senaryoda ise daha farklı bir eğilim göze çarpmaktadır. Buna göre demografik ivme etkisinin 2060’a kadar hissedileceği ve bu tarihten sonraki 20 yıllık süreçte nüfusun sabit kalacağı varsayılmaktadır. Ana senaryo olarak da kabul edilen bu tahminde 2020’de 83,9 milyon olan nüfusun 2060’ta 107 milyona erişeceği düşünülmekte ve nüfusun 2080’li yıllara kadar sabit kalacağı öngörülmektedir. Bu durumda gerileme 2080 yılından sonra başlayacağı için, dördüncü aşamanın da bu tarihte bitmesi söz konusu olacaktır. Her ne kadar TÜİK için bu ana senaryo olarak tanımlanmış olsa bile, günümüz eğilimlerinin bunu doğrular nitelikte olmadığını da belirtmek yerinde olacaktır.

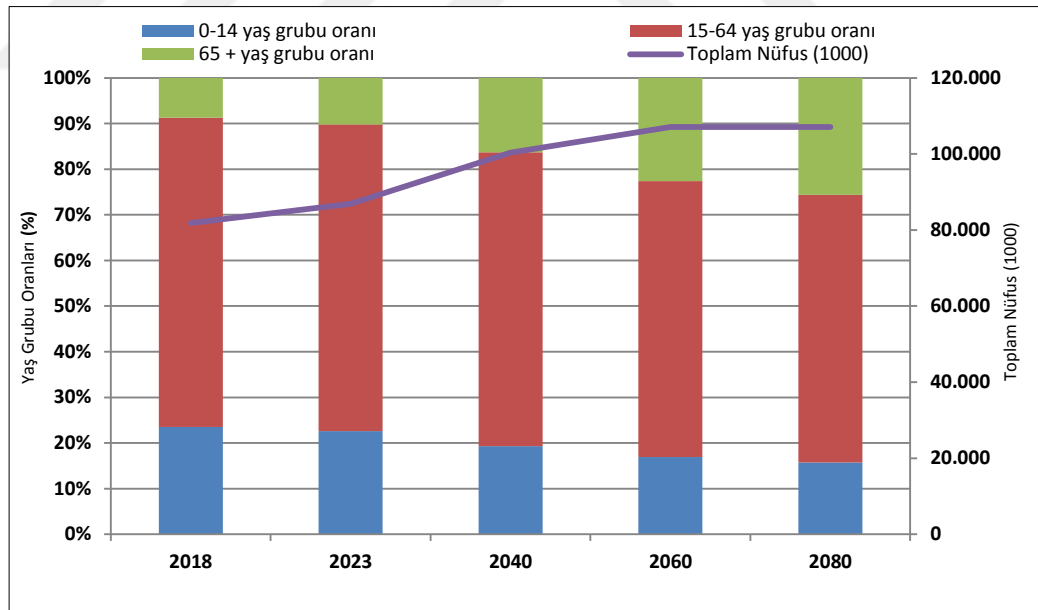
Şekil 23. Türkiye’de nüfus senaryoları: 2020-2075

Kaynak: TÜİK. 2018a; TÜİK. 2020c.

Türkiye’nin halihazırda dördüncü aşamayı yaşadığı açıktır. Bir görüşe göre: Ülkedeki nüfus yapısı, demografik geçişin dördüncü aşaması olan düşük doğum ve ölüm oranlarıyla tanımlandığı halde; bu yapı, gelişmiş ülkelere benzeyen bir eğilim halindedir (Sertkaya Doğan, 2018: 39). Bu aşamada devletin bütün özendirici ve yasaklayıcı (kürtaj yasağı gibi) uygulamalarına rağmen, demografik ivmenin etkisiyle ortaya çıkacak yüksek olmayan nüfus artışı dışında bir nüfus büyümesi beklenmemelidir. Ünlü’ye göre; sözü geçen aşamada küçük aileye yönelme, sosyal eğilimlerde değişiklikler, çocuk doğurmanın artan maliyeti ve bebek ölüm oranlarının düşmesi sonucunda doğum oranları gerilemeye başlar. Ölüm oranlarındaki düşüşe ek olarak doğum oranlarındaki hızlı gerileme neticesinde doğum ile ölüm oranları arasındaki fark daralır, nüfus artış hızı yavaşlama eğilimi gösterir (Ünlü, 2017: 40).

Ortaya çıkan demografik gelişmeler, yaş grupları üzerinde de etkilidir ve nüfusun bir süre sonra yaşlanmaya başladığı görülür. Örneğin, TÜİK’in hazırladığı projeksiyonlardaki “ana senaryo”da: 2018’de var olan 81,8 milyon nüfusun %23,5’ini 0-14 yaş grubu; %67,8’ini 15-64 yaş grubu; %8,7’sini 65 ve üzeri yaş grubu meydana getirmektedir. 2023’te olacağı düşünülen 86,9 milyon nüfusun %22,6’sını 0-14 yaş grubu; %67,2’sini 15-64 yaş grubu; %10,2’sini 65 üstü yaş grubu teşkil edecektir. Söz konusu senaryoda, zaman geçtikçe nüfusun bağımlı kesimindeki miktarının kaçınılmaz şekilde artacağı varsayılmaktadır.

Zira 2040 yılına gelindiğinde 100 milyon civarında olması beklenen nüfusun %19,3'ünün 0-14 yaş grubu; %64,4'ünün 15-64 yaş grubu; %16,3'ünün 65 üstü yaş grubundan meydana geleceği tahmin edilmektedir. Bu senaryoya göre; 2040'ta, yaşlı nüfusun %15'i aşması dolayısıyla Türkiye'nin yaşlanmış olacağı düşünülmektedir. Bu husus, demografik fırsat penceresinin kapanmasına neden olacaktır. Aynı senaryoda ülke nüfusunun 2060 yılında 107 milyon civarına erişeceği; bu miktarın %16,9'unun 0-14 yaş; %60,4'ünün 15-64 yaş; %22,6'sının 65+ yaş grubundan meydana geleceği tahmin edilmektedir. Buna göre 2040'tan sonra yaşlı nüfus oranı gittikçe artacaktır, bu senaryoda, sözü geçen yaş grubunun 2080'de en yüksek düzeye ulaşacağı fakat toplam nüfus miktarının sabit kalacağı öngörülmekte ve toplam nüfusun %15,7'sinin genç nüfus; %58,7'sinin aktif nüfus; %25,6'sının yaşlı nüfus gruplarından meydana geleceği tahmin edilmektedir (Şekil 24). Bu durumda toplam nüfusun %41,3'ünün bağımlı nüfus olacağı ortaya çıkmaktadır.

Şekil 24. Türkiye’de yaş grubu oranı ve toplam nüfus bakımından beklentiler: 2018-2080

Kaynak: TÜİK, 2019ç verilerine göre hazırlanmıştır.

Kuşkusuz nüfus projeksiyonlarında ifade edilenlerin gerçekleşmeme olasılığı her zaman için vardır. II. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde Avrupa ülkeleri, ABD ve Kanada üzerine yapılan nüfus tahminlerinin hiçbir

gerçekleşmemiştir (Ohlin, 1969: 20). Bu açıdan söz konusu tahminlere ihtiyatla yaklaşmak yerinde olmakla beraber, gelecek için yapılması gereken planların bir zorunluluk olduğunu da unutmamak gerekir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE İÇİN DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ

Demografik fırsat penceresi; nüfus gelişim sürecinde yaş yapısı ile ekonomik göstergelerin birlikte değerlendirilmesini gerektiren bir duruma işaret etmektedir. Söz konusu pencere açıldığında; istihdam, kişi başına düşen gelir düzeyi vb unsurlarda bir artış sağlanabilirse, bunun ülke ekonomileri için yararlı bir süreç olduğunu söylemek mümkündür. Aksi durumlarda aynı sürecin, ekonomik olduğu kadar sosyal açıdan da bir krize (demografik kriz penceresi) yol açması beklenebilir.

1. TÜRKİYE NÜFUSUNUN SAYISAL GELİŞİMİ

Nüfus, herhangi bir ulusun yeryüzünde var olabilmesi için kadim dönemlerden bu yana üzerinde düşünülen önemli bir olgudur. Behar’a göre; bir insan topluluğunun, topluluk olarak kendini idame ettirebilmesi, eriyip gitmemesi için asgari bir miktarın, yaşamsal bir “eşiğin” mevcut olduğu kanıtlanmıştır (Behar, 1982: 118). Eğer nüfus, söz konusu yaşamsal eşiğin gerisinde çok uzun süre kalırsa, topluluk er geç yok olacaktır. Aynı eşiğin uzun süre aşılması durumunda ise, bu defa hızla artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamada mevcut kaynakların yetersiz kalacağı ortaya çıkmaktadır. Nüfus artışına karşılık, niteliğinin yeterince yükseltilememesi ve bu işgücünün istihdam edileceği iş imkânının yaratılamaması, ekonomik ve sosyal sorunlara yol açmaktadır. Çalışma çağındaki nüfusun çoğunluğu oluşturmaya karşılık, yeterince kaynak yaratılamaması durumunda; “demografik kriz penceresi” olarak tanımlanan sosyoekonomik sorunlar ortamının meydana gelme ihtimali artacaktır (Can ve Avcı, 2019: 215). Eşikten anlaşılması gereken, kadın başına düşen 2,1’lik doğum sayısıdır. Karadağ’a göre; geçmiş dönemlerden farklı olarak, günümüzde kalkınmada esas olan, nüfusun niceliğinden ziyade niteliğidir (Karadağ, 1999: 294). Aynı çalışmada nüfus fazlalığının bir güç kaynağı olmaktan öte, bir zaaf kaynağı olduğu vurgulandıktan sonra; rasyonel bir nüfus artışının gerekliliğinin altı çizilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk modern nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde yapılmış ve nüfusun 13.648.270 kişiden meydana geldiği belirlenmiştir. Söz konusu nüfusun temel özellikleri yıllar süren savaşlar sonrasında yorgun olma, üretim araç ve yöntemlerinden büyük ölçüde uzaklaşmış olma ve iktisadi verimlilikte düşüş şeklinde sıralanabilir. Savaşlarda hayatını kaybeden erkek sayısının çok yüksek oluşu, nüfusun hem cinsiyet dengesini hem de yaş yapısını, üretim çağındaki insan açısından bozmuştur. Zira 1927 nüfus sayımında erkek nüfusun kadın nüfustan %7 oranında az olduğu; üretken yaşlarda ise kadın nüfusuna göre erkek nüfus eksikliğinin %18'e kadar çıktığı saptanmıştır (Yenal, 2017: 7-8).

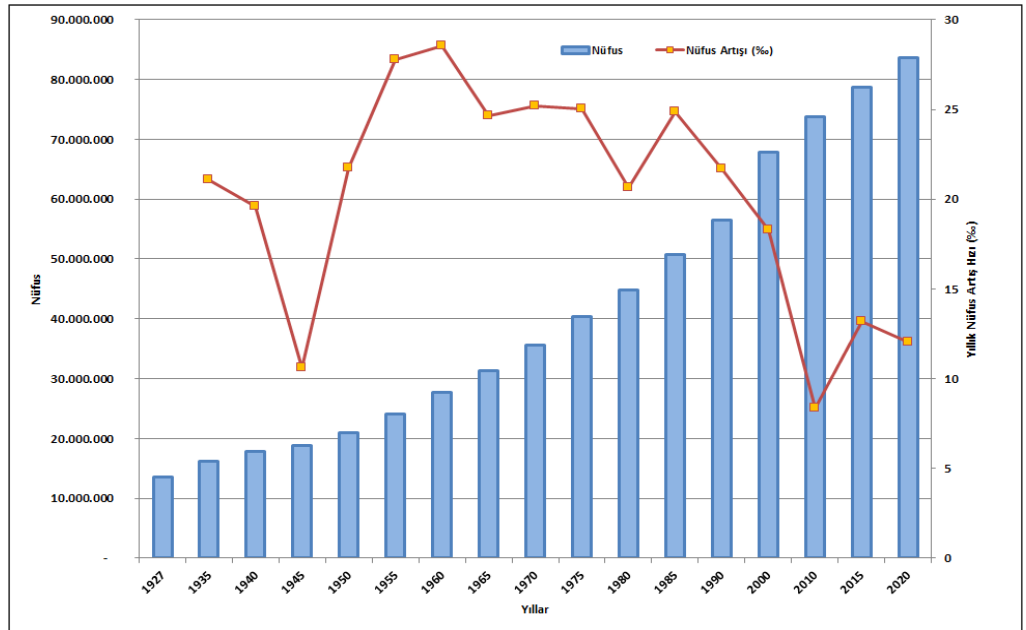
1950 yılına kadarki demografik göstergeler derleme açısından bazı eksiklikler içermektedir. Bu tarihe kadar, nüfus artış hızını belirleyen iki temel parametreden biri olan doğurganlık eğilimlerine ise ancak varsayımlarla ulaşılabilmektedir. Nitekim Yüceuluğ 1944'te kaleme aldığı bir eserinde; “acaba Türkiye’de doğumların sayısı nedir? Türk kadınının üretme kudreti ne durumdadır?” sorularını sormakta ve aynı sorulara şu cevabı vermektedir:

“Bu sorulara bugün için bir cevap vermek mümkün değildir. İstatistiklerimiz henüz Türkiye’deki doğumların sayısını veremiyor. Belki de daha uzun bir zaman için veremeyecektir. Halkın ruhi durumu bu anlamda doğru rakamlar toplanabilmesine önemli bir engel teşkil etmektedir. Pek çokları, hele köylerde yaşayanların büyük bir kısmı, ya ihmal yüzünden yahut birtakım düşüncelerle doğumlarını günü gününe nüfus kütüklerine yazdırmamaktadırlar. Bunun için, nüfus dairelerinin kayıtlarından doğumlar hakkında doğru rakamlar beklemek boştur. İstatistik Umum Müdürlüğü de şimdiki dar kadrosuyla bu işi başarabilecek durumda değildir” (Yüceuluğ, 1944: 51).

O halde 1923-1950 yıllarına ait doğum hızı, doğurganlık oranı, ölüm oranı, doğal nüfus artışı gibi verilerin, daha çok tahminlere dayandığı söylenebilir. 1927 genel nüfus sayımı sonrasında ise Türkiye nüfusu ve yıllık

nüfus artış hızının belirlenmesi mümkündür. 1927-1935 dönemindeki yıllık nüfus artış hızı %21,10 iken; 1935'teki sayımda nüfus miktarı 16,1 milyondur. 1945-1950 dönemindeki nüfus artış hızı %21,73 iken; 1950'deki sayımda nüfus miktarı 20,9 milyon olmuştur. 1975-1980 döneminde yıllık nüfus artış hızının %20,65'e düştüğü belirlenmişken; 1980'de ülke nüfusu 44,7 milyona erişmiştir. 1990-2000 döneminde yıllık nüfus artış hızının %18,28 olduğu saptanmış iken; 2000'de nüfus 67,8 milyon olmuştur.

Nüfus artış hızı düşme eğiliminde olduğu halde Türkiye'nin nüfusu sürekli bir biçimde artmaktadır. Son genel nüfus sayımının yapıldığı 2000 yılından sonra 2007 yılından itibaren Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine (ADNKS) geçilmiştir. Bu iki farklı sistemin değerlendirilmesi yerine, 2010 yılındaki yıllık nüfus artış hızının tespiti için 2009 ve 2010 yılına ait veriler kullanılmıştır. Buna göre 2009-2010 dönemindeki yıllık nüfus artış hızı %15,88'e gerilemesine rağmen, toplam nüfus, artışını sürdürerek 73,7 milyona ulaşmıştır. Nitekim 2019 ve 2020 yıllarına ait nüfus verilerinden hesaplanan 2019-2020 dönemindeki nüfus artış hızının %13,38'e düştüğü, fakat toplam nüfusun 83,6 milyona yükseldiği ortaya çıkmıştır (Şekil 25).

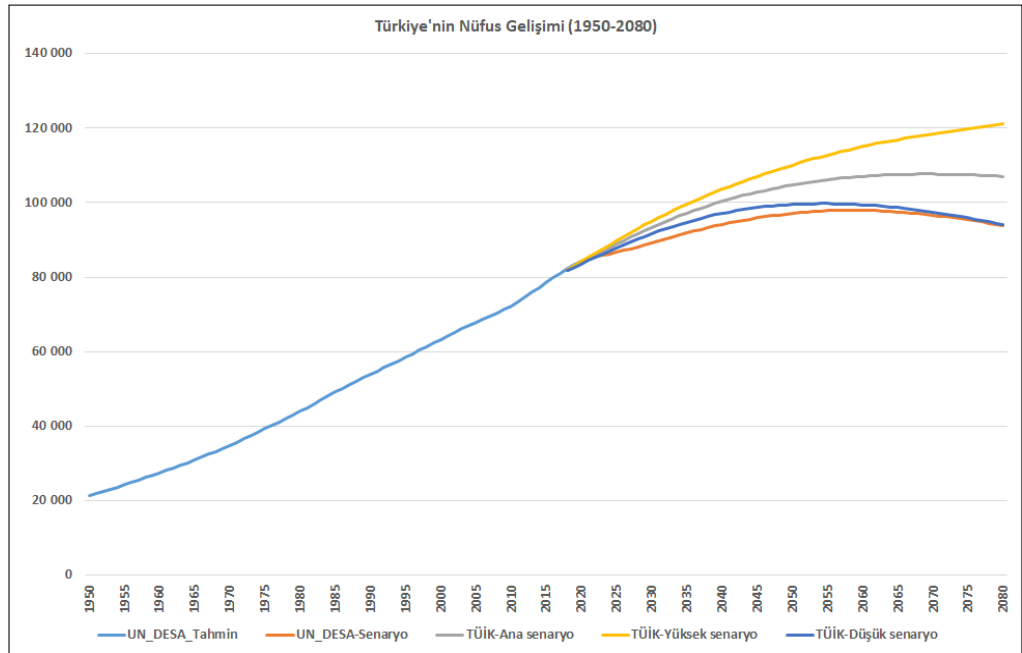

Şekil 25. Türkiye'de toplam nüfus ve nüfus artış hızı: 1927-2020

Kaynak: TÜİK veri seti kullanılmıştır.

1927-2020 döneminde Türkiye nüfusu 69,9 milyon kişi artmıştır. Türkiye'nin nüfus miktarı ile artış hızının ele alındığı ve demografik geçiş sürecinin irdelendiği bu çalışmada, nüfusun gelecekte erişeceği düzeyin ortaya konulması, özellikle demografik geçiş süreci ve demografik fırsat penceresi açısından önem taşımaktadır.

Bu bakımdan hem TÜİK hem de BM Ekonomik ve Sosyal Olaylar Bölümü'ne ait verilerin derlenmesiyle bir grafik oluşturulmuştur. Bu grafik, özellikle TÜİK'in "düşük artış senaryosu" ile BM verilerinin uyuştuğunu göstermektedir. Yapılan tahminler, 2060'tan sonra Türkiye nüfusunun eksilmeye başlayacağı yönündedir. 2060 yılı, Türkiye'de demografik geçişin beşinci aşaması olan "gerileme evresi"nin başlangıç tarihi olarak değerlendirilmektedir. Bundan sonra nüfusta sayısal olarak da azalma beklenmektedir. 2070'te TÜİK, nüfusun 97,4 milyona; BM ise, 96,6 milyona gerileyeceğini tahmin etmektedir. 2080 yılına gelindiğinde her iki kurumun tahmininin birbirine daha yaklaştığı ve TÜİK'in senaryosunda nüfusun 94,1 milyona; BM tahminlerinde ise 93,8 milyona düşeceği kabul edilmiştir (Şekil 26).

Şekil 26. TÜİK ve BM'ye ait Türkiye nüfus projeksiyonları: 2020-2080

Kaynak: UN-DESA, 2019a; TÜİK, 2020ç.

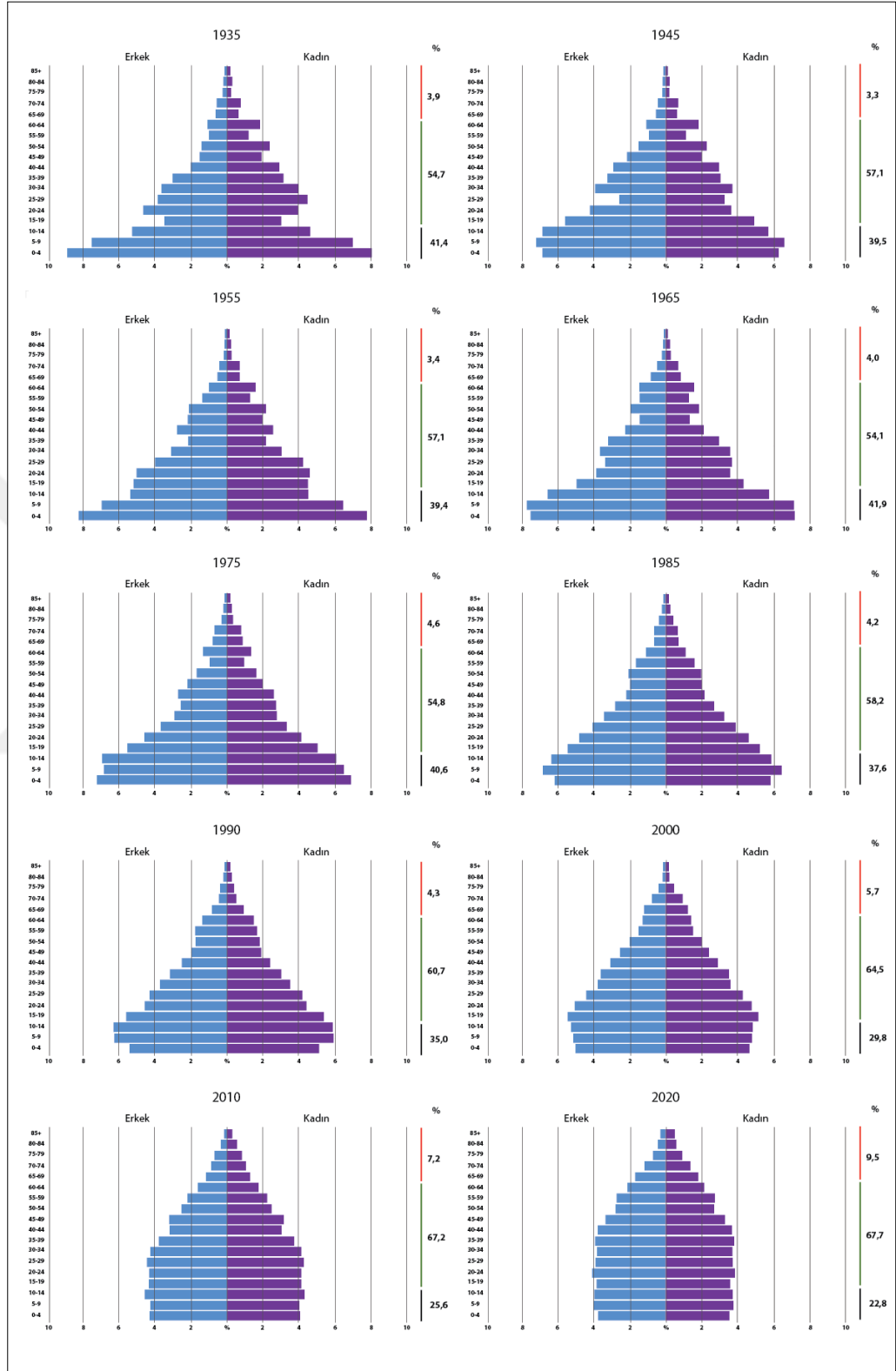
2. TÜRKİYE NÜFUSUNUN YAŞ VE CİNSİYET YAPISI

Nüfusun yaş yapısı, özellikle doğurganlık ve ölümlülük oranlarından doğrudan etkilenir. En az nüfusun gelişimi kadar önemli olan yaş yapısı, ekonomik ve sosyal planlamalar için hayati değere sahiptir. İşgücü arzı, eğitim, sağlık, konut ihtiyacı, istihdam yaratma çalışmaları, sosyal destek hizmetleri tesis etme, belli yaştan üzerindeki insanların düşünüldüğü şehirler ve/veya yaşam alanları kurma, kreş/gündüz bakımevi ve rekreasyon alanları inşa etme vb. şeklinde sıralanabilecek hususlar nüfusun yaş yapısı ile doğrudan ilişkilidir. Toplumun ihtiyaçlarının giderilmesi için, nüfusun yaş dağılımı bilinmeden geleceği planlamak mümkün olmakla birlikte; böylesi bir planlama birçok eksiğe, yanlış ve israfa sebebiyet verebilir.

2.1. Türkiye'nin Yaş Yapısındaki Değişimin Nüfus Piramitlerine Yansıması

Nüfusun yaş yapısının ortaya konulmasında farklı göstergelerden faydalanılmaktadır. Bunlar; nüfus piramidi, nüfusun geniş yaş gruplarına göre (0-14; 15-64; 65+) dağılımının incelenmesi ve medyan (ortanca) yaştan hesaplanması gibi yöntemlerdir. Nüfusun yaş ve cinsiyet yapısının özet bir göstergesi olan nüfus piramitleri, ülkelerin demografik yapıları hakkında önemli bilgiler sağlayan araçlardır (Koç vd, 2008: 7). Piramitler geçmiş dönemlere ait siyasal, askeri ve demografik olayların izlerini de yansıttıklarından önemlidir (Üner, 1972: 30). Türkiye'nin nüfus gelişiminde yaş ve cinsiyet bileşimini göstermek üzere 1935-1985 ve 1990-2020 yıllarına ait onar yıllık aralıklarla nüfus piramitleri çizilmiştir (Şekil 27). 1927 nüfus sayımına ait veri elde edilemediği için, nüfus piramitlerinin çizimine 1935 yılından başlanmıştır. Söz konusu piramitler, Türkiye nüfusunun yaş yapısındaki değişimi açık olarak göstermektedir.

Genel olarak nüfusun yaş ve cinsiyet yapısının değerlendirilmesinde kullanılan nüfus piramitlerinin ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilişkili olduğu ve bunun belli kalıplara uyum gösterdiği söylenebilir. Aynı zamanda, uygulanan nüfus politikalarının da bu piramitlerde yansımasını görmek mümkündür.

Şekil 27. Türkiye'nin nüfus piramitleri (1935-2020)

Söz konusu nüfus piramitlerinin incelenmesinde, 1935-1975 arasında 0-4 yaş grubunun toplam nüfus içindeki payının en fazla olan yaş grubu olduğu ortaya çıkar. Bu durum II. Dünya Savaşı yıllarında görülmez. Özellikle 1945 yıllarında doğumların oldukça azaldığı, bunun da nüfus piramidine yansıdığı görülür. 1985-2000 arasında 0-4 yaş grubunun toplam içindeki payı, azalma şeklinde kendini gösterir. 2010 ve 2020 yılı nüfus piramitlerinde nüfus artışı adeta sabitlenmiştir.

1935-1975 arasındaki dönemde nüfus piramidinin tabanındaki genişliğe karşılık ileri yaş gruplarındaki nüfusun sayıca azlığı, ortalama yaşam süresinin azlığının da bir delili olarak kabul edilmektedir (Şahin, 2015: 126). Cumhuriyet'in ilk yıllarında; yüksek ölüm oranları, savaş şartlarının doğurduğu iktisadi zorluklar, hayat pahalılığı, ilaç sıkıntısı, mesken bunalımı dolayısıyla sağlıklı olmayan yerlerde ikamet etme zorunluluğu gibi birçok olumsuzluk nüfuslanma süreci üzerinde etkili olmuştur (Yüceuluğ, 1947: 10). Bu evrede toplam doğurganlık hızı 6,66 iken; doğumda yaşam beklentisi yaklaşık 35,4 yıl kadardır ve yetişkin erkek nüfus miktarı oldukça azdır (Shorter ve Macura, 1982: 32). 1935 yılında 15-19 yaş grubundaki nüfusun diğer yaş gruplarına göre daha az olduğu görülmektedir. Bu durum, daha sonraki yıllara ait nüfus piramitlerinde ilgili yaş grubunun oransal azlığı ile açık olarak görülmektedir. 1935 nüfus sayımında 0-4 yaş grubunun geniş bir taban oluşturmaya karşılık, bu husus ileriki yıllara ait piramitlere yansımaz. Yapılan çalışmalar, bu dönemdeki bebek ölüm oranının diğer gelişmekte olan ülkelere iki kat yüksek olduğunu (%273) göstermektedir (Shorter ve Macura, 1982: 64). Dahası, üst yaş gruplarına insanlar ulaşamadığı gibi, 70 yaşın üstünde bulunan bütün yaş gruplarında nüfus miktarı salt 0,4 milyon civarındadır.

1935 yılı nüfus piramidi nüfusun cinsiyet dengesi hakkında da bilgi vermektedir. Bu nüfus piramidinde, ülke nüfusunun cinsiyet yapısında bir dengesizlikten ve özellikle yetişkin erkek nüfus azlığından söz edilebilir.

Bu durum; I. Dünya Savaşı koşullarında Türkiye'de doğurganlığın ertelendiğinin net bir delili şeklinde değerlendirilmektedir (Koç vd., 2008: 7).

Zira 1935 yılında 15-19 yaş grubunda olan bireylerin tamamı 1915-1920 doğum kuşağıdır ve sözü geçen dönem I. Dünya Savaşı yıllarına tekabül etmektedir.

1955 yılı, demografik geçişin birinci aşamasının sona erdiği ve ikinci aşamanın başladığı tarihtir. 1955 nüfus piramidinin de tabanı 1935 piramidinde olduğu gibi geniş, tavanı dardır. 1955 senesinde, Türkiye toplam doğurganlık oranı 6,54 olarak belirlenmiştir (Shorter ve Macura, 1982: 32). Bu değer, 1955'ten sonra azalmaya başlar. Kadın başına düşen doğum sayısı bu dönemde de oldukça yüksek olduğundan 1955 yılı nüfus piramidinin tabanı geniştir. 1955'te bebek ölüm oranı %224 gibi yüksek bir değere sahiptir (Shorter ve Macura, 1982: 64). Doğumda yaşam beklentisi ise 48 yıl olarak tespit edilmiştir (Shorter ve Macura, 1982: 93). Bu durum piramitteki tavanının dar olmasının ana nedenidir.

Nüfusun cinsiyet yapısındaki dengesizlik 1955'ten sonra büyük ölçüde dengelenmiştir. Genel olarak her 100 kadın doğumuna karşılık, 106 erkek bireyin doğduğu istatistiki açıdan doğru kabul edilmektedir. Ancak ilerleyen yaşlarda erkek nüfusun kadın nüfustan daha hızlı azaldığı ve kadın nüfusun gerisinde kaldığı görülmektedir.

1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de uygulanan nüfus politikalarında büyük bir dönüşüm vardır. Bu politikalar, zamanın sosyal ve ekonomik koşullarıyla uyumlu olduğu için, nüfus artışı yavaşlar. Aynı durum, nüfus piramitlerinin ilk basamağını oluşturan 0-4 yaş grubunun oransal olarak azalması ile kendini gösterir.

1985 yılı, Türkiye'deki demografik geçişin ikinci aşamasının bitiş, üçüncü aşamasının başlangıç tarihidir. 1985 sonrası dönemde ülke, doğurganlık hızı ve ölüm oranlarında bir düşüş eğilimi halindedir. Bu durum, ülke nüfustaki artışa rağmen, düşük doğum ve düşük ölüm oranları bakımından geri döndürülemez bir sürece girildiğinin kanıtı şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim 1985 nüfus sayımı verilerinin kullanılmasıyla hazırlanan nüfus piramidi incelendiğinde; tabanın, önceki beş piramitten farklı olarak daraldığı,

tavanın da nispeten genişlediği görülür. Bu durum toplam doğurganlık hızının düştüğünün, doğumda yaşam beklentisinin yükseldiğinin açık bir kanıtıdır. Zira 1980’li yılların ortalarında kadın başına düşen doğum sayısının 4 civarına indiği, ömür ortalamasının da 61 yıl düzeyine çıktığı bilinmektedir. 1985 piramidine bu açıdan bakıldığında 0-4 yaş grubu ile daha üstteki yaş grupları arasında ciddi bir farkın olmadığı ortaya çıkar. DİE’ye göre; bebek ölüm hızı 1985 yılında gelişmiş ülkelere göre halen çok yüksek olmasına karşılık %85’e düşmüştür (DİE, 1995: 37). 1985’e ait nüfus piramidi aynı zamanda cinsiyet yapısındaki dengeyi de göstermektedir. Doğumda %5-6 dolayında erkek sayısında görülen fazlalık, 30-35 yaş grubunda eşitlenmekte, daha sonraki dönemde ise kadın nüfusun erkek nüfustan daha fazla olduğu görülmektedir (Başar, 2013: 98). Nitekim benzer bir durumun 1985 piramidinde de yaşandığı ve özellikle ileri yaş gruplarından sonra barizleştiği görülmektedir.

1985 sonrası dönemde ülke, doğurganlık hızı ve ölüm oranlarında bir düşüş eğilimi halindedir. 1930’lu yılların ortalarında 6,66 olan toplam doğurganlık hızı, 1950’li yılların ortalarında 6,54 civarında, 1980’li yılların ortalarında da 4,11 düzeyindedir (Shorter ve Macura, 1982: 32). Aynı gösterge 1990-95 döneminde 2,7’ye, 2010-15 döneminde ise 2,12’ye gerilemiştir (TÜİK, 2020b). Aynı süreçte bebek ölüm oranları da düşmüştür. Zira 1945’te %274 olan bebek ölüm oranı, 1950-1955 yıllarında %233’e (Shorter ve Macura, 1982: 64), 1980-1985 döneminde %93’e, 1995-2000 yıllarında %40’a (Yavuz, 2008: 138) ve 2010-2015 döneminde %11,6’ya gerilemiştir (TÜİK, 2020b). Bu iki önemli gelişme sayesinde doğumda yaşam beklentisinin istikrarlı bir artış eğilimi içine girdiği açıktır. Nitekim 1935-1940 evresinde bebek ölüm oranlarının aşırı yüksek oluşunun tesiriyle salt 35,4 yıl olan doğumda yaşam beklentisi (Shorter ve Macura, 1982: 32), 2010-2015 döneminde 77,1 yıla yükselmiştir (TÜİK, 2020b).

2010 yılı nüfus piramidi şekil olarak, önceki nüfus piramitlerinden bariz bir biçimde ayrılmaktadır. Çünkü yaş basamakları arasında keskin geçişler olmadığı gibi, tabanda yer alan kadın ve erkek yaş gruplarının %4 dolayında olan payı, büyük bir değişim göstermeden 2010 nüfus piramidinde

35-39, 2020 nüfus piramidinde ise 40-44 yaş grubuna kadar devam eder. Her iki piramitte de üst kısımlar daralma göstermektedir. Bu nüfus piramitleri, Türkiye’de geleneksel nüfus rejiminden modern nüfus rejimine geçildiğinin en net göstergesidir. Nitekim 0-4 yaş grubunda; yaklaşık 6,1 milyon civarında olan nüfus, 5-9 yaş grubunda 6,3 milyon, 10-14 yaş grubunda ise 6,16 milyondur. Bu durum daha yukarı yaş gruplarında da görülür: 15-19 yaş grubunda 6,6 milyon, 20-24 yaş grubunda 6,3 milyon, 30-34 yaş grubunda 6,4 milyon. Bu görünüm, ülkede sağlık ve yaşam koşullarının geliştiğinin ve ortalama insan ömrünün arttığının kanıtıdır. Zira yaş grupları arasında ciddi bir fark yoktur. Benzer duruma üst yaş gruplarında da rastlanır. 45-49 yaş grubunda nüfus 4,6 milyon, 50-54 yaş grubunda 4,6 milyon düzeyinde iken; 55-59 yaş grubunda 3,7 milyon, 60-64 yaş grubunda 3,1 milyon civarındadır.

2010 ve 2020 yıllarına ait nüfus piramitleri, yaşlı nüfusun hem sayısal hem de oransal olarak arttığını yansıtmaktadır. 65 yaş ve üstünde bulunanların sayısı 2020 yılında 7,9 milyonun üzerindedir. Aynı yaş grubu 1935 yılında sadece 0,6 milyon, 1955 yılında ise 0,8 milyon idi. 1985 yılında söz konusu nüfusun 2,1 milyon olduğu göz önüne getirildiğinde, demografik geçiş aşamalarında yaşanan değişim daha netleşmiş olur. 80 yaş üzerinde bulunan insan sayısının önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak kadar fazlaştığı da özellikle vurgulanmalıdır. Zira 80-84 yaş grubunda 0,8 milyon insan yer almakta iken, 85 yaş ve üzerinde bulunan sayı 0,5 milyon civarındadır. Bu görüntü, ortalama yaşam süresinin uzadığının bir diğer göstergesidir.

2.2. Türkiye’de Geniş Yaş Grupları Değişimi ve Bağımlılık Oranları

Gelişim düzeyine bakılmaksızın dünyadaki her ülke, demografik geçiş sürecinin etkilerini hissedecektir. Demografik geçişin, toplumları özellikle yaş yapısı bakımından etkilediği açıktır. Yaş yapısında görülen değişim ise birtakım fırsatlar yaratabilir. Zira iktisadi büyüme ile nüfus arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda, 15-64 yaş grubunun oran olarak artması hususunun ekonomik büyümeye katkı sağladığı savunulmaktadır (Mumcu ve Çağlar,

2006: 5; Ünlü, 2017: 2). Diğer kelimelerle 0-14 yaş grubu ile 65 üstü yaş grubundan oluşan nüfusun nispeten az; 15-64 yaş grubunun fazla olması durumunun ekonomik gelişime katkı sağladığı görüşü yaygınlık kazanmıştır. Ünlü; yaş yapısında görülen böylesi bir değişimin, kişi başına düşen gelirin büyümesinde avantaj sağladığını belirtmektedir (Ünlü, 2017: 76). Mumcu ve Çağlar ise; bu avantajı, “15-64 yaş grubu toplam nüfustan yıllık ortalama %1 daha fazla büyüyen bir ekonominin kişi başına düşen GSYİH’si, bu bakımdan aynı oranda büyüyen diğer ekonomiye kıyasla sürecin sonunda %50’ye varan artış yaşar” şeklinde ifade etmektedir (Mumcu ve Çağlar, 2006: 6). Son yıllarda yapılan çalışmalar; doğurganlığın azalması ve nüfusun yaş yapısının değişmesiyle ortaya çıkan ve “ilk demografik kazanım”, “ilk demografik temettü”, “demografik fırsat penceresi” gibi isimlerle de anılan demografik avantaj dönem/dönemleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

Türkiye nüfusundaki yaş durumu geniş yaş gruplarına göre (0-14, 15-64, 65 ve üzeri) gruplandırılarak incelenmiştir. Söz konusu yaş gruplarının seçimi rastgele değildir. Bunların belirlenmesinde 0-14 yaş grubu genç bağımlı nüfusu, 65 ve üzeri yaş grubu yaşlı bağımlı nüfusu tanımlarken, 15-64 yaş grubu ise çalışma çağındaki nüfusa işaret etmektedir. Hazırlanan tabloda demografik geçiş sürecinin ilk dönemlerinde var olan genç nüfus özelliğinin zaman geçtikçe kaybolduğu görülmektedir (Tablo 10).

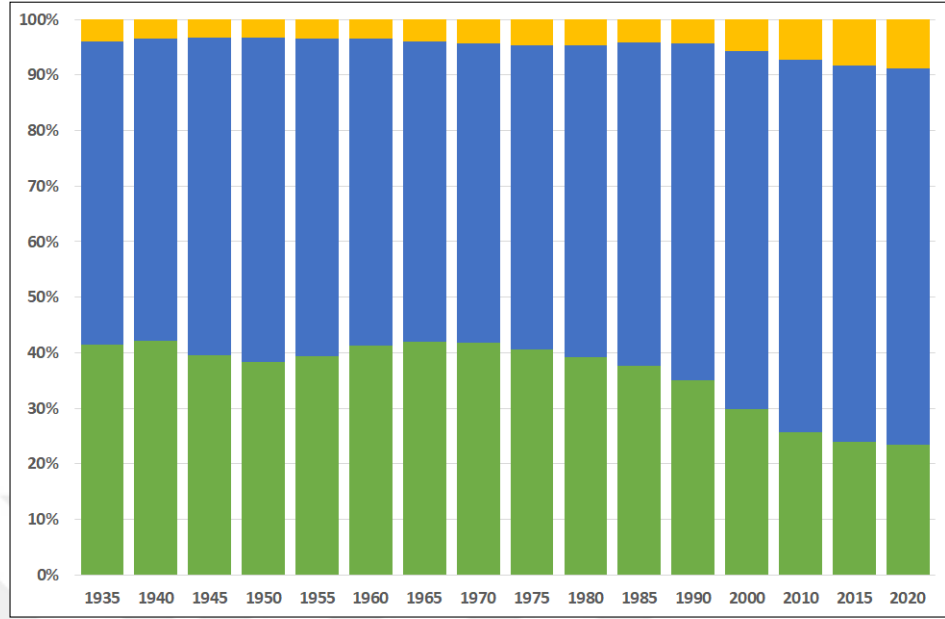
Tablo 10. Türkiye nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımı: 1935-2020

Yıl	0-14 yaş		15-64 yaş		65 ve üzeri yaş		Bilinmeyen		Toplam	Genel Bağımlılık Oranı (%)
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%		
1935	6.662.593	41,2	8.795.512	54,4	628.041	3,9	71.872	0,4	16.158.018	82,9
1940	7.503.326	42,1	9.668.796	54,3	629.859	3,5	18.969	0,1	17.820.950	84,1
1945	7.421.263	39,5	10.717.968	57,0	626.543	3,3	24.400	0,1	18.790.174	75,1
1950	8.018.479	38,3	12.211.300	58,3	690.662	3,3	26.747	0,1	20.947.188	71,3
1955	9.475.220	39,4	13.729.233	57,1	822.408	3,4	37.902	0,2	24.064.763	75,0
1960	11.427.006	41,2	15.299.311	55,1	978.732	3,5	49.771	0,2	27.754.820	81,1
1965	13.148.624	41,9	16.953.850	54,0	1.242.525	4	46.422	0,1	31.391.421	84,9
1970	14.878.187	41,8	19.152.564	53,8	1.565.696	4,4	8.729	0,0	35.605.176	85,9
1975	16.330.203	40,5	22.086.237	54,7	1.853.251	4,6	78.028	0,2	40.347.719	82,3
1980	17.433.912	39,0	25.022.358	55,9	2.113.247	4,7	167.440	0,4	44.736.957	78,1
1985	19.010.138	37,5	29.432.295	58,1	2.125.908	4,2	96.117	0,2	50.664.458	71,8
1990	19.745.352	35,0	34.265.838	60,7	2.417.363	4,3	44.482	0,1	56.473.035	64,7
2000	20.220.095	29,8	43.701.502	64,5	3.858.949	5,7	23.381	0,0	67.803.927	55,1
2010	18.878.582	25,6	49.516.670	67,2	5.327.736	7,2			73.722.988	48,9
2015	18.886.220	24,0	53.359.594	67,8	6.495.239	8,2			78.741.053	47,6
2020	19.068.237	22,8	56.592.570	67,7	7.953.555	9,5			83.614.362	47,7

Kaynak: Can ve Avcı, 2019: 217; TÜİK Haber Bülteni, 13 Haziran 2020.

Bu durumun ortaya çıkmasında, birçok nedene bağlı olarak gelişen toplam doğurganlık hızındaki azalma ile ölüm oranlarındaki düşüşün büyük etkisi vardır. Her iki göstergedeki düşüşün, demografik geçiş sürecini yaşamakta olan bütün toplumlarda görüleceği değerlendirilmektedir. Nüfus gelişimi açısından, demografik geçiş sürecinin beş aşamalı modeline göre dördüncü aşamada olduğu düşünülen Türkiye'nin, genç nüfusun azalışı konusunda da benzer bir eğilim sergilediği açıktır.

1935'te 0-14 yaş grubunda 6,6 milyonun üzerinde nüfus yer almakta ve bu sayı, toplam nüfusun %41,2'sini oluşturmaktadır. 15-64 yaş grubu 8,8 milyon civarında ve nüfusun %54,4'ünü meydana getirmekte iken, 65 ve üstü yaş grubunda toplamın %3,9'unu oluşturan yaklaşık 630 bin kişi bulunmaktadır. Demografik geçişteki birinci aşamanın bittiği, ikinci aşamanın başladığı 1955 yılında: 0-14 yaş grubu yaklaşık 9,5 milyon (nüfusun %39,4'ü); 15-64 yaş grubu yaklaşık 13,7 milyon (nüfusun %57,1'i); 65 ve üstü yaş grubu ise 800 binin üzerindedir (nüfusun %3,4'ü). İkinci aşamanın bitiş, üçüncü aşamanın başlangıç yılı olarak kabul edilen 1985 senesinde: 0-14 yaş grubunda nüfus 19 milyon (nüfusun %37,5'i); 15-64 yaş grubunda 29,4 milyon (nüfusun %58,1'i); 65 ve üstü yaş grubunda ise 2 milyonu (nüfusun %4,2'si) aşmıştır.

Şekil 28. Türkiye’de nüfusun geniş yaş gruplarına göre dağılışı (1935-2020)

Üçüncü aşamadan dördüncü aşamaya geçişin 2015’te başladığı kabul edilmektedir. 2015 yılında genç bağımlı nüfusta bir miktar azalış söz konusu iken, bu grup toplam nüfusun %24’ünü meydana getirmektedir. 15-64 yaş grubu 53 milyonun üzerinde ve toplam nüfusun %67,8’ini meydana getirirken; 65 ve üstü yaş grubunda 6,5 milyona yakın nüfus (toplam nüfusun %8,2’si) vardır. ADNKS’ye ait son veri 2020 yılına aittir. ADNKS’ye göre 2020 yılında, 0-14 yaş grubunun 19,0 milyon (toplam nüfusa oranı %22,8); 15-64 yaş grubunun 56,5 milyon (toplam nüfusa oranı %67,7); 65 yaş ve üstü yaş grubunun ise 7,9 milyon (toplam nüfusa oranı %9,5) civarında olduğu görülür.

1935’ten 2020 dönemine Türkiye’nin nüfusu 5 kattan daha fazla artmasına rağmen; genç nüfus oranı %41,2’den %22,8’e gerilemiş, yaşlı nüfus oranı ise %3,9’dan %9,5’e yükselmiştir.

Demografik fırsat penceresinin açıldığı dönemin belirlenmesi için bazı kıstaslar oluşturulmuştur. Birleşmiş Milletler uzmanlarının çalışmalarına göre; genç nüfus oranının %30’un altına düşmesiyle açılan pencere, yaşlı nüfus oranının %15’in üzerine çıkmasıyla kapanır (UN, 2004: 2, 70). Ayrıca “bağımlılık oranı”, pencerenin açılış ve kapanışında daha ayırt edici olabilir. Şahin’e göre; sözü geçen oran, 15-64 yaş grubu üzerindeki baskının şiddetini

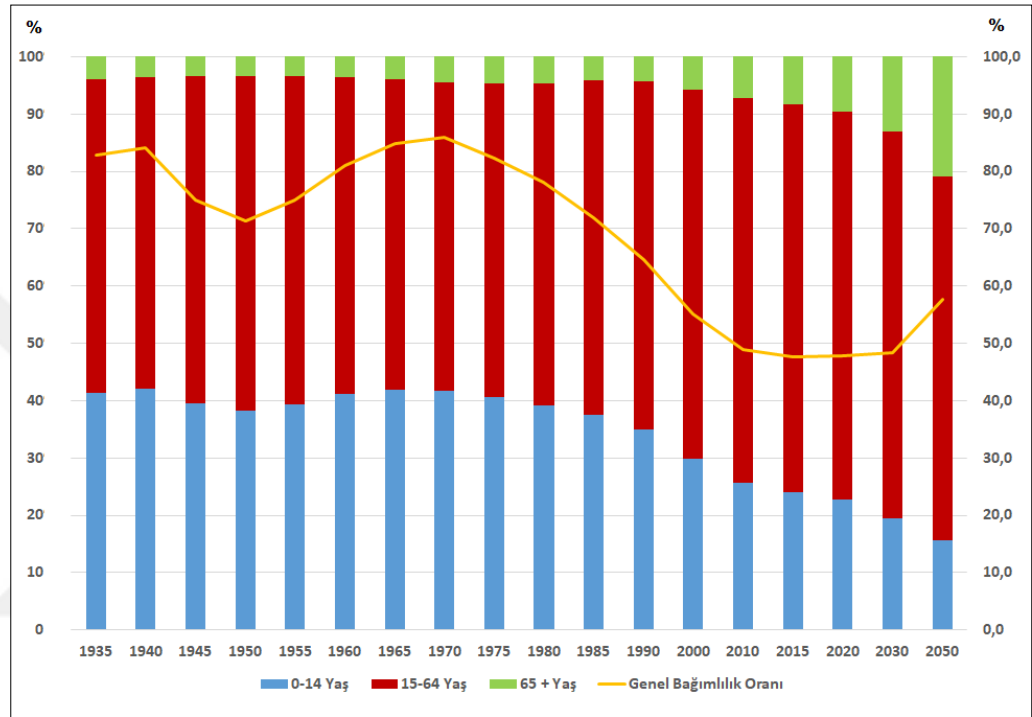
ortaya koyar (Şahin, 2015: 133). Başar; bağımlılık oranını, “ekonomik anlamda aktif kabul edilen birey başına düşen çocuk ve yaşlı sayısını ölçer” şeklinde değerlendirmektedir (Başar, 2013: 91). Nitekim bazı araştırmacılar; demografik fırsat penceresine giden süreci (yaş gruplarını kesin sınırlarla ayırmak yerine), genel bağımlılık oranını gözeterek değerlendirmenin daha anlamlı olabileceğini vurgular. Can ve Avcı: Genel bağımlılık oranı %50’nin altına düştüğünde açılan demografik fırsat penceresinin, aynı oran %50’nin üzerine çıktığında kapandığına; böylece, her 100 çalışanın 50 veya daha az kişiye baktığından tasarruf yapma imkânının ortaya çıktığına işaret eder (Can ve Avcı, 2019: 213). Kuşkusuz genel bağımlılık oranı da yaş gruplarına göre şekil alır ve 15-64 yaş grubu oranının artmasıyla elverişli hale gelir. Diğer kelimelerle genç ve yaşlı nüfus ne kadar az ise bağımlılık oranı o kadar düşer. Bu durum birikimin ötesinde, yatırım yapmayı da mümkün kılar.

Bu noktadan hareketle, Türkiye nüfusunun yaş grupları dışında genel bağımlılık oranı bakımından da irdelenmesi anlamlı olur. Zira bağımlılık oranı ne kadar yüksek olursa ekonomik kalkınma o kadar olumsuz etkilenir. Genel bağımlılık oranı düşüklüğü, kalkınma planı hazırlayanların arzu ettiği bir durumdur.

Nitekim 1935 yılında %82,9 gibi oldukça yüksek bir düzeyde olan genel bağımlılık oranı, demografik geçişteki birinci aşamanın bittiği tarihte (1955 yılı) %75’e gerilemiştir. Diğer kelimelerle 1935’te 15-64 yaş aralığında olup da aktif kabul edilen her 100 bireyin 82,9 kişiye; 1955 yılında ise 75 kişiye bakmak zorunda kaldığı bir yaş yapısı söz konusudur (Şekil 29). İkinci aşamanın bittiği 1985’te 15-64 yaş grubunun artışı (%58,1) ve 0-14 yaş grubunun düşüşüne (%37,5) bağlı olarak genel bağımlı oranı %71,8’e gerilemiştir. Bu değer de oldukça yüksektir ve ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilemiştir. Zira 100 çalışan 71,8 kişiye (bağımlı nüfus) bakmak durumunda olduğundan kişi başına düşen gelir artamaz.

Beş aşamalı demografik geçiş modelinin üçüncü aşamasının (geç genişleme evresi) sonu ve dördüncü aşamasının (düşük durağanlık evresi)

başında; 2000’li yıllara doğru, bağımlılık oranı ilk defa %50’nin altına düşmüştür. Bu durum, Hoşgör ve Tansel’e ait; “demografik fırsat penceresi, demografik geçiş sürecinin üçüncü ve dördüncü evrelerinde meydana gelen bir süreçtir” tespitiyle uyumludur (Hoşgör ve Tansel, 2010: 102-103).

Şekil 29. Türkiye’de nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı ve genel bağımlılık oranı (1935-2050)

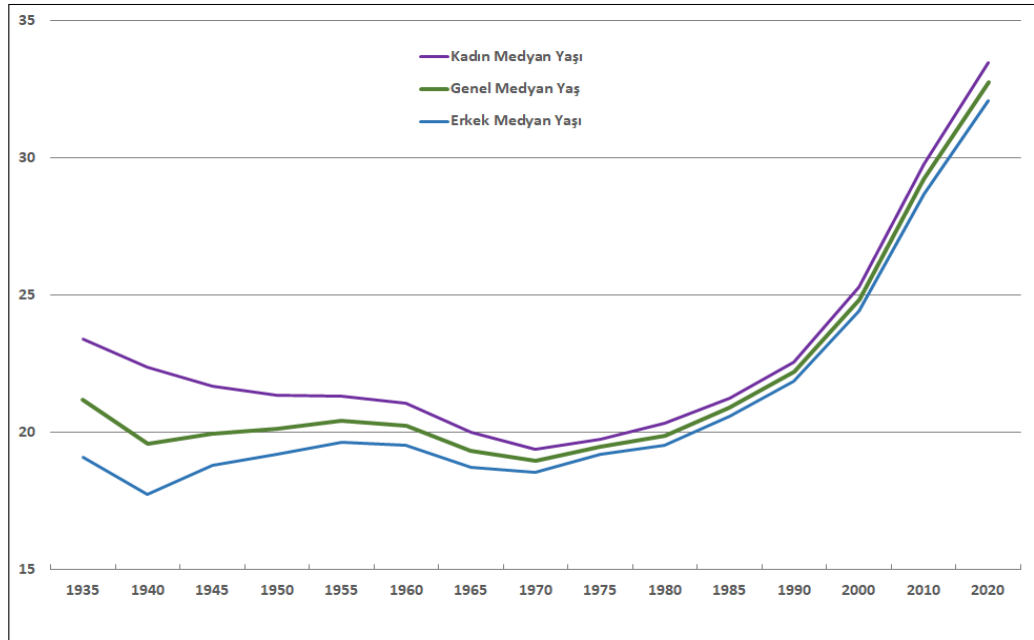
Kaynak: TÜİK veri seti kullanılmıştır.

Bu yeni durumla, demografik geçiş sürecindeki Türkiye’de bir demografik fırsat penceresinin açılması söz konusudur. Nitekim 2000-2010 arasında genel bağımlılık oranı Cumhuriyet’in kurulduğu günden bu yana ilk kez %50’nin altına düşmüş ve 2010 yılında %48,9 oranında gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi bağımlı nüfus oranı düşmüş ve 100 çalışanın yaklaşık 49 kişiye baktığı yeni bir görüntü ortaya çıkmıştır. Bağımlı nüfustaki bu azalış, 2010 yılından sonra da devam etmiş ve en düşük değer olan %47,6’ya inmiştir. 2020 yılında bağımlı nüfusun oranı % 47,7 olarak gerçekleşmiştir. 2030 ve 2050 yıllarına ilişkin projeksiyonlar bağımlılık oranının yeniden artacağını; genç nüfusun payının azalmasına karşılık, yaşlı nüfusun payının artacağını göstermektedir.

2.3. Demografik Fırsat Penceresi Açısından Türkiye’de Medyan (Ortanca) Yaş

Genel anlamda medyan yaş, nüfusun genç yahut yaşlı olduğunu gösteren veya geçmiş senelerle mukayese edildiğinde ortanca nüfusun hangi yönde geliştiğini ortaya koyan tek değerdir. Medyan yaşın düşük olması durumunda nüfus genç, yüksek olması halinde ise nüfus yaşlıdır.

Türkiye nüfusuna ait medyan yaş; 1935 yılında 21,1 iken, 2020 yılında 32,7’ye çıkar ve 1935 ile 2020 arasında geçen 85 yıllık zaman diliminde 11,5 yıl artmış olur. Kadın nüfus ile erkek nüfusun gelişimleri arasında fark vardır. 1935’de 19,1 olan erkek medyan yaşı, 2020 yılında 32,1’e çıkmıştır. Buna karşılık kadın nüfus için bu değerler 23,4 ve 33,4’tür. Erkek nüfustaki artış 13 yıl, kadın nüfustaki artış ise 9,7 yıldır. Bu tespit, ülkede doğurganlığın düştüğünün ve nüfusun yaşlanmakta olduğunu bir tezahürüdür (Şekil 30).

Şekil 30. Türkiye’de cinsiyete göre medyan yaş: 1935-2020

Kaynak: TÜİK, 2019e; TÜİK, 4 Şubat 2020 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Türkiye nüfusunun bu durumu, nüfusun genç olma özelliğini yitirmekte olduğunu ve yaşlanma yoluna girdiğini gösterir. Üstelik demografik fırsat penceresinin açılma sürecine girdiği 2000’de medyan yaş 25 civarında iken, pencerenin açıldığı 2010’da 30 civarında, 2020’de 30’un üzerindedir. Bu durum, Türkiye’de doğumda yaşam beklentisinin yükseldiğinin de işaretidir.

Türkiye nüfusuna ait gelecek beklentilerine göz atıldığında, nüfustaki yaşlanma olgusunun devam edeceğinin öngörüldüğü ortaya çıkar. Nitekim 2020 ile 2080 arasındaki 60 yıllık zaman zarfında medyan yaşın 12,4 yıl daha artacağı tahmin edilmektedir. Bu sürede erkek nüfustaki ortalama yaşın 11,8; kadın nüfustaki medyan yaşın da 13 yıl artacağı değerlendirilmektedir. Bu tespit, ülke nüfusunun geri döndürülemez bir yaşlanma sürecini yaşayacağını göstergesi şeklinde değerlendirilebilir. Zira 2020’de 32,6 yıl olan medyan yaşın, 2040’ta 38,5’e; demografik geçişteki dördüncü aşamanın bitiş tarihi olacağı düşünülen 2060’ta ise 42,3’üne yükseleceği tahmin edilmektedir. Üstelik 2060 sonrası dönemde ülke nüfusunun daha fazla yaşlanacağını bir göstergesi olarak, medyan yaşın da artacağı söylenebilir. Tahminler 2070’e gelindiğinde ortalama yaşın 43,8’e, 2080’de ise 45’e yükseleceği yönündedir. Görüldüğü gibi Türkiye’de demografik fırsat penceresi açıldığında medyan yaş 30 civarındadır. Pencerenin kapanacağını öngörüldüğü 2040 yılında 38,5’e; nüfus momentumunun sona ereceğinin değerlendirildiği ve beşinci aşamanın başlangıç tarihi olarak saptanan 2060 yılında 42,3’e yükselecektir.

Sonuç olarak Türkiye’deki demografik geçiş sürecinin ilk aşamasında ve ilk sağlıklı verilerin kayıt altına alındığı 1935’te medyan yaş 21,2 iken, dördüncü aşamanın biteceğinin öngörüldüğü 2060’ta 42,3’tür. Bu durumda ortalama yaş, 21,1 yıl yükselmiş olur ki; böylesi bir süreçten sonra demografik geçişin gerileme evresinin başlayacağı açıktır. Defaatle belirtildiği gibi günümüzün gelişmiş ülkeleri, sözü geçen süreci daha önce yaşamıştır. Özellikle modern demografik rejime geçişle belirginleşen doğumda yaşam beklentisi ve medyan yaşın artması dolayısıyla; aynı ülkelerde, “verimliliğin

zirve dönemi”nin 30 yaş civarından 50 yaş civarına kayacağı ifade edilmektedir (De la Croix, Lindh, Malmberg, 2009: 133).

Kuşkusuz nüfus oldukça dinamik bir yapıdadır ve çok çeşitli faktörlerden etkilenen karmaşık özelliklere haizdir. Nüfusla ilgili tahmin veya öngörülerin gerçekleşmeme ihtimali her zaman vardır. Savaşlar, çatışmalar, salgın hastalıklar (örneğin 2019 yılında ilk kez Çin’de görülen ve 2020’de beklenmedik bir şekilde küresel bir hal alan “Covid-19” salgını gibi), coğrafi konumdan kaynaklanan doğal afetler, tarım ve doğal çevreyi tehdit eder hale gelen küresel iklim değişikliği, ekonomik krizler vb. beklenen yahut beklenmeyen gelişmeler nüfusa tesir edebilir. Dolayısıyla Türkiye ve diğer ülke nüfusları ile ilgili yapılan uzun vadeli tahminlerin daha kısa sürede veya çok daha uzun sürede gerçekleşme ihtimali her zaman için vardır.

3. DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜME KAYNAĞI OLABİLİR Mİ?

Gelişen bir ekonomide nüfusun miktarı ve özellikleri sosyo-ekonomik sektörler arasındaki kaynak dağılımını etkiler. Kaynakların dağılımı ise ekonominin büyüme hızı, istihdam düzeyi, üretim artış düzeyleri, ihracat ve ithalat oranlarına tesir eder. Nüfusun büyüklüğü ve nitelikleri, gelir ile birlikte bir ekonomide mal ve hizmetlere olan talebin kompozisyonu ve miktarını belirleyen ana faktördür. Dahası nüfusun büyüklüğü, yapısı, bilgi ve beceri düzeyi, üretim sisteminin temel girdisini oluşturur (DPT, 2001: 3). Bu nedenle; nüfusun ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı ne şekilde etkilediği sorusu geçmişten bu yana tartışmaların odağındaki yerini korumuştur. Literatür taramasında, nüfus artışının ekonomiyi olumlu etkilediğini iddia eden örneklerin yanında, ekonominin olumsuz etkilediğini savunan örneklerle de rastlanmıştır.

Ne var ki, yakın geçmişte yeni bir tartışmanın başladığı ve nüfus ile ekonomi arasındaki ilişkiye yeni bir perspektiften bakıldığı saptanmıştır. Kalkınma ve nüfus literatüründeki yeni tartışmalarda nüfus artışının değil,

Çalışma ağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki oranının artmasının ekonomik gelişmeye katkıda bulunduğu görüşü vurgulanmaktadır (Mumcu ve ağlar, 2006: 5). Bu görüşe göre demografik geçiş ile büyüme arasında iki yönlü bir ilişki vardır. Bunlar:

1) Demografik geçiş sırasında ortaya çıkan eğilimin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Uzun yaşam sürelerine karşılık doğum oranlarının düşük olması, belli bir süre boyunca bağımlılık oranının düşmesine yol açar. Bunun sonucunda da kişi başına düşen GSYİH miktarı yükselir. Özellikle gelişen sağlık ve beslenme olanakları, uzun yaşam süreleri ortaya çıkarır. Bu durum, insanların daha verimli ve uzun sreler çalışmalarına olanak tanımakta ve üretimin artmasına katkıda bulunmaktadır (Mumcu ve ağlar, 2006: 6).

2) Ekonomik kalkınmanın demografik geçişi hızlandıran ikincil bir etkisi vardır. İnsanların gelirleri ve eğitim seviyeleri yükseldikçe, kariyer yapma daha önemli hale gelirken, ocuk yapma eğilimleri de azalır. Bunun sonucunda, doğum oranları daha da düştüğünden demografik geçiş süreci hızlanmaktadır. Ölüm oranlarındaki azalış ve yaşam süresinin uzaması, yeniden üretimi arttırıcı bir etki yaratmaktadır (Mumcu ve ağlar, 2006: 6).

Gelişim düzeyine bakılmaksızın dünyadaki her ülke, demografik geçişin yadsınamaz bir sonucu olarak, yaş yapısında, farklı zamanlarda bir değişim yaşayacaktır. Yaş yapısındaki değişimin doğurganlıktaki azalma ile başladığı ve bu durumun genç yaştaki nüfusun azalmasına neden olduğu açıktır. Ancak genç yaştaki nüfus, doğurganlık azalması başlamadan önce, çalışma yaşi (15-64 yaş) grubuna girmekte ve aktif nüfus olarak kabul edilen 15-64 yaş grubunda ciddi bir büyüme meydana getirmektedir. nl: Yaş yapısında görülen böyle si bir değişimin, kişi başına düşen gelirin büyümesi hususunda avantaj sağladığına; diğer kelimelerle birtakım fırsatlar yaratarak ilk demografik kazanıma dnşebildiğine dikkat çekmektedir (nl, 2017: 76). Nitekim “Doğu Asya Kaplanları” şeklinde adlandırılan ülkeler üzerinde yapılan birtakım ampirik araştırmalarda, yaşanan ekonomik büyümede demografik faktörlerin kilit rol oynadığının tespit edildiği savunulur (Bloom

ve Williamson, 1998; Mason vd., 1999; Mason, 2001 akt. Ünlü, 2017: 76). Ekonometrik modelleme sonuçları kişi başına düşen gelirin üçte birinin (Bloom ve Williamson, 1998 akt. Ünlü, 2017: 76) veya dörtte birinin (Mason, 2001 akt. Ünlü, 2017: 76) “demografik kazanım” a dayandığını belirtmektedir. Çok değişkenli regresyon metodu kullanılarak yapılan bir çalışmada; çalışma çağı nüfusundaki artışın toplam nüfus artışından %1 oranında daha fazla olmasının dahi, sürecin sonunda emsallerine nazaran %50 oranında daha fazla fert başı GSYİH miktarına ulaşacağı görülmüştür (Mumcu ve Çağlar, 2006: 6).

Burada özellikle vurgulanması gereken “demografik fırsat penceresi” ile “ilk demografik kazanım” kavramlarının birbirinden farklı olduğudur. Ünlü’ye göre (2017: 99); demografik pencere, değerleri ifade etmek yerine bir durumu/vaziyeti ifade etmekte iken, ilk demografik kazanım, zaman içindeki belli değerlere vurgu yapar. Örneğin, Türkiye için ilk demografik kazanımın zamanlaması demografik fırsat penceresi süresinden daha uzundur. Zira Türkiye’de 1969’da başlayan ilk demografik kazanımın 2031’de biteceği; “2002’de başlayan demografik pencerenin ise 2040’ta sona ereceği” düşünülmektedir (Ünlü, 2017: 99). Buna göre ilk demografik kazanım 62, demografik pencere ise 38 yıl sürmüş olacaktır. Dolayısıyla yaş yapısındaki değişim sonucunda ortaya çıkan ekonomik kazanımları anlatmak için kullanılan ilk demografik kazanım ile 0-14 yaş grubunun %30’un altına düştüğü ve 65 üstü yaş grubunun toplam nüfusun %15’inden az olduğu özel bir döneme karşılık gelen demografik pencere zamanlama bakımından birbiriyle çakışmayabilir.

Türkiye açısından, özellikle 1965-1990 döneminde saptanan ekonomik büyümenin ilk demografik kazanımın bir neticesi olduğu belirtilmektedir. Mumcu ve Çağlar; 1965-1990 döneminde sağlanmış ekonomik büyümenin beşte birinin, çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfustan daha hızlı artması sayesinde gerçekleştiğini savunmakta ve 2000-2025 dönemindeki potansiyel büyümenin üçte birinin demografik yapıdaki değişimlerden kaynaklanacağını tahmin etmektedir (Mumcu ve Çağlar, 2006:

7). Şüphesiz nüfusun eğitim seviyesinin yükseltilememesi, hatalı kaynak kullanımı ve gereksiz harcamalar, üretim ve verimliliğin arttırılamaması, ihtiyaçların üretmek yerine dış ticaret ile karşılanması, demografik geçiş sürecine bağlı olarak ortaya çıkan yüksek miktardaki işgücünü istihdam edecek iş imkânının yaratılamaması vb. durumlarda demografik değişime paralel bir gelir artışından bahsedilemez (Can ve Avcı, 2019: 215).

Buna karşılık, demografik bir katkı olmaksızın yıllar boyunca yüksek bir ekonomik büyüme oranı yakalamanın mümkün olabileceğine ilişkin örnekler de mevcuttur. Dolayısıyla demografik avantaj varlığında yüksek ekonomik büyüme sağlayan otomatik bir mekanizmanın olmadığı ve demografik geçişi yaşayan her ülkenin, yaş yapısında meydana gelen değişimlerden ortaya çıkan demografik avantajları kullanamadığı da bir gerçektir.

Ekonomik anlamda kalkınabilmek için salt demografik faktörler yeterli değildir. Angus’a göre; demografik veriler, insanların ve gezegenin durumunu anlamaya çalışan herkes için kesinlikle önemlidir (Angus, 2019: 103). O’na göre demografik analiz sadece bir araçtır. Coğrafya, “tarih ve ekonomi-politik araçları olmadan istatistikler yalnız rakamlardan ibarettir ve kafa karıştırıcı olduğu kadar yanıltıcı olabilirler”. Zira rakamlar insanların yaşadığı acıları, çaresizlikleri, korkuları, ortamları anlatmadığından yaşanan gerçekliği bütün yönleriyle temsil etmekten uzaktır. Üstelik rakamları istendiği gibi oluşturup hedeflenen sonuca erişmek için kullanmak da mümkündür. Örneğin Dünya Bankası, bir yandan dünya ölçeğinde gelirin arttığı koşullarda yoksulluk artışından bahsetmenin doğru olmayacağını ileri sürmekte ve ekonomik büyüme rakamlarından hareketle küresel ölçekte yoksulluğun azaldığını savunmaktadır. Öte yandan, diğer uluslararası kuruluşlar ile yoksulluğu azaltmayı öncelikli amaç olarak benimsediğini ilan etmektedir (Başkaya, 2019: 307-308). O halde büyümenin kalkınma ile özdeş olmadığı ve “büyüme”den çoğunlukla sermaye büyümesinin kastedildiği sonucuna ulaşılabilir.

Ulusal veya küresel ölçekte ortaya çıkan ekonomik anlamdaki hızlı büyüme, aslında artan yoksulluğa da işaret edebilir (Başkaya, 2019: 308). Günümüz dünyasında mevcut olan ekonomi-politik sistemde (neo-liberal kapitalizm) sermaye birikimi yıkıcı bir rekabet ortamında gerçekleşir, böyle bir ortamda ayakta kalmak için de büyümek zorunlu hale gelir. Bunun en etkin ve en kısa yolu, her zaman daha ileri üretim teknikleri ile daha gelişmiş makineler kullanmaktan geçer (Başkaya, 2019: 300-301). Mevcut durumda, ekonomik büyüme için daha az işçi istihdam edip daha gelişmiş makinelerin kullanılmasının zorunlu olduğu özellikle vurgulanmasına rağmen; daha fazla üretimin daha az işçi ile mümkün olduğu koşullarda ise gittikçe artan işsizliğin kalıcı, hatta yapısal bir niteliğe büründüğü açıktır.

Demografik fırsat penceresi, ilk demografik kazanım (ilk demografik temettü veya demografinin muhasebe etkisi) ve diğer demografik eğilimlere ait ekonomiye katkılarının ortaya konulduğu ekonometrik simülasyonlar; hâlihazırda egemen olan ekonomi-politik sistem çerçevesinde tarif edilip değerlendirilmekte, hatta bu perspektiften kuramlaştırılmaktadır. Sözü geçen kavramların, çalışma çağındaki nüfusun yüksek olmasını ekonomik büyüme için bir avantaj şeklinde kabul ettiği açıktır. Ancak bu fazla nüfusu, her an el altında bulunan yedek bir işgücü ordusu ve bu ordunun, sermayenin değişen gereksinimlerini karşılamak üzere her vakit sömürülmeye hazır bir insan malzemesi yarattığını savunan görüşler de mevcuttur (Marx ve Engels, 2011: 12).

3.1. Türkiye’de Nüfus ve İstihdam Arasındaki İlişki

Bilindiği gibi işgücü, nüfusun ekonomik etkinliği olan bölümüdür. Ekonomik etkinlik, üretim ve hizmet süreçlerine doğrudan katılmanın ya da katılma isteğinin bir sonucudur. Nüfusun gelişimine bağımlı olan toplam işgücü sunumu (arzı) ve ekonomik koşulların bir sonucu olan işgücü istemi (talebi), emek piyasasının iki ayağını oluşturmakta; arz ve talebin farkı ise sosyo-ekonomik açıdan çok önemli bir sorun olan işsizliği vermektedir (Kepenek ve Yentürk, 1996: 367). Uzunca bir süre yüksek nüfus artış hızının devam ettiği bir ülkede, işgücü arzının artması kaçınılmaz olduğundan, işgücü

arzındaki artış ile işgücü talebindeki artış arasında dengeli seyreden bir ilişkinin sağlanması önem taşır. Eğer işgücü arzındaki yıllık artışlar, işgücü talebindeki benzeri artışlarla karşılanmayacak olursa, emek faktörünün sağladığı potansiyeli tam anlamıyla kullanmak mümkün olmaz. Böyle bir ortamda, işsizlik veya düşük istihdam durumları ortaya çıkar ki, bunun olumsuz etkilerinin yalnız ekonomik değil, aynı zamanda sosyal alanda da kendini göstereceği açıktır (Tuncer, 1977: 43).

Demografik geçiş sürecini yaşamakta olan Türkiye’de çalışma çağındaki nüfusun oranı artmaktadır. Ayrıca yaş yapısındaki bu değişimin kişi başına düşen gelirin artmasını sağlayacağı bunun ise ekonomik büyümeye dönüştürülebileceğine inanılmaktadır (UN, 2004: 2; Leete and Alam, 1999; Bernstein, 2002; McNicoll, 2003 akt. Peng and Cheng, 2005: 189; Mumcu ve Çağlar, 2006: 5; Van der Ven and Smits, 2011: 6; Aysan, 2014: 78; Kaya ve Yalçinkaya, 2014: 168; Ünlü, 2017: 76; Seniloli, 2004: 15). 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içindeki payının yüksek olması, toplam tüketimi artırırken, tasarruf oranının azalmasına yol açar (Tuncer, 1977: 44; DPT, 2001: 5).

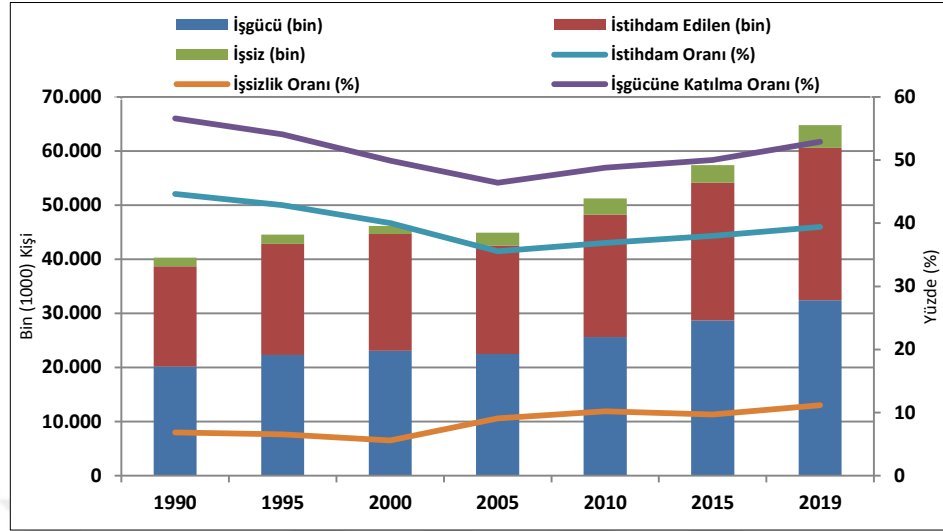
Tasarruf-yatırım ilişkisi bakımından bir sınıflama yapıldığında üç farklı ülkeler grubu ortaya çıkar. Tasarruf oranlarının yatırım oranlarından daha yüksek olduğu Güneydoğu Asya’nın hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri gibi ülkeler ile genellikle bir yatırım-tasarruf denkleğinin mevcut olduğu diğer gelişmiş ülkeler ilk iki grubu oluşturmaktadır. Buna karşılık tasarruf açığının söz konusu olduğu ve dış tasarrufları kullanmak zorunda kalan Mısır, Tunus, Fas, Meksika ve Türkiye gibi diğer gelişmekte olan ülkeler üçüncü grubu meydana getirmektedir (Kepenek ve Yentürk, 1996: 453). Toplam gelirin tasarruf edilip yatırımlara yöneltilebilen miktarı ne kadar fazla olursa, ülkelerin kalkınıp gelişmesi de o kadar hızlı olmaktadır.

Hane halkı tasarruf oranı %10,1 dolayında olan Türkiye, “az tasarruf eden ülkeler” grubunda yer alır ve daha çok Latin Amerika ülkelerine benzer. Türkiye’de hane halkı ortalama tasarruf eğiliminin oldukça düşük oluşu ve

hane halkı borçluluk oranlarında görülen artışlar, bu durumu desteklemektedir (Günsoy ve Tekeli, 2015: 67).

Buraya kadar yapılan açıklamalar doğrultusunda Türkiye'deki nüfus ve istihdam ilişkisine bakmak yerinde olur. Sözelimi 1990 yılında 15 yaş ve üzeri nüfusun meydana getirdiği işgücü 20,1 milyon (%56,6), aynı kitlenin istihdam edilen miktarı 18,5 milyon (%52,1) ve işsiz insan sayısı 1,6 milyon (%8,0) civarındadır. 1995'te işgücü sayısı takriben 2,1 milyon kişi artarak 22,3 milyona (%54,1), istihdam edilen insan sayısı yaklaşık 2 milyon artarak 20,6 milyona (%50,0), işsiz insan sayısı ise 0,1 milyon artarak 1,7 milyona (%7,6) erişir. 2000'de işgücü 0,8 milyon civarında bir artış kaydederek 23,1 milyon (%49,9), istihdam edilen nüfus 1 milyonluk artışla 21,6 milyon (%46,7) dolaylarına ulaşır ki; aynı dönemde, işsiz birey miktarı tersine büyüme sergiler ve 0,2 milyonluk düşüşle 1,5 milyona (%6,5) geriler (TÜİK, 2012: 131-132; TÜİK Haber Bülteni, 15 Nisan 2016 ve 10 Temmuz 2020).

2010'da işgücü 25,6 milyona (%48,8) erişmiş olup 2000-2010 arasındaki on yıllık sürede 2,5 milyonluk bir artış söz konusudur. Aynı tarihte (2010 yılı) yaklaşık olarak 22,6 milyon (%43,0) birey istihdam edilmiş ve 2000-2010 döneminde zikredilen sayı 1 milyon kişi artmıştır. 2010'u diğer yıllardan ayıran özellik işsizlik miktarının ulaştığı düzeyin yanında demografik fırsat penceresinin açıldığı yıl olmasıdır. Zira bu tarihte işsizlik 3 milyonun üzerine erişerek %12 oranında gerçekleşir. 2019'a gelindiğinde işgücü 32,4 milyon (%52,9), istihdam edilen kişi sayısı 28,2 milyon (%46,0) kişiden meydana gelmesine rağmen işsiz sayısı 4,2 milyona (%13,0) yükselir (Şekil 31).

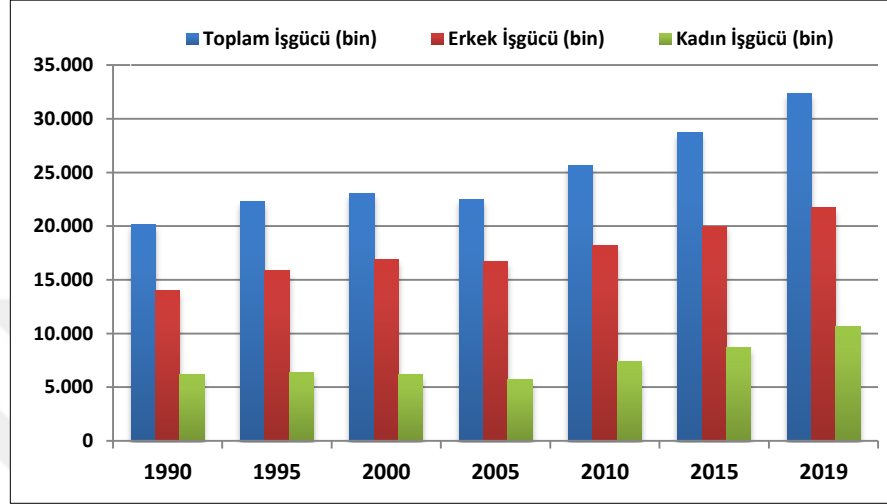
Şekil 31. Türkiye’de nüfus ve istihdam göstergeleri: 1990-2019

Kaynak: TÜİK, 2012: 131-132; TÜİK Haber Bülteni, 15 Nisan 2016; 10 Temmuz 2020 verilerine göre hazırlanmıştır.

Dikkat edilirse 1990-2019 arasında geçen 29 yıllık süreçte, işgücü 12,2 milyon artarak 20,1 milyondan 32,4 milyona ulaşmıştır ki, bu durumda %60,69 oranında bir artış söz konusudur. Aynı zaman aralığında istihdam edilen birey sayısının 9,6 milyon arttığı ve 18,5 milyondan 28,1 milyona erişerek %51,89 oranında bir artış sergilediği saptanmıştır. İşsiz sayısı ise 2,6 milyon civarında artarak 1,6 milyondan 4,2 milyona erişmek suretiyle toplamda %162,5 oranında bir artış sergilemiştir. Kuşkusuz özellikle işgücü ve işsiz sayısında saptanan yüksek artışlarda 15-64 yaş grubunun bu dönemde en yüksek düzeye çıkmasının (demografik fırsat penceresi dönemi) rolü vardır.

Yukarıdaki verilerden farklı olarak ülkenin sahip olduğu işgücü miktarının cinsiyet perspektifinden incelenmesi de önemlidir. 1990-2019 dönemi esas alınarak yapılan araştırmada Türkiye’de mevcut işgücünün toplamda olduğu kadar kadın ve erkek işgücü bakımından, yeterli olmamakla birlikte, bir artış kaydettiği belirlenmiştir. Örneğin 1990 yılında 20,1 milyon civarında olan işgücü miktarının 14 milyonu erkek, 6,1 milyonu kadın nüfusa ait iken; 2000 yılında 23,1 milyon civarında olan toplam işgücünün 16,9 milyonu erkek, 6,2 milyonu kadın nüfusa aittir. Demografik fırsat penceresinin açıldığı 2010 senesine gelindiğinde 25,6 milyon civarında olan toplam

işgücünün 18,2 milyonu erkek, 7,4 milyonu kadın iken; 2019 yılı itibariyle 32,4 milyon kişiden meydana gelen toplam işgücünün 21,7 milyonluk kısmı erkek, 10,7 milyonluk kısmı ise kadın nüfusa aittir (Şekil 32).

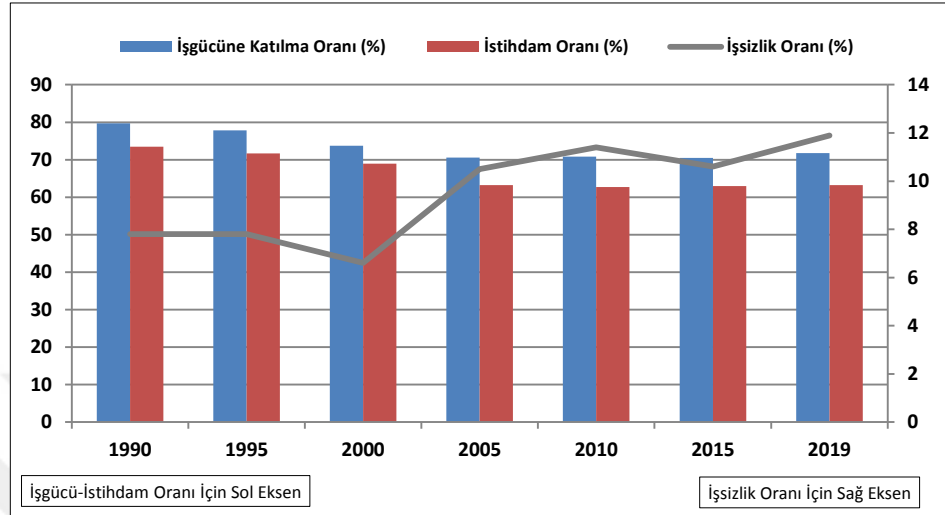
Şekil 32. Türkiye’de kadın ve erkek nüfusa ait işgücü verileri: 1990-2019

Kaynak: TÜİK, 2012: 131-132; TÜİK Haber Bülteni, 15 Nisan 2016; 10 Temmuz 2020.

1990’da 20,1 milyon civarında olan Türkiye’nin toplam işgücü, fırsat penceresinin 2010’dan itibaren açılmasının da etkisiyle, 2019’da 12,2 milyon (%60,69) artarak 32,4 milyona ulaşmıştır. Dahası, aynı tarihlerde 14 milyon civarında olan erkek işgücü aradan geçen 29 yılda 7,7 milyon (%55) artarak 21,7 milyon civarına; yaklaşık 6,2 milyon olan kadın işgücü ise takriben 4,5 milyonluk (%72,5) artışla 10,7 milyon civarına erişmiştir.

Demografik fırsat penceresinin açık olduğu Türkiye’de, işgücüne katılım oranı ile aynı işgücüne istihdam yaratılabilmesi çok önemlidir. Aksi takdirde sürecin bir demografik kriz penceresine dönüşmesi, ihtimal dâhilindedir. Buna göre; erkek nüfusun işgücüne katılma oranı 1990’da %79,7 iken, aynı yıl aynı nüfus grubunun istihdam oranı %73,5, işsizlik oranı ise %7,8’dir. 2000’e gelindiğinde %73,7 düzeyinde gerçekleşen erkek işgücüne katılım oranına mukabil, %68,9 düzeyinde gerçekleşen bir istihdam oranı ve %6,6 düzeyinde gerçekleşen işsizlik oranı söz konusudur. Türkiye’deki erkek nüfusa ait işgücüne katılma oranı fırsat penceresinin açıldığı 2010’da %70,8; istihdam oranı %62,7; işsizlik oranı %11,4’tür. 2019 yılı itibariyle aynı nüfus

grubunda işgücüne katılma oranı %71,8, istihdam oranı %63,2 ve işsizlik oranı %11,9 şeklindedir (Şekil 33).

Şekil 33. Türkiye’de erkek nüfusa ait istihdam verileri: 1990-2019

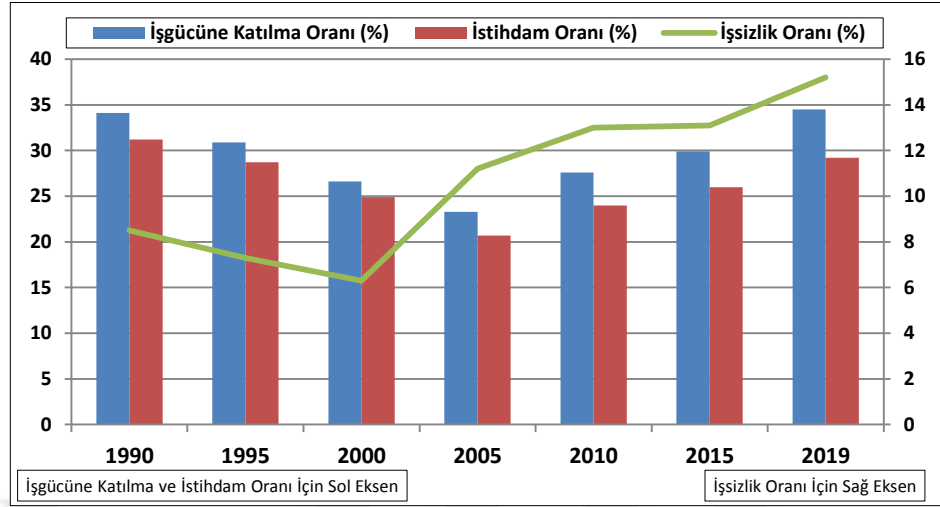
Kaynak: TÜİK, 2012: 131-132; TÜİK Haber Bülteni, 15 Nisan 2016; 10 Temmuz 2020. verileri temel alınarak oluşturulmuştur.

Demografik fırsat penceresinin açık olduğu bu dönemde, erkeklerin işgücüne katılımı hususunda Türkiye’nin ciddi iyileştirmeler yapması gereklidir. Türkiye gibi demografik geçiş sürecini yaşamakta olan; Brezilya, Vietnam ve Çin’de sözü geçen oranlar Türkiye’dekinin çok üzerindedir. Sözgelimi; erkek nüfusa ait işgücüne katılım oranı, 1990-2015 arası dönemde her üç ülkede (Brezilya, Vietnam, Çin) %83 ile %89 aralığındadır (Ünlü, 2017: 202) ve zikredilen ülkelerde bu bakımdan bir istikrarın olduğu açıktır. Oysa Türkiye’nin 1990-2019 döneminde, erkek nüfusun işgücüne katılım oranında %8’e (%7,9) varan bir azalma yaşandığı halde, istihdam oranında %10’un (%10,3) üzerinde bir düşüş gerçekleşmiştir. Bunun işsizlik oranına yansımaları ise %4 (%4,1) dolayında bir artıştır.

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı da çok düşüktür. Bu durum, ekonomik kalkınmayı engelleyen temel faktörlerden biridir. Kadın nüfusun işgücüne katılma oranı 1990’da %34,1 iken, istihdam oranı %31,2, işsizlik oranı ise %8,5’tir. 2000 yılına gelindiğinde %26,6 düzeyinde gerçekleşen kadının işgücüne katılma oranına karşılık, %24,9 düzeyinde

gerçekleşen bir istihdam oranı ve %6,3 düzeyinde gerçekleşen işsizlik oranı söz konusudur. Türkiye'deki kadın nüfusa ait işgücüne katılma oranı 2010'da %26,6, istihdam oranı %24, işsizlik oranı ise %13'tür. 2019 yılı itibariyle aynı nüfus grubunda işgücüne katılma oranı %34,5, istihdam oranı %29,2, işsizlik oranı %15,9'dur (Şekil 34). 1990-2019 arası 29 senelik süre zarfında kadın nüfusun işgücüne katılım oranında %0,4 gibi oldukça düşük bir artış yaşandığı halde, istihdam oranında %2'lik (5 katı) bir düşüş yaşanmıştır. Üstelik aynı nüfus grubunun işsizlik oranında 7 puanlık (%6,7) oldukça yüksek bir artış söz konusu olmuştur. Bu durum demografik fırsat penceresinin verimli kullanılmadığının bir diğer delili şeklinde değerlendirilebilir.

Cumhuriyet sonrası hızlanan endüstrileşme, kentleşme ve göç faktörleri ile birlikte yasal anlamda sağlanan kadın-erkek eşitliği sayesinde; öğrenim görme ve meslek edinme haklarına kavuşan ve bu haklarını kullanan kadınların yeni iş alanlarının açılmasını sağladıkları açıktır. Türkiye'de 1950'de kadının işgücüne katılımı %81,5'lik oran ile oldukça yüksektir. Bu durum, zaman geçtikçe düşerek 1955'te %72'ye, 1965'te %56,2'ye gerilemiştir (Doğramacı, 1989: 131). Bu gerilemeye rağmen, Türkiye'nin, 40 yıl önce kadınların işgücüne katılım düzeyi bakımından; Hollanda, Avusturya, Avustralya ve İsviçre ile kıyaslanabilir durumda olduğu ve 1980'de çalışma yaşındaki kadınların %48,3'ünün işgücüne katıldığı ifade edilmektedir (DPT ve Dünya Bankası, 2010: 1). Söz konusu gerilemenin devam ettiği, 2019 yılı oranının %34,5 olmasından anlaşılabılır. Üstelik Cumhuriyet'in kuruluşunun yüzüncü yıl dönümünde (2023 yılı), kadının işgücüne katılımı için hedeflenen oranın %38,5 olarak On Birinci Kalkınma Planı'nda ilan edilmesi (T.C. SBB, 2019: 153), fırsat penceresi döneminin verimli kullanılmadığının bir diğer göstergesidir. 2014 yılında yayımlanan bir araştırma Türkiye'nin, işgücünde kadınların katılımı açısından Yemen, Mısır, İran, Irak, Pakistan ve Lübnan gibi ülkelerin arkasında on altıncı sırada yer aldığını göstermektedir (Kılıç ve Öztürk, 2014: 111).

Şekil 34. Türkiye’de kadın nüfusa ait istihdam verileri: 1990-2019

Kaynak: TÜİK, 2012: 131-132; TÜİK Haber Bülteni, 15 Nisan 2016; 10 Temmuz 2020 verileri temel alınarak oluşturulmuştur.

Netice itibariyle birçok metinde, işgücüne katılım oranının yüksek olması ekonomik kalkınma için bir kazanım olarak değerlendirilmesine rağmen; Türkiye’nin sadece kadın nüfus değil, erkek nüfus bakımından da gelişmiş AB ülkelerinin, OECD ülkelerinin ve demografik geçişini yaşamakta olan benzer ülkelerin (Vietnam, Brezilya, Çin) çok gerisinde bir ülke görüntüsü verdiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim 15-64 yaş grubunun en fazla olduğu dönem olan demografik fırsat penceresi sürecinde, üretim ve istihdamı artırıcı tedbirler alınmaz ise işsizliğin de artma ihtimali gittikçe yükselecektir. Hatta süreç; nüfusun eğitim düzeyinin yükseltilememesi, hatalı kaynak kullanımı ve israf, üretim ve verimliliğin arttırılamaması, araştırma ve geliştirmeye gereken önemi vermeden ihtiyaçların üretmek yerine ithalat ile karşılanması vb. koşullardan dolayı bir yoksullaşma eğilimine girebilir (Can ve Avcı, 2019: 215).

Türkiye’nin 1980’lerden sonraki sermaye birikiminde ve birikimin yatırıma dönüştürülmesinde en temel özellik, kamunun payının azaltılması ve özel kesiminin yatırım eğiliminde bir duraklamanın görülmesidir. Yapılan yatırımlarda tarım ve sanayinin oranı azalmış hizmetlerin oranı ise artmıştır. Ayrıca Sermayenin AR-GE ve ‘inovasyon’a dayanan imalat sanayii yatırımlarına yönelmemesi önemli bir sorundur.

3.2. Demografik Perspektiften Türkiye’de Ekonomi ve İstihdam Politikaları

Türkiye, 2019 yılı itibariyle 56,4 milyon civarında çalışabilir nüfusa sahiptir ve söz konusu sayının ancak %52,9’u işgücüne katılmakla birlikte %46’sı istihdam edilebilmektedir. Türkiye’de iktisadi bakımdan faal kabul edilen 15 yaşın üstündeki toplam nüfusun 2019 yılı verilerine göre 61,2 milyon olduğu ve bunun yarıya yakınının (28,8 milyon) işgücüne dâhil olmadığı; sadece 32,4 milyonluk kısmının işgücü piyasasına katıldığı tespit edilmiştir (TÜİK Haber Bülteni, 10 Temmuz 2020). 2021 yılı verilerine göre ise 15+ yaş grubundaki toplam nüfusun 63,6 milyon olduğu ve bunun takriben 31,5 milyonluk kısmının işgücüne dâhil olmadığı; ancak 27,8 milyonluk kısmının istihdam edildiği saptanmıştır (TÜİK, Haber Bülteni, 12 Temmuz 2021). Bu verilerden 2019 yılı için; işgücüne katılan nüfusun 15 yaş üstü nüfusa oranının %52,9 gibi çok düşük, işgücüne dâhil olmayan nüfusun aynı nüfusa oranının ise %47,1 gibi çok yüksek bir seviyede olduğu anlaşılmaktadır. 2019’da işgücüne katılım oranı; erkeklerde %71,8 iken, kadınlarda %34,5’e kadar düşmektedir. Mayıs 2021’de ise; işgücüne katılma oranı %50,5, işgücüne dâhil olmayanların oranı %49,53’tür. Aynı dönemde erkeklerin işgücüne katılma oranı %70,1 iken, kadınlarınki %31,2’ye gerilemiştir (TÜİK Haber Bülteni, 10 Temmuz 2020 ve 12 Temmuz 2021). Bu durum, ülkede çok ciddi bir istihdam sorununun olduğunu gösterdiği gibi, demografik fırsat penceresinden yararlanılamadığına da işaret eder. Üstelik Türkiye, 20 milyon civarında 15 yaş altı nüfusa sahip olduğundan, yakın gelecekte bu denli büyük bir nüfusun eğitimi ve istihdam edilebilirliği konusunda daha ciddi sorunlar yaşayabilir.

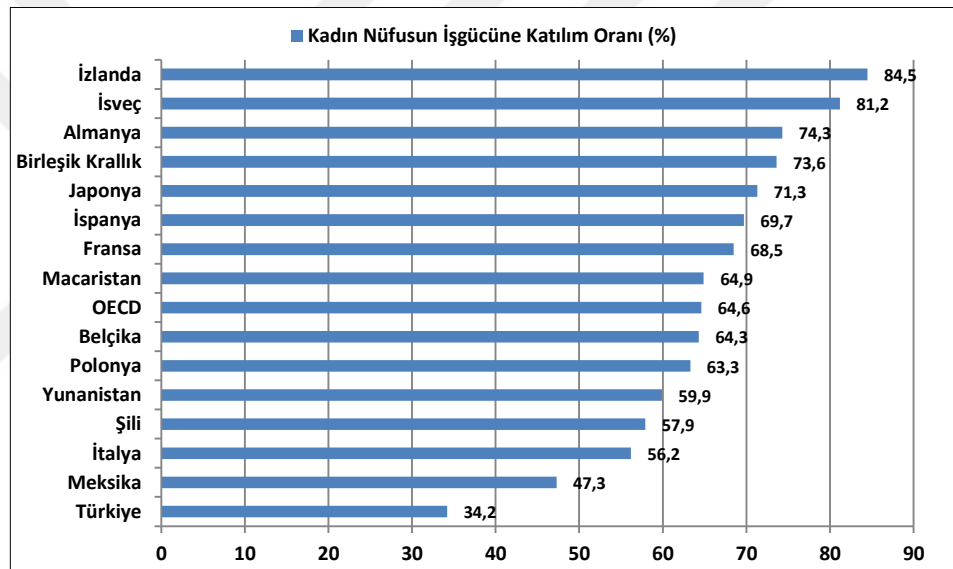
Kuşkusuz işgücüne katılım oranındaki düşüklüğün çeşitli nedenleri vardır. Ancak başlıca neden, kadınların çalışma hayatında yeterince yer alamamalarıdır. Türkiye’de ev işleriyle meşgul görünen ve “ev hanımı” şeklinde tanımlanan kadın sayısı, fırsat penceresinin açık olduğu 2014-2019 döneminde 11 milyonun üzerindedir. Nitekim 2014 yılında 11,6 milyon civarında olan söz konusu nüfus, 2015’te 11,5 milyon; 2016, 2017 ve 2018 yıllarında 11,1’er milyon; 2019’da ise 11,4 milyon dolaylarındadır (TÜİK,

2020d). Bu durum, uygun çalışma koşulları ve iş imkânı yaratıldığında kadınların çalışmak isteyecekleri gerçeğini değiştirmez. Zira yapılan araştırmalar; eğitim seviyesinin yükselmesi, aile ve doğum yapısındaki değişimler, beklenti düzeyinin yükselmesi vb. şeklinde sıralanan etmenlerin kadının çalışma yaşamına katılmasını kolaylaştırdığını ve kadını bu hususta isteklendirdiğini ortaya koymuştur (Çitçi, 1974: 48-49). Dahası Türkiye için yapılan birtakım ampirik çalışmaların sonuçları; medeni durum, çocuk sayısı, eğitim durumu, demografik faktörler ve toplumsal cinsiyet algısının kadınların çalışma hayatını etkilediğini göstermiştir (Kılıç ve Öztürk, 2014: 117).

Dikkat edilirse 1990-2019 arası 29 senelik süre zarfında kadın nüfusun işgücüne katılım oranında %0,4 gibi oldukça düşük bir artış yaşandığı halde, istihdam oranında %2'lik (5 katı) bir düşüş yaşanmıştır. Üstelik aynı nüfus grubunun işsizlik oranında 7 puanlık (%6,7) oldukça yüksek bir artış söz konusu olmuştur. Bu durum demografik fırsat penceresinin verimli kullanılmadığının bir diğer delili şeklinde değerlendirilebilir.

Bir diğer araştırmaya göre; Türkiye'de çalışma yaşında yer alan her 4 kadından 1'i işgücü piyasasında etkindir. Aynı çalışmada işgücü piyasasında faal olan kadın oranının 2003-2006 arası dönemde %28,1'den %26,7'ye gerilediği ifade edilmiştir (DPT ve Dünya Bankası, 2010: 3). Dahası, kadınların işgücüne katılım oranı 1980'de %48 iken, 2006'da %26'ya düşmüştür ve bu veriler bütün OECD ülkelerinin gerisindedir. Örneğin Türkiye'de 2018'de %34 civarında olan bu oran, İzlanda'da %84,5; İsveç'te %81,2; Almanya'da %74,3; Japonya'da %71,3; Macaristan'da %64,9; Yunanistan'da %59,9; Şili'de %57,9; Meksika'da %47,3; OECD'de %64,6'tır (Şekil 35). Hatta Türkiye bu bakımdan, kadın istihdamının tarihsel olarak düşük olduğu İran, Pakistan, Suriye, Libya ve Kuveyt'in bile gerisindedir. Kırsal veya kentsel ayrımı olmaksızın, düşük vasıflı erkeklerle kadınların gelirleri karşılaştırıldığında, arada büyük bir uçurumun olduğu ortaya çıkmakta ve bu durum, özellikle kentlerdeki düşük vasıflı kadınların işgücü piyasasına katılmasını engellemektedir. Bu noktada düşük vasıflı kadınların bütün çalışan

kadın nüfusun %80'ini, çalışma çağındaki şehirli kadın nüfusunun ise %74'ünü meydana getirdiği unutulmamalıdır. Dahası 2017 yılı verilerine göre; Türkiye nüfusunun %7,5'i kırsal nüfus özelliğinde iken, %92,5'i kentli nüfus özelliğindedir (Sertkaya Doğan, 2018: 28). Böylesi bir görünümün ortaya çıkması, tercihler ve kültürel değerlerden çok, ekonomik gerekçelerle ilişkilendirilmektedir. Söz konusu gerekçelerin en önemlileri, çocuk bakım hizmeti bedelinin yüksek olması ile kadınların aldıkları ücretlerin aynı işi yapmakta olan erkeklere nazaran düşük bir düzeyde olmasıdır (DPT ve Dünya Bankası, 2010: 14-15).

Şekil 35. Türkiye ve seçilmiş bazı ülkelerde 15-64 yaş grubundaki kadınların işgücüne katılım oranı: 2018 yılı

Kaynak: T.C. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı KSGM, 2019: 40; TSKB, 2020: 4 verilerine göre hazırlanmıştır.

Bu bağlamda devletin işsizlikle mücadelesi önem kazanır. Nitekim siyasi otoritenin görevlerinden biri; istihdam olanağını tesis etmek ve vatandaşlarını işsizliğin olumsuzluklarına karşı korumaktır (Kasapoğlu ve Murat, 2018: 486). Dahası, BM sözleşmelerine göre “İnsan korkudan ve sefaletten arınmış yaşayabilmelidir.” Sözleşmelerde somut olarak “sürekli bir iktisadi, sosyal ve kültürel gelişme ve üretken bir tam istihdam” hedefi tanımlanır (Vaut vd., 2014: 63). Sefaletten arınmış olmak, asgari bir ekonomik güvenceyi gerektirir. Bunun için de herkesin belli bir ortalamanın üzerinde

gelir sağlayan işinin olmasına, hatta yine herkesin temel haklardan yararlanabildiği, asgari refah sağlayan bir sosyal örgütlenmenin varlığına ihtiyaç duyduğu açıktır. Aksi takdirde sosyal kargaşalara evrilebilme özelliği olan birtakım olumsuz hadiseler yaşanabilir.

Türkiye geneli için demografik fırsat penceresi, 2000’li yıllardan itibaren açılmış görünmektedir. Bu dönem öncesinde ekonomi yönetimi açısından önemli politika değişiklikleri de söz konusu olmuştur.

İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere Batı dünyası, 1970’li yıllardan itibaren birtakım ekonomik ve sosyal krizlerle karşılaşmıştır. Dönemin hâkim ekonomi politikası, “sosyal liberalizm” veya “Keynesyen ekonomi politikası” adı ile bilinmektedir. Soğuk savaş döneminin diğer büyük gücü SSCB’nin ekonomik açıdan düştüğü kriz durumu karşısında, 1929 Dünya Buhranı’nda dahi başarılı bir sınav vermiş olan mevcut ekonomi politikalarının uygulanabilirliği sorgulanmaya başlanmıştır. 1980’li yılların başından itibaren dünya genelinde, liberal politikaların hâkim olduğu bir dönem yaşanmaya başlanmış, dönem “*Neoliberal dönem*” olarak isimlendirilmiştir. Türkiye bu sürece 1980 yılında 24 Ocak İstikrar Tedbirleri olarak bilinen kararlar ile dâhil olmuş, söz konusu tedbirlerin kalıcı hale gelmesiyle kademe kademe neoliberal politilar uygulanmaya başlanmıştır. Kamuya ait sermaye daha çok altyapı yatırımlarına yönelirken, üretim ve ticaret çoğunlukla özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir (Avcı, 2014b: 322-323). İlerleyen yıllarda kamu yatırımlarının büyük kısmı özelleştirme kapsamına alınarak, kamunun üretimdeki payı azaltılmış ve yok seviyesine indirilmiştir. Türkiye’nin demografik dönüşüm sürecine girdiği dönemde neoliberal politikaların ekonomi yönetimine hâkim olduğu söylenebilir.

Bu politikanın temel özelliği, ekonomiye yönelik kararlarda piyasanın kendi işleyişine göre oluşacak fiyatların tek “yol gösterici” olmasıdır. Diğer kelimelerle 24 Ocak 1980’den sonraki politikanın temel felsefesinin ülkede bir piyasa ekonomisi kurmaya dayandığı açıktır (Başol, 1994a: 51; Kepenek ve Yentürk, 1996: 183). 24 Ocak Kararları, reel devalüasyonlar doğrultusunda

işletilen bir kambiyo politikası; liberasyona yönelen bir ithalat rejimi; pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın öncelenmesi; fiyat kontrollerinin yanında temel malların çoğuna uygulanan sübvansiyonların kaldırılması vb. uygulamalara yer verir (Boratav, 2015: 151). Nitekim başlangıçta geçici bir önlem paketi şeklinde değerlendirilen bu politika, 12 Eylül 1980'deki askeri darbeye kalıcılık kazanarak günümüze kadar süregelir (Avcı, 2000: 52).

Neo-liberal politikayı liberal politikadan ayıran en önemli özellik; daha önce piyasa dışı olarak kabul edilen (devlet gibi; aile gibi; eğitim, sağlık, barınma vb. haklarla tarif edilen vatandaşlık gibi) toplumsal alanları da iktisadi akıl ile biçimlendirme hedefidir (Küçük ve Özselçuk, 2015: 15). Neo-liberal politikaların uygulanmasında “özelleştirme” en temel araçtır. Özelleştirme ile serbest piyasa koşullarının yaygınlaştırılması, devletin ekonomik ve toplumsal yaşamdaki yeri ve öneminin en aza indirilmesi ise temel amaçtır (Sapancalı, 2001: 117). Daha net kelimelerle neo-liberalleşmenin; “uluslararası kapitalizmi yeniden örgütlemeyi, sermaye birikim koşullarını yeniden oluşturmayı hedefleyen, bu gayenin gerçekleşmesi için iktidarı ekonomi elitlerine (seçkinlerine) iade etmeyi tasarlayan siyasi bir proje” olduğu söylenebilir (Harvey, 2007: 19).

Neo-liberalizm anlayışına göre devleti “girişimci”, vatandaşı ise “müşteri” olarak tanımlamak mümkündür. Kamu sermayesinin üretimden çıkartılmasının temel yöntemi, üretim amaçlı yeni yatırımların kamu sermayesi ile yapılmaması, mevcut sanayi tesislerinden kamuya ait olanların özelleştirilmesidir. Ancak özelleştirme yalnızca ekonomik içeriğe sahip devlet kuruluşlarına yönelik yapılmaz. Bunun yanında eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve altyapı gibi çeşitli kamu hizmetleri de özelleştirme kapsamında değerlendirilir. Olgun; bu özelleştirmeyi, hizmetlerin “topluma” devredileceği söylemiyle gerçekleştirildiğini belirtmektedir (Olgun, 2006: 146). Nitekim Keynesçi iktisadın aksine, neo-liberal ekonomi politikası; tam istihdam ve

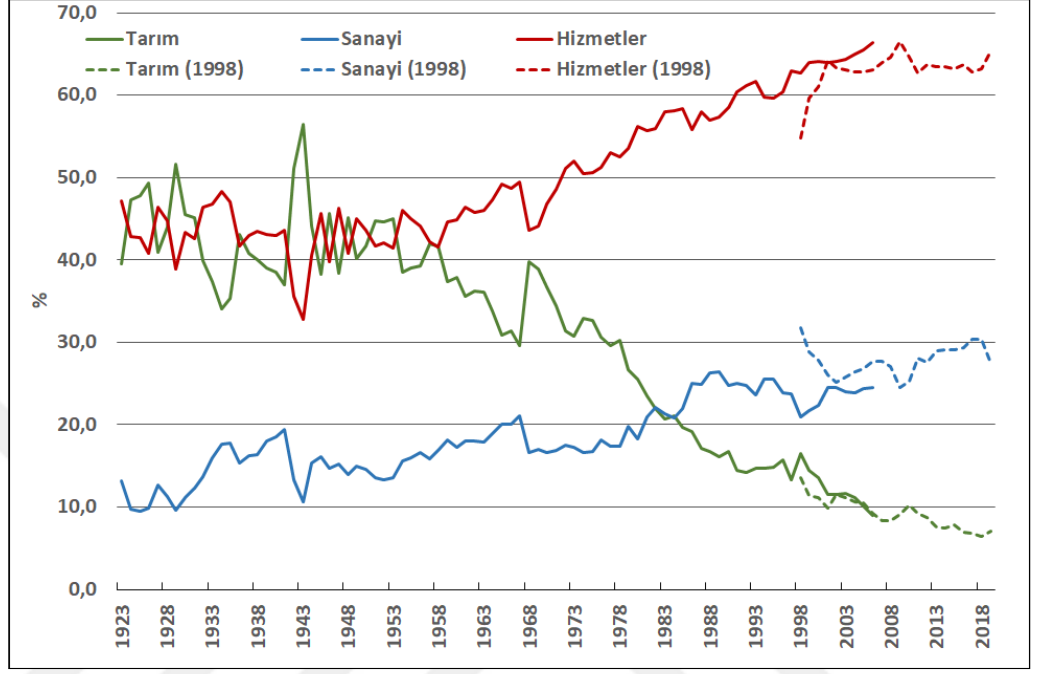
sosyal koruma uygulamalarını devre dışı bırakırken, başlıca amaç olarak enflasyon kontrolü ile sağlam kamu maliyesini benimser (Harvey, 2007: 93).

Türkiye’de neoliberal ekonomi politikalarının benimsenmesinin mekânsal açıdan bazı sonuçlarının olması kaçınılmazdır. Bunda Türkiye’nin gelişmişlik ve sermaye birikimi bakımından homojen olmamasının da payı büyüktür. Kamunun yatırım yapmamasına karşılık özel sermayenin sadece kâr oranı yüksek yer ve üretim alanlarında yatırım yapması, buna karşılık kamu eliyle kurulmuş ve bölgesel kalkınma için lokomotif görevi gören kurum ve kuruluşların özelleştirilmesi, istihdam üzerinde olumsuz etki yaratmıştır.

Sonuç olarak neo-liberal politikaların uygulanmasından sonra gelişmiş yöreler ile az gelişmiş yöreler arasındaki gelişmişlik farkı giderek artmıştır. Avcı’ya göre; gelir dağılımının bozulması yaşam seviyesinde büyük farklar yaratmıştır. Bu farklar sadece gelişmiş ve az gelişmiş yöreler arasında değil, aynı yöre içinde bile düşük ücretlendirmenin neden olduğu daha az kazanan ile daha çok kazanan arasında büyük bir uçurum oluşturmaktadır. Bu durumun sebepleri arasında, “maliyeti dünya piyasalarının üzerinde olan tüm ürünlerin dâhilde üretiminin azaltılması veya durdurulması” yatmaktadır (Avcı, 2000: 65). Bu uygulamayla ücretlerin düştüğü, işsizliğin arttığı, dolayısıyla gelir dağılımının bozulduğu ve fakat yaşam standartlarında büyük farklılıkların belirdiği açıktır.

Tarımsal üretimin kârlılığının düşük, iklim vb etmenler nedeniyle riskinin yüksek olması, “gerektiğinde dışarıdan alırsız” felsefesinin hâkimiyeti ile karşılaştırıldığında GSYİH içinde tarımın payının azalması kaçınılmazdır. GSYİH’nin 1923-2019 dönemindeki değişimi, sözü geçen bileşenlerdeki çarpıcı değişimi de açık olarak göstermektedir (Şekil 36). Özellikle modern üretim tekniklerinin maliyetler ve ekonomik zorluklar nedeniyle yeterince kullanılmaması tarımda gelir kaybına yol açtığı gibi, uygulanan tarım politikasından memnun olmayan çiftçinin üretimden uzaklaşması da önemli bir sorun oluşturmaktadır. Sanayinin payında sürekli bir artıştan söz etmek mümkündür. Ancak bu artış, tarımın payındaki azalıştan çok daha azdır. Esas

artış, hizmetler sektöründe görülmektedir. Söz konusu değişimin demografik fırsat penceresinin açıldığı dönemdeki kısmı çok daha fazla önem taşımaktadır.

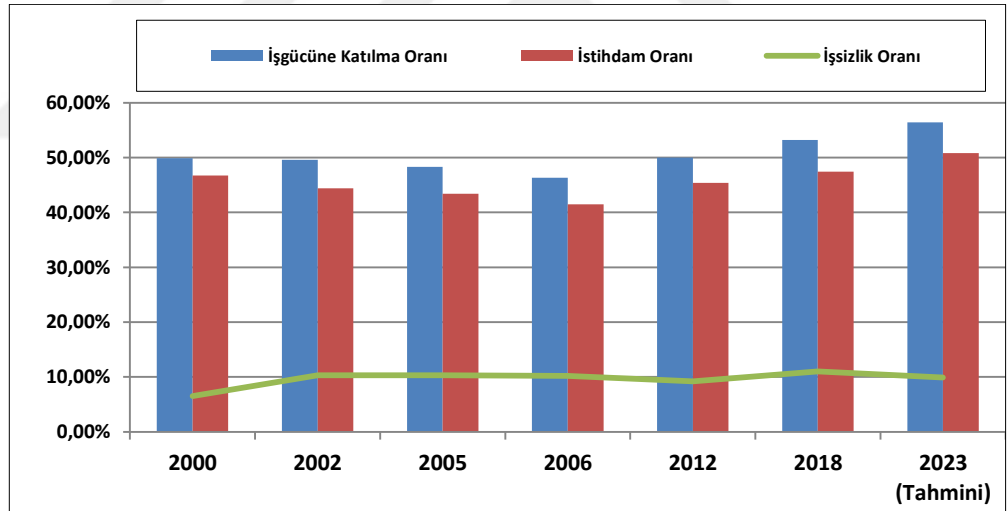

Şekil 36. Gayri safi yurtiçi hâsıla oranlarının değişimi (1923-2019)

Kaynak: Kalkınma planları verilerinden yararlanılmıştır.

9, 10 ve 11. kalkınma planları, sadece kamu kesimi için değil, toplumun geneli için de uzun vadeli bir perspektif ve hedef birliği sağlamaya hizmet etmek; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum arasındaki ortak hedeflere yönelik işbirliğine katkı sağlamak üzere tasarlanmıştır. Bu çerçevede üç plan incelenip üç ana sektörün GSYİH içindeki payına göz atıldığında; 2006'da %9,9 olan tarımın payının düşmeye devam ettiği ve 2012'de %7,9'a, 2018'de %5,4'e gerilediği saptanmış ve 2023'te %5,4'e düşeceği tahmin edilmiştir. Sanayinin bu bakımdan 2006'da %25,9 olan payının 2012'de %19,3'e düştüğü, 2018'de %22,2'e yükseldiği belirlenmiş ve 2023'te %24,2'ye ulaşacağı öngörülmüştür. Hizmetlerin 2006'da GSYİH içindeki %64,2'lik payı ise 2012'de %61,9, 2018'de %61,5 şeklinde gerçekleşmiş ve 2023'te %60,1'e ineceği değerlendirilmiştir (DPT, 2006: 62; TC-KB, 2013: 59; TC-SBB, 2019: 33).

Dokuzuncu, onuncu ve on birinci planların incelenmesi sonucunda elde edilen verilere göre; işgücüne katılım oranının 2000’de %49,9, 2005’te %48,3, 2012’de %50, 2018’de %53,2 olduğu halde aynı göstergenin 2023 yılında %56,4 oranına erişeceğini tahmin edildiği saptanmıştır. Dikkat edilirse 2012’ye doğru işgücüne katılım oranında bir artış vardır. Bu durumun açılan demografik fırsat penceresiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Sözü geçen özel dönem (pencere dönemi), 15-64 yaş grubunun oluşturduğu çalışma çağı nüfusunun, demografik momentumun da etkisiyle zirve yaptığı yıllara tekabül eder. Öyle ki, istihdam oranı çalışma çağı nüfusundaki artışın gerisinde kaldığında işsizlik oranı artmaya başlar. Nitekim 2000 yılında %6,5 olan işsizlik oranı, 2002’de %10,3’e yükselerek 2018’e kadar %10’un altına pek düşmez ki, aynı göstergenin 2023’te %10 olacağı değerlendirilmiştir (Şekil 37).

Şekil 37. Türkiye’de işgücü, istihdam ve işsizlik göstergeleri: 2000-2023

Kaynak: DPT, 2006: 45, 70; TC-KB, 2013: 63; TC-SBB, 2019: 33 verilerine göre hazırlanmıştır.

4. TÜRKİYE’DE DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ

Türkiye nüfusu 1927 yılındaki genel nüfus sayımında 13.648.270 olarak belirlenmiş, nüfus 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla 83.614.362 olmuştur. 1927-2020 döneminde Türkiye’nin nüfusu 69.966.092 kişi artmıştır ki, bu miktar, 1927-2019 arasında nüfusun 6 kattan fazla arttığını gösterir. Ayrıca 1935’te 15-64 yaş arası nüfus yaklaşık 8,7 milyon iken; 1950’de 12 milyon;

2000’de 43,7 milyon ve 2018’de 55,6 milyon düzeyine yükselmiştir (Tablo 11).

Demografik fırsat penceresinin ortaya çıkabilmesi için 0-14 yaş grubunun %30’un, 65 ve üzeri yaş grubunun ise %15 altında olma koşulu aranmaktadır. Nüfus verilerinde geniş yaş gruplarının yıllara göre dağılımını göstermek üzere bir tablo oluşturulmuştur. Tabloda her sayım döneminde hem sayı hem de oran olarak ne kadar nüfusun yer aldığı gösterilmiştir (Tablo 11).

Tablo 11. Türkiye’de nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı (1935-2020)

	0-14 Yaş		15-64 Yaş		65 + Yaş		Toplam
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	
1935	6.662.593	41,4	8.795.512	54,7	628.041	3,9	16.086.146
1940	7.503.326	42,1	9.668.796	54,3	629.859	3,5	17.801.981
1945	7.421.263	39,5	10.717.968	57,1	626.543	3,3	18.765.774
1950	8.018.479	38,3	12.211.300	58,4	690.662	3,3	20.920.441
1955	9.475.220	39,4	13.729.233	57,1	822.408	3,4	24.026.861
1960	11.427.006	41,2	15.299.311	55,2	978.732	3,5	27.705.049
1965	13.148.624	41,9	16.953.850	54,1	1.242.525	4,0	31.344.999
1970	14.878.187	41,8	19.152.564	53,8	1.565.696	4,4	35.596.447
1975	16.330.203	40,6	22.086.237	54,8	1.853.251	4,6	40.269.691
1980	17.433.912	39,1	25.022.358	56,1	2.113.247	4,7	44.569.517
1985	19.010.138	37,6	29.432.295	58,2	2.125.908	4,2	50.568.341
1990	19.745.352	35,0	34.265.838	60,7	2.417.363	4,3	56.428.553
2000	20.220.095	29,8	43.701.502	64,5	3.858.949	5,7	67.780.546
2010	18.878.582	25,6	49.516.670	67,2	5.327.736	7,2	73.722.988
2015	18.886.220	24,0	53.359.594	67,8	6.495.239	8,2	78.741.053
2020	19.068.237	22,8	56.592.570	67,7	7.953.555	9,5	83.614.362

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019; 2021.

Demografik fırsat penceresinin açılış dönemi, yukarıda belirtilen kriterler göz önüne alındığında 2000’li yıllardan itibaren söz konusu olmaktadır. 2000 yılından sonra 0-14 yaş grubunun payı %29,8; 65 üstü yaş grubunun payı ise %5,7 olmuştur. Demografik fırsat penceresinin ne zaman kapanacağı konusunda çeşitli yorum ve değerlendirmeler vardır. Bu, daha çok, nüfusla ilgili projeksiyonlarda doğru ve gerçekçi tahminlerin yapılmasına bağlıdır. Türkiye nüfusuyla ilgili tahminlerde 2040 yılında nüfusun %19,3’ünün 0-14 yaş grubunda, %16,4’ünün 65 ve üzeri yaş grubunda;

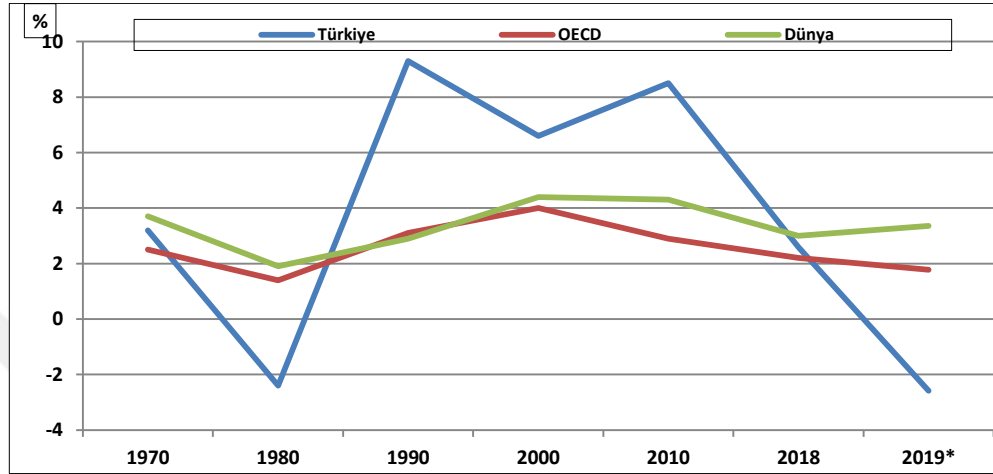
çalışma çağındaki nüfusun payının ise %64,4 olacağı bilgisi yer almaktadır (TÜİK, 2019d).

Demografik fırsat penceresinin açılış ve kapanış tarihinin belirlenmesinde genel bağımlılık oranının da değerlendirilmesi gerekmektedir. Yapılan hesaplamada genel bağımlılık oranının 1935'te %82; 1965'te %84; 1990'da %64 olduğu belirlenmiştir. Bu durumda, 1935'te aktif kabul edilen her 100 bireyin 82 kişiye; 1965'te ise 84 kişiye baktığı ortaya çıkmaktadır. Genel bağımlılık oranının en yüksek seviyeye eriştiği yıl, %85 ile 1970 yılıdır. 1990'a kadar tedricen azalan genel bağımlılık oranı, bu tarihten itibaren %65'in altına inmiştir. Demografik momentumun etkisiyle nüfustaki artış, doğurganlık hızının en düşük seviyeye gerilemesi halinde bile bir müddet daha devam edecektir. Ancak geçmiş dönemdeki yüksek doğum oranının etkileri görülmeye devam ettiğinden, nüfus artış hızı düşme eğilimine girmesine rağmen, çalışma çağındaki nüfus, bağımlı nüfusa kıyasla bir süre daha daha yüksek olacaktır. Yapılan tahminlerde genel doğurganlık oranının 2030 yılında %48,3 düzeyinde olması, 2040 yılına kadar bir süre daha azalmakla beraber yeniden artması ve 2050 yılında %57,6'ya çıkması beklenmektedir.

4.1. Türkiye'de Ekonomik Göstergeler Bakımından Demografik Fırsat Penceresi Dönemi

2010'da açılan ve takriben 2040'ta bitecek olan özel dönem, Türkiye için bir fırsat penceresi şeklinde değerlendirilebilmekte midir? Kuşkusuz böylesi bir soruyu yanıtlamak için birtakım sayısal verileri analiz edip bazı gerçeklere ulaşmak gerekir. Buna göre; özel dönemin başladığı 2010'a kadar Türkiye'nin yıllık GSYİH büyümesi hem OECD hem de dünya ortalamasının oldukça üzerindedir. Örneğin 1990 yılında Türkiye'de %9,3 olan yıllık GSYİH, OECD'de %3,1; dünyada ise %2,9'dur (Şekil 38). Söz konusu değerlerin özel dönemin başladığı evreye karşılık gelen yıllarda düştüğü görülür. Zira 2018'de yıllık GSYİH ciddi bir düşüş yaşayarak %2,6'ya geriler ki, aynı senenin dünya ortalaması %3; OECD ortalaması %2,2'dir. Dahası, çalışabilir nüfusun en yüksek düzeye eriştiği yıllara girilmesi ile aynı veri 2019'da % -2,58 ile sıfırın altına inerek küçülmeye başlamıştır (Şekil 38). Dünya

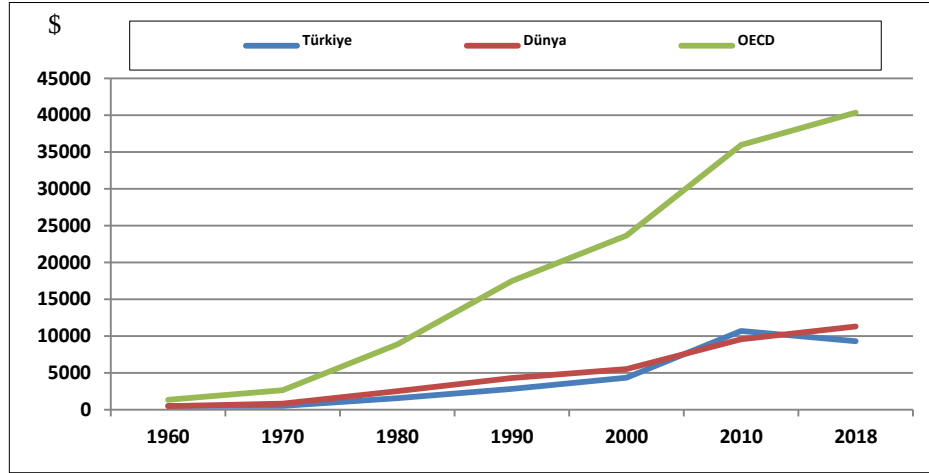
ortalamasının aynı sene %3,36 ölçülmesi (Şekil 38), GSYİH'deki küçülmenin dünya genelinde görülmediğinin bir kanıtı ve özel dönemin Türkiye için demografik kriz penceresi şeklinde geçebileceğinin bir sinyali olarak yorumlanabilir.

Şekil 38. Karşılaştırmalı yıllık GSYİH büyüme oranları
(Türkiye/OECD/Dünya)

Kaynak: <https://databank.worldbank.org>, 2019b; (*) <https://www.oecd-library.org>, 2019 verileri temel alınarak oluşturulmuştur.

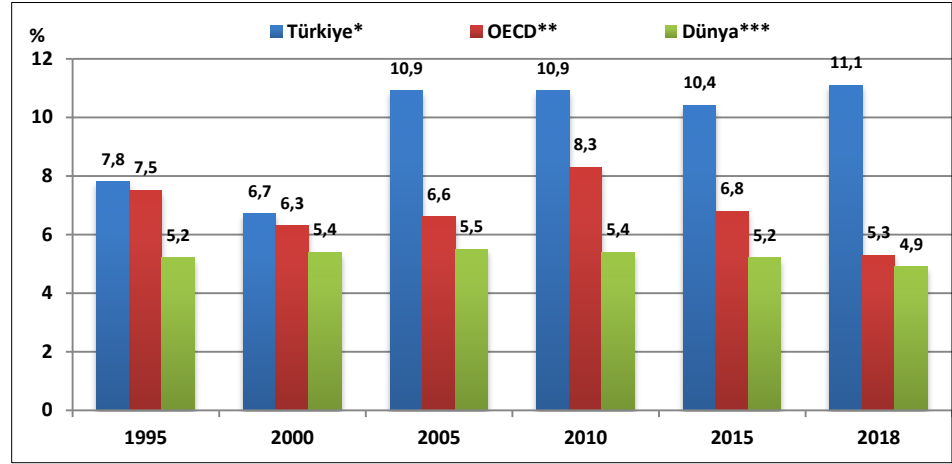
Türkiye'nin fert başına düşen GSYİH verileri incelendiğinde; ülkede 1960 yılında belirlenen 509 doların dünyadan (dünya ortalaması 451 dolardır) fazla, OECD'den (OECD ortalaması 1348 dolardır) az olduğu görülür. Ancak bu durumun ilerleyen yıllarda değiştiği ve dünya ortalamasının Türkiye'nin GSYİH miktarını geçtiği saptanmıştır. 1970'te Türkiye'de kişi başına düşen GSYİH 489 dolar iken, dünya ortalaması Türkiye'nin yaklaşık iki misli (803 dolar) olmuştur ki; aynı değer OECD'de 2659 dolardır (Şekil 39). Demografik fırsat penceresi döneminin başladığı 2000'lere doğru Türkiye ile dünya arasındaki fark kapanmış, OECD ile olan fark ise açılmıştır. Pencerenin açıldığı 2010 yılında Türkiye ile dünya arasındaki fark 1134 dolar ile Türkiye lehine dönmüşken; OECD ile olan fark 25.309 dolar ile OECD lehine evrilmiştir (Şekil 39). Hatta fark -Türkiye aleyhine olacak şekilde- günümüze doğru açılmaya devam etmektedir. Çünkü kişi başına düşen GSYİH 2018'de Türkiye'de 9311 dolar; dünyada 11.296 dolar; OECD'de ise 40.351 dolardır (Şekil 39).

Şekil 39. Karşılaştırmalı kişi başına düşen GSYİH (Türkiye/OECD/Dünya)

Kaynak: <https://databank.worldbank.org>, 2019b

Demografik fırsat penceresi dönemine doğru Türkiye'deki işsizliğin arttığı ve özellikle 2000'lerden itibaren hem OECD hem de dünya ortalamasının oldukça üzerinde gerçekleştiği görülür. Sözgelimi Türkiye'deki işsizlik oranı 1995'te, %7,8 iken; OECD'de %7,5; dünyada ise %5,2'dir (Şekil 40). Dikkat edilirse, bu dönemde Türkiye ile OECD arasındaki fark sadece %0,3'tür. Ancak 15-64 yaş grubunun en fazla olduğu döneme yaklaşıldıkça fark ciddi miktarda artar. Örneğin işsizlik oranı Türkiye için 2005'te %10,9, 2015'te %10,4, 2018'de %11,1 iken; aynı senelerde dünya için %5; OECD için ise %7 civarındadır (Şekil 40). Dahası, Türkiye'de 15 ve üstü yaş grubunda işsiz sayısı 2019 yılında bir önceki yıla göre 932 bin kişi artarak 4 milyon 469 bin kişi; işsizlik oranı da 2,7 puanlık artışla %13,7 olmuştur. Hatta aynı döneme ait tarım dışı işsizlik oranı 3,1 puanlık artışla %16'ya yükselmiştir (TÜİK Haber Bülteni, 20 Mart 2020).

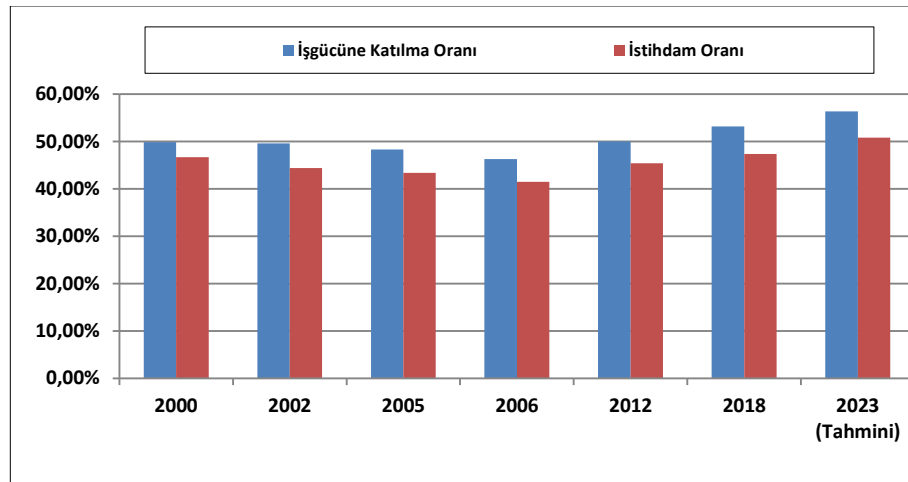
Şekil 40. Karşılaştırmalı toplam işsizlik oranı (Türkiye/OECD/Dünya): 1995-2018 (%)

Kaynak: (*) <https://www.ilo.org>, 2019b

(**) 2015'e kadar olan oranlar <https://databank.worldbank.org>, 2019c; 2018 yılı verisi <https://data.oecd.org>, 2019a'dan temin edilmiştir.

(***) <https://data.worldbank.org>, 2019b.

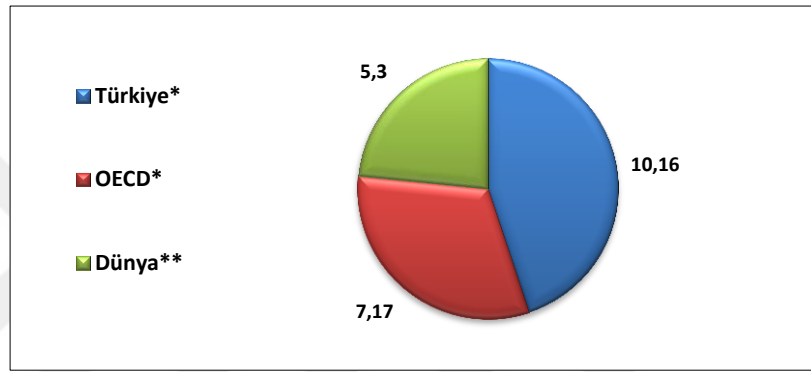
İşsizliğin bu denli artmasında iş gücüne katılım oranında özellikle bu dönemde görülen artışın büyük etkisi vardır. Nitekim demografik fırsat penceresi dönemine girildikten sonra işgücüne katılım oranının mütemadiyen yükseldiği saptanmıştır. Örneğin 2000 yılında %49,9 olan işgücüne katılım oranı, 2005'te %48,3, 2012'de %50, 2018'de ise %53,2'ye erişmiştir. Üstelik aynı göstergenin 2023 yılında %56,4 oranına erişeceği tahmin edilmektedir (DPT, 2006: 45; TC-KB, 2013: 63; TC-SBB, 2019: 33) (Şekil 41).

Şekil 41. Türkiye'de işgücü ve istihdam göstergeleri: 2000-2023

Kaynak: DPT, 2006: 45, 70; TC-KB, 2013: 63; TC-SBB, 2019: 33 verilerine göre hazırlanmıştır.

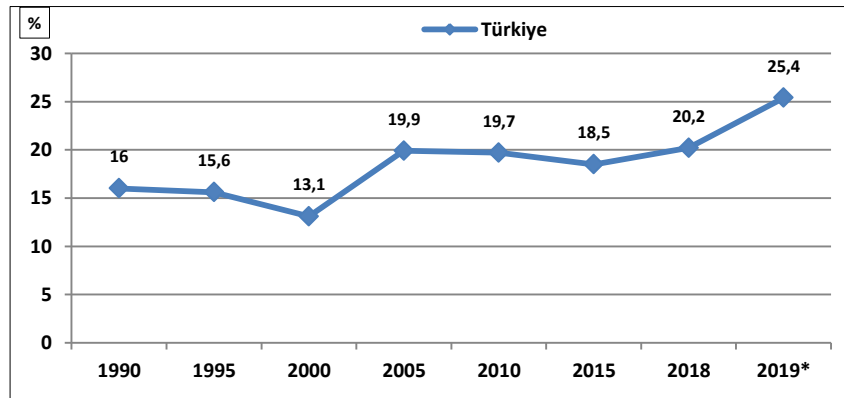
Pencerenin açıldığı 2010'dan sonraki veriler incelendiğinde; Türkiye'de görülen toplam işsizlik oranının 2009-2018 arasında, dünya ortalamasının takriben iki katı, OECD'nin de 3 puan üzerinde olduğu sonucuyla karşılaştırılır. Bir başka anlatımla 2009-2018 döneminde Türkiye'de işsizlik ortalaması %10,16; OECD'de %7,17; dünya'da ise %5,3'tür (Şekil 42). Böylece ülkenin yıllık GSYİH'de büyüdüğü halde istihdam yaratmada sıkıntılar yaşadığı ortaya çıkmaktadır.

Şekil 42. 2009-2018 dönemi toplam işsizlik oranı mukayesesi (%)

Kaynak: (*) <https://data.oecd.org>, 2019a (**) <https://databank.worldbank.org>, 2019d.

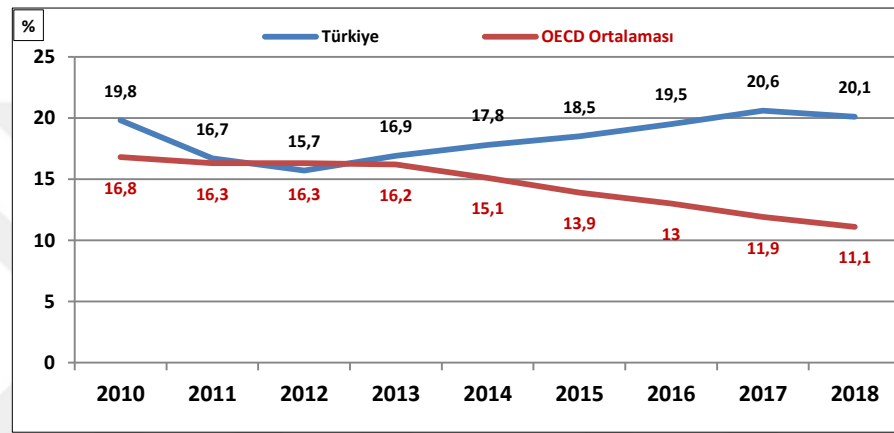
Türkiye'nin genç işsizlik verileri 1990-2000 arasındaki beşer yıllık periyotlarda ele alındığında, oranlar %13 ila %16 arasında iken; pencerenin açık olduğu diğer evrelerde %21 gibi yüksek bir ortalamaoya erişmiştir. Nitekim Nisan 2019'da genç işsizlik oranı, geçen yılın aynı dönemine göre 5,1 puanlık artışla %25,4'e çıkmıştır (Şekil 43).

Şekil 43. Türkiye'de genç nüfus (15-24 yaş) işsizlik oranı

Kaynak: <https://www.ilo.org>, 2019b; (*) TÜİK Haber Bülteni, 20 Mart 2020.

Demografik fırsat penceresinin açık olduğu 2010 sonrası döneme ait veriler de, sürecin evrildiği yönü gösterdiğinden önemlidir. Zira Türkiye’de görülen genç işsizlik oranlarının 2013’ten itibaren düzenli arttığı; OECD’deki oranların ise istikrarlı düştüğü tespit edilmiştir. Türkiye’de 2012’de %15,7 ölçülen oran, 2015’te %18,5’e, 2018’de %20,1’e erişmişken; OECD için 2012’de %16,3 olan veri, 2015’te %13,9’a, 2018’de ise %11,1’e düşmüştür (Şekil 44).

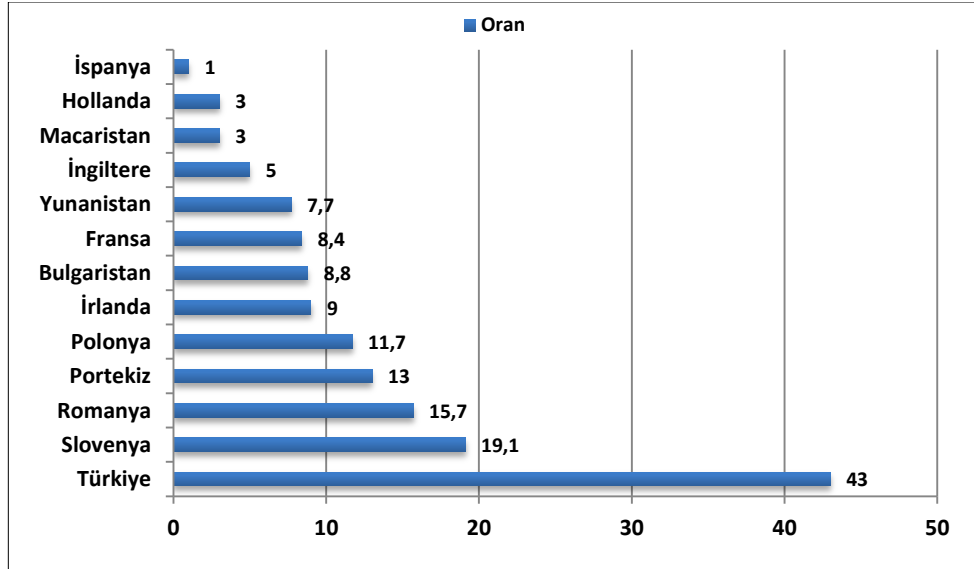
Şekil 44. Karşılaştırmalı genç nüfus (15-24 yaş) işsizlik oranı

Kaynak: <https://data.oecd.org>, 2019b.

Demografik fırsat penceresi döneminin, Türkiye’de takriben 20 yıl daha devam edeceği öngörülmektedir. Bu vesileyle çalışma çağındaki nüfusun yaklaşık 20 yıl daha artacağı yahut en azından hâlihazırdaki miktarını koruyacağı düşünülmektedir. Dahası, bu sürede bir de yaşlı bağımlı nüfusun giderek yükselmesi beklenmektedir ki, bu durum ciddi bir problemin habercisi olabilir. Zira yaşlı nüfusun artmasıyla emeklilik ve sağlık harcamalarının arttığına yönelik birçok yayın mevcuttur. Nitekim hâlihazırda Türkiye’de yaşlılıkla ilgili birimleri bulunan sağlık kuruluşlarının sayısı son derece az iken; bakımevi ve/veya huzurevi olarak tanımlanan tesislerin toplam kapasitesi ise salt 24.660’tır (Avcı, 2014a: 305). Nüfus projeksiyonlarında da ifade edildiği gibi 2040’ta ülkede yaklaşık 16,5 milyon (16.373.969) yaşlının olacağı düşünüldüğünde (TÜİK, 2019ç), 20 sene daha devam edecek sürecin, yeni fakat oldukça ciddi problemlerle vuku bulması beklenmektedir. Bu özel dönemde; işsizlik, düşük ücretlerin neden olduğu yoksullaşma, emek

piyasalarında daha çok esnekleşme, buna bağlı olarak psikosomatik hastalıklar ile intihar vakalarında artış vb. olumsuzluklara yaşlıların ihtiyaçlarının giderilememesi gibi yeni sorunların ekleneceği açıktır (Durkheim, 1986: 223 akt. Mutluer, 2000; Tunalı ve Özkaya, 2016; Harmancı, 2015; Özer ve Topal, 2017).

Buraya kadar sıralanan ekonomik göstergeler, demografik fırsat penceresi döneminin Türkiye’de şimdilik olumlu değerlendirilemediğini göstermektedir. Bu durumun başlıca işaretlerinden birisi ise asgari ücretli çalışanların çokluğudur. Asgari ücret, en düşük gelire denktir ve asgari ücretli miktarı ne kadar fazla ise genel yoksulluğun da o denli fazla olduğu söylenebilir. Nitekim özellikle 1980’den sonra benimsenen neoliberal politikaların; ülkede istihdam edilenlerin yaklaşık yarısının (%43) asgari ücretle çalışmasına neden olduğu belirtilmektedir (DİSK-AR, 2018). Öyle ki, diğer ülkelerde asgari ücretlilerin toplam çalışanlara oranı çok daha düşüktür. Örneğin İspanya’da salt %1 olan oranın, İngiltere’de %5, Yunanistan’da %7,7; Bulgaristan’da %8,8; Slovenya’da ise %19,1 olduğu saptanmıştır (Şekil 45).

Şekil 45. Türkiye ve bazı ülkelerde asgari ücretle çalışanların toplam çalışanlara oranı (%)

Kaynak: DİSK-AR, 2018 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bir ülkenin kalkınmasında demografik fırsat penceresinin açık olması yeterli değildir. Demografik geçişin kaçınılmaz sonucu olan demografik fırsat penceresi dönemini değerlendirmeyi başarmış ülkeler bulunmakla birlikte, böylesi ülkeler dünya genelinde nicelik bakımından çok azdır. Günümüzün gelişmiş ülkelerini meydana getiren Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da yaşanan ekonomik gelişim, fırsat penceresi ile ilişkilendirilse de aynı ülkelerin gelişiminde en büyük pay Sanayi Devrimi’ne aittir. Hatta çalışabilir nüfusu yeterli olmadığı halde, II. Dünya Savaşı sonrasındaki kalkınma hamlesini ülke dışından getirdiği göçmenlerle gerçekleştiren Almanya gibi örnekler de söz konusudur. Dolayısıyla, dünyanın en zengin 30 ülkesinin listesi yapıldığında; Sanayi Devrimi’nin etkileriyle uzun vadeli ekonomik büyüme gösteren Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki ülkeler ile özellikle geçmişte İngiltere’nin kolonisi durumunda olan Avustralya ve Yeni Zelanda’nın listede yer alabileceği görülür (Acemoğlu ve Robinson, 2019: 49).

Bu ülkelere Japonya, Singapur ve Güney Kore ilave edilebilir, ancak gezegenin çok daha büyük bir kısmı aynı listeye giremez. Dahası, en yoksul 30 ülkenin yer aldığı listede de Sahra-altı Afrika ülkelerinin takriben tamamı ile Afganistan, Haiti ve Nepal gibi Afrika’da yer almayan ülkelerin sıralandığı görülür (Acemoğlu ve Robinson, 2019: 49). Bu durum sadece günümüzün değil, uzak geçmişin de değişmeyen bir görünümüdür.

Bu noktada demografik geçişin sonucu olan demografik fırsat penceresi döneminin, sanayileşmiş toplumlar dışında kalan büyük çoğunluk için; kırsal kalkınma ve sanayileşme hamlelerinin devletçe desteklenmemesi, hatta üstlenilmemesi durumunda fırsat penceresi şeklinde gerçekleşmesinin mümkün olmadığı söylenebilir. Dahası, birkaç örnek dışında (Japonya ve Güney Kore’de sanayileşme hamlesi devlet koruması altında gerçekleşmiştir), söz konusu dönemin genelde demografik kriz penceresi şeklinde geçtiğini gösteren birçok örnek de söz konusudur.

Demografik fırsat penceresinin oluşum ve gelişiminde sınırlı koşullarda nüfusun demografik seyrine yapılan müdahalelerin etkili olması

mümkündür. Bu müdahaleler, temel olarak göçler başlığı altında toplanabilir. II. Dünya Savaşı'nda büyük yıkım yaşayan Almanya'nın savaş sonrası dönemde kalkınması ve bunun sürdürülebilmesi için çalışma çağındaki nüfus miktarının daha fazla olması gerekmiştir. Bunu sağlamak için Almanya göçmen alımına karar vermiş ve 1960'lı yıllarda işgücü açığını bu şekilde karşılamıştır. Günümüzde de daha seçici olmakla birlikte birçok Avrupa ülkesi, yaşanan nüfus karşısında ülkelerinin demografik yapısını düzenleyebilmek için göçmen alımı yapmaktadır.

Her ne kadar ülke genelinde demografik fırsat penceresinin açılıp açılmadığı, diğer parametrelerle birlikte bu imkândan faydalanılma derecesi ortaya konulabilirse de, kalkınmanın homojen bir dağılışı göstermediğini de unutmamak gerekir. Bunun sonucunda ülke içinde uluslararası göçlerden daha büyük ve yoğun boyutlarda iç göç yaşanabilir. Bu, Türkiye açısından da benzer özelliğe sahiptir. Türkiye'de il nüfus verilerinden faydalanılarak, demografik fırsat penceresinin açılıp açılmadığı, açıldıysa bunun ne zaman olduğu araştırılmıştır. Aynı araştırmada; Türkiye geneli için demografik fırsat penceresi açılmış olmasa dahi, bazı illerde demografik fırsat penceresinin erken dönemde açılabilceği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna karşılık, bazı illerde demografik fırsat penceresinin daha geç açılabilceği belirlenmiştir. Dahası, söz konusu dönemin ülke genelinde başladığı 2000'li yıllarda, işgücü göstergelerinin iller düzeyinde sergilediği gelişimin incelenmesinin de yararlı olacağı değerlendirilmiştir. Böylece aynı sürecin bölgeler ve iller ölçeğinde, bir demografik fırsat penceresi şeklinde mi; bir demografik kriz penceresi biçiminde mi geliştiği ortaya konulabilecektir.

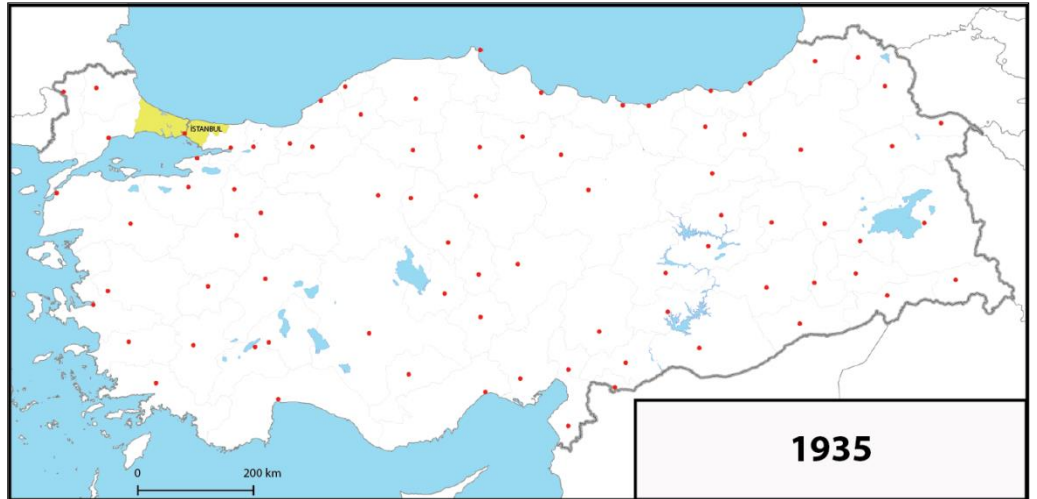
4.2. Türkiye'de Bölgelere ve İllere Göre Demografik Fırsat Penceresi

Demografik fırsat penceresinin oluşması için belirlenen temel kriterler genç nüfus (0-14 yaş) oranının %30'un, yaşlı nüfus (65 ve üzeri yaş) oranının ise %15'in altında olmasıdır (UN, 2004: 2, 70). Çalışmada, 1935-2000 arasındaki döneme ait 10'ar yıllık (değerlendirilen dönemler arasında sadece 1985-1990 dönemi 5 yıllıktır) genel nüfus sayımı ile 2010 ve 2020 yıllarına ait

ADNKS verisi kullanılarak, il ölçeğinde demografik fırsat penceresinin oluşup oluşmadığı değerlendirilmiştir.

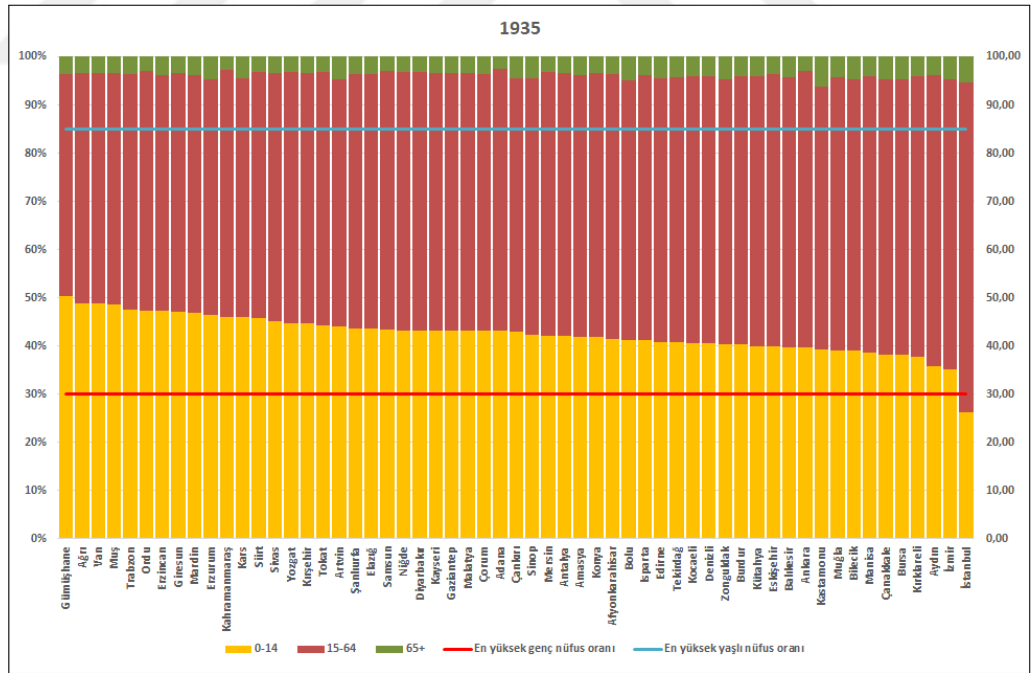
Türkiye geneli için demografik fırsat penceresi yaklaşık 2010'dan itibaren açılmış olmakla beraber, il ölçeğinde bakıldığında bazı illerde demografik fırsat penceresinin daha önceden açıldığı veya günümüze kadarki nüfus yapısı bakımından bu özelliği kazanamayan illerin de bulunduğu görülmektedir.

Zira bütün iller, bulundukları alanda etkili olan dinamikler nedeniyle farklı nüfus gelişimine sahiptir. Söz gelimi, 1935 yılına ait nüfusun yaş yapısına göre; Türkiye'de demografik fırsat penceresinin açıldığı tek il, İstanbul'dur (Şekil 46). Uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olmasının yanı sıra, sadece idari değil; kültürel, sanayi ve ticari açıdan önemli bir merkez olması, İstanbul'u bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Bu nedenle, aldığı göçler yanında, özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı işgal nedeniyle şehrin nüfus yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra da İstanbul, önemli bir çekim merkezi olmaya devam etmiştir.

Şekil 46. 1935 yılı genel nüfusu sayımı sonuçlarına göre demografik fırsat penceresi sadece İstanbul için geçerlidir.

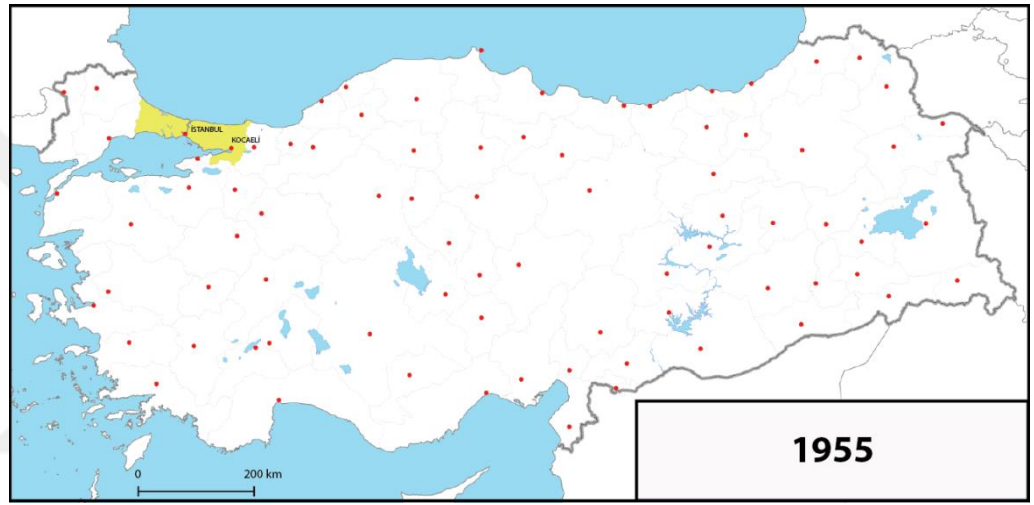
1935 yılı verilerine göre İstanbul'un 0-14 yaş grubundaki nüfusu %26,24'tür ve bu değer, diğer bütün illerin gerisindedir. Buna karşılık; 65 ve üzeri yaş grubu %5,30'luk payıyla, 15-64 yaş grubu ise %68,46'lık payıyla diğer illerin oldukça üzerindedir. Bu veriler, İstanbul'da demografik fırsat penceresinin daha 1935 yılında varlığına işaret eder. Aynı tarihte İstanbul'a en yakın il İzmir'dir. Lakin aradaki fark 0-14 yaş grubunda %9 kadardır. Bir başka anlatımla İzmir'in genç nüfus oranı %35,07; yaşlı nüfus oranı %4,61; faal nüfus oranı ise %60,32'dir. Diğer illerde de genç nüfus oranı %38-50 arasında, faal nüfus oranı ise %46-58 arasında değişmektedir (Şekil 47). Aynı dönemin Türkiye ortalaması ise 0-14 yaş grubunda %42, 15-64 yaş grubunda %54 ve 65+ yaş grubunda ise %4 olmuştur. Genç nüfus bakımından %30 sınırına İstanbul ve İzmir'den sonra %35,73'lük payıyla en yakın il olan Aydın ve %37,78'lik payıyla Kırklareli'nin varlığı, ülkedeki illerin demografik fırsat penceresi döneminin çok uzağında olduklarını gösterir (Şekil 47 ve EK 2a).

Şekil 47. İllerin geniş yaş gruplarındaki payları (1935)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verilerine göre hazırlanmıştır.

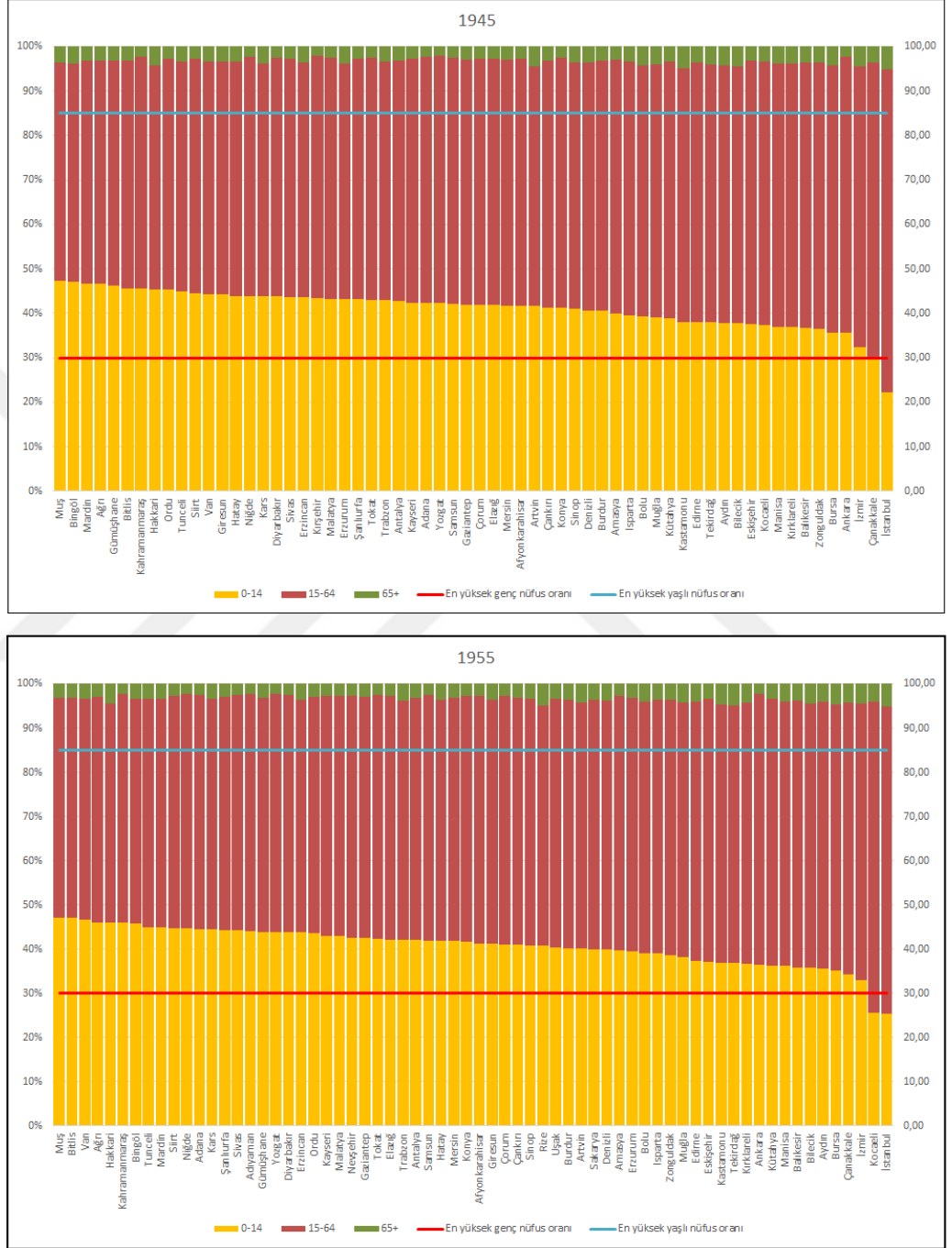
1935 yılında Türkiye'nin birçok ilinde doğurganlık oranı fazla olduğundan genç nüfus oranı yüksektir ve İstanbul dışında kalan bütün iller (1935'te Türkiye'de 57 il bulunur), demografik fırsat penceresinin açılması için (0-14 yaş grubunda) gereken maksimum %30 sınırının oldukça uzağındadır. Bu görüntünün, ülkedeki geleneksel demografik rejimin bir sonucu olmanın yanında, Türkiye'nin demografik geçiş sürecinin birinci aşaması içinde yer almasıyla ilişkili olduğu açıktır.

Şekil 48. 1955 Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller.

1945 yılında, geleneksel demografik rejime bağlı olarak, 1935'teki genel görüntünün sürdüğü görülür ve İstanbul, bu yıllarda da aynı süreci yaşamakta olan tek il olarak ortaya çıkar. 1945 yılında ülkenin il sayısı 63'tür ve İstanbul genç nüfus bakımından %22,20'ye gerilemiştir. Diğer kelimelerle 1945'te İstanbul'daki 0-14 yaş grubunun payı %22,20; 15-64 yaş grubunun payı %72,67; 65 ve üstü yaş grubunun payı %5,13'tür. Zikredilen oranlar incelendiğinde özellikle faal nüfusun %72,67'lik oranıyla zirveye eriştiği görülür ki, bu oran demografik fırsat penceresinin açık olduğunun bir diğer kanıtıdır. 1945'te İstanbul'dan sonra demografik fırsat penceresi sürecine en yakın iller Çanakkale ve İzmir'dir. Zira genç nüfus oranı Çanakkale'de %30,09 iken, İzmir'de %32,51'dir. Çanakkale ve İzmir'i bu dönemde Aydın ve Kırklareli değil, Ankara (genç nüfus %35,71; faal nüfus %62,05; yaşlı nüfus %2,23) takip eder. Nitekim 1945'te Türkiye nüfusunun %40'ı 0-14 yaş

grubunda; %55'i 15-64 yaş grubunda; %3'ü 65 ve üstü yaş grubunda yer alır (Şekil 49; Şekil 50; EK 2b).

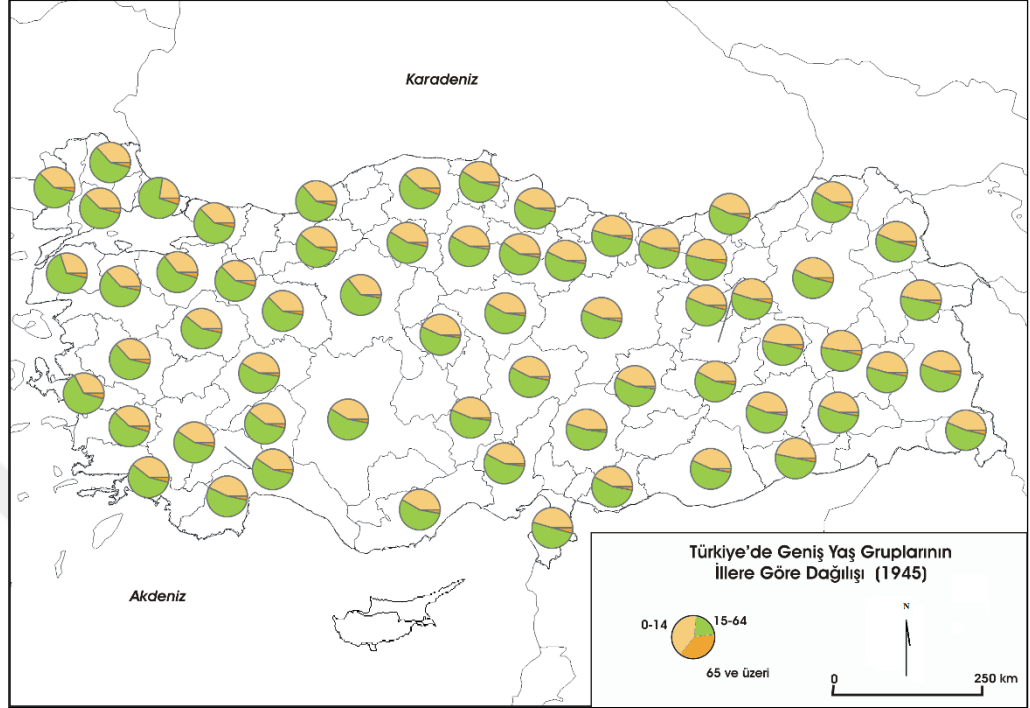

Şekil 49. İllerin nüfuslarının geniş yaş gruplarına göre payları (1945 ve 1955)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verilerine göre hazırlanmıştır.

1955 yılında ülkedeki il sayısı 66'dır ve bu dönemde demografik fırsat penceresi koşullarını İstanbul ve Kocaeli sağlamaktadır (Şekil 48). 1955 senesi İstanbul nüfusunun %25,38'inin 0-14 yaş grubundan; %69,56'sının 15-64 yaş grubundan; %5,06'sının 65 ve üzeri yaş grubundan meydana geldiği yıldır (Şekil 49). Aynı dönemde Kocaeli nüfusunun %25,51'i 0-14 yaş grubundan; %70,37'si 15-64 yaş grubundan; %4,12'si 65 ve üzeri yaş grubundan oluşmaktadır. Bu dönemde de Kocaeli ve İstanbul'a en yakın il İzmir'dir. Ancak İzmir'de demografik fırsat penceresi kapalıdır. Çünkü İzmir'in %33,06'sını genç nüfus; %62,50'sini faal nüfus; %4,44'ünü yaşlı nüfus oluşturur (Şekil 48; Şekil 49; Şekil 51; EK 2c.). Dahası bu dönemde İstanbul, Kocaeli ve İzmir dışında kalan bütün illerde genç nüfus oranı %33-%47 arasında iken; faal nüfus %49-%62 arasında; yaşlı nüfus %2-%5 arasındadır. Üstelik 1955 yılı itibarıyla Türkiye nüfusunun %40'ı 0-14 yaş grubunda; %56'sı 15-64 yaş grubunda; %3'ü 65 ve üzeri yaş grubundadır (TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019; EK 2c.).

1945 ve 1955 yıllarına ait demografik göstergeler ülkede geleneksel demografik rejimin devam ettiğine işaret etmektedir. 1945 yılı verileri doğrultusunda çizilen "Türkiye Yaş Grupları Haritası"nda, sözü geçen durumu görmek daha kolaydır. Dikkat edilirse haritada 0-14 yaş grubunun en az olduğu il İstanbul iken; en fazla olduğu il, %47,28'lik oranıyla Muş'tur. Aynı haritada Marmara ve Ege bölgelerindeki illerde 0-14 yaş grubunun oranı görece az; Doğu Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerde ise oldukça fazla olduğu göze çarpar. Nitekim Çanakkale'nin genç nüfus oranı %30,09, Balıkesir'in %36,78, Bursa'nın %35,73 iken; Aydın'ın %37,87, Manisa'nın %37,04'tür. En yüksek genç nüfus oranına sahip iller olarak Doğu Anadolu'da Muş (%47,28), Bingöl (%47,04), Ağrı (%46,64); Doğu Karadeniz'de Gümüşhane (%46,30) ve Ordu (%45,45); Güneydoğu Anadolu'da Mardin (%46,71) sıralanabilir (Şekil 49, Şekil 50 ve EK 2b).

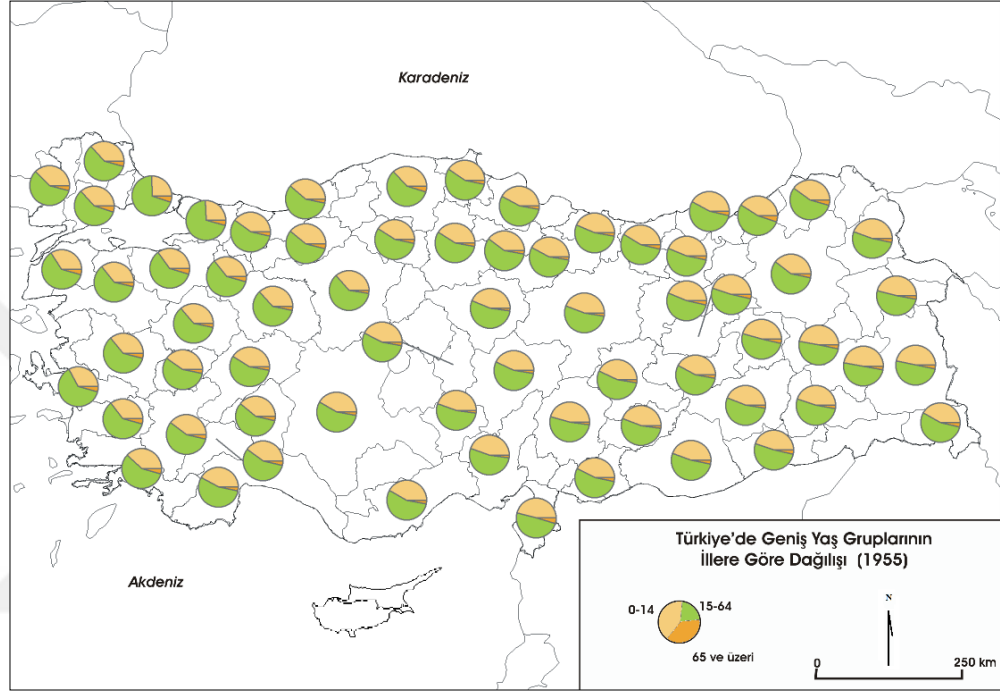

Şekil 50. Türkiye yaş grupları haritası: 1945 yılı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verilerine göre hazırlanmıştır.

1955 yılı verileri doğrultusunda çizilen “Türkiye Yaş Grupları Haritası”na göz atıldığında 1945 yılına benzeyen bir görüntüyle karşılaşılır ve İstanbul’dan sonra demografik fırsat penceresi dönemine en yakın illerin Marmara ve Ege bölgelerinde yer aldığı görülür. Örneğin Çanakkale’de genç nüfus oranı %34,30, Bursa’da %35,14 iken; İzmir’de %33,06, Aydın’da %35,48, Manisa’da %36,20’dir. Özel döneme en uzak illerin çoğu Doğu Anadolu Bölgesi’ndedir. Sözelimi genç nüfus oranı %47,19 olan Muş, %47,16 olan Bitlis, %46,04 olan Ağrı, %45,69 olan Bingöl, %45,92 olan Hakkâri’de nüfusun yarıya yakını (%45-%47 arası) gençtir. Dahası bölgede demografik fırsat penceresine en yakın il olan Erzurum’da bile 0-14 yaş grubunun payı %39,52’dir (Şekil 49, Şekil 51 ve EK 2c). Dolayısıyla bölgede, tam anlamıyla bir geleneksel demografik rejimin sürdüğü ve tüm illerin demografik fırsat penceresi döneminden çok uzak olduğu açıktır. Benzer durumun Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin tüm illerinde de görüldüğü söylenebilir. Örneğin genç nüfusun payı Çorum’da %41,07,

Tokat'ta %42,20, Giresun'da %41,14, Gümüşhane'de %43,88, Ordu'da %43,55, Trabzon'da %42,06 iken; Şanlıurfa'da %44,34, Siirt'te %44,81, Mardin'de %44,88, Adıyaman'da %44,07, Diyarbakır'da %43,79'dur (Şekil 49, Şekil 51 ve EK 2c).

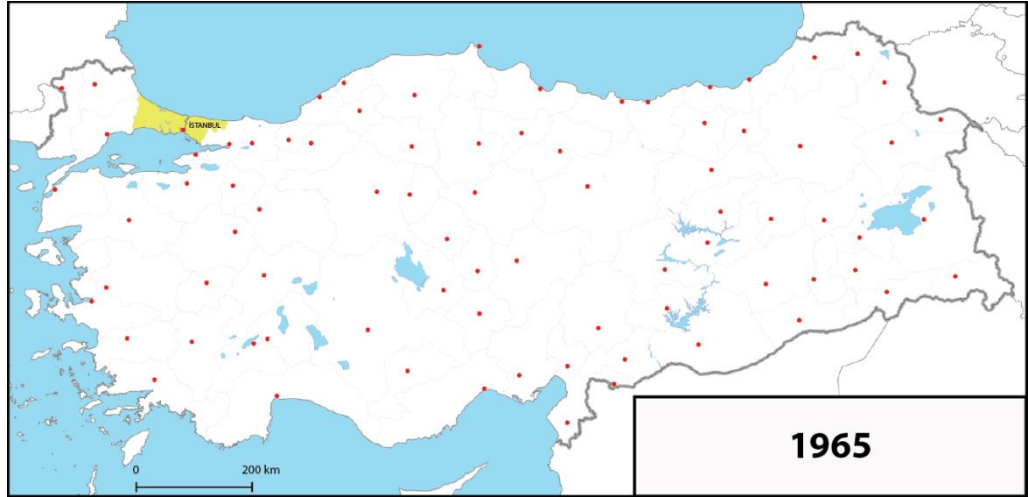

Şekil 51. Türkiye yaş grupları haritası: 1955 yılı

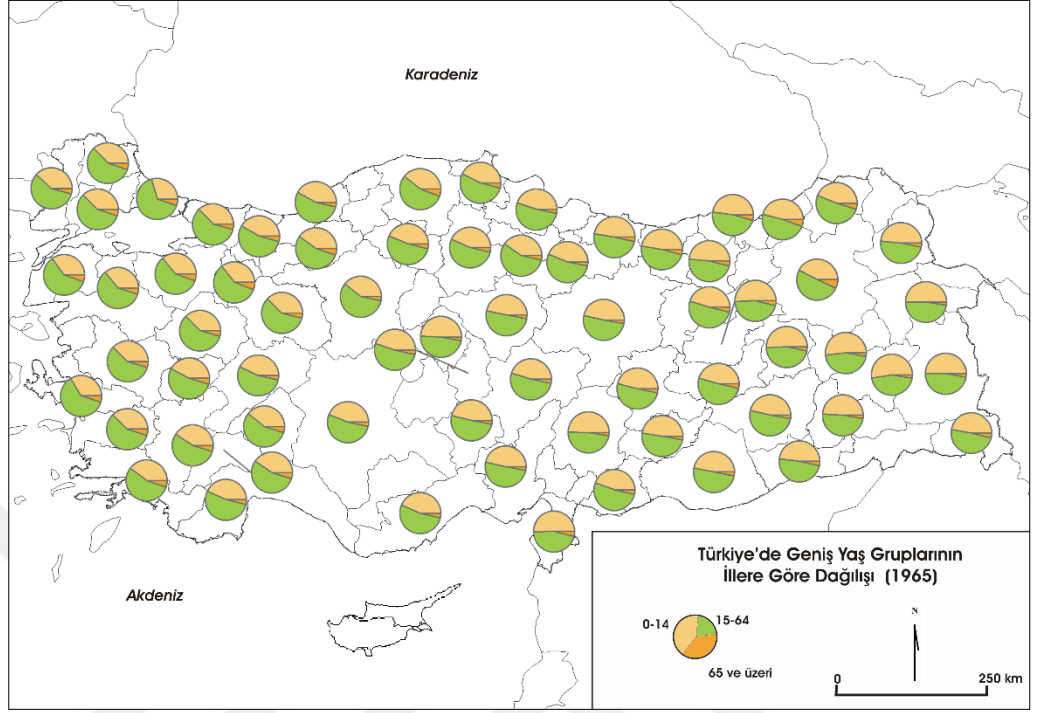
Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verilerine göre hazırlanmıştır.

1965 yılı, II. Dünya Savaşı sonrasında görülen “nüfus patlaması”nın izlerinin görüldüğü yıldır ve Türkiye’nin yaş gruplarına göz atıldığında bu durum açıkça görülebilir. Zira 1935’te Türkiye nüfusunun %42’ye yakını 0-14 yaş grubunda iken, bu oran 1945’te %40 civarına, 1955’te takriben %40’a gerilemiş; 1965’te ise %44 dolaylarına yükselmiştir. 1965 yılı, ölüm oranlarının düşmesine paralel olarak genç nüfus oranının en yüksek olduğu tarihtir. Bu durum, yüksek doğurganlık hızının neden olduğu nüfus patlaması ve özellikle kırdan büyük şehirlere doğru yaşanan göç hareketlerinin bir tezahürüdür. Nitekim 1935 ve 1945’te İstanbul’da; 1955’te İstanbul ve Kocaeli’de açık olan fırsat penceresi, demografik geçişin doğasında olmayan bu gibi beklenmeyen koşullardan dolayı 1965’te Kocaeli’de kapanmıştır (Şekil 52).

1965 yılı verilerine göre Marmara ve Ege bölgeleri dışında kalan bütün bölgeler, demografik fırsat penceresi için gerekli olan %30'luk genç nüfus oranı sınırının çok üzerindedir. Bu durum, 0-14 yaş grubunun da ifade edildiği aşağıdaki şekillerde görülebilir (Şekil 53 ve Şekil 54). Zira İç Anadolu, Akdeniz, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yer alan hemen hemen bütün illerde genç nüfus oranı %39 ila %52 arasındadır. Bir başka anlatımla 0-14 yaş grubu Akdeniz Bölgesi'ndeki Adana'da %46,56, Hatay'da %47,17, Kahramanmaraş'ta %49,55 iken; İç Anadolu Bölgesi'ndeki Kayseri'de %45,15, Kırşehir'de %49,17, Niğde'de %46,14, Sivas'ta %46,53'tür. Aynı oran Karadeniz Bölgesi'ndeki Trabzon'da %47,94, Giresun'da %47,55, Gümüşhane'de %48,42, Ordu'da %47,53 iken; Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Şanlıurfa'da %47,08, Mardin'de %47,97, Adıyaman'da %47,53, Diyarbakır'da %46,31; Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Ağrı'da %49,92, Bingöl'de %50,62, Bitlis'te %52,48, Hakkâri'de %50,27, Kars'ta %48,64, Muş'ta %51,88, Tunceli'de %50,74, Van'da %50,11'dir (Şekil 53, Şekil 54 ve EK 2d).

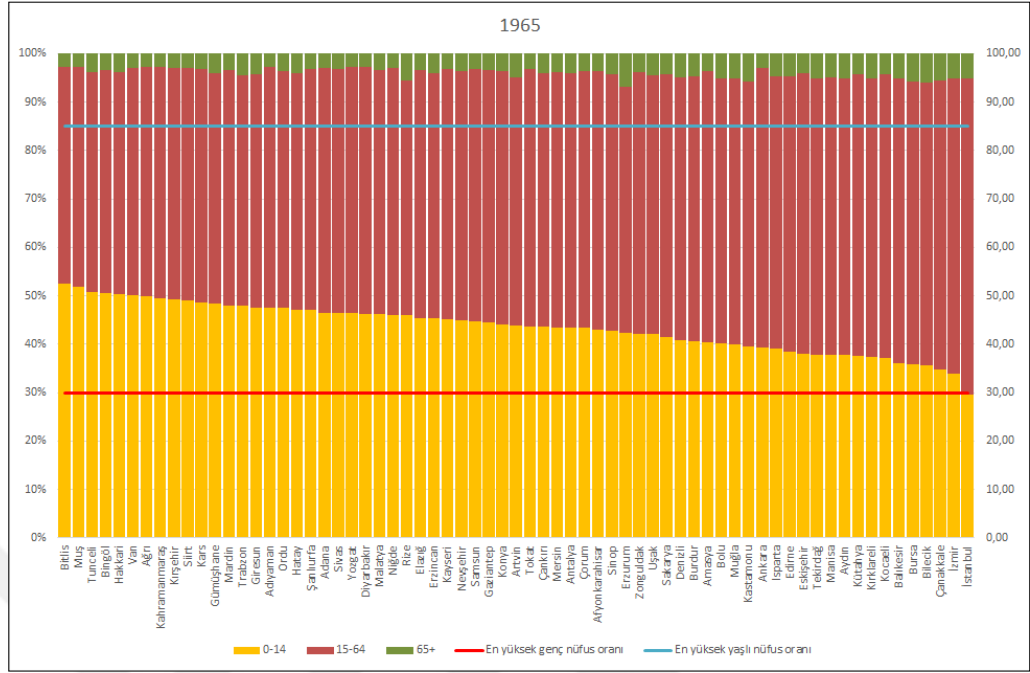
Şekil 52. 1965 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre demografik fırsat penceresinden sadece İstanbul ilinden söz edilebilir

Şekil 53. Türkiye yaş grupları haritası: 1965 yılı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verilerine göre hazırlanmıştır.

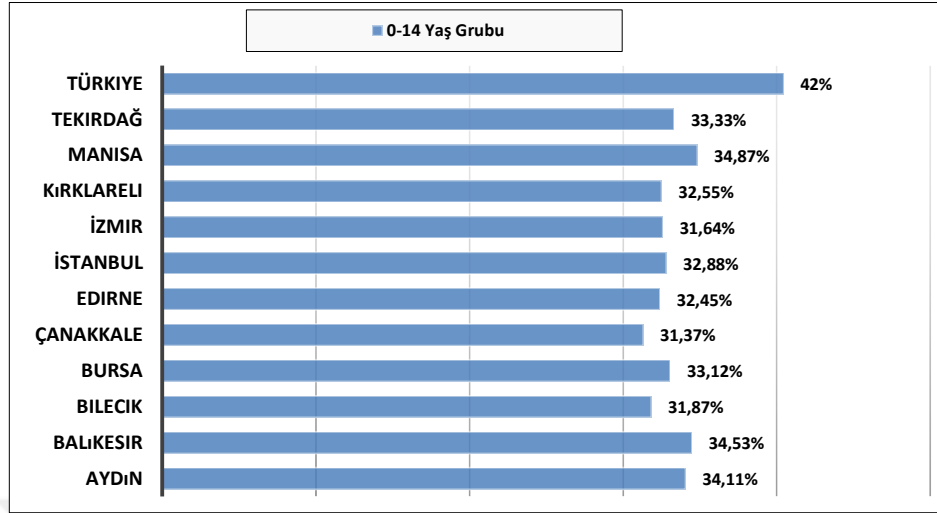
1965 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre demografik fırsat penceresi sürecini yaşamakta olan tek il (geçmiş dönemlerde olduğu gibi) İstanbul'dur. İstanbul'da genç nüfus oranının %29,50; yaşlı nüfusun %5,01; faal nüfusun %65,50 olduğu belirlenmiştir. İstanbul'a en yakın il %33,92'lik genç nüfus oranıyla İzmir olduğu halde, İzmir'de demografik fırsat penceresi kapalıdır. Dahası genç nüfus bakımından en düşük değerleri olan (İstanbul ve İzmir dışındaki) illerin listesi yapıldığında; en düşük değere %34,77'lik oranıyla Çanakkale ile 35,58'lik oranıyla Bilecik'in sahip olduğu ortaya çıkar. İstanbul ve İzmir dâhil olmak üzere toplamda 18 ilde genç nüfus oranı %40'ın altındadır ki, bu dönemde Türkiye'nin il sayısı 67'dir ve ülke ortalaması %42'nin üzerindedir (Şekil 54 ve EK 2d).

Şekil 54. İllerin nüfuslarının geniş yaş gruplarındaki payları (1965 yılı)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

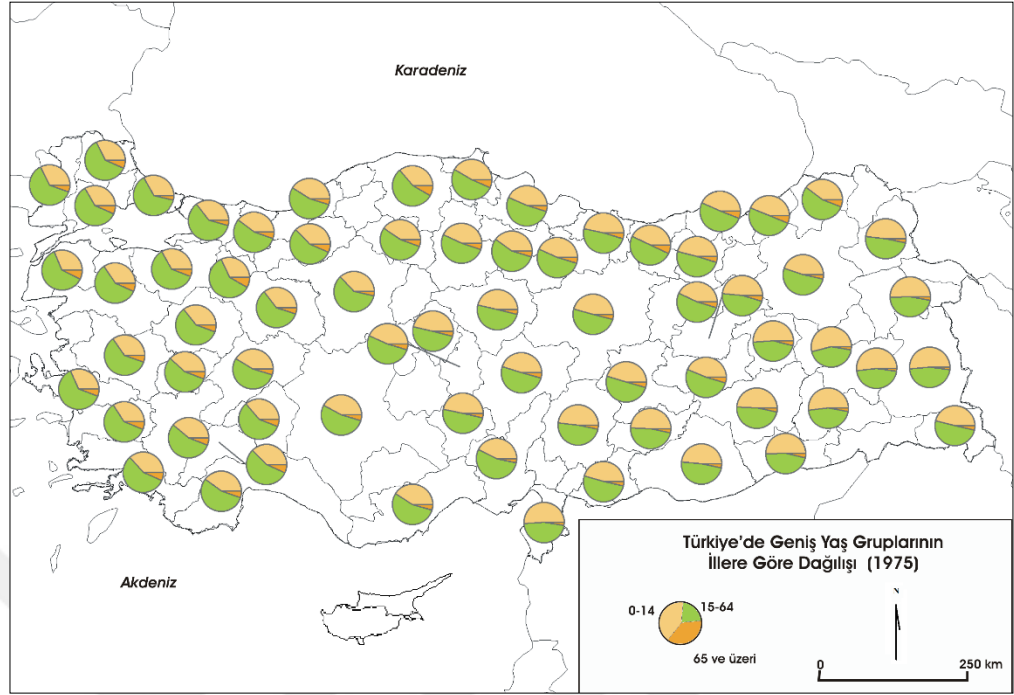
1975 yılı nüfus verilerine göre, ülkenin hiçbir ilinde genç nüfus oranı %30'un altında değildir. Dolayısıyla önceki dönemlerde genelde İstanbul'da açık olan fırsat penceresi, bu tarihte bütün iller için kapalıdır. Kuşkusuz bu durumun ortaya çıkmasında göçlerin büyük etkisi vardır. Zira bu dönemde İstanbul, iç göçlerdeki en büyük çekim merkezidir. İstanbul'un bu özelliğinden dolayı 1965'te %29,50 olan ildeki genç nüfus oranı, 1975'te %32,88'e yükselmiştir. Doğal olarak bu dönemde iç göç olgusuna İstanbul kadar maruz kalmayan İzmir, Çanakkale, Bilecik, Kırklareli ve Edirne demografik fırsat penceresi sürecine görece daha yakındır. Zira 0-14 yaş grubu İzmir'de %31,64; Çanakkale'de %31,37; Bilecik'te %31,87; Kırklareli'nde 32,55; Edirne'de %32,45'tir (Şekil 55 ve EK 2e.). Dahası, bu dönemde nüfusunun %42'si 0-14 yaş grubuna ait olduğu için (Şekil 55); Türkiye genel anlamda, demografik fırsat penceresinin oldukça uzağındadır. Bu durumun başlıca sebepleri olarak; geleneksel demografik rejimin varlığı ile demografik geçişin ikinci aşamasının yaşanıyor olması sayılabilir. Demografik fırsat penceresi, beş aşamalı demografik geçişin genellikle üçüncü ve dördüncü evrelerinde açılmaktadır.

Şekil 55. Genç nüfus oranı %35’in altında olan iller ve Türkiye ortalaması: 1975 yılı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

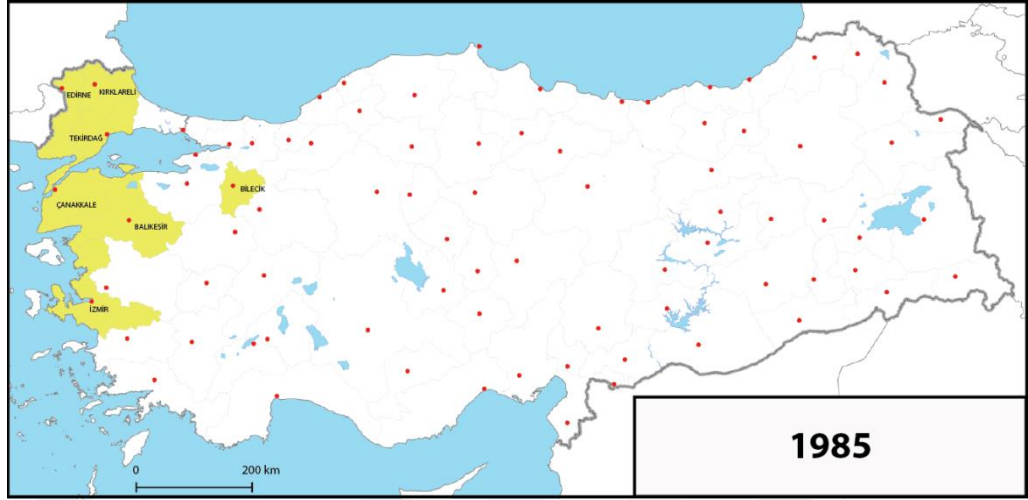
1975 yılı itibarıyla Türkiye’nin il sayısı 67’dir. Yukarıda sıralanan 11 il dışında kalan 56 ilin genç nüfus oranları %35-%54 aralığında değişmektedir. Bu dönemde 0-14 yaş grubu %45’in üzerinde olan 24 il vardır ve söz konusu illerde yaşlı nüfus oranı %2,24-%4,84 arasındadır (EK 2e). Yaşlı nüfus oranının bu denli düşük olması, yüksek doğurganlık ve ortalama yaşam süresinin görece kısalığıyla ilişkilidir. Geleneksel demografik rejimlerde doğurganlık oranının yanında ölüm oranları da yüksektir ve doğumda beklenen yaşam süresi görece kısadır. Dolayısıyla demografik geçiş sürecinin ikinci aşamasına ait 1975 senesinde böylesi verilerle karşılaşmak doğaldır. Bu dönemde nüfusunun takriben yarısını 0-14 yaş grubunun oluşturduğu iller, çoğunlukla Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindedir. Nitekim 1975 yılı itibarıyla 0-14 yaş grubu %45’in üzerinde olan 9 ilin Doğu Anadolu’ya; 6 ilin (bölgenin tüm illeri) Güneydoğu Anadolu’ya; 4 ilin İç Anadolu’ya; 2 ilin Karadeniz Bölgesi’ne; 1 ilin Akdeniz Bölgesi’ne ait olduğu saptanmıştır. Ancak genç nüfus bakımından en yüksek orana sahip 3 il; %53,96’yla Muş, %51,84’le Bitlis ve %51,75’le Siirt şeklinde sıralanır ve bunların tamamı Doğu Anadolu Bölgesi’ndedir (Şekil 56 ve EK 2e). Yüksek doğurganlık oranına bağlı olarak ortaya çıkan bu durumun coğrafi bölgenin özellikleriyle yakın ilişkisi vardır. Yapılan araştırmalar (Princeton Üniversitesi

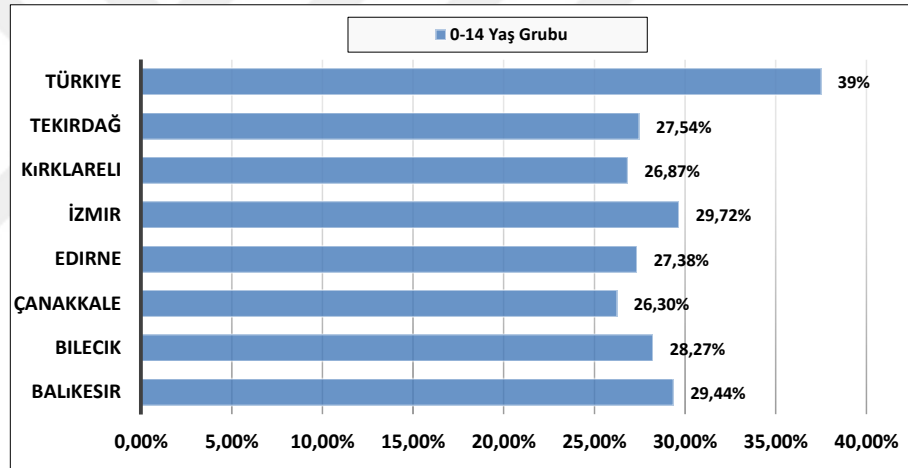
Şekil 57. Türkiye yaş grupları haritası: 1975 yılı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

1985 yılında Türkiye'nin demografik geçiş sürecinde üçüncü aşamanın başladığı kabul edilmektedir. Bu dönemin en belirgin özelliği nüfus artış hızının düşme eğilimine girmiş olmasıdır (DİE, 1995: 5; Yüksel, 2007: 27; Koç vd., 2008: 55). Bu özellik, Türkiye'nin 7 ilinde demografik fırsat penceresinin açılması ile kendini gösterir (Şekil 58). 1985 yılına ait nüfus verileri temel alınarak yapılan hesaplamada, 0-14 yaş grubunun; Balıkesir'de %29,44'e, Bilecik'te %28,27'ye, Çanakkale'de %26,30'a, Edirne'de %27,38'e, İzmir'de %29,72'ye, Kırklareli'nde %26,87'ye, Tekirdağ'da %27,54'e gerilediği saptanmıştır. Zikredilen 7 il, Türkiye'den çok önce demografik fırsat penceresi dönemine girmiş olmaktadır. Zira Türkiye'nin 1985'teki genç nüfus oranı %39'dur (Şekil 59 ve EK 2f).

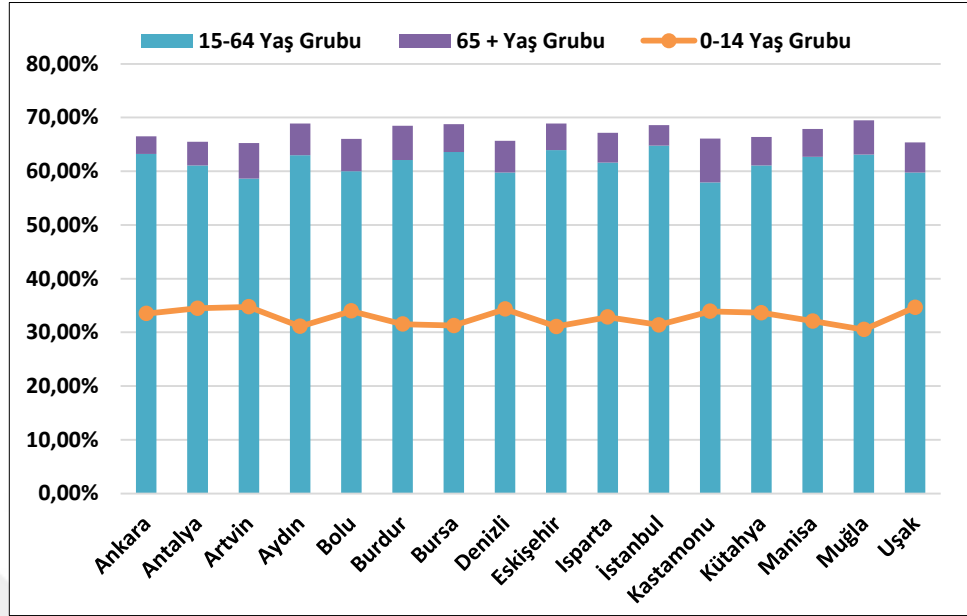
Şekil 58. 1985 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller

Şekil 59. Demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 1985 yılı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

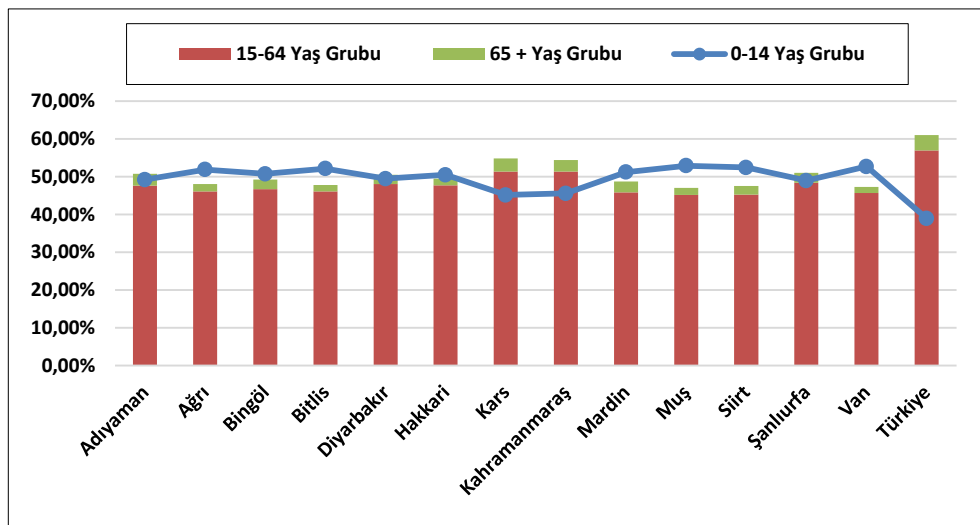
1985 yılı itibarıyla Türkiye'nin il sayısı toplamda 67'dir ve ülkede genç nüfus oranı %30 ila %35 arasında olan, dolayısıyla demografik fırsat penceresi dönemine yaklaşan 16 il daha bulunur. Sözgelimi, bu dönemde; İstanbul nüfusunun %31,39'unu, Aydın nüfusunun %31,12'sini, Burdur nüfusunun %31,53'ünü, Bursa nüfusunun %31,27'sini, Eskişehir nüfusunun %31,09'unu, Muğla nüfusunun %30,50'sini 0-14 yaş grubu oluşturmaktadır (Şekil 60). Bu illerde, göç gibi herhangi bir dış etkene maruz kalınmaması durumunda yakın gelecekte demografik fırsat penceresinin açılacağı söylenebilir.

Şekil 60. Genç nüfus oranı %30-%35 arasında olan iller: 1985 yılı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

1985 yılının bir diğer özelliği, 0-14 yaş grubunun çoğunlukta olduğu il sayısının düşmeye başlamasıdır. Nitekim 0-14 yaş grubu %45'in üzerinde olan il sayısının bu dönemde 13'e düştüğü saptanmış ve söz konusu illerde yaşlı nüfus oranının %1,59 ile %3,45 arasında olduğu belirlenmiştir. 0-14 yaş grubunun en yüksek olduğu üç il %52,93'lük oranıyla Muş, %52,72'lik oranıyla Van, %52,45'lik oranıyla Siirt'tir (Şekil 61).

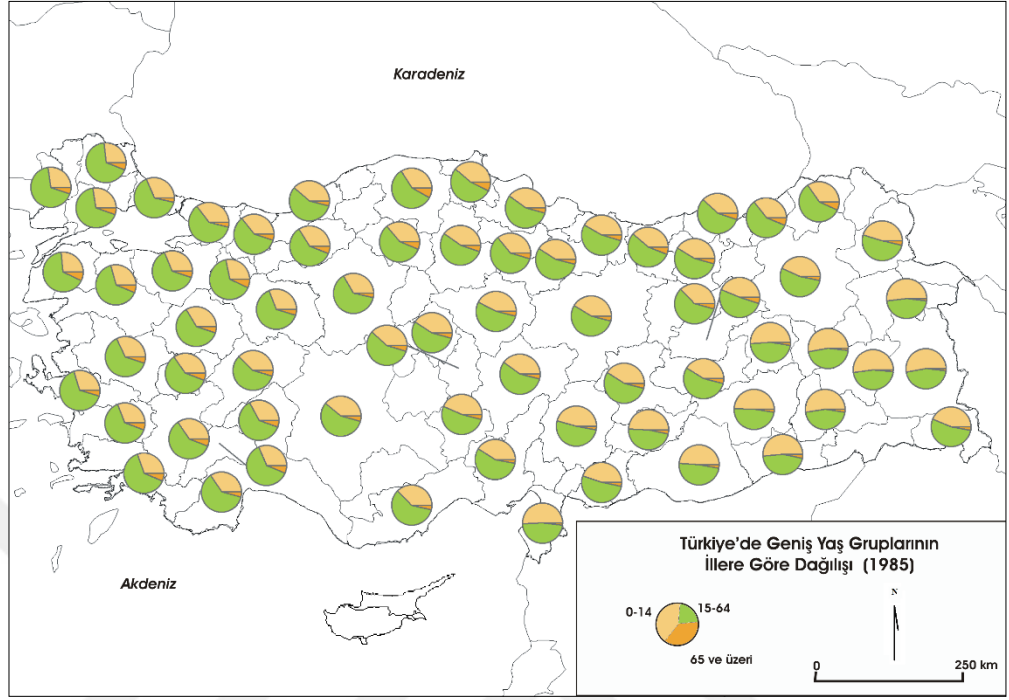

Şekil 61. Genç nüfus oranı %45'in üzerinde olan iller: 1985 yılı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

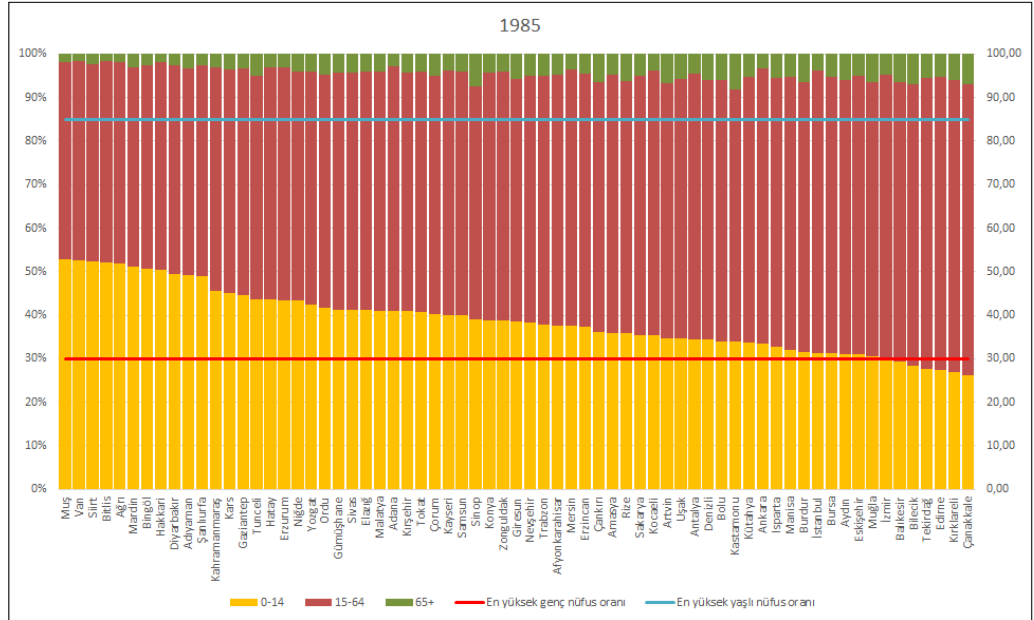
Bu dönemde demografik fırsat penceresi sürecine giren illerin tamamına yakını (Balıkesir, Bilecik, Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ) Marmara Bölgesi'nde iken; bir tanesi (İzmir) Ege Bölgesi'ndedir (Şekil 58 ve Şekil 59). Dahası, yukarıda altı çizilen ve yakın vadede fırsat penceresi dönemine gireceği öngörülen illerden Bursa ve İstanbul Marmara'da; Aydın, Denizli, Kütahya, Manisa ve Uşak Ege'de; Antalya, Burdur ve Isparta Akdeniz'de; Ankara ve Eskişehir İç Anadolu'da; Kastamonu ise Karadeniz Bölgesi'ndedir. Nitekim zikredilen illere ait genç nüfus oranı diğer bölgelerdeki illere göre daha azdır (Şekil 62 ve Şekil 63).

Marmara ve Ege bölgeleri içinde kalan 6 il, genç nüfus oranı bakımından, demografik fırsat penceresi için sınır kabul edilen %30 değerine en yakın illerdir. Marmara Bölgesi'nde Bursa (%31,27) ve İstanbul (%31,39); Ege Bölge'sinde ise Muğla (%30,50), Aydın (%31,12), Manisa (%32,10) ve Kütahya (%33,63) bu illeri oluşturmaktadır (Şekil 62 ve Şekil 63). Ayrıca bu dönemde genç nüfus bakımından en yoğun illerin Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ağrı (%51,89), Bingöl (%50,77), Bitlis (%52,15), Hakkâri (%50,52), Kars (%45,16), Muş (%52,93), Van (%52,72) ve Siirt'ten (%52,45); Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise Adıyaman (%49,23), Diyarbakır (%49,49), Mardin (%51,23) ve Şanlıurfa'dan (%48,97) oluştuğu saptanmıştır (Şekil 61; Şekil 62; Şekil 63; EK 2f). 1985 yılı, Türkiye'de Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri dışında kalan bütün bölge ve illerde doğurganlıktaki düşüşe bağlı olarak genç nüfus oranının gerilemeye başladığı, dolayısıyla demografik fırsat penceresi dönemine yaklaşıldığı tarih şeklinde düşünülebilir.

Şekil 62. Türkiye yaş grupları haritası: 1985 yılı

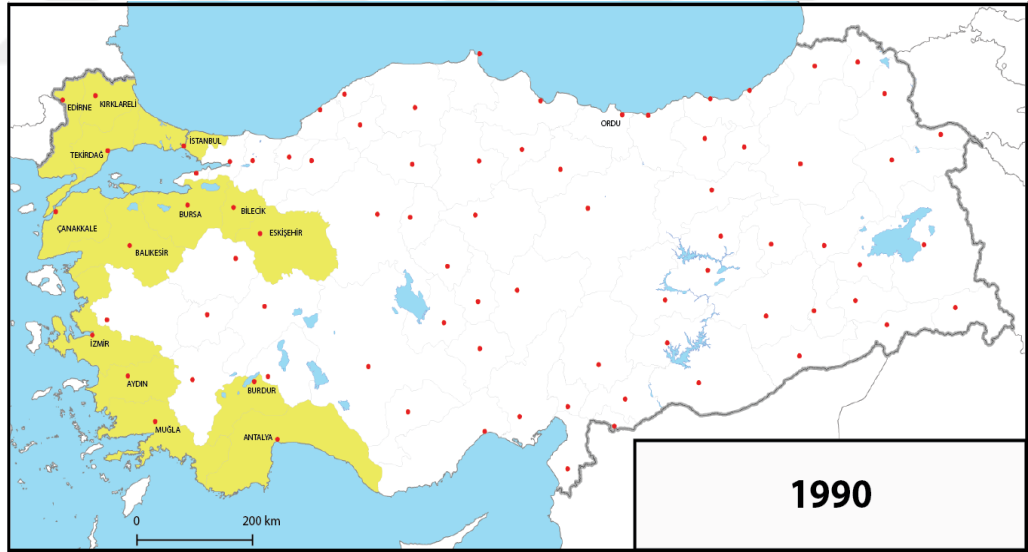
Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Şekil 63. İllerin nüfuslarının geniş yaş gruplarındaki payları (1985)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

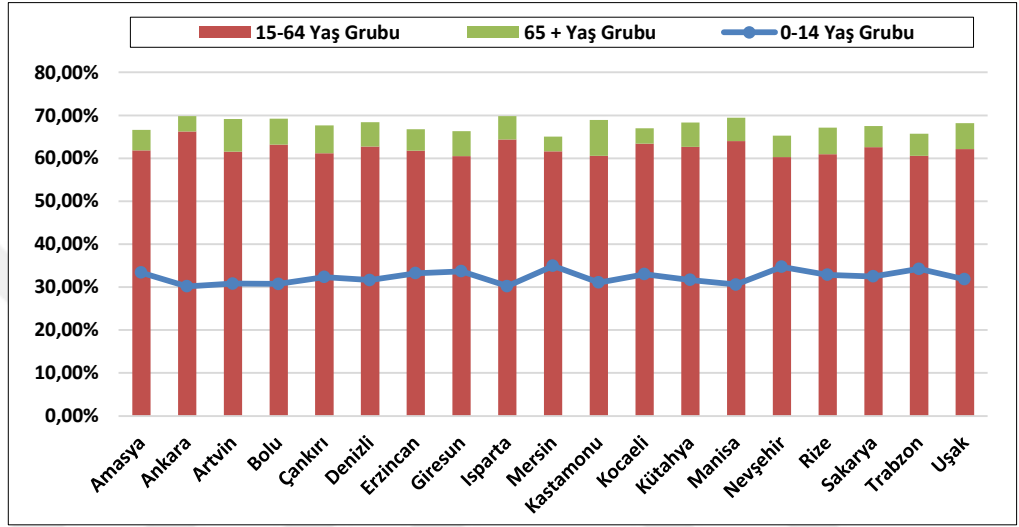
1990 yılı, Türkiye'nin demografik geçişinde üçüncü evreye denk düşer. Bu dönemde Türkiye, geleneksel demografik rejimden modern demografik rejime geçmekte olan bir ülke özelliğindedir. Zira 1980 ve 1985 yıllarını kapsayan zaman aralığında kadın başına düşen doğum sayısı 4,11 ve bebek ölüm oranı %93 iken; 1985-1990 döneminde kadın başına düşen doğum sayısı 3,29'a, bebek ölüm oranı ise %70'e düşmüştür (DİE, 1995: 32). Tabiatı itibariyle bu durum, ülkedeki genç nüfus oranının düşmesini, faal nüfus oranının yükselmesini sağlar. Nitekim 1990 yılı nüfus verileri temel alınarak yapılan hesaplamada, ülkenin 14 ilinde genç nüfus oranının %30'un altında olduğu ve aynı illerde demografik fırsat penceresinin açıldığı saptanmıştır (Şekil 62). Dolayısıyla 1985 döneminde demografik fırsat penceresi dönemine giren 7 il, 1990 yılı itibariyle ikiye katlanmıştır. Bu durumda söz konusu 14 ilde demografik fırsat penceresi Türkiye'den takriben 20 yıl önce açılmış olmaktadır. Zira Türkiye'nin 1990'daki genç nüfus oranı %37 dir (Şekil 64).

Şekil 64. 1990 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller.

1990 yılı itibariyle Türkiye'nin il sayısı toplamda 73'tür ve ülkede genç nüfus oranı %30 ila %35 arasında olan, dolayısıyla demografik fırsat penceresi dönemine yaklaşan 19 il daha bulunur. Sözgelimi, bu dönemde; Ankara nüfusunun %30,16'sını, Artvin nüfusunun %30,82'sini, Bolu nüfusunun %30,75'ini, Isparta nüfusunun %30,22'sini, Manisa nüfusunun

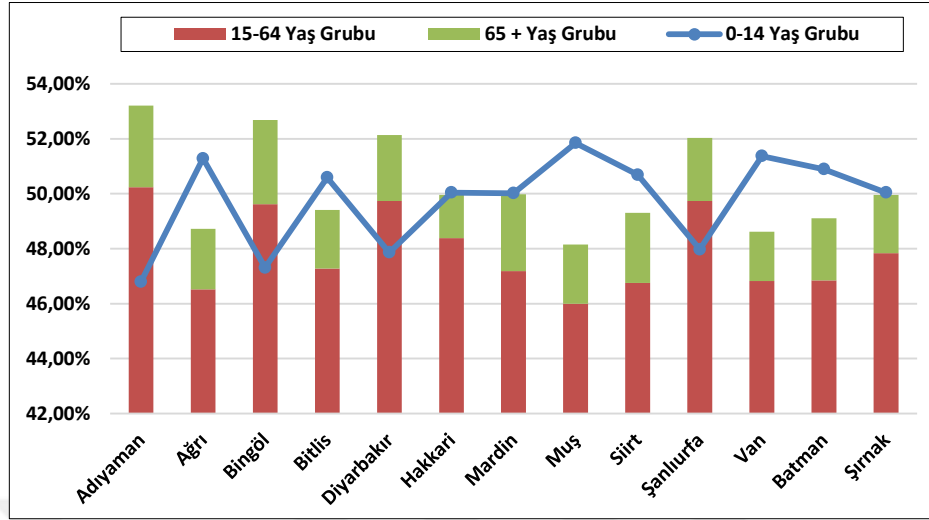
%30,57'sini, Kastamonu nüfusunun %31,07'sini 0-14 yaş grubu oluşturur. O halde söz konusu illerde, göç gibi herhangi bir dış etkene maruz kalınmaması durumunda yakın gelecekte demografik fırsat penceresinin açılacağı söylenebilir. Üstelik 1985 yılında genç nüfus oranı %30-%35 arasında olan il sayısı 16 iken; salt 5 yıl sonraki 1990 yılında bu sayı 19'a erişmiştir (Şekil 65).

Şekil 65. Genç nüfus oranı %30-%35 arasında olan iller (1990)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

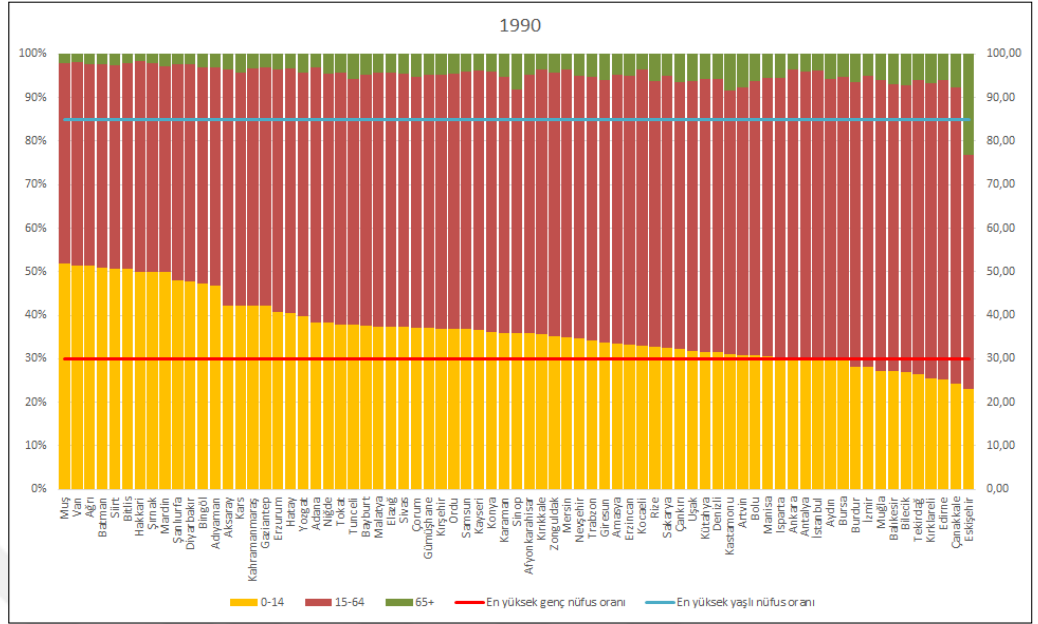
1990 yılında, 0-14 yaş grubunun çoğunlukta olduğu il sayısının düşüşü devam eder. 0-14 yaş grubu %45'in üzerinde olan il sayısı bu dönemde 1985'teki miktar olan 13 sayısını korumuş gibi görünse de; ülkedeki il sayısı toplamı 67'den 73'e erişmiştir. Bu görünümün en çarpıcı özelliği; genç nüfus oranı %45'in üzerinde olan illerin Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer almasıdır (Şekil 66; Şekil 67; EK 2g).

Şekil 66. Genç nüfus oranı %45'in üzerinde olan iller (1990)

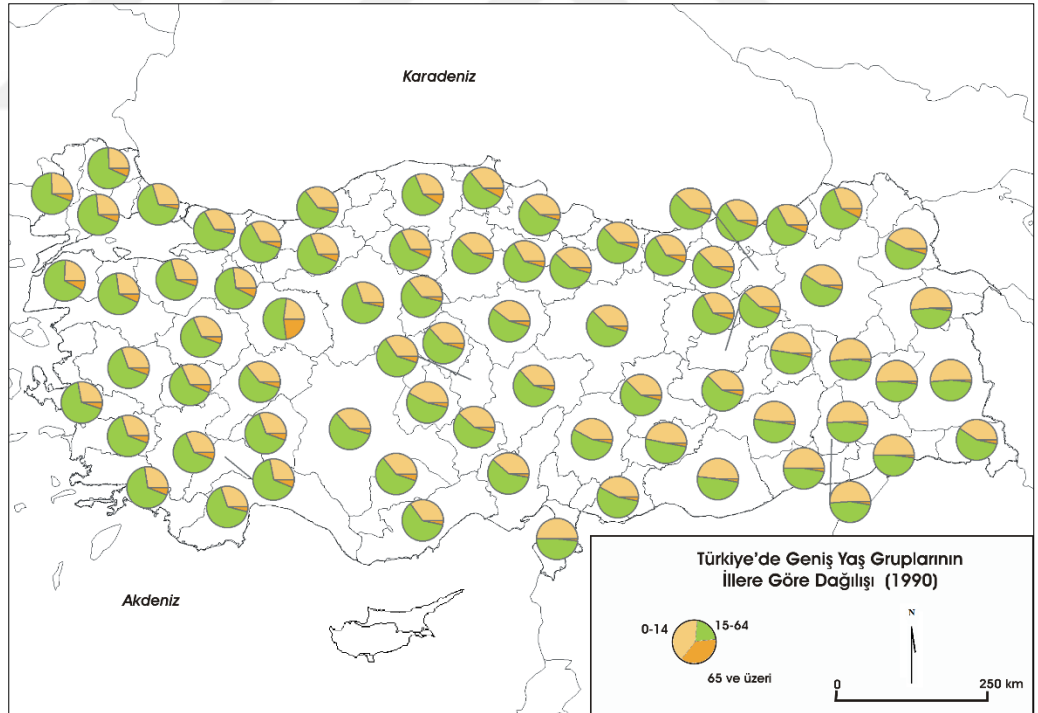
Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Dikkat edilirse demografik fırsat penceresinin açık olduğu Antalya ve Burdur Akdeniz Bölgesi; Aydın, İzmir ve Muğla Ege Bölgesi; Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, İstanbul, Kırklareli ve Tekirdağ Marmara Bölgesi; Eskişehir ise İç Anadolu Bölgesi sınırları içindedir. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan illerin tamamına yakını, demografik geçiş süreci bakımından ülkenin diğer bölgeleriyle uyumlu değildir ve adı geçen iki bölgede geleneksel demografik rejim sürmektedir (Şekil 67 ve Şekil 68).

Şekil 67. İllerin nüfuslarının geniş yaş gruplarındaki payları (1990)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Şekil 68. Türkiye yaş grupları haritası (1990)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

2000 yılı, Türkiye'nin demografik geçişinde (beş aşamalı modele göre) üçüncü aşamanın ortalarına tekabül eder. Geç genişleme evresi olarak da nitelendirilen bu aşama; doğum kontrol yöntemlerinin kullanıldığı, sosyo-

iktisadi koşullardaki gelişmelerden dolayı doğum sayısının azaldığı, özellikle sağılık alanındaki iyileşme sonucunda erken ölüm oranlarının düştüğü bir sürece karşılık gelir (Can ve Avcı, 2019: 212). Dahası, azalan doğurganlık oranları genç nüfus miktarını düşürür. Dolayısıyla yüksek doğurganlık döneminde doğan çocukların çalışma çağına girdikleri bu aşamada demografik fırsat penceresi açılabilir (Hoşgör ve Tansel, 2010: 102-103; Tansel, 2012: 34; Can ve Avcı, 2019: 212-213). Nitekim 2000 yılı nüfus verilerinin hesaplanması sonucunda Türkiye’deki genç nüfus oranının %29,82; yaşlı nüfus oranının %5,69; faal nüfus oranının %64,45 olduğı saptanmıştır (EK 2h). Bu durumda genel bağımlılık oranının hesaba katılmadığı, sadece yaş gruplarının belirleyici olarak alındığı görüşe binaen demografik fırsat penceresinin 2000-2005 itibariyle açıldığı söylenebilir. Lakin daha önce vurgulandığı gibi, fırsat penceresinin açılması için toplam bağımlılık oranının %50’nin altına düşmesi de önemlidir (Can ve Avcı, 2019: 213). Ancak bölge ve illerin yaş gruplarının incelendiğı bu bölümde, demografik fırsat penceresinin açılmasında rol oynayan toplam bağımlılık oranı üzerinde durulmamıştır.

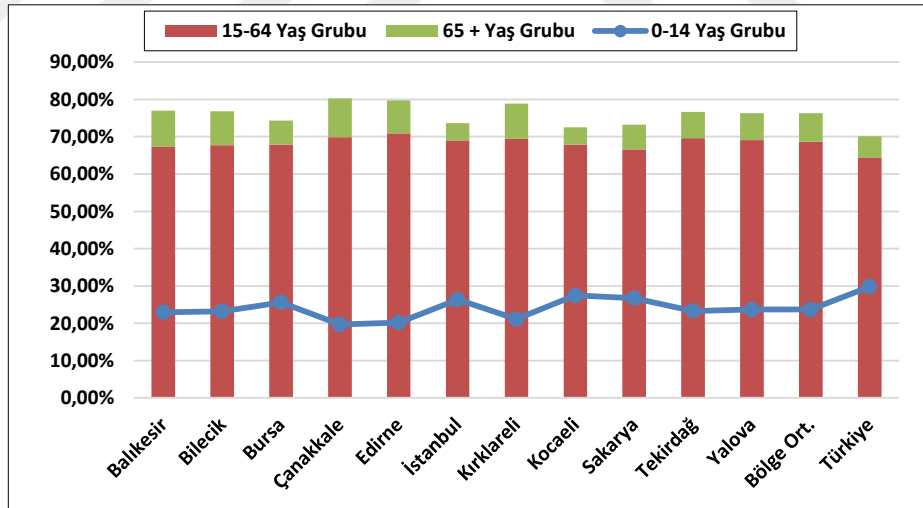
Bu bağlamda, 2000 yılı nüfus verilerine göre; Türkiye’deki 42 il demografik fırsat penceresi dönemine girmiştir (şekil 69). 1990’da Türkiye’nin toplam il sayısı 73 iken, bu sayı 2000 yılında 81’dir. 1990’da fırsat penceresi dönemine giren il sayısı 14 iken, aynı sayı 2000’de 42’ye erişmiştir. Dolayısıyla ülkedeki illerin yarıdan fazlasında genç nüfus %30 sınırının altına düştüğü ve sözü geçen illerde özel dönem başladığı için, bu durum ülke ortalamasına da yansımıştır. Ne var ki, ülkede fırsat penceresi dönemine henüz girmemiş 39 il daha bulunmaktadır (şekil 69; şekil 70; şekil 71; EK 2h).

2000 yılı itibariyle, demografik fırsat penceresi dönemini yaşamakta olan iller coğrafi bölgelere göre değerlendirildiğinde, oldukça çarpıcı sonuçlara erişilmektedir. Örneğın, Marmara Bölgesi’nde 1990’da fırsat penceresinin açık olduğı il sayısı 8 iken; aynı pencerenin 2000 yılında, bölgenin bütün illerinde açıldığı saptanmıştır. Dahası genç nüfus oranı bakımından bölge ortalaması %23,66, yaşlı nüfus ortalaması %7,62, faal nüfus oranı %68,66 iken; söz

konusu oranların Türkiye ortalaması sırasıyla %29,82, %64,45 ve %5,69'dur (Şekil 70).

Şekil 69. 2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller

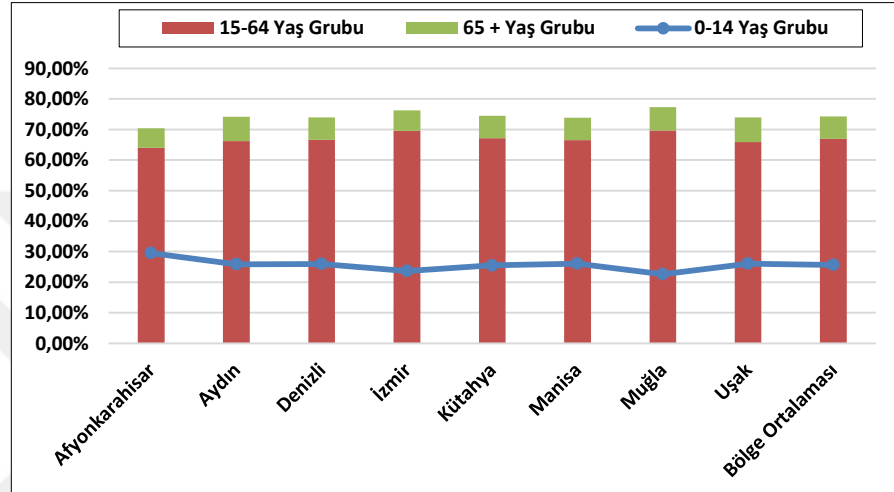

Şekil 70. Marmara Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller (2000)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Demografik fırsat penceresi dönemini bütün illeriyle 2000 yılında yaşamakta olan diğer coğrafi bölge, Ege Bölgesi'dir. 8 ili sınırları içinde bulunduran Ege Bölgesi'nin 1990'da fırsat penceresi dönemine giren il sayısı 3, aynı yılda genç nüfus oranı %30-%35 aralığında bulunan ve yakın gelecekte

özel döneme gireceği değerlendirilen il sayısı 5 iken; 2000 yılında bölgedeki 8 ilin tamamının 0-14 yaş grubu bakımından %30 sınırının altına düşerek fırsat penceresi dönemine girdiği saptanmıştır. Dahası, aynı dönemde bölgenin genelinde tespit edilen genç nüfus oranı %25,68, yaşlı nüfus oranı %7,37, faal nüfus oranı %66,93 şeklindedir (Şekil 69; Şekil 71; EK 2h).

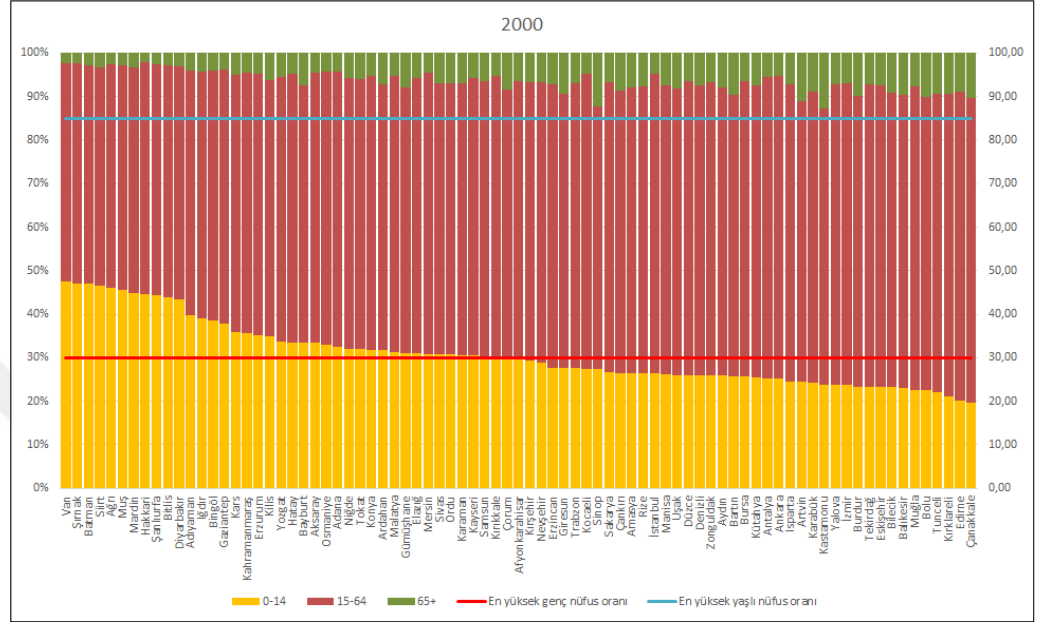

Şekil 71. Ege Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller (2000)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

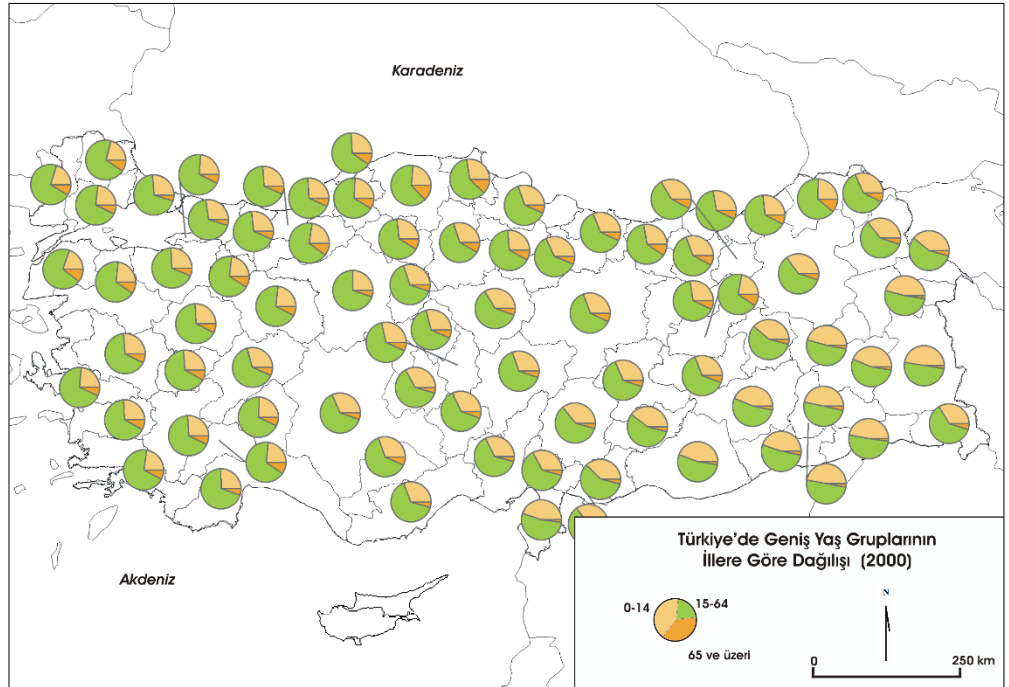
2000 yılı, ülkedeki illerin yarısından fazlasının fırsat penceresi dönemini yaşaması münasebetiyle dikkat çekicidir. Ne var ki, söz konusu illerin bölgesel dağılımında ciddi farklılıklar vardır. Örneğin Akdeniz Bölgesi'nde pencere Antalya Bölümü'nde (Antalya, Burdur ve Isparta illeri) açıkken, aynı bölgenin Adana Bölümü'ndeki hiçbir ili için demografik fırsat penceresinden söz edilememektedir. İç Anadolu Bölgesi'nde Ankara, Çankırı, Eskişehir, Kırşehir ve Nevşehir'den oluşan 5 ilde; Doğu Anadolu Bölgesi'nde 2 ilde (Erzincan ve Tunceli); Karadeniz Bölgesi'nde ise 13 ilde (Amasya, Artvin, Bolu, Çorum, Giresun, Kastamonu, Rize, Sinop, Trabzon, Zonguldak, Bartın, Karabük, Düzce) demografik fırsat penceresinin açık olduğu belirtilebilir. Demografik fırsat penceresi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan tüm iller için ise daha açılmamıştır. Genç nüfusun toplam nüfustaki payının en fazla olduğu iller büyük ölçüde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dadır. Genç nüfus oranının %45'in üzerinde olduğu iller Ağrı (%46,12), Muş (%45,53), Van (%47,42),

Şırnak (%47,09), Siirt (%46,50) ve Batman (%46,93)'dır (Şekil 69; Şekil 72; Şekil 73 ve EK2h). Her iki bölgenin beşeri (özellikle kültürel) coğrafya bakımından benzer özellikler gösterdiği açıktır.

Şekil 72. İllerin nüfuslarının geniş yaş gruplarındaki payları (2000)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Şekil 73. Türkiye yaş grupları haritası: 2000 yılı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

2010 yılı, Türkiye’deki demografik geçiş sürecinin üçüncü aşamasının sonlarına tekabül eder. Ülkedeki toplam doğurganlık hızı bu dönemde ülke demografi tarihinin en düşük düzeyindedir. Zira 2008’de 2,16 olan toplam doğurganlık hızı, 2005-2010 yılları arasında 2,12’lik ortalamaya düşmüştür (HÜNEE, 2013: 138; Yavuz, 2008: 138). Dolayısıyla 2010 yılı, yenilenme düzeyinin alt sınırı olarak kabul edilen aşamaya (kadın başına 2,1 doğum) en fazla yaklaşıldığı yıl olma özelliğine sahiptir. Bu seviyeden sonra “demografik ivme”nin de etkisiyle doğurganlık oranındaki düşüğe rağmen nüfusun bir süre daha artacağı kabul edilmektedir.

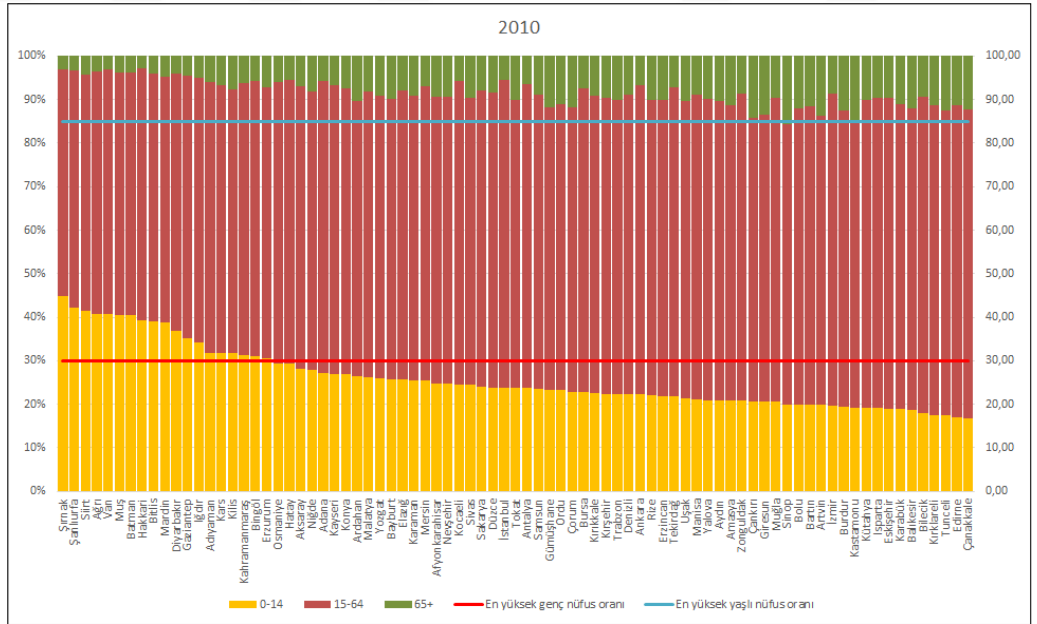
2010 yılı itibariyle ülkede bulunan il sayısı 81’dir ve fırsat penceresinin açık olduğu il sayısı önce 62’ye yükselmiş, ardından 60’a düşmüştür. Çünkü Türkiye’nin demografik geçiş sürecinde ilk defa iki ilde (Kastamonu %15,19 ve Sinop %15,73) yaşlı nüfus oranı %15 sınırını aşarak pencerenin kapanmasına neden olmuştur. 1990’da aynı pencerenin açık olduğu il sayısı 14 iken, 2000’de 42’dir. 2010 yılı, demografik fırsat penceresinin 60 ilde açık ve 2 ilde (yaşlı nüfusun artışından dolayı) kapalı olması dolayısıyla Türkiye’de modern demografik rejimin yaşanmakta olduğunu gösterir. Nitekim pencerenin açık olduğu illerde genç nüfus oranı %16,67 (Çanakkale) ile %29,44 (Osmaniye) aralığındadır ve fırsat penceresi dönemine henüz girmemiş 19 il daha bulunmaktadır (EK 21.).

2010 yılında, demografik fırsat penceresi dönemini yaşamakta olan iller coğrafi bölgelere göre değerlendirildiğinde çarpıcı sonuçlara erişilmektedir (Şekil 74 ve Şekil 75). Örneğin, Marmara Bölgesi’nin bütün illeri için 2000 yılında açık olan fırsat penceresi döneminin 2010 yılında sürmekte olduğu saptanmasına (genç nüfus oranı %16,67 ile %23,93 aralığındadır) rağmen; bazı illerde yaşlı nüfus oranı bakımından %10’un üzerine çıkıldığı ve pencerenin kapanması için gerekli olan %15 değerine hızla yaklaşıldığı gözlenmiştir. 2010 yılı nüfus verilerinden yararlanarak yapılan hesaplamaya göre: Bölgede yaşlı nüfus oranının %10’un üzerinde olduğu illerin; %11,89’luk oranıyla Balıkesir, %12,20’lik oranıyla Çanakkale,

%11,36'lık oranıyla Edirne, %11,27'lik oranıyla Kırklareli şeklinde sıralandığı belirlenmiştir (Şekil 75; Şekil 76; EK 21). Bu oranlar, söz konusu illerde demografik fırsat penceresinin kısa vadede kapanacağına işaret etmektedir.

Şekil 74. 2010 ADNKS Sonuçlarına Göre Demografik Fırsat Penceresinin Açık Olduğu İller.

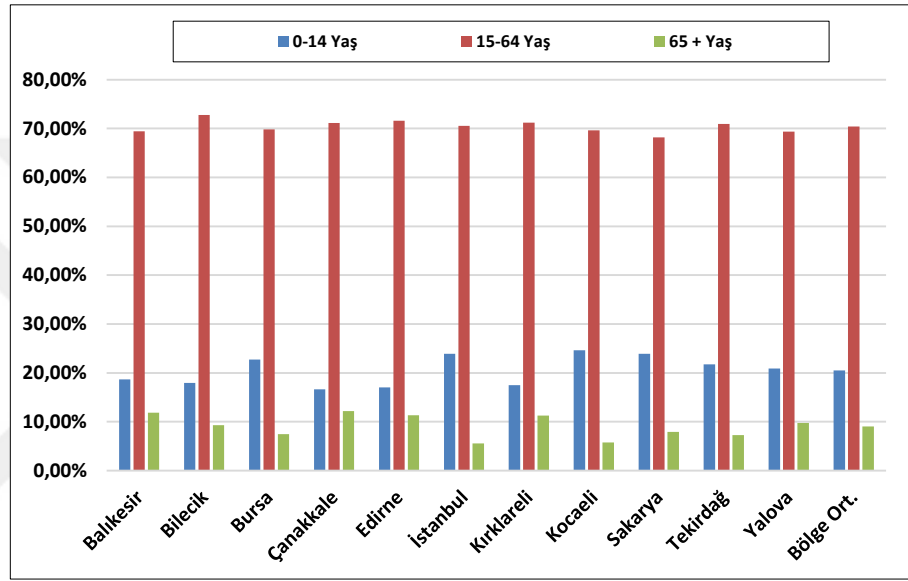

Şekil 75. İllerin nüfuslarının geniş yaş gruplarındaki payları (2010)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

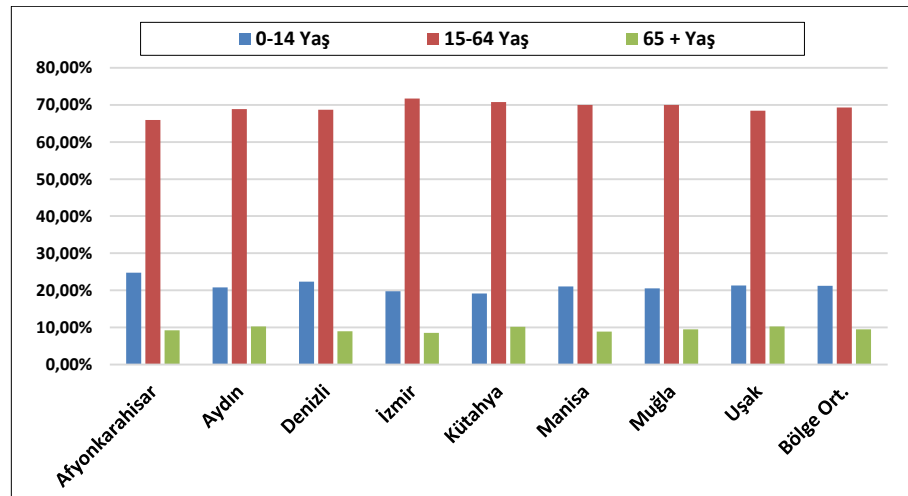
Demografik fırsat penceresinin 2000 yılında bütün illerde açık olan ve aynı sürecin 2010 yılında sürmekte olduğu ikinci coğrafi bölge, Ege

Bölgesi'dir. 2010 döneminde Bölge genelinde tespit edilen genç nüfus oranı %21,23, yaşlı nüfus oranı %9,49, faal nüfus oranı %69,28'dir. Lakin 2010 yılı nüfus verileri doğrultusunda yapılan hesaplama göre; Marmara'daki kadar olmasa da Ege Bölgesi'nin bazı illerinde de (3 il) yaşlı nüfus oranı %10'un üzerindedir. Örneğin; yaşlı nüfus oranı Aydın'da %10,31, Kütahya'da %10,09, Uşak'ta %10,28'dir (Şekil 74; Şekil 75; Şekil 77; Şekil 82; EK 21).

Şekil 76. Marmara Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2010 yılı yaş grupları

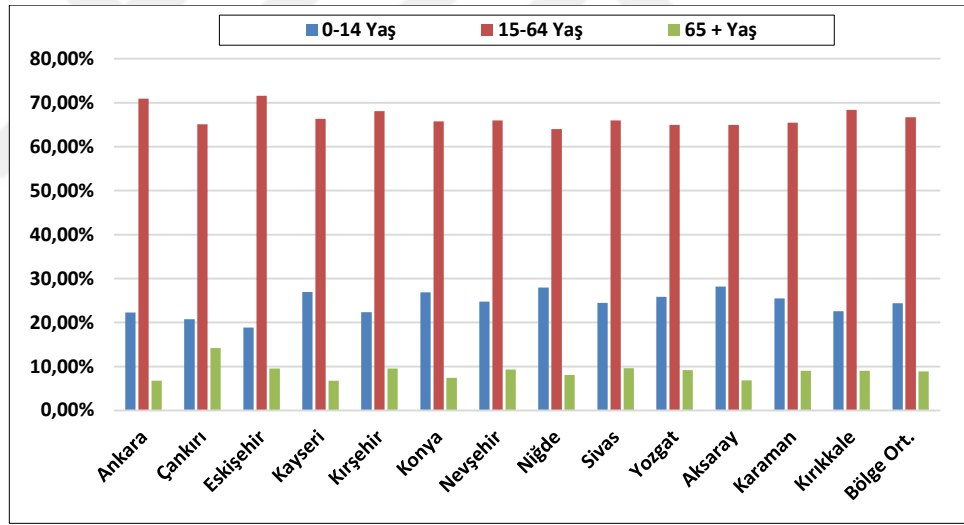
Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Şekil 77. Ege Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2010 yılı yaş grupları

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

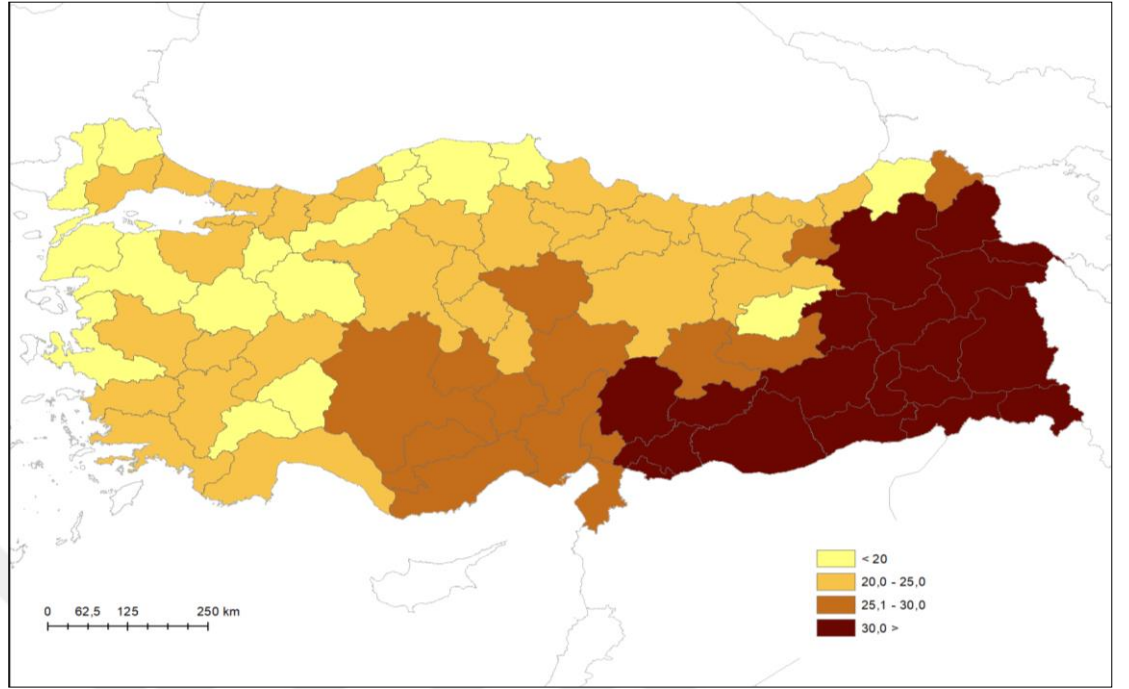
Demografik fırsat penceresi dönemini 2010 yılı itibariyle tüm illerinde yaşamakta olan üçüncü bölge, İç Anadolu Bölgesi'dir. Hatırlanacağı gibi İç Anadolu için pencere, salt 10 yıl önceki 2000 yılında 5 ilde açıkken 8 ilde kapalıdır. Oysa 2010 yılı nüfus verileri doğrultusunda yapılan hesaplama göre; Bölge'deki genç nüfus oranı %24,41, yaşlı nüfus oranı %8,85, faal nüfus oranı %66,72'dir. Dahası, pencere döneminin başlamasında rol oynayan başlıca etken olan 0-14 yaş grubu oranı, bu dönemde %18,88 (Eskişehir) ile %28,20 (Aksaray) aralığındadır. Ayrıca pencerenin kapanmasına yol açan temel faktör, yaşlı nüfus miktarının %15'e erişmesidir ve Çankırı'da 2010 senesinde yaşlı nüfus oranı %14,19 olduğu halde; diğer illerde %6,77 (Ankara) ile %9,57 (Sivas) arasındadır (Şekil 75; Şekil 78; Şekil 79; Şekil 81; Şekil 82; EK 21).

Şekil 78. İç Anadolu Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2010 yılı yaş grupları

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

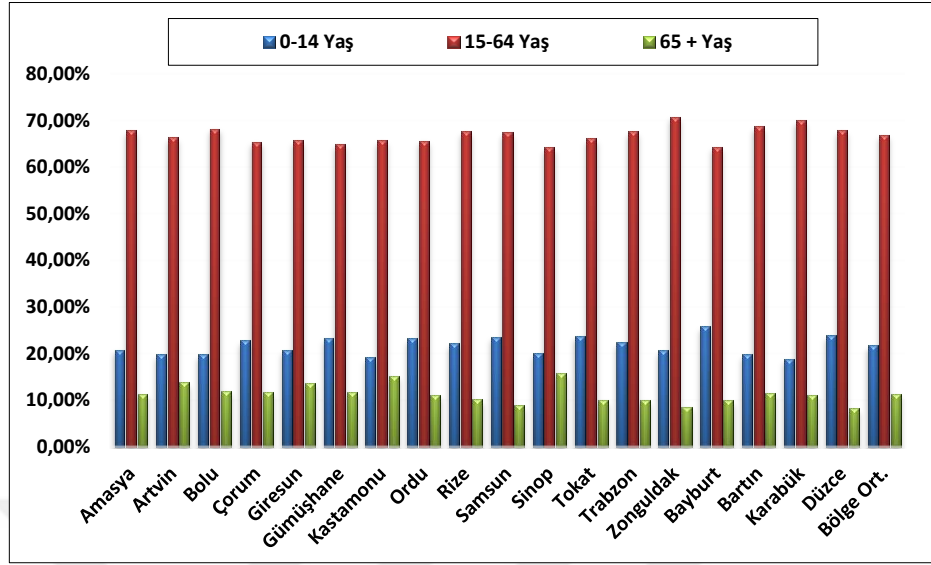
Demografik fırsat penceresi dönemini 2010 yılına doğru her ilinde yaşayan ve 2010'da yaşlı nüfus oranının artmasına bağlı olarak, pencerenin bazı illerinde kapanmaya başladığı bölge Karadeniz Bölgesi'dir. 10 yıl önceki 2000 yılında 13 il için açık olan demografik fırsat penceresi, 5 ilde henüz açılmamış iken; 2010 yılında da nüfusu yaşılanan iki ilde kapanmıştır (Şekil 74; Şekil 75; Şekil 79; Şekil 82; EK 21).

Şekil 79. Türkiye 0-14 yaş grubu haritası (2010)

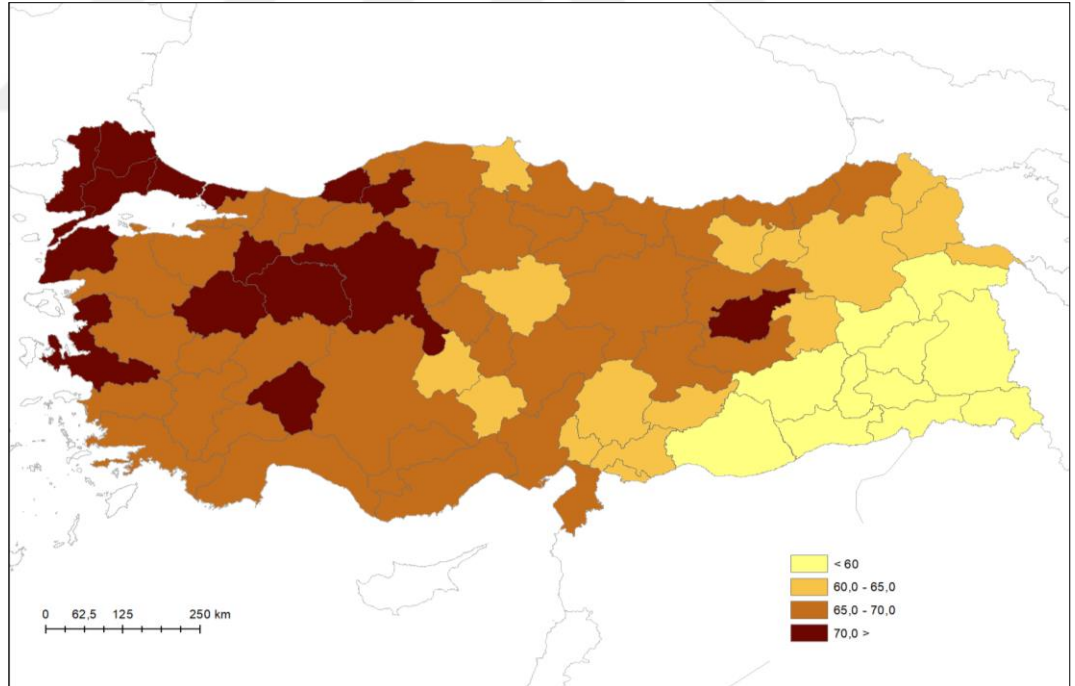
Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

2010 yılı nüfus verileri ışığında yapılan hesaplama göre; Bölge'deki genç nüfus oranı %18,82 (Karabük) ile %25,77 (Bayburt) sınırları arasındadır. Bir başka anlatımla 0-14 yaş grubunun Bölge ortalaması %21,71; 15-64 yaş grubunun ortalaması %66,92; 65 ve üzeri yaş grubunun ortalaması ise %11,36'dır. Yaşlı nüfus oranı bakımından en yüksek değere sahip bölge olarak Karadeniz Bölgesi'nin öne çıktığı görülür. Zira 2010 dönemi yaşlı nüfus oranı Marmara Bölgesi'nde %9,06, Ege Bölgesi'nde %9,49, İç Anadolu Bölgesi'nde %8,85 iken; Karadeniz Bölgesi'nde %11,36'dır. Üstelik Türkiye'de demografik fırsat penceresinin ilk defa buradaki iki ilde kapandığı saptanmıştır ki, bu iller; %15,19'luk yaşlı nüfus oranıyla Kastamonu ve %15,73'lük oranıyla Sinop'tur (Şekil 79; Şekil 80; Şekil 81; Şekil 82; EK 21). Bu durumun nedeni; bölgeden daha önceki dönemlerde göç etmiş insanların emekli olduktan sonra memleketlerine dönerek bölgeye yerleşmeleridir. Böylece, bölgeden büyük şehirlere doğru bir genç nüfus göçünün; yurt dışı ve özellikle büyük şehirlerden bölgeye doğru ise bir yaşlı nüfus göçünün söz konusu olduğu söylenebilir.

Şekil 80. Karadeniz Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2010 yılı yaş grupları

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

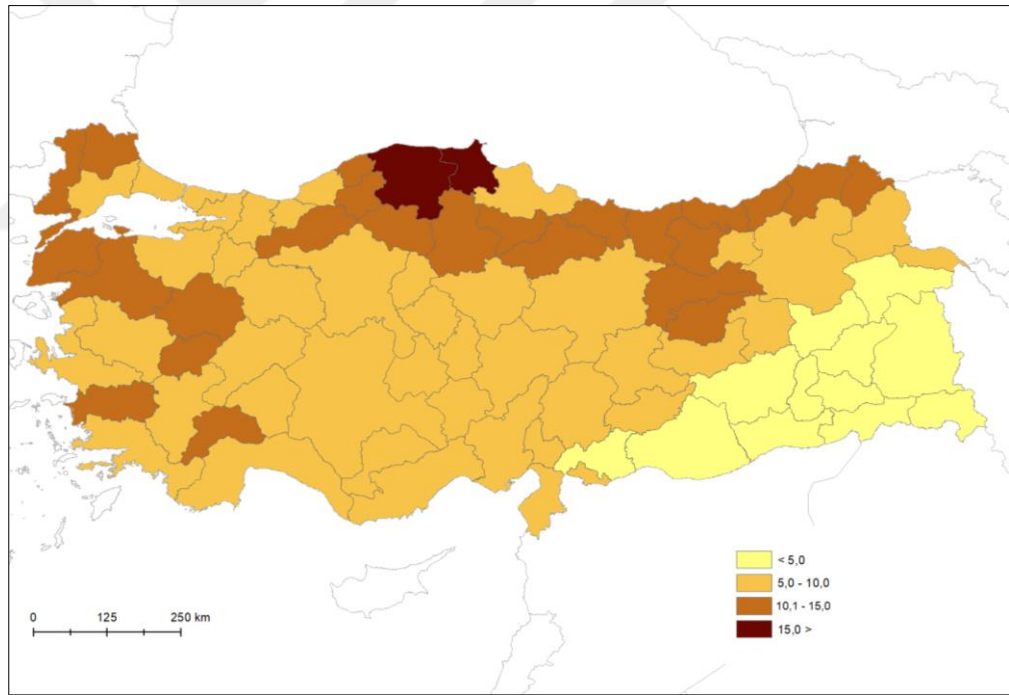

Şekil 81. Türkiye 15-64 yaş grubu haritası (2010)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

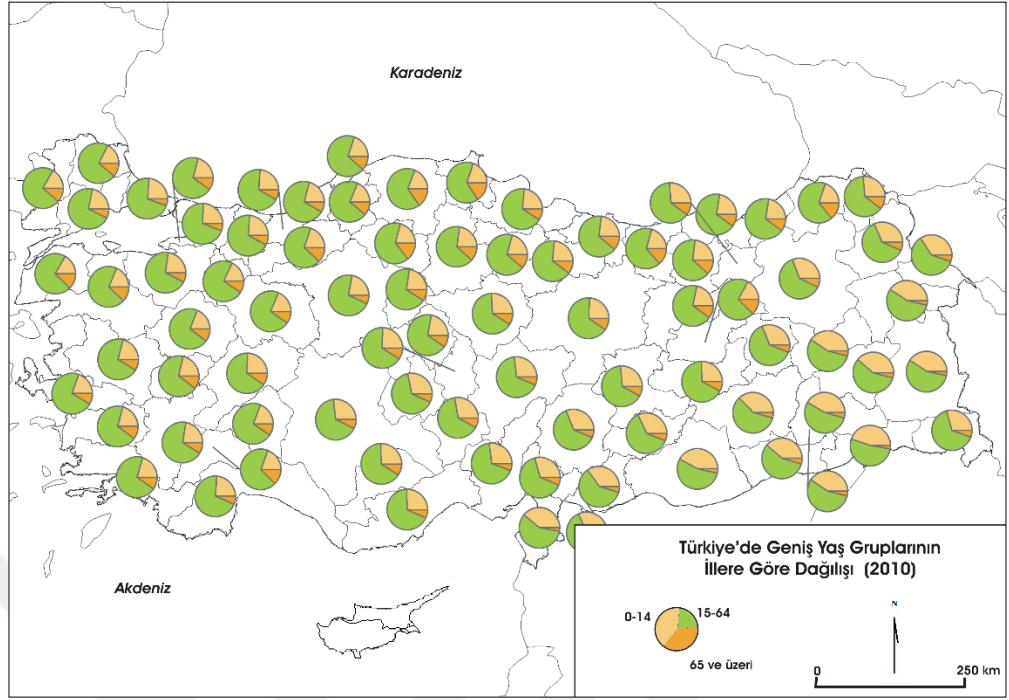
Kuşkusuz 2010 yılı, ülkedeki illerin büyük bir kısmının (60 il) fırsat penceresi dönemini yaşaması nedeniyle dikkat çekicidir. Ne var ki, söz konusu illerin bölgesel dağılımında farklılıklar vardır. Örneğin pencere Marmara, Ege,

İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinin bütün illerinde (Karadeniz'deki iki ilde pencere önce açılmış, sonra kapanmıştır) açık iken; Akdeniz Bölgesi'nin Adana, Antalya, Burdur, Hatay, Isparta ve Mersin'den oluşan 6 ilinde; Doğu Anadolu Bölgesi'nin Elazığ, Erzincan, Malatya, Tunceli ve Ardahan'dan oluşan 5 ilinde açıktır. Pencere, önceki dönemlerde olduğu gibi bir tek Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bütün illerinde kapalıdır. Nitekim fırsat penceresi döneminden en uzak iller olarak genç nüfus oranının %40'ın üzerinde olduğu; Ağrı (%40,80), Muş (%40,52), Siirt (%41,50), Şanlıurfa (%42,15), Van (%40,67), Batman (%40,42) ve Şırnak (%44,87) ortaya çıkar ki, bu illerin tamamı Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu bölgelerindedir (Şekil 74; Şekil 75; Şekil 79; Şekil 82; Şekil 83; EK 21).

Şekil 82. Türkiye 65 üstü yaş grubu haritası (2010)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Şekil 83. Türkiye yaş grupları haritası (2010)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

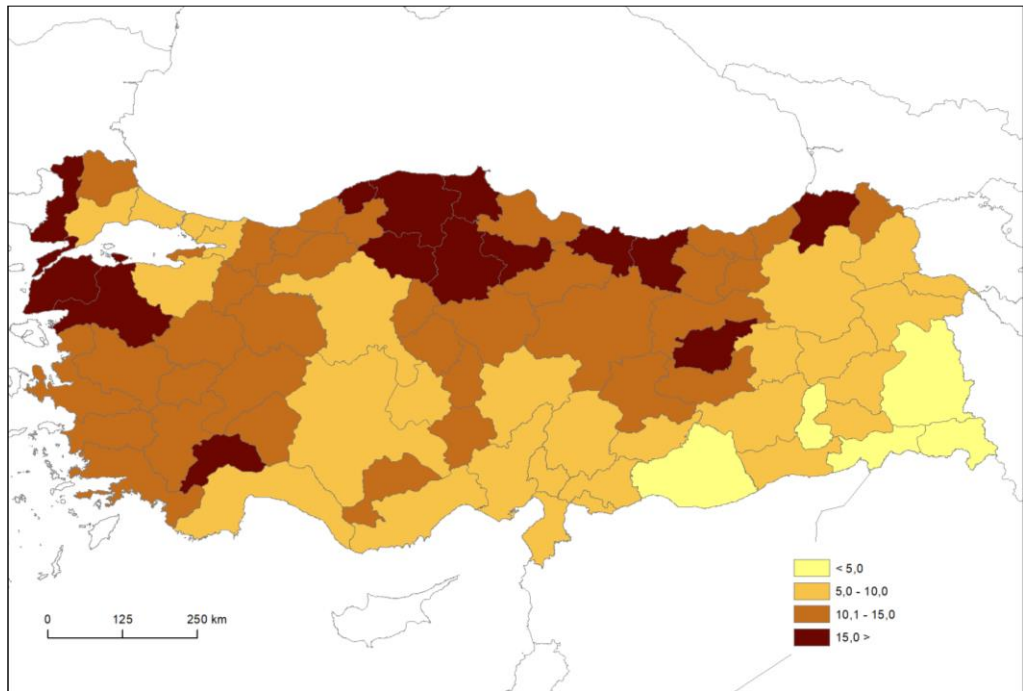
2020 yılı, ülkedeki demografik geçişin (beş aşamalı geçiş) dördüncü aşamasına tekabül eder. Bu aşama, “düşük durağanlık evresi” olarak da isimlendirilir. Zira doğum ve ölüm oranları azaldığı gibi; nüfus gelişiminde bir kararlılık vardır. Diğer kelimelerle nüfus artışı, hızlı olmamakla beraber devam etmektedir. Kadın başına düşen doğum sayısı 2,1’e gerilediğinde “demografik momentum” başlar. Bu süreçte toplam doğurganlık oranı düştüğü halde, geriden gelen genç yaş grubu üreme çağını tamamlayana kadar nüfus artışı sürer. Nitekim Türkiye’nin toplam doğurganlık hızının 2015’te 2,12, 2018’de ise 2,1 olduğu (TÜİK, 2019a); dolayısıyla ülkenin “demografik momentum” sürecine girdiği söylenebilir.

2010 senesinde demografik fırsat penceresinin açık olduğu il sayısı 62’den 60’a gerilemişken; 2020’ye doğru yukarıda ifade edilen sürecin etkisiyle sayı önce 68’e yükselmiş, ardından 56’ya inmiştir (Şekil 84). Zira bu dönemde birçok ilde nüfus yaşlanmasından dolayı fırsat penceresi kapanmıştır (Şekil 85). Diğer kelimelerle, Marmara Bölgesi için yaşlı nüfus oranı Edirne’de %15,48’e, Balıkesir’de %15,77’ye, Çanakkale’de %15,72’ye; Akdeniz Bölgesi

için Burdur'da %15,81'e; İç Anadolu Bölgesi için Çankırı'da %16,93'e; Karadeniz Bölgesi için Bartın'da %15,27'ye, Çorum'da %15,64'e, Amasya'da %15,31'e, Ordu'da %15,09'a, Giresun'da %16,93'e, Artvin'de %17,07'ye; Doğu Anadolu Bölgesi için Tunceli'de %15,32'ye eriştiğinden ve nüfus yaşlanması gerçekleştiğinden dolayı bu yerlerde demografik fırsat penceresi kapanmıştır (Şekil 84; Şekil 85; EK 2i).

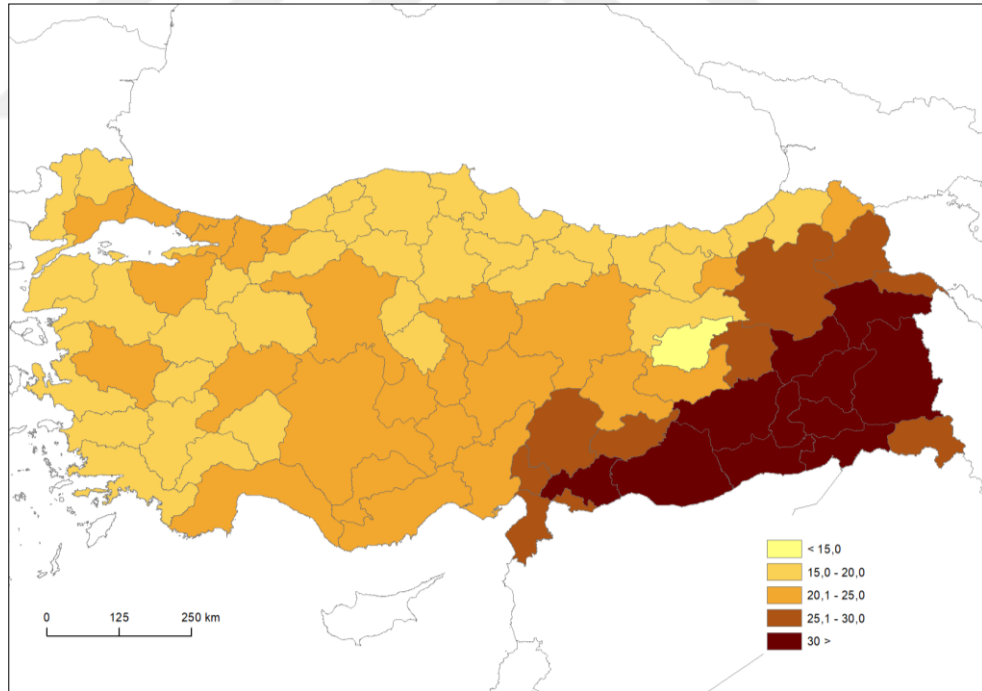
Şekil 84. 2020 ADNKS sonuçlarına göre demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller.

Şekil 85. Türkiye 65 ve üstü yaş grubu haritası: 2020 yılı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2021 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Hatırlanacağı üzere; 1990’da pencerenin açık olduğu il sayısı 14, 2000’de 42’dir. Dahası, 1990-2020 arasında geçen 30 yıl gibi uzun olmayan bir süre içinde ülkenin modern demografik rejime evrilişi ve demografik geçişin bir sonucu şeklinde ortaya çıkan düşük doğurganlık oranları münasebetiyle, fırsat penceresi dönemini yaşamakta olan il sayısı takriben 5 misli artış kaydetmiştir. Nitekim demografik fırsat penceresinin açık olduğu illerde genç nüfus oranı %14,97 (Tunceli) ile %29,35 (Iğdır) arasında değişebilmektedir ve aynı döneme henüz hiç girmemiş 11 il daha bulunmaktadır. Üstelik 2020 nüfus verileriyle yapılan hesaplamada Türkiye genelinde genç nüfus oranının gerilediği, faal ve yaşlı nüfus oranının ise yükseldiği tespit edilmiştir. Çünkü 0-14 yaş grubunun payı bu dönemde %14,97’ye düşmüş; 15-64 yaş grubunun payı %67,84’e yükselmiş; 65 ve üstü yaş grubunun payı %8,76’a erişmiştir (Şekil 85; Şekil 86; Şekil 88; EK 2i).

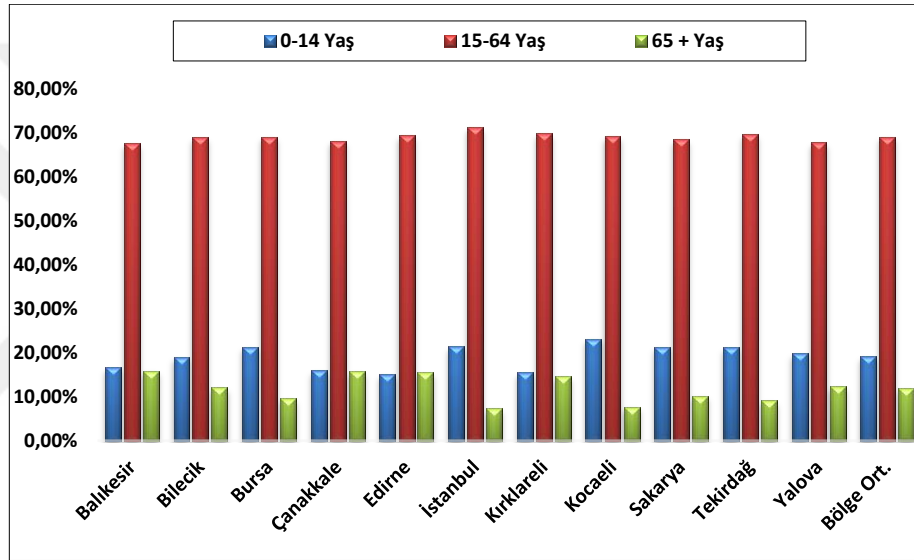

Şekil 86. Türkiye 0-14 yaş grubu haritası (2020)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2021 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Yapılan incelemede Marmara Bölgesi’ndeki tüm iller için 2000 yılında açılan ve 2010’da sürmekte olan fırsat penceresi döneminin; 2020 yılıyla birlikte Bölge’nin Edirne, Balıkesir ve Çanakkale’den oluşan üç ilinde

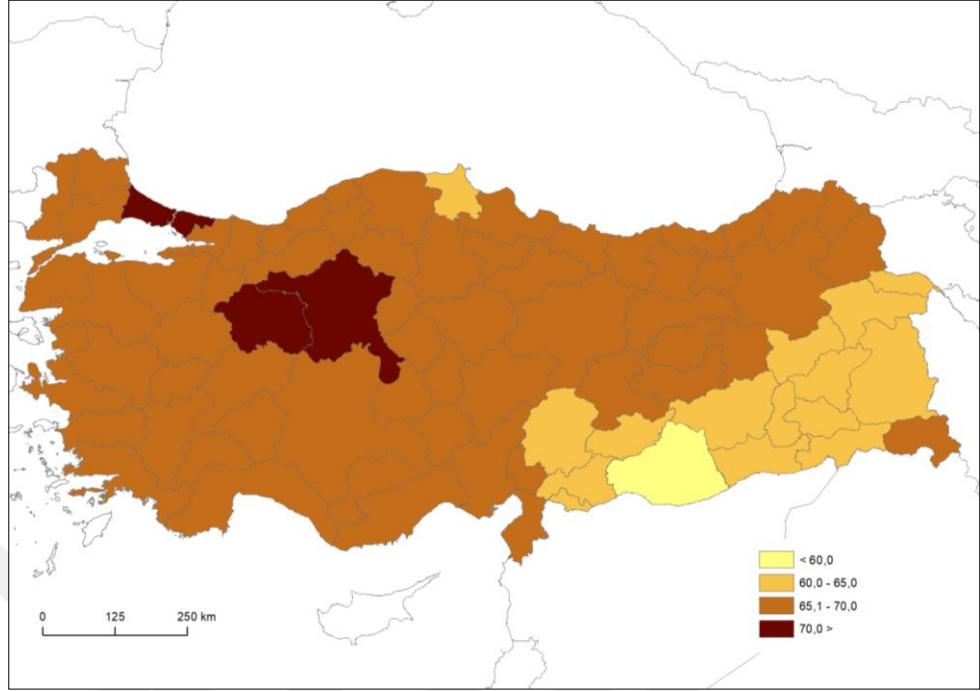
kapandığı saptanmıştır. Dahası, genç nüfus oranı 2010’da %16,67-%24,61 arasında değişmekteyken; 2020 yılında %15,02 (Edirne)-%23,05 (Kocaeli) aralığındadır. 2010’dan farklı olarak 2020’de bölgenin 7 ilinde yaşlı nüfus oranı %10’u aşmıştır ki; bu durumda bazı iller için fırsat penceresi döneminin kapanmasına neden olan %15 sınırına ulaşılmıştır veya oldukça yaklaşmıştır. Örneğin yaşlı nüfus oranı Balıkesir’de %15,77; Çanakkale’de %15,72; Edirne’de %15,48; Kırklareli’nde %14,60; Yalova’da %12,31; Bilecik’te %12,07’dir (Şekil 85; Şekil 86; Şekil 87; Şekil 94; EK 2i).

Şekil 87. Marmara Bölgesi’nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2020 yılı yaş grupları

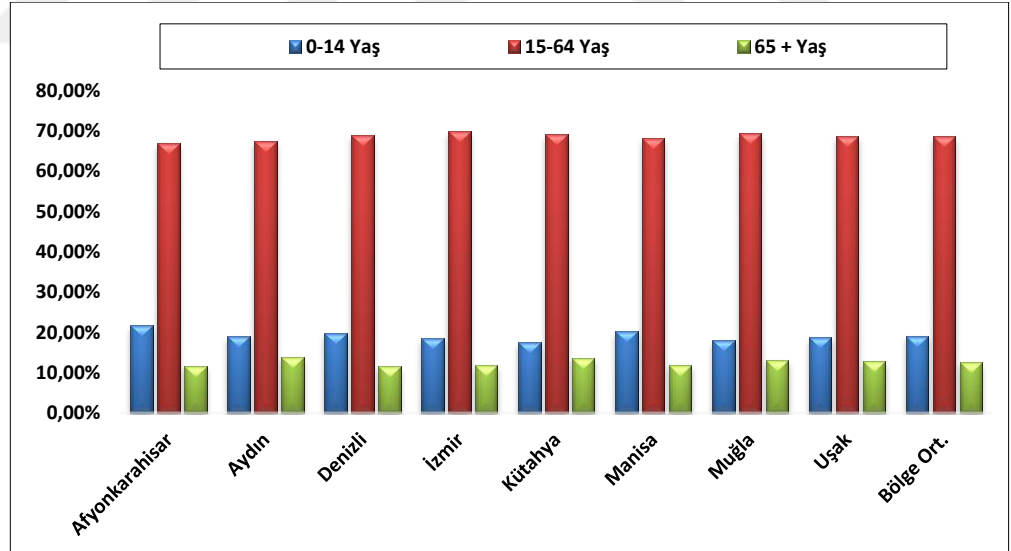
Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2021 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Demografik fırsat penceresinin 2000 yılında bütün illerde açıldığı, aynı sürecin 2010 ve 2020 dönemlerinde sürmekte olduğu ikinci coğrafi bölge, Ege Bölgesi’dir. 2020 döneminde Bölge’nin genelinde tespit edilen genç nüfus oranı %19,09 ve faal nüfus oranı %68,42’dir. Lakin 2020 nüfus verilerine göre yapılan hesaplamada yaşlı nüfus oranında gözlemlenen artış dikkat çekicidir. 2010’da yaşlı nüfus oranı %10’un üzerinde olan 3 il söz konusu iken; 2020’de bölgedeki bütün iller %10 sınırını aşmıştır. Nitekim bölgenin genelinde tespit edilen yaşlı nüfus oranı %12,47’dir (Şekil 85; Şekil 86; Şekil 88; Şekil 89; Şekil 94; Şekil 95; EK 2i).

Şekil 88. Türkiye 15-64 yaş grubu haritası (2020)

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2021 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

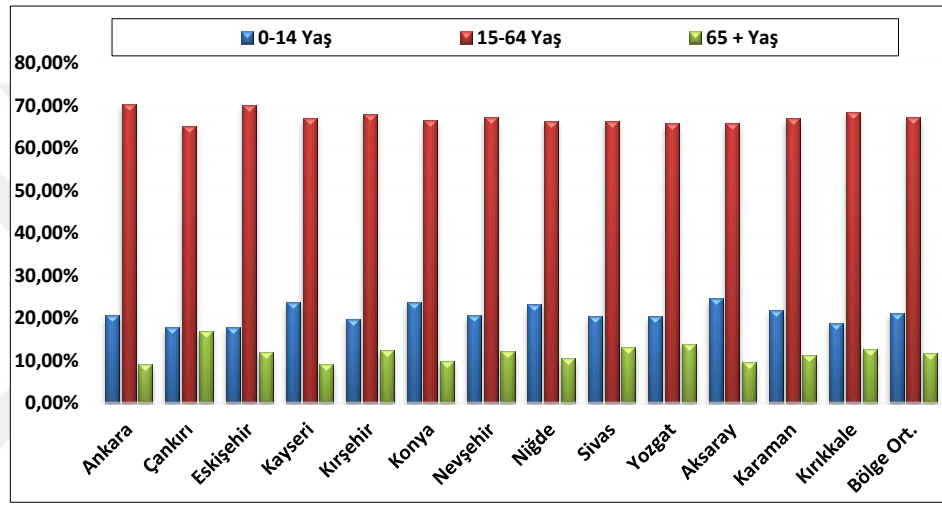

Şekil 89. Ege Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2020 yılı yaş grupları

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2021 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Demografik fırsat penceresi dönemini 2010'da tüm illerinde yaşamakta iken, 2020 yılında bu özelliğini kaybeden diğer bölge, İç Anadolu'dur. 2020 yılı itibariyle Bölge'nin genelinde saptanan genç nüfus oranı %21, yaşlı nüfus oranı %11,73, faal nüfus oranı %67,25'tir. Ayrıca fırsat

penceresi döneminin başlamasını sağlayan ana faktör olan 0-14 yaş grubu oranı, bu dönemde %17,82 (Çankırı ve Eskişehir) ile %24,54 (Aksaray) sınırları arasındadır. Ancak bu dönemin en dikkat çekici tarafı yaşlı nüfus oranındaki artıştır. Zira 2018’de %14,70’lik yaşlı nüfus oranına sahip olan Çankırı (TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019), 2020’de bu bakımdan %16,93’lük orana erişir ve Bölge’de fırsat penceresi dönemi sona eren ilk il özelliğini alır (Şekil 85; Şekil 86; Şekil 88; Şekil 90; Şekil 94; Şekil 95; EK 2i).

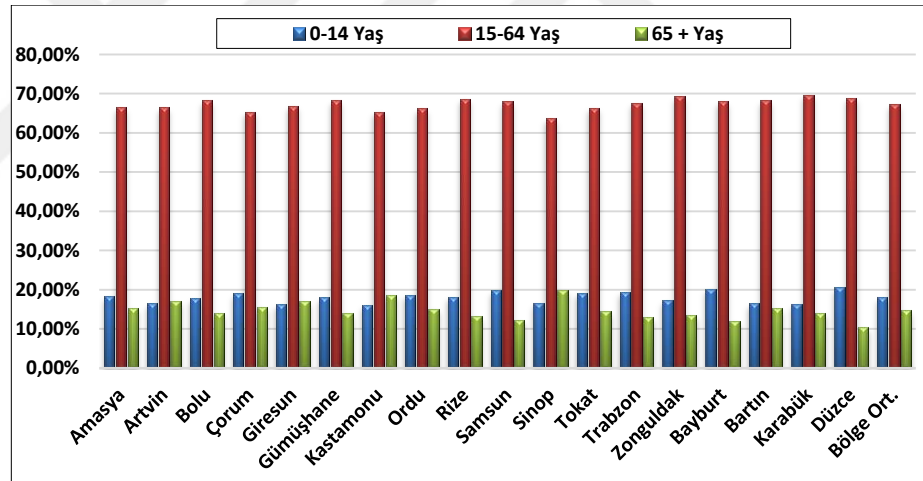
Şekil 90. İç Anadolu Bölgesi’nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2020 yılı yaş grupları

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2021 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Demografik fırsat penceresi dönemini önce bütün illerinde yaşayan, sonra nüfus yaşlanması nedeniyle bu özelliğini 8 ilinde olacak şekilde kaybeden ilk ve tek bölge Karadeniz Bölgesi’dir. Bölge genelinde 2020 yılında tespit edilen genç nüfus oranı %18,02 iken, faal nüfus oranı %67,28’dir. Fırsat penceresinin açılmasını sağlayan genç nüfus oranı ise 2020’de %16,03 (Kastamonu) ve %20,60 (Düzce) arasında değişmektedir (Şekil 84; Şekil 85; Şekil 86; Şekil 88; Şekil 91; Şekil 94; Şekil 95; EK 2i).

Karadeniz Bölgesi için 2020 döneminde asıl dikkat çekici husus yaşlı nüfus oranındaki artıştır (Şekil 85). Zira 2020 nüfus verileri ışığında yapılan hesaplamada Türkiye’de en fazla yaşlı nüfus barındıran bölgenin Karadeniz olduğu saptanmıştır (Şekil 85; Şekil 94). Örneğin: Söz konusu dönemde 65

üstü yaş grubunun Marmara Bölgesi'ndeki payı %11,79, Ege'deki payı %12,47, İç Anadolu'daki payı %11,73, Akdeniz'deki payı %10 olduğu halde; Karadeniz Bölgesi'ndeki payı %14,69'dur (Şekil 85; Şekil 94). Nitekim Türkiye'de demografik fırsat penceresinin daha 10 sene önce (2010 yılında) ve ilk defa Bölge sınırları içinde bulunan Sinop ve Kastamonu'da kapandığı unutulmamalıdır. Adı geçen iki "il"e bu dönemde %17,07'lik yaşlı nüfus oranıyla Artvin, %16,93'lük oranıyla Giresun, %15,27'lik değeriyle Bartın, %15,64 ile Çorum, %15,31 ile Amasya, %15,09 ile Ordu da katılmış; böylece Karadeniz Bölgesi, Türkiye'nin nüfus yaşlanması dolayısıyla demografik fırsat penceresinin kapandığı en fazla "il"e sahip bölgesi olmuştur. Üstelik belirtilen oranların 2020 dönemindeki Türkiye ortalaması %11 civarındadır (Şekil 84; Şekil 85; Şekil 91; Şekil 94; Şekil 95; EK 2i).

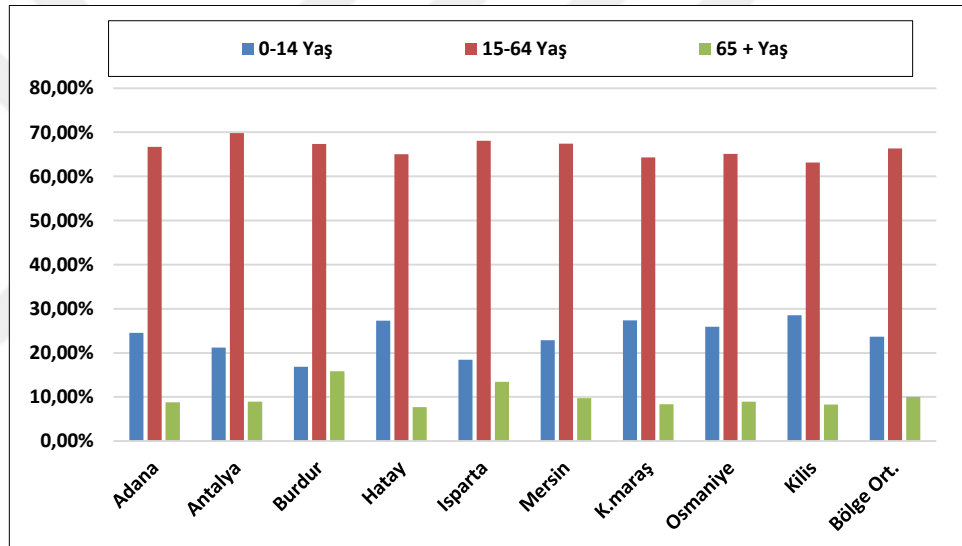

Şekil 91. Karadeniz Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2020 yılı yaş grupları

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2021 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

2018 yılında, demografik fırsat penceresi dönemini bütün illeriyle yaşamakta olan bölgelere Akdeniz Bölgesi de katılmıştır. Hatırlanacağı üzere 2010 yılında Adana, Antalya, Burdur, Isparta ve Mersin şeklinde sıralanan 6 ilde pencere açık olduğu halde; Kahramanmaraş, Osmaniye ve Kilis'ten oluşan 3 ilde kapalıdır. 2018 yılıyla birlikte bölgenin genelinde genç nüfus oranının %24,32, yaşlı nüfus oranının %9,30, faal nüfus oranının %67,03 düzeyinde olduğu saptanmıştır (TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019).

2020'ye gelindiğinde Burdur'da fırsat penceresi dönemi kapanmıştır. Çünkü yaşlı nüfus oranı %15,81 düzeyine erişmiştir. Dahası, fırsat penceresi döneminin açılması hususunda belirleyici olan 0-14 yaş grubunun oranı bu dönemde %16,86 (Burdur) ile %28,54 (Kilis) sınırları arasındadır ve aynı dönemin kapanmasına neden olan yaşlı nüfus oranı %7,68 (Hatay) ile %15,81 (Burdur) aralığındadır. Bu dönemde Akdeniz Bölgesi genelinde tespit edilen genç nüfus oranı %23,67; faal nüfus oranı %66,32; yaşlı nüfus oranı ise %10 düzeyindedir (Şekil 84; Şekil 85; Şekil 88; Şekil 92; Şekil 94; Şekil 95; EK 2i.).

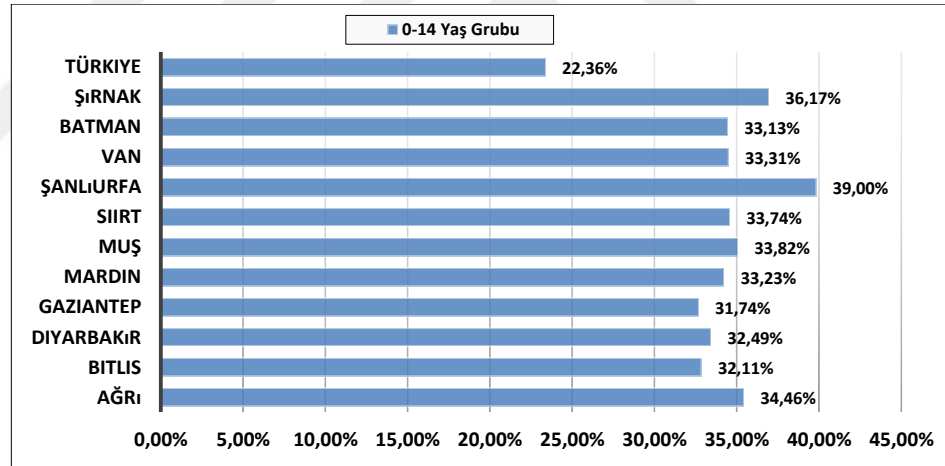
Şekil 92. Akdeniz Bölgesi'nde demografik fırsat penceresinin açık olduğu iller: 2020 yılı yaş grupları

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2021 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Yapılan hesaplama göre; 2018 yılında, ülkedeki illerin %81,48'inde (66 il) fırsat penceresinin açık olduğu tespit edilmiştir. Aynı hesaplamada, Türkiye'deki illerin %13,58'inde (11 il) demografik fırsat penceresinin henüz açılmadığı; %4,93'ünde ise (4 il) açıldıktan sonra nüfus yaşlanmasına bağlı olarak kapandığı ortaya çıkmıştır. Oysa bundan 8 sene önceki 2010 yılında fırsat penceresi, Türkiye'deki illerin %74,07'sinde (60 il) açık, %23,45'inde (19) hiç açılmamış, %2,46'sında (2 il) açıldıktan sonra kapanmıştır. Görüldüğü üzere 8 sene gibi kısa bir zaman diliminde sözü geçen özel dönemi yaşamakta olan il sayısı %7'lik artış sergilemiştir. Dahası, demografik geçiş sürecinin

tamamlanmasına bağılı olarak pencerenin bazı illerde kapanmaya başladığı saptanmıştır. Örneğin; 2020 yılına gelindiğinde demografik fırsat penceresi, ülkedeki illerin %69,13'ünde (56 il) açık iken; %17,28'inde (14 il) açıldıktan sonra nüfus yaşlanması nedeniyle kapalı; %13,58'inde (11 il) ise hiç açılmamış durumdadır.

Bu noktadan hareketle 2020 yılına kadar fırsat penceresinin henüz hiç açılmadığı 11 “il”e göz atıldığında, söz konusu illerin 5'inin (Adıyaman dışında kalan Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Şanlıurfa ve Batman) Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde; 6'sının da (Ağrı, Bitlis, Muş, Siirt, Van ve Şırnak) Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer aldığı görülebilir. Bu illerde genç nüfus oranı %31,74 (Gaziantep) ile %39,00 (Şanlıurfa) aralığındadır (Şekil 84; Şekil 85; Şekil 86; Şekil 88; Şekil 93; Şekil 94; Şekil 95; EK 2i).

Şekil 93. Genç nüfus oranı %30'un üzerinde olan iller ve Türkiye ortalaması: 2020 yılı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım, 2021 verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Toplam bağımlılık oranının hesaba katılmadığı görüş doğrultusunda demografik fırsat penceresi, 2000-2005 arası dönemde açılmış kabul edilebilir. Zira 2000 yılı nüfus verileri doğrultusunda yapılan hesaplamada; ülkedeki genç nüfus oranı ilk defa olacak şekilde bu tarihte %30,77 düzeyinden %29 civarına düşerek, pencerenin açılması için gerekli olan %30 sınırının altına inmiştir. Kuşkusuz bu tespit yanlış değildir. Ancak yanıltıcı olabilir. Çünkü özellikle bu bölümde coğrafi perspektifle yapılan analize göre; 2017 ve 2018 yıllarında

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin hemen hemen hiçbir ilinde (Adıyaman dışında kalan bütün iller) demografik fırsat penceresi açılmış değildir. Dahası aynı dönemlerde 16 ili kapsayan Doğu Anadolu Bölgesi'nin 6 ilinde de pencere henüz açılmamıştır. Benzer durum 2020 yılında da varlığını sürdürmüştür. Nitekim 2020 yılı verilerine göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin ve Batman'dan oluşan 5 ili ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ağrı, Muş, Bitlis, Van, Siirt ve Şırnak'tan oluşan 6 ilinde demografik fırsat penceresi henüz açılmamıştır (Şekil 84; Şekil 85; Şekil 86; Şekil 88; Şekil 94; Şekil 95; EK 2i).

Üstelik nüfus projeksiyonlarının tamamına yakını, ülke nüfusunun 2040 yılında yaşlanacağını ortaya koymaktadır. Zira 2040'ta nüfusun %16,4'ünün 65 ve üstü yaş grubunda yer alacağı ifade edilmektedir. O halde, Türkiye için demografik fırsat penceresi döneminin 2040'ta sona ereceği söylenebilir. Lakin bu bölümde detaylandırıldığı gibi, söz konusu sürecin bölge ve illere göre çok farklı geliştiği açıktır. Çünkü daha 2010 senesinde Kastamonu ve Sinop; %15,19 ve %15,73'lük yaşlı nüfus oranına erişmiştir ki, bu durumda her iki ilde özel dönem sona ermiş olmaktadır (Şekil 86). Dahası 2020 döneminde pencerenin kapandığı il sayısı Artvin, Giresun, Bartın, Çorum, Amasya, Ordu (Karadeniz Bölgesi); Çankırı (İç Anadolu Bölgesi); Burdur (Akdeniz Bölgesi); Edirne, Balıkesir, Çanakkale (Marmara Bölgesi); Tunceli (Doğu Anadolu Bölgesi) şeklinde sıralanan illerin eklenmesiyle yükselmiştir (Şekil 84; Şekil 85; Şekil 94; Şekil 95; EK 2i).

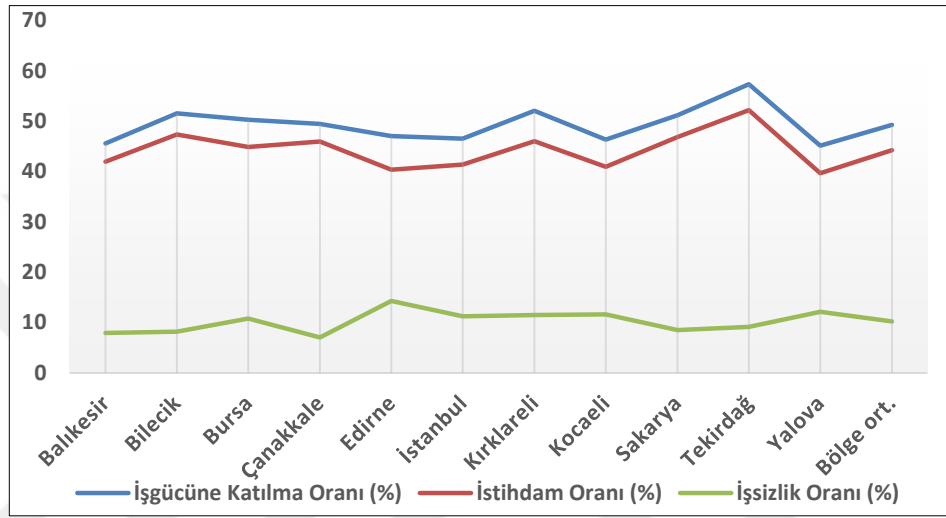
4.3. Türkiye'nin Demografik Fırsat Penceresi Temel İşgücü Göstergeleri Açısından Demografik Kriz Penceresine Dönüşür mü?

Buraya kadarki açıklamalar, demografik fırsat penceresinin ülkenin farklı bölge ve illerinde değişik tarihlerde açılıp kapandığını gösterdiğinden önemlidir. Ancak söz konusu dönemde istihdam ve işgücü verilerinin, yine bölge ve iller açısından değerlendirilmesi yararlı olabilir. Böylece, bir demografik kriz penceresine dönüşme ihtimaline sahip aynı sürecin hangi yönde geliştiği ortaya çıkar. Bunun için istihdam ve işgücü verilerinin illere göre dağılımı incelenmiş, verilerin, özellikle pencere sürecinin başladığı 2000 sonrasına ait olmasına özen gösterilmiştir.

Yapılan araştırma sonucunda il bazında işgücüne katılma oranı, istihdam oranı, işsizlik oranından oluşan ve 2008-2013 dönemine ait temel işgücü göstergelerine ulaşılmış; aynı iller, coğrafi bölgelere göre sınıflandırılabilmiştir. Ancak 2013'ten sonraki dönemde aynı sınıflandırma yapılamamıştır. Çünkü TÜİK, 2013 sonrasına ait işgücü verilerini 81 il bazında yayınlamak yerine, 26 alt bölgeden oluşan "düzey 2"ye göre yayınlamıştır. "Düzey 2" ise fiziki coğrafya özelliklerinden çok, beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerinin göz önüne alınmasıyla oluşturulmuştur. Oysaki Türkiye'nin coğrafi bölgeleri daha çok; klimatoloji, jeomorfoloji, hidroğrafya, bitki coğrafyası, toprak coğrafyası vb fiziki koşullara göre belirlenmiştir. Bu da günümüz şartlarında, farklı coğrafi bölgelerde olan illerin aynı istatistik bölgesinde yer almasına neden olmuştur. Örneğin "TR41" alt bölgesinde, farklı coğrafi bölge sınırları içinde bulunan Bursa, Eskişehir, Bilecik; "TR82" alt bölgesinde Kastamonu, Çankırı ve Sinop bulunmakta olup, bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Hatırlanacağı üzere 2000 yılı itibariyle Marmara Bölgesi'ndeki bütün illerde demografik fırsat penceresi açıktır ve bu özel dönem, 2020'de de varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda 2008 yılı verilerinin derlenmesiyle oluşturulan grafikten de anlaşılacağı üzere işgücüne katılma oranı bölge genelinde %49,2 gibi yüksek bir düzeye sahip iken; istihdam oranı %44,2;

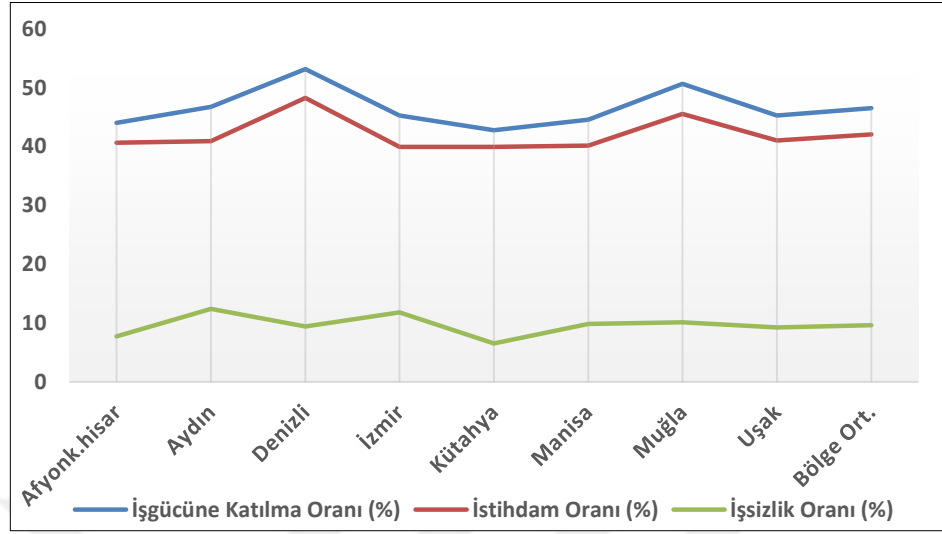
işsizlik oranı ise %10,2'dir. Beşeri ve ekonomik açıdan sadece bölgenin değil ülkenin de en büyük ili olan İstanbul'da işgücüne katılma oranı %46,5; istihdam oranı %41,3; işsizlik oranı %11,2'dir. Benzer özelliklere sahip Bursa ve Kocaeli'de işgücüne katılma oranı %50,2 ve %46,3; istihdam oranı %44,8 ve %40,9; işsizlik oranı %10,8 ve %11,6'dır (Şekil 96).

Şekil 96. Marmara Bölgesi il bazında temel işgücü göstergeleri: 2008 yılı

Kaynak: TÜİK, (2008) verilerine göre hazırlanmıştır.

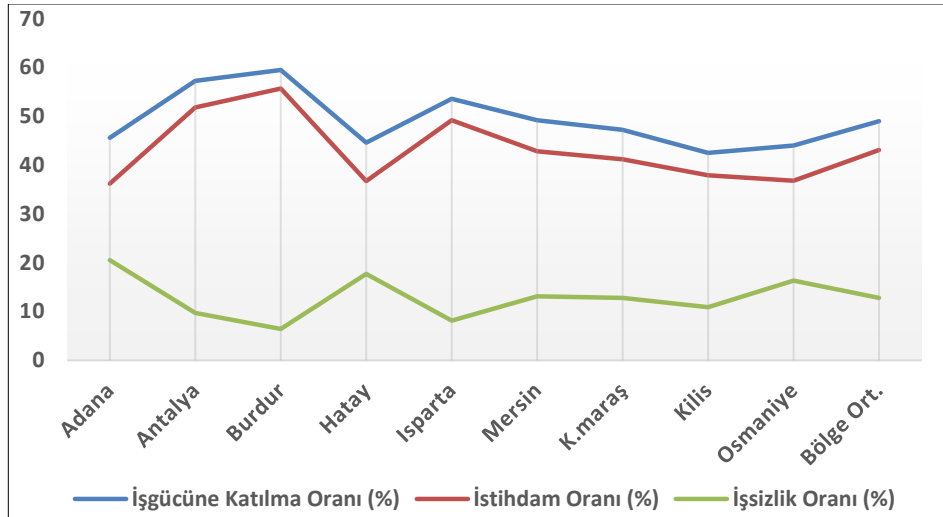
2000 yılında Ege Bölgesi'nin bütün illerinde de demografik fırsat penceresi açıktır ve bu özel dönem, 2020'de varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda 2008 yılı verilerinin derlenmesiyle oluşturulan grafikten anlaşılabacağı gibi işgücüne katılma oranı bölge genelinde %46,5 iken; istihdam oranı %42; işsizlik oranı ise %9,6'dır. Bölgenin en önemli ili olan İzmir'de işgücüne katılma oranı %45,2; istihdam oranı %39,9; işsizlik oranı %11,8'dir. Denizli ve Muğla'da ise işgücüne katılma oranı %53,1 ve %50,6; istihdam oranı %48,2 ve %45,5; işsizlik oranı %9,4 ve %10,1'dir (Şekil 97).

Şekil 97. Ege Bölgesi il bazında temel işgücü göstergeleri: 2008 yılı

Kaynak: TÜİK, (2008) verilerine göre hazırlanmıştır.

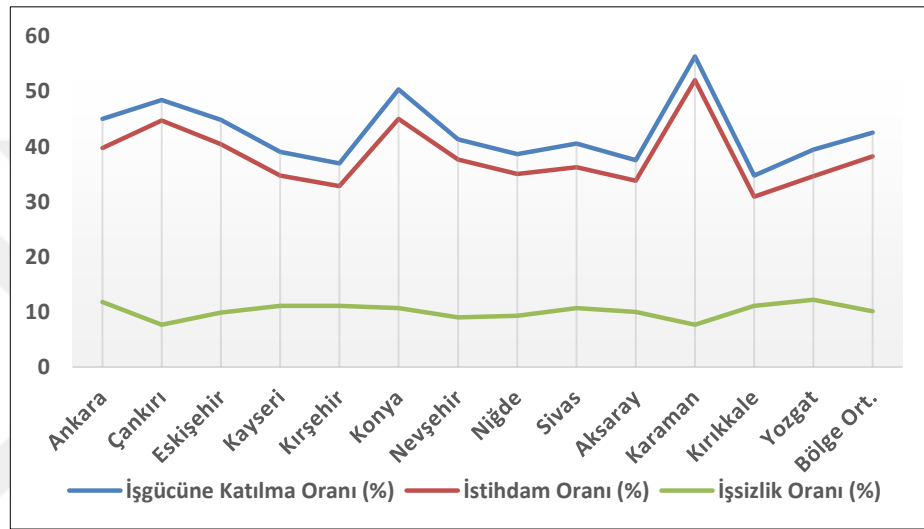
Akdeniz Bölgesi için hazırlanan grafiğe göz atıldığında bölge genelinde işgücüne katılma oranının %49,2; istihdam oranının %43,1; işsizlik oranının ise %12,8 olduğu görülür. Bölgenin en önemli sanayi şehri olan Adana'da işgücüne katılma oranı %45,6; istihdam oranı %36,2; işsizlik oranı %20,5'tir. Mersin ve Antalya'da ise işgücüne katılma oranı %49,2 ve %57,3; istihdam oranı %42,8 ve %51,8; işsizlik oranı %13,1 ve %9,7'dir (Şekil 98).

Şekil 98. Akdeniz Bölgesi il bazında temel işgücü göstergeleri: 2008 yılı

Kaynak: TÜİK, (2008) verilerine göre hazırlanmıştır.

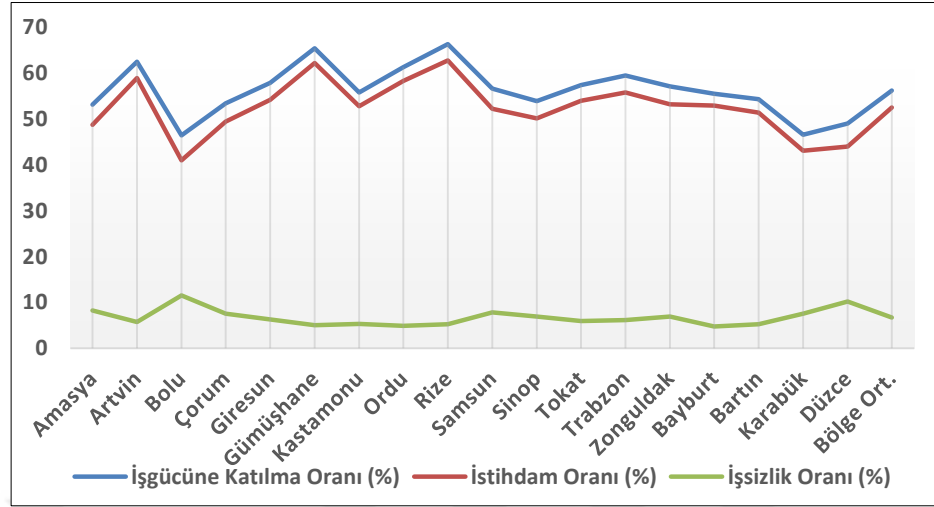
İç Anadolu Bölgesi için hazırlanan grafiğe göz atıldığında bölge genelinde işgücüne katılma oranının %42,5; istihdam oranının %38,2; işsizlik oranının ise %10,1 olduğu görülür. Bölgenin en önemli ili olan Ankara’da işgücüne katılma oranı %45,0; istihdam oranı %39,7; işsizlik oranı %11,8’dir. Kayseri ve Konya’da ise işgücüne katılma oranı %39,0 ve %50,3; istihdam oranı %34,7 ve %45,0; işsizlik oranı %11,1 ve %10,7’dir (Şekil 99).

Şekil 99. İç Anadolu Bölgesi il bazında temel işgücü göstergeleri: 2008 yılı

Kaynak: TÜİK, (2008) verilerine göre hazırlanmıştır.

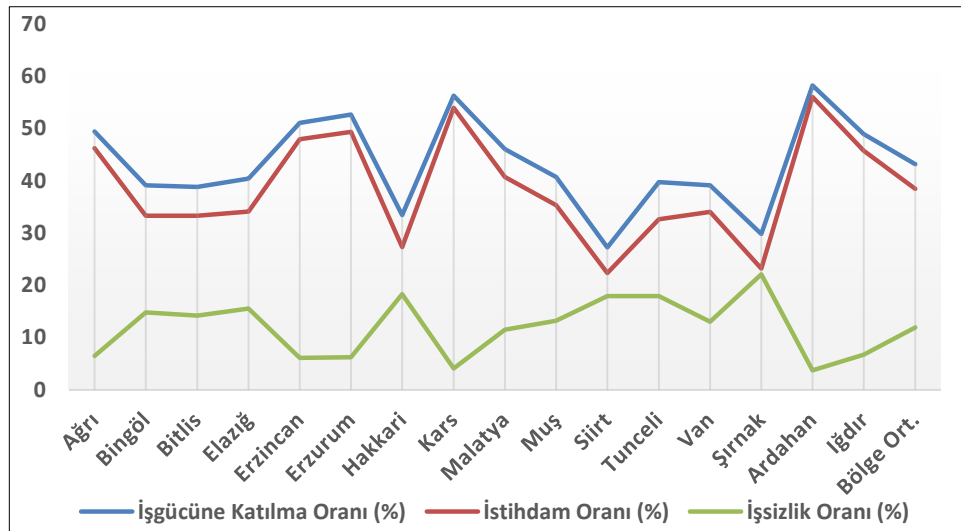
2010 yılına doğru Karadeniz Bölgesi’ndeki bütün illerde demografik fırsat penceresi açıktır. Ancak 2010’da nüfus yaşlanmasının gerçekleştiği Kastamonu ve Sinop’ta pencere kapanmıştır ve bu olay Türkiye’de bir ilktir. Bu bağlamda 2008 yılı verilerinin derlenmesiyle oluşturulan grafikten de anlaşılacağı gibi işgücüne katılma oranı bölge genelinde %56,2 iken; istihdam oranı %52,5; işsizlik oranı ise %6,7’dir. Bölgenin en önemli illerinden Trabzon’da işgücüne katılma oranı %59,5; istihdam oranı %55,8; işsizlik oranı %6,1’dir. Samsun ve Zonguldak’ta ise işgücüne katılma oranı %56,6 ve %57,1; istihdam oranı %52,2 ve %53,2; işsizlik oranı %7,8 ve %6,9’dur (Şekil 100).

Şekil 100. Karadeniz Bölgesi il bazında temel işgücü göstergeleri: 2008 yılı

Kaynak: TÜİK, (2008) verilerine göre hazırlanmıştır.

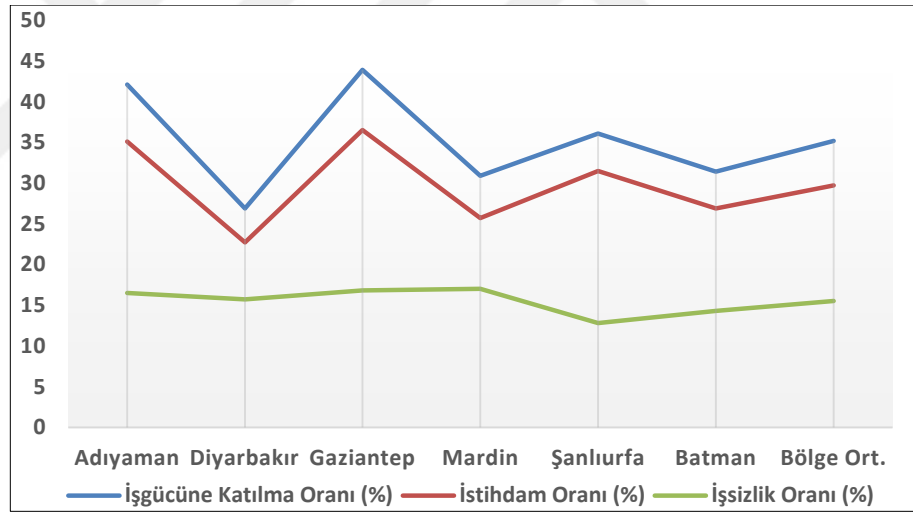
Doğu Anadolu Bölgesi için hazırlanan grafiğe göz atıldığında bölge genelinde işgücüne katılma oranının %43,1; istihdam oranının %38,4; işsizlik oranının ise %11,9 olduğu görülür. Bölgenin en önemli illerinden olan Malatya'da işgücüne katılma oranı %46,0; istihdam oranı %40,7; işsizlik oranı %11,5'tir. Erzurum ve Van'da ise işgücüne katılma oranı %52,6 ve %39,1; istihdam oranı %49,3 ve %34,0; işsizlik oranı %6,2 ve %13,0'dır (Şekil 101).

Şekil 101. Doğu Anadolu Bölgesi il bazında temel işgücü göstergeleri: 2008 yılı

Kaynak: TÜİK, (2008) verilerine göre hazırlanmıştır.

2010 yılı itibariyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki hiçbir ilde demografik fırsat penceresi henüz açılmamıştır. Nitekim 2008 yılı verileri doğrultusunda hazırlanan grafiğe göz atıldığında Bölge genelinde işgücüne katılma oranının %35,2; istihdam oranının %29,7; işsizlik oranının ise %15,5 olduğu görülür. Bölgenin en önemli illerinden Gaziantep'te işgücüne katılma oranı %43,9; istihdam oranı %36,5; işsizlik oranı %16,8'dir. Diyarbakır ve Şanlıurfa'da ise işgücüne katılma oranı %26,9 ve %36,1; istihdam oranı %22,7 ve %31,5; işsizlik oranı %15,7 ve %12,8'dir (Şekil 102). Bu bölgede işgücüne katılma oranının düşük olmasında, demografik fırsat penceresinin henüz açılmamış olmasının yanı sıra işgücünü oluşturan 15+ yaş grubundaki bireylerin bir kısmının iş aramaktan vazgeçmeleri ile kayıt dışı çalışanlar unsuru büyük rol oynar.

Şekil 102. Güneydoğu Anadolu Bölgesi il bazında temel işgücü göstergeleri: 2008 yılı

Kaynak: TÜİK, (2008) verilerine göre hazırlanmıştır.

Türkiye genelinde demografik fırsat penceresinin açıldığı tarih olduğundan 2010 yılı önemlidir. Ancak buraya kadaki açıklamaların ortaya koyduğu gibi, her il ve bölge bu döneme farklı tarihlerde girmiş; bazı il ve bölgeler ise henüz girmemiştir. Fırsat penceresi 15-64 yaş grubundaki birey sayısının artmasına bağlıdır. Nitekim demografik fırsat penceresinin 2010 yılı itibariyle (bütün illerinde) açık olduğu Marmara Bölgesi genelinde 15-64 yaş grubu %70,42 gibi yüksek bir düzeyde olduğu için, işgücüne katılma oranı da

%50,6; istihdam oranı %45,3; işsizlik oranı %10,6 gibi düşük olmayan oranlardadır. Benzer durum illerde de görülebilir. Örneğin, İstanbul'da faal kabul edilen nüfus (15-64 yaş grubu) oranı %70,57 iken, işgücüne katılma oranı %47,8; istihdam oranı %41,0; işsizlik oranı %16,8'dir. Bursa ve Kocaeli'de ise 15-64 yaş grubu %69,82 ve %69,63; işgücüne katılma oranı %48,4 ve %48,2; istihdam oranı %43,3 ve %41,6; işsizlik oranı %14,7 ve %17,0'dır (Tablo 12). Görüldüğü gibi demografik fırsat penceresi döneminde artan aktif nüfusa bağlı olarak işgücüne katılma oranı da artmış, ancak bu nüfusa yeterince istihdam olanağı sağlanamadığından işsizlik oranı da artış kaydetmiştir.

Tablo 12. Marmara Bölgesi demografik fırsat penceresinin açık olduğu illerde il bazında temel işgücü göstergeleri ve 15-64 yaş grubu oranı: 2010

		Marmara		Bölgesi	
Yıl	İl	15-64 Yaş Grubu (%)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
2010	Balıkesir	69,42	47,5	43,7	9,1
2010	Bilecik	72,77	49,2	45,4	8,5
2010	Bursa	69,82	48,4	43,3	14,7
2010	Çanakkale	71,14	50,5	46,9	7,3
2010	Edirne	71,61	55,2	50,1	13,4
2010	İstanbul	70,57	47,8	41,0	16,8
2010	Kırklareli	71,21	53,6	47,8	13,6
2010	Kocaeli	69,63	48,2	41,6	17,0
2010	Sakarya	68,17	52,5	46,5	11,0
2010	Tekirdağ	70,95	55,1	49,8	11,9
2010	Yalova	69,40	49,6	42,5	17,8
2010	Bölge Ort.	70,42	50,6	45,3	10,6

Kaynak: TÜİK, 2010; TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verilerine göre hazırlanmıştır.

Ege Bölgesi incelendiğinde, bölge genelindeki 15-64 yaş grubunun %69,28 oranına ulaşması nedeniyle işgücüne katılma oranının da %50,7 düzeyine eriştiği görülür. Ancak böylesi yüksek değerlere yeterince istihdam olanağı yaratılamadığından istihdam oranı %45,6 düzeyinde gerçekleşir, buna bağlı olarak da işsizlik oranı %10'a ulaşır. Benzer durum illerde daha da barizleşir. Örneğin, İzmir'de faal kabul edilen nüfus oranı %71,68 ve işgücüne katılma oranı %50,1 gibi yüksek değerlerde iken; istihdam oranı görece düşük olup %42,5 düzeyindedir ve buna bağlı olarak işsizlik oranı %15,1 gibi yüksek bir değere erişmiştir. Demografik fırsat penceresinin açık olduğu iki il olan Denizli ve Muğla'daki aktif nüfus oranı ise %68,70 ve %69,93 gibi yüksek

değerlerde iken; işgücüne katılma oranı da artarak %54,6 ve %56,8'e ulaşmıştır. Ancak istihdam oranında aynı artış kaydedilemediğinden her iki ilde %48,5 ile %50,9'luk istihdam oranının ölçüldüğü, buna bağlı olarak da işsizlik oranının %11,2'ye ve %10,5'e eriştiği saptanmıştır (Tablo 13).

Tablo 13. Ege Bölgesi demografik fırsat penceresinin açık olduğu illerde il bazında temel işgücü göstergeleri ve 15-64 yaş grubu oranı: 2010

Yıl	İl	Ege Bölgesi			
		15-64 Yaş Grubu (%)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
2010	Afyonkarahisar	65,93	47,1	43,5	7,6
2010	Aydın	68,86	53,1	45,9	13,5
2010	Denizli	68,70	54,6	48,5	11,2
2010	İzmir	71,68	50,1	42,5	15,1
2010	Kütahya	70,77	46,7	43,7	6,5
2010	Manisa	69,99	49,3	45,4	8,1
2010	Muğla	69,93	56,8	50,9	10,5
2010	Uşak	68,39	48,5	44,7	7,8
2010	Bölge Ort.	69,28	50,7	45,6	10,0

Kaynak: TÜİK, 2010; TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verilerine göre hazırlanmıştır.

Marmara ve Ege bölgelerinden farklı olarak, 2010'da demografik fırsat penceresi Akdeniz Bölgesi'nin tüm illerinde açık değildir. Bu tarih itibarıyla Kahramanmaraş, Kilis ve Osmaniye'de pencere henüz açılmamıştır. Fırsat penceresi dönemini yaşamakta olan illere ait veriler incelendiğinde, 15-64 yaş grubunun altı ildeki ortalamasının %68,19, işgücüne katılma oranının %54,18 olduğu ortaya çıkar. Böylesi yüksek değerlere karşın istihdam oranı %47,36 şeklinde gerçekleşir ve işsizlik oranı da %12,6'ya erişir. Benzer durumu illerde gözlemlemek mümkündür. Örneğin, Adana'nın 15-64 yaş grubuna ait nüfus oranı %67,09 iken, işgücüne katılma oranı %50,9, istihdam oranı %41,2'dir. İstihdam oranının düşüklüğü, aktif nüfus ve işgücüne katılım oranının yüksekliği nedeniyle, işsizlik oranı %19,1 gibi oldukça yüksek bir değere erişmiştir. Antalya ve Mersin'de de buna yakın bir görüntü söz konusudur. Zira her iki ilde faal nüfus (15-64 yaş) oranı sırasıyla %69,77 ve %67,71; işgücüne katılma oranı %58,6 ve %55,3; istihdam oranı %52,1 ve %47,5; işsizlik oranı %11,1 ve %14,1'dir (Tablo 14).

Tablo 14. Akdeniz Bölgesi demografik fırsat penceresinin açık olduğu illerde il bazında temel işgücü göstergeleri ve 15-64 yaş grubu oranı: 2010

Akdeniz			Bölgesi		
Yıl	İl	15-64 Yaş Grubu (%)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
2010	Adana	67,09	50,9	41,2	19,1
2010	Antalya	69,77	58,6	52,1	11,1
2010	Burdur	68,21	59,1	55,4	6,3
2010	Hatay	65,03	50,0	43	13,0
2010	Isparta	71,37	51,2	45	12,0
2010	Mersin	67,71	55,3	47,5	14,1
2010	Ort.	68,19	54,18	47,36	12,6

Kaynak: TÜİK, 2010; TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verilerine göre hazırlanmıştır.

2010 yılı itibariyle demografik fırsat penceresinin tüm illerde açık olduğu diğer bölge olan İç Anadolu Bölgesi genelinde; 15-64 yaş grubu oranı %66,72, işgücüne katılma oranı %46,9, istihdam oranı %41,9, işsizlik oranı ise %10,6 şeklindedir. Bu durum Ankara'da %70,93 faal nüfus oranı, %46,7 işgücüne katılma oranı, %41,1 istihdam oranı ve %12,1 işsizlik oranı biçimindedir. Kayseri ve Konya'da aktif nüfus oranı %66,32 ve %65,77; işgücüne katılma oranı %44,0 ve %50,7; istihdam oranı %37,8 ve %46,5; işsizlik oranı ise %14,1 ve %8,2'dir. Bu durumda faal nüfusun zirveye eriştiği bu dönemde işgücüne katılma oranındaki artışı absorbe edebilecek istihdam olanaklarının yaratılamadığı, bunun sonucunda da işsizliğin görece yüksek olan %8,2 ile %14,1 sınırları arasında değiştiği ortaya çıkmaktadır (Tablo 15).

Tablo 15. İç Anadolu Bölgesi demografik fırsat penceresinin açık olduğu illerde il bazında temel işgücü göstergeleri ve 15-64 yaş grubu oranı: 2010

		İç Anadolu Bölgesi			
Yıl	İl	15-64 Yaş Grubu Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
2010	Ankara	70,93	46,7	41,1	12,1
2010	Çankırı	65,07	51,3	46,6	9,1
2010	Eskişehir	71,59	42,7	38,2	10,5
2010	Kayseri	66,32	44,0	37,8	14,1
2010	Kırşehir	68,08	43,5	38,8	10,8
2010	Konya	65,77	50,7	46,5	8,2
2010	Nevşehir	65,94	50,0	45,8	8,4
2010	Niğde	64,0	47,2	42,8	9,4
2010	Sivas	65,98	42,2	36,5	13,6
2010	Aksaray	64,94	48,7	44,2	9,2
2010	Karaman	65,45	53,4	48,8	8,5
2010	Kırıkkale	68,4	42,4	37,3	12,0
2010	Yozgat	64,99	46,9	40,9	12,7
2010	Bölge Ort.	66,72	46,9	41,9	10,6

Kaynak: TÜİK, 2010; TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verilerine göre hazırlanmıştır.

Karadeniz Bölgesi'ne göz atıldığında, Türkiye için bir ilk olan nüfus yaşlanması olayının Kastamonu ve Sinop'ta gerçekleştiği göze çarpar. Zira yapılan hesaplamada 65+ yaş grubunun 2010 yılında Kastamonu için %15,19, Sinop için %15,73 oranına ulaştığı tespit edilmiştir (TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019). Bu durumda fırsat penceresi, bölgenin 16 ilinde açık olmaktadır ve bu illerdeki 15-64 yaş grubuna ait ortalama %67,14, işgücüne katılma oranına ait ortalama %54,77, istihdam oranına ait ortalama %50,5, işsizlik oranına ait ortalama %7,78 şeklinde olmaktadır (Tablo 16).

Tablo 16. Karadeniz Bölgesi demografik fırsat penceresinin açık olduğu illerde il bazında temel işgücü göstergeleri ve 15-64 yaş grubu oranı: 2010

		Karadeniz Bölgesi			
Yıl	İl	15-64 Yaş Grubu Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
2010	Amasya	67,82	51,6	48,2	6,7
2010	Artvin	66,40	60,8	57,3	5,7
2010	Bolu	68,21	51,0	45,5	10,6
2010	Çorum	65,43	51,4	48,1	6,5
2010	Giresun	65,75	58,0	54,5	6,0
2010	Gümüşhane	64,97	58,8	55,4	5,8
2010	Ordu	65,60	58,1	54,6	5,9
2010	Rize	67,69	61,8	58,1	6,0
2010	Samsun	67,47	50,8	46,8	7,8
2010	Tokat	66,13	49,3	46,0	6,7
2010	Trabzon	67,63	56,4	52,8	6,3
2010	Zonguldak	70,73	52,2	46,6	10,7
2010	Bayburt	64,32	57,5	54,8	4,7
2010	Bartın	68,74	54,6	49,0	10,2
2010	Karabük	70,05	51,4	45,5	11,5
2010	Düzce	67,85	52,7	45,6	13,4
2010	Ort.	67,17	54,77	50,55	7,78

Kaynak: TÜİK, 2010; TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verilerine göre hazırlanmıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesi, doğurganlığın görece yüksek olması sebebiyle diğer bölgelerden ayrılır. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, 2010 yılında demografik fırsat penceresi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin hiçbir ilinde açık değilken; Doğu Anadolu Bölgesi'nin Elazığ, Erzincan, Malatya, Tunceli ve Ardahan'dan oluşan 5 ilinde açıktır. Söz konusu 5 ilde aktif nüfus oranı ortalaması %66,76; işgücüne katılma oranına ait ortalama %49,9; istihdam oranına ait ortalama %45,2; işsizlik oranına ait ortalama ise %9,4 olarak saptanmıştır (Tablo 17). Fırsat penceresi dönemine girmediği halde işsizlik oranı Bitlis'te %16,3, Hakkâri'de %17,4, Muş'ta %16,4, Van'da %17,2 (TÜİK, 2010) gibi çok yüksek değerler sergilemesi; fırsat penceresi dönemine girildiğinde işsizlik oranının daha fazla yükseleceğine işaret etmektedir. Dahası, fırsat penceresinin henüz açılmadığı 9 ilde işsizlik oranı 2010 itibarıyla %10'un üzerindedir (TÜİK, 2010). Bu durum, yakın gelecekte demografik fırsat penceresi dönemine girecek olan bölgede, adı geçen dönemin bir demografik kriz penceresine evrilebileceğinin sinyalleri şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 17. Doğu Anadolu Bölgesi demografik fırsat penceresinin açık olduğu illerde il bazında temel işgücü göstergeleri ve 15-64 yaş grubu oranı: 2010

		Doğu Anadolu Bölgesi			
Yıl	İl	15-64 Yaş Grubu Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
2010	Elazığ	66,56	47,7	41,6	12,6
2010	Erzincan	68,1	53,4	50,1	6,1
2010	Malatya	65,7	47,8	43,3	9,5
2010	Tunceli	70,17	45,3	40,1	11,5
2010	Ardahan	63,31	55,3	51,2	7,5
2010	Ort.	66,76	49,9	45,2	9,4

Kaynak: TÜİK, 2010; TÜİK Bilgi Dağıtım, 2019 verilerine göre hazırlanmıştır.

Daha önce de ifade edildiği üzere 2013 sonrası döneme ait temel işgücü göstergeleri “Düzey 2” şeklinde tanımlanan 26 alt bölgeye göre yayınlanmıştır. Bu alt bölgelerden İstanbul'da, 2020 yılı itibarıyla demografik fırsat penceresi açıktır ve mevcut durum, işgücüne katılma oranını yükseltmiştir. Zira 2010'da %47,8 olan işgücüne katılma oranı, bu dönemde 4,8 puan artarak %52,6'ya yükselmesine rağmen; 2010'da %41,8 olan istihdam oranı, 2020'de 3,8 puan artarak %44,8'e ulaşabilmiştir. Böylece 2010'da

%14,3 olan işsizlik oranı, 2020’de 0,4 puan artarak %14,7’ye erişmiştir. Aynı tarihte fırsat penceresinin açık olduğu diğer bölgeler olan Ankara ve İzmir’de de benzer görüntüler söz konusudur. 2010 tarihinde her iki alt bölgede saptanan işgücüne katılma oranı, %46,7 ve %50,1 iken; bu oran 2020’de, %3,6 ve %1,6’lık artışlar kaydederek Ankara için %50,3’e, İzmir için ise %51,7’ye yükselmiştir. Ne var ki istihdam oranı, işgücündeki bu artışa gereken reaksiyonu gösterememiş ve Ankara’da 2010-2020 arası dönemde %41,1’den %1,7’lik artışla %42,8’e; İzmir’de %0,4’lük artışla %42,5’ten %42,9’a yükselbilmiştir. Kuşkusuz çalışabilir nüfusun zirveyi bulduğu fırsat penceresi döneminde yeterince istihdam yaratılamaması nedeniyle işsizlik oranı da yükselişe geçmiştir. Nitekim 2010’da Ankara’nın işsizlik oranı %12,1 iken, 2020’de 2,7 puan artarak %14,8’e; İzmir’inki ise 2 puan artış kaydederek %15,1’den %17,1’e ulaşmıştır (TÜİK, 2010; Tablo 18). Benzer sonuçları diğer bölgelerde de gözlemlemek mümkündür.

Tablo 18. TÜİK düzey 2 bölgelerine göre temel işgücü göstergeleri: 2020 yılı

TÜİK Düzey 2 Bölgeleri									
Kod	Bölge	15+ Yaş Nüfus Toplamı (bin)	İşgücü (bin)	İstihdam Edilenler (bin)	İşsiz (bin)	İşgücüne Dâhil Olmayan (bin)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
TR10	İstanbul	11.964	6.289	5.363	926	5.675	52,6	44,8	14,7
TR51	Ankara	4.390	2.207	1.880	327	2.128	50,3	42,8	14,8
TR31	İzmir	3.476	1.797	1.491	307	1.679	51,7	42,9	17,1
TR21	Tekirdağ-Edirne-Kırklareli	1.456	815	741	73	642	55,9	50,9	9
TR22	Balıkesir-Çanakkale	1.421	678	625	53	743	47,7	44	7,8
TR32	Aydın-Denizli-Muğla	2.494	1.275	1.152	123	1.220	51,1	46,2	9,6
TR33	Manisa-Afyon-Kütahya-Uşak	2.422	1.224	1.123	101	1.198	50,5	46,4	8,3
TR41	Bursa-Eskişehir-Bilecik	3.270	1.610	1.455	155	1.660	49,2	44,5	9,6
TR42	Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu-Yalova	3.034	1.535	1.347	187	1.499	50,6	44,4	12,2
TR52	Konya-Karaman	1.834	891	820	71	943	48,6	44,7	8
TR61	Antalya-Isparta-Burdur	2.522	1.351	1.186	165	1.171	53,6	47	12,2
TR62	Adana-Mersin	3.040	1.427	1.236	191	1.614	46,9	40,6	13,4
TR63	Hatay-Kahramanmaraş-Osmaniye	2.400	1.061	899	162	1.339	44,2	37,5	15,2
TR71	Kırıkkale-Aksaray-Niğde-Nevşehir-Kırşehir	1.199	570	502	68	629	47,6	41,9	12
TR72	Kayseri-Sivas-Yozgat	1.857	834	727	106	1.024	44,9	39,2	12,8
TR81	Zonguldak-Karabük-Bartın	824	389	353	36	435	47,2	42,8	9,3
TR82	Kastamonu-Çankırı-Sinop	634	320	299	21	314	50,5	47,2	6,6
TR83	Samsun-Tokat-Çorum-Amasya	2.188	1.095	1.004	91	1.093	50	45,9	8,3
TR90	Trabzon-Ordu-Giresun-Rize-Artvin-Gümüşhane	2.095	1.102	1.005	97	993	52,6	48	8,8
TRA1	Erzurum-Erzincan-Bayburt	775	367	329	37	409	47,3	42,5	10,1
TRA2	Ağrı-Kars-Iğdır-Ardahan	755	333	295	38	421	44,2	39,1	11,4
TRB1	Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli	1.319	615	550	65	704	46,6	41,7	10,6
TRB2	Van-Muş-Bitlis-Hakkâri	1.417	675	516	160	742	47,6	36,4	23,6
TRC1	Gaziantep-Adıyaman-Kilis	1.898	908	790	118	990	47,8	41,6	13
TRC2	Şanlıurfa-Diyarbakır	2.396	921	736	185	1.476	38,4	30,7	20,1
TRC3	Mardin-Batman-Şırnak-Siirt	1.497	585	389	196	912	39,1	26	33,5
	Türkiye	62.579	30.873	26.812	4.061	31.706	49,3	42,8	13,2

Kaynak: TÜİK, 2021a.

O halde defaatle dile getirilen “Çalışma çağındaki nüfusun çoğunluğu oluşturmaya karşılık, yeterince kaynak yaratılamaması durumunda; ‘demografik kriz penceresi’ olarak tanımlanan sosyoekonomik sorunlar ortamının meydana gelme ihtimali artacaktır” (Can ve Avcı, 2019: 215) görüşünün meydana gelmemesi için istihdama yönelik yatırımların ivedilikle yapılmasının gerekliliği yeniden vurgulanmalıdır. Zira İşgücüne katılım oranındaki artışın demografik fırsat penceresinin açılmış olması yanında neoliberal politikalara bağlı olarak özellikle tarım sektöründe çalışanların bu sektörden ayrılmak zorunda kalmalarıyla ilişkili olduğu unutulmamalıdır.

Nitekim TÜİK tarafından alt bölgeler şeklinde taksim edilen “Düzey 2” bölgelerinin incelenmesi; tarım sektöründe istihdam edilenlerdeki düşüşün, işsizlik oranına ciddi biçimde tesir ettiğini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin önemli bir tarım havzası olan Aydın-Denizli-Muğla bölgesinde tarımda istihdam edilenlerin oranı 2015’te %28,2 iken, 2020’de %23’e düşmüştür. Bu düşüş, 2015’te %6,9 olan işsizlik oranının 2020’de %9,6’ya çıkmasına neden olmuştur. İzmir’de 2015 yılında tarımda istihdam oranı %9,9, işsizlik oranı %15,0 iken; 2020 yılına gelindiğinde tarımda istihdam %8,2’ye gerilemiş, işsizlik oranı ise %17,1’e yükselmiştir. “Kırıkkale-Aksaray-Niğde-Nevşehir-Kırşehir Bölgesi”ndeki durum daha çarpıcıdır. Zira burada 2015 yılı tarım sektörü çalışanlarının oranı %32,7 ve işsizlik oranı %9,9 olmasına rağmen; 2020 yılında tarımda çalışanlar 5,7 puanlık bir düşüşle %27 oranına gerilemiş, işsizlik ise 3,1 puanlık artışla %12’ye erişmiştir (Tablo 19 ve Tablo 20). Kuşkusuz bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür (Tablo 19 ve Tablo 20).

Tablo 19. TÜİK düzey 2 bölgelerine göre istihdam edilenlerin sektörel dağılımı ve işsizlik oranı: 2015 yılı

TÜİK Düzey 2 Bölgeleri									
Kod	Bölge	Toplam (bin)	Tarım (bin)	Sanayi (bin)	Hizmet (bin)	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)	İşsizlik Oranı (%)
TR10	İstanbul	5.306	37	1.922	3.347	0,7	36,2	63,1	12,9
TR51	Ankara	1.833	66	448	1.319	3,6	24,5	71,9	11,2
TR31	İzmir	1.483	147	475	861	9,9	32,0	58,1	15,0
TR21	Tekirdağ-Edirne-Kırklareli	689	131	270	288	19,0	39,2	41,8	7,3
TR22	Balıkesir-Çanakkale	599	177	127	295	29,6	21,3	49,2	5,3
TR32	Aydın-Denizli-Muğla	1.148	323	265	560	28,2	23,1	48,8	6,9
TR33	Manisa-Afyon-Kütahya-Uşak	1.172	444	274	454	37,9	23,4	38,7	4,1
TR41	Bursa-Eskişehir-Bilecik	1.360	157	536	667	11,5	39,4	49,1	7,8
TR42	Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu-Yalova	1.342	243	473	626	18,1	35,2	46,7	10,1
TR52	Konya-Karaman	808	209	220	379	25,8	27,3	46,9	6,5
TR61	Antalya-Isparta-Burdur	1.108	278	165	665	25,1	14,9	60,0	9,6
TR62	Adana-Mersin	1.299	277	313	709	21,3	24,1	54,6	9,8
TR63	Hatay-Kahramanmaraş-Osmaniye	768	159	221	388	20,7	28,8	50,5	16,4
TR71	Kırıkkale-Aksaray-Niğde-Nevşehir-Kırşehir	516	169	95	253	32,7	18,3	48,9	9,9
TR72	Kayseri-Sivas-Yozgat	778	239	200	339	30,7	25,8	43,5	9,7
TR81	Zonguldak-Karabük-Bartın	380	136	88	156	35,7	23,3	41,0	7,0
TR82	Kastamonu-Çankırı-Sinop	290	135	42	113	46,4	14,5	39,0	6,8
TR83	Samsun-Tokat-Çorum-Amasya	978	385	186	407	39,3	19,1	41,6	6,5
TR90	Trabzon-Ordu-Giresun-Rize-Artvin-Gümüşhane	1.018	446	173	399	43,8	17,0	39,2	4,8
TRA1	Erzurum-Erzincan-Bayburt	361	186	39	135	51,7	11,0	37,4	5,9
TRA2	Ağrı-Kars-Iğdır-Ardahan	391	233	48	111	59,5	12,2	28,3	3,9
TRB1	Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli	557	163	100	294	29,3	18,0	52,7	8,0
TRB2	Van-Muş-Bitlis-Hakkâri	571	268	112	192	46,9	19,6	33,5	9,5
TRC1	Gaziantep-Adıyaman-Kilis	704	125	224	355	17,7	31,8	50,4	9,9
TRC2	Şanlıurfa-Diyarbakır	784	283	156	346	36,0	19,9	44,1	17,5
TRC3	Mardin-Batman-Şırnak-Siirt	376	68	71	236	18,2	19,0	62,8	24,8
	Türkiye	26.621	5.483	7.246	13.891	20,6	27,2	52,2	10,3

Kaynak: TÜİK, 2021b.

Tablo 20. TÜİK düzey 2 bölgelerine göre istihdam edilenlerin sektörel dağılımı ve işsizlik oranı: 2020 yılı

TÜİK Düzey 2 Bölgeleri									
Kod	Bölge	Toplam (bin)	Tarım (bin)	Sanayi (bin)	Hizmet (bin)	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)	İşsizlik Oranı (%)
TR10	İstanbul	5.363	48	1.672	3.643	0,9	31,2	67,9	14,7
TR51	Ankara	1.880	60	442	1.379	3,2	23,5	73,3	14,8
TR31	İzmir	1.491	123	497	870	8,2	33,4	58,4	17,1
TR21	Tekirdağ-Edirne-Kırklareli	741	117	268	356	15,8	36,2	48,0	9,0
TR22	Balıkesir-Çanakkale	625	157	132	336	25,1	21,1	53,8	7,8
TR32	Aydın-Denizli-Muğla	1.152	265	256	630	23,0	22,2	54,7	9,6
TR33	Manisa-Afyon-Kütahya-Uşak	1.123	340	331	452	30,3	29,4	40,3	8,3
TR41	Bursa-Eskişehir-Bilecik	1.455	148	588	718	10,2	40,4	49,4	9,6
TR42	Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu-Yalova	1.347	173	484	690	12,8	35,9	51,2	12,2
TR52	Konya-Karaman	820	206	228	387	25,1	27,8	47,1	8,0
TR61	Antalya-Isparta-Burdur	1.186	237	171	778	20,0	14,4	65,6	12,2
TR62	Adana-Mersin	1.236	260	265	710	21,0	21,5	57,5	13,4
TR63	Hatay-Kahramanmaraş-Osmaniye	899	164	221	514	18,3	24,5	57,2	15,2
TR71	Kırıkkale-Aksaray-Niğde-Nevşehir-Kırşehir	502	136	106	261	27,0	21,1	51,9	12,0
TR72	Kayseri-Sivas-Yozgat	727	164	190	373	22,6	26,1	51,3	12,8
TR81	Zonguldak-Karabük-Bartın	353	93	89	170	26,4	25,4	48,3	9,3
TR82	Kastamonu-Çankırı-Sinop	299	117	54	128	39,2	17,9	42,9	6,6
TR83	Samsun-Tokat-Çorum-Amasya	1.004	377	179	448	37,6	17,8	44,6	8,3
TR90	Trabzon-Ordu-Giresun-Rize-Artvin-Gümüşhane	1.005	415	156	435	41,3	15,5	43,2	8,8
TRA1	Erzurum-Erzincan-Bayburt	329	116	39	174	35,3	11,7	53,0	10,1
TRA2	Ağrı-Kars-Iğdır-Ardahan	295	152	35	108	51,6	11,7	36,7	11,4
TRB1	Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli	550	160	97	293	29,1	17,7	53,2	10,6
TRB2	Van-Muş-Bitlis-Hakkâri	516	209	87	219	40,6	16,9	42,5	23,6
TRC1	Gaziantep-Adıyaman-Kilis	790	149	242	399	18,9	30,6	50,5	13,0
TRC2	Şanlıurfa-Diyarbakır	736	263	122	350	35,8	16,6	47,6	20,1
TRC3	Mardin-Batman-Şırnak-Siirt	389	64	86	238	16,5	22,2	61,2	33,5
	Türkiye	26.812	4.716	7.036	15.060	17,6	26,2	56,2	13,2

Kaynak: TÜİK, 2021b.

SONUÇ

Demografik geçiş süreci; doğum ve ölüm oranlarının yüksek düzeyde bir denge durumundan, alçak düzeyde bir denge durumuna geçmesidir. Geçiş sürecinde ölüm oranlarında görülen düşüş, doğum oranlarındaki düşüşe nazaran daha erken ve daha hızlı gerçekleşmektedir. Böylece doğum ve ölüm oranları arasındaki fark artarken yüksek bir nüfus artışı da ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, sanayileşmeyle birlikte; daha rahat yaşama istenci, ocuk sayısı ve onların yetiştirilmeleri ile ilgili düşüncelerin değişmesi, nüfusun önemli bir bölümünün kontraseptif materyal ve uygulamalara erişimin kolay olduğu şehirlerde yaşamaya başlaması vb. etkenlerin egemen olduğu yeni bir kültür meydana gelmiştir. Dolayısıyla doğum ve ölüm oranları önceki durumun tersi şekilde alçak bir seviyede dengelenmekte, her iki oran arasındaki fark azaldığı için de nüfus artışı yavaşlamaktadır.

Çalışma için 3 hipotez oluşturulmuş ve bu hipotezlerin doğruluğu sınanmıştır. Oluşturulan hipotezlerden birincisinde “demografik fırsat penceresinin, hızlı ve sürdürülebilir bir kalkınmanın gerçekleştirilmesine yardımcı” olup olmadığı araştırılmıştır. İkinci olarak “demografik fırsat penceresi sürecinde gerekli koşulların oluşturulamaması, aynı sürecin demografik kriz penceresine dönüşmesine” yol açıp amadığı incelenmiş; son olarak ise “demografik fırsat penceresinin açılıp açılmamasının sosyoekonomik koşullara bağlı olarak alansal farklılıklar gösterip göstermediğı” sorgulanmıştır.

Sosyo ekonomik koşullardaki değişim; aile işinde çalışmaktan ücretli bir işe geçiş, çocuklara harcanan zaman ve parayı arttıran zorunlu eğitim ve mesleki ğretim mecburiyeti, kadınları daha az doğurmaya yönelten yeni hayat koşulları, ocuk sahibi olmanın yerine geçecek daha iyi ev ve diğer tüketim mallarına sahip olma arzusu, doğumda yaşam beklentisinin yükselmesi vb. şeklinde gerçekleşmiştir. Yaşam koşullarındaki değişim, insanların üreme konusundaki alışkanlıklarını değiştiren yeni bir atmosfer yaratmıştır. Yeni yaşam koşulları; bireylere daha küçük aile kurmaları ve aile dışında para ve

zaman harcayacakları yaşam biçimleri sunan yeni seçenekler ortaya çıkarmıştır.

Neticede geç evlenme ve düşük doğurganlığın egemen olduğu yeni toplumlar oluşmuştur ki, bu toplumlar; çocuk ölüm oranları düşük, daha uzun doğum aralıklarına sahip, şehirde barınan, insan gücünün niteliğini daha fazla arttırmayı amaçlayan, daha az çocuktan meydana gelen ailelerin egemen olduğu kapitalist sistem toplulukları şeklinde değerlendirilebilir. Sanayileşmiş toplumların, nüfuslanma süreçlerindeki deneyimlerine dayanan “demografik geçiş teorisi”; ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile doğum-ölüm oranları arasındaki ilişki çerçevesinde gelişmiştir. Teori, özellikle Avrupalı sanayileşmiş ülkeleri esas alarak “Sanayi Devrimi”nden sonra daha da detaylandırılmıştır. Buna göre; sanayi ve iktisadi gelişme ile doğum ve ölüm oranları arasında ters bir orantı vardır. Bir başka anlatımla yüksek doğurganlık ve yüksek ölüm oranlarının egemen olduğu geleneksel demografik rejimlerden, doğumların bilinçli olarak kontrol edildiği ve ölüm oranlarının epey düştüğü modern demografik rejimlere bir geçiş söz konusudur.

Demografik geçiş teorisinde sürecin ne zaman başlayacağı ve ne kadar devam edeceği hakkında bir öngörü yoktur. Ekonomik gelişme ve kentleşme gibi modernleşme hareketlerine paralel olarak, her toplumun böylesi bir süreçten muhakkak geçeceği ve aynı süreci sadece bir kez yaşayacağı savunulmaktadır. Nitekim demografik geçiş sürecinin önce Batı ve Kuzey Avrupa ile Kuzey Amerika’da yaşandığı değerlendirilmektedir. Bu görüşe göre; Avrupa’da doğurganlık geçişleri 100-150 yıl gibi uzun bir sürede tamamlanmıştır. Hatta İngiltere’de aynı sürecin 200 senede tamamlandığı ifade edilmektedir. Ancak temel sağlık önlemleri, tıptaki gelişmeler ve halk sağlığı alanındaki iyileşme, temiz suya erişim, sanitasyon konusundaki bilinçlenme vb. unsurlar aynı sürecin daha kısa sürede tamamlanmasına neden olmaktadır. Neticede 1800’lü yıllarda ölümlerin azalmasıyla Avrupa’da başladığı değerlendirilen demografik geçiş sürecinin, tüm dünyada 2100 yılında tamamlanacağı iddia edilmektedir. Böylece hâlihazırda geçiş sürecini

yaşamamış toplumlarda da nüfus evvela hızla büyüyecek, sonra doğum oranlarındaki düşüşe bağlı olarak sabitlenecek ve sonunda azalmaya başlayacaktır.

Kuşkusuz sözü geçen süreci yaşayan toplumlarda doğurganlık hızında görülen düşüş, toplam nüfus içinde çocukların veya genç bağımlı nüfusun oransal olarak azalmasını sağlar. Öte yandan geçiş süreci devam ettiği için, diğer bağımlı kesim olan yaşlı nüfus miktarında da kayda değer bir artış görülmez. Bu durum, mevcut ekonomik sistemde eşsiz bir fırsat olarak değerlendirilir. Zira yüksek doğurganlık hızının olduğu fakat geçmişte kalan evrede doğmuş bireylerin, doğumlarından sonraki 15-20 yıllık dönem içinde; diğer kelimelerle çalışma çağına girmeleriyle başlayan ve çalışma çağından çıkmalarına kadar devam eden bu özel dönemde faal nüfus oranı en yüksek değerine erişirken, bağımlı nüfus oranı en düşük düzeyindedir.

Bazı araştırmalarda pencere döneminin açılış ve kapanışı için net sınırların çizildiği saptanmıştır. Yaş gruplarındaki değişimin belirleyici kabul edildiği görüşe göre: 0-14 yaş grubundan meydana gelen nüfus oranı %30'un altına gerilediğinde pencere açılmakta; 65 ve üzeri yaş grubundan meydana gelen nüfus oranı %15'in üzerine çıktığında kapanmaktadır. Bir başka anlatımla; 30-40 yıl sürdüğü kabul edilen pencerenin açılabilmesi için iki ölçüt vardır. Bunlardan ilki 0-14 yaş grubunun %30'un altında olması iken, diğeri 65 üstü yaş grubunun %15'in üzerinde olmamasıdır. Bu hesaba göre; toplam nüfusun asgari %55'i, 15-64 yaş grubundan meydana gelir. Oysa demografik fırsat penceresinde genel bağımlılık oranı da önemlidir. Genel bağımlılık oranı, ekonomik yönden aktif kabul edilen (15-64 yaş grubu) her 100 kişinin bakmakla yükümlü olduğu birey sayısıdır. Bu sayının yüksek olması kalkınmayı olumsuz etkiler. Genel bağımlılık oranı, üretken kabul edilen 15-64 yaş grubu üzerindeki baskıyı da ifade ettiğinden önemlidir. Nitekim bir diğer görüşe göre; herhangi bir toplumda genel bağımlılık oranı %50'nin altına düştüğünde fırsat penceresi açılmakta, %50'nin üzerine çıktığında kapanmaktadır. Bu durumda her 100 çalışan 50 kişiye baktığından, tasarruf

mümkündür. Dolayısıyla yaş gruplarının yanında toplam bağımlılık oranını belirleyici olarak almak daha isabetlidir.

Zamanlaması farklı da olsa, demografik fırsat penceresi döneminin 30-40 yıl kadar açık kaldığı varsayılır. Aynı dönem bazı çalışmalarda “demografik bonus” ve/veya “demografik armağan” şeklinde de anılabilir. İsmi her ne olursa olsun bu özel dönem, demografik geçiş sürecinin üçüncü ve dördüncü evrelerinde meydana gelir. Nitekim son 30 yıldaki birçok araştırmada günümüzün gelişmiş ülkelerinin bu süreci geçmişte farklı tarihlerde yaşadıkları kabul edilir. Örneğin Japonya’nın 1960’larda, diğer Doğu Asya ülkelerinin 1970’lerde yaşadığı hızlı büyüme dönemi demografik fırsat penceresiyle ilişkilendirilir. Dahası, BM’nin 2002 yılı verilerinde “Asya Kaplanları”nın 1980’ler ve 1990’larda gerçekleştirdikleri ekonomik büyümenin yaklaşık %33’lük kısmı, demografik geçiş sürecinin bonusu olarak nitelendirilmiştir. Çünkü demografik geçişin bu özel döneminde çalışanlar fazla, vergi tabanı geniş, tasarruf potansiyeli yüksektir.

Çalışmanın ikinci hipotezi olan “demografik fırsat penceresinin açıldığı dönemde ekonomik ve sosyal açıdan gerekli koşullar sağlanmazsa kriz çıkar” önermesi, çalışmada ülke ve ülkeler bazında ele alınmış, sosyoekonomik koşulların desteklemediği durumlarda “fırsat” oluşmadığı görülmüştür. Kalkınma için şüphesiz işgücü arzında görülen artış ile işgücü talebinde görülen artış arasında dengeli bir ilişkinin kurulması çok önemlidir. Zira işgücü arzındaki yıllık artış, işgücü talebindeki benzeri artışla karşılanmaz ise ciddi bir işsizlik ortaya çıkar ve bunun olumsuz etkileri yalnız ekonomik değil, sosyal ve siyasal alanda da kendini hissettirebilir. 15-64 yaş grubunun artması ekonomik büyüme için yetersiz olabilir. Demografik fırsat penceresi süreci, doğru ve istikrarlı politikalarla desteklendiği takdirde ekonomik büyüme için en avantajlı dönemi oluşturur. Lakin aynı süreç, koşullar ne olursa olsun ekonomik büyüme ve gelişmeye yol açan ve kendi kendini harekete geçiren bir mekanizma olmadığı gibi demografik kriz penceresine evrilme potansiyeline de sahiptir.

Ekonomik büyüme, salt o dönemde görülen bağımlı nüfusun düşük, işgücü oranının yüksek olmasıyla gerçekleşmez. İktisadi büyümenin yaşanabilmesi için birçok kanalın kombinasyonu şarttır. Örneğin ülkelerin gelir seviyeleri ile fiziksel ve beşeri sermaye düzeylerinin yeterli olması; coğrafi yapılarının (siyasal coğrafya dâhil) avantaj ve dezavantajlarının analiz edilip iyi yönetilebilmesi; kaliteli kurumların tesisi ve uluslararası ekonomiye entegre edilmesi gibi faktörlerin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekir. Aksi takdirde (iş bulamayan kitlelerin çoğalması nedeniyle) ücretler temel ihtiyaçları karşılayamayacak kadar düşebilir. Dahası, bu yeni konjonktürde işsizlik ve yoksulluk artarak, toplumsal huzursuzluk ve karmaşa ortamı baş gösterebilir. Yani demografik fırsat penceresi, demografik kriz penceresine evrilebilir. Buraya kadar izah edilen olumsuzlukların yaşanmaması için; demografik, jeopolitik ve sosyoekonomik faktörlerin birlikte değerlendirilmesi ve devletçi yahut kamucu teşebbüslerin tamamen devre dışı bırakılmaması (bypass edilmemesi) gerekir.

Nitekim fırsat penceresinin açık olduğu evreyi yaşadığı halde, sözü edilen faktörleri bir araya getirebilecek politikalar geliştiremeyen çoğu ülkenin, beklenen iktisadi büyümeyi gerçekleştiremediği görülmüştür. Örneğin Latin Amerika ülkelerinde mevcut olan çalışma çağındaki nüfus artışı, Doğu Asya ülkelerindeki gibi bir büyüme gerçekleştirememiştir.

Kuşkusuz demografik geçiş sürecini yaşamakta olan ülkelerden biri de Türkiye'dir ve buna bağlı olarak çalışma çağındaki (15-64 yaş grubu) nüfusun oranı artmaktadır. Ülke beş aşamalı demografik geçiş sürecinin üçüncü evresini 1985-2015 yılları arasında yaşamış ve hâlihazırda geçişin dördüncü evresinin içindedir. Türkiye'nin demografik yapısı özellikle üçüncü aşamada yaşanan değişimler sebebiyle önceki dönemlerden farklı bir görüntüye bürünmüştür. Zira bu evrenin ilk yarısında 0-14 yaş grubu %30 sınırının üzerinde iken; ikinci yarısında %30'un altına düşmüştür. Dolayısıyla demografik fırsat penceresinin genç nüfus bakımından %29,8 oranının saptandığı 2000 yılında başladığı söylenebilir. Dahası bazı araştırmacılara göre fırsat penceresi 2002'de başlamış

iken; bazı araştırmacılara göre 2010'da başlamıştır. Dikkat edilirse her üç tarih de demografik geçişin üçüncü aşamasına (beş aşamalı modele göre) tekabül eder.

Çalışmanın son hipotezi demografik fırsat penceresinin ülkeler içinde dahi bölgesel farklılıklar gösterebileceğine ilişkindir. Türkiye'deki demografik fırsat penceresi döneminin coğrafi bir perspektifle analiz edildiği bu çalışmanın sonucunda; sürecin coğrafi bölge ve illere göre ciddi farklılıklar sergilediği tespit edilmiştir. Örneğin demografik geçiş sürecinin birinci aşamasının yaşandığı ve fakat geleneksel demografik rejimin hüküm sürdüğü 1935 yılında pencerenin İstanbul'da açıldığı belirlenmiştir. Zira İstanbul'da %26,23 oranında genç nüfus söz konusudur. Bu oran, İstanbul'a en yakın il olan İzmir'de %35,03 olduğu halde; Türkiye genelinde %41,24 düzeyindedir. Dahası, 1945, 1955 ve 1965 yıllarında da geleneksel demografik rejime bağlı olarak, 1935'teki genel görüntü devam etmiştir. Nitekim 1945'te İstanbul'daki genç nüfus oranı %22,18; 1955'te %25,34; 1965'te %29,45 düzeyinde olmasına rağmen, Türkiye genelinde %39,50 ile %42 civarındadır. 1965 yılı, II. Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan ve "nüfus patlaması" şeklinde nitelendirilen sürece tekabül eder. Bu nedenle ölüm oranlarındaki düşüşün de tesiriyle genç nüfus oranı ülke genelinde %41,89'a yükselmiştir.

1975 yılında fırsat penceresi İstanbul dâhil bütün ülke için kapalıdır. Bu durumun ortaya çıkmasında göç olgusunun büyük etkisi vardır. Zira bu dönemde İstanbul, iç göçlerdeki en büyük çekim merkezidir ve bu özelliğinden dolayı 1965'te %29,45 olan genç nüfus oranı, 1975'te %32,83'e yükselmiştir. Bu dönemde ülke nüfusunun %40,47'si 0-14 yaş grubundadır.

1985 yılı, Türkiye'de demografik geçiş sürecinin üçüncü aşamasının başladığı tarihtir. Bu tarihten itibaren nüfus artış hızı, düşme eğilimine; 7 il ise fırsat penceresi dönemine girmiştir. Pencerenin açıldığı illerin 6'sı (Balıkesir, Bilecik, Çanakkale, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ) Marmara Bölgesi'nde, 1'i (İzmir) Ege Bölgesi'ndedir ve söz konusu illerin Türkiye'den çok önce özel döneme girdiği açıktır. Nitekim 1990 yılı ile birlikte söz konusu süreci

yaşamakta olan il sayısı 14 olmuştur ki bu iller Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinin sınırları içinde kalmaktadır. Dahası, fırsat penceresi dönemine en uzak ve genç nüfus oranı %45'in üzerinde olan illerin tamamı ilk defa 1990 döneminde Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden oluşan iki bölgeye ait olacak şekilde dağılmıştır.

2000 yılı, Türkiye'nin demografik geçişinde (beş aşamalı modele göre) üçüncü aşamanın ortalarına tekabül eder. Geç genişleme evresi olarak da nitelendirilen bu aşama; doğum kontrol yöntemlerinin kullanıldığı, sosyo-iktisadi koşullardaki gelişmelerden dolayı doğum sayısının azaldığı, özellikle sağlık alanındaki iyileşme sonucunda erken ölüm oranlarının düştüğü bir sürece karşılık gelir. Dahası, azalan doğurganlık oranları genç nüfus miktarını düşürür. Dolayısıyla yüksek doğurganlık döneminde doğan çocukların çalışma çağına girdikleri bu aşamada demografik fırsat penceresi açılabilir. Nitekim 2000 yılı nüfus verilerinin hesaplanması sonucunda Türkiye nüfusundaki genç nüfus oranının %29,82; yaşlı nüfus oranının %5,69; faal nüfus oranının %64,45 olduğu saptanmıştır. Bu durumda genel bağımlılık oranının hesaba katılmadığı, sadece yaş gruplarının belirleyici olarak alındığı görüşe binaen demografik fırsat penceresinin 2000 yılı itibariyle Türkiye'de açıldığı söylenebilir.

Zira 2000 yılı nüfus verilerine göre, Türkiye'deki 42 ilin demografik fırsat penceresi dönemine girdiği ve bu durumun Türkiye ortalamasını etkilediği açıktır. 1990'da fırsat penceresi dönemine giren il sayısı 14 iken, aynı sayı 2000'de 42'ye erişmiştir. Ne var ki, ülkede fırsat penceresi dönemine henüz girmemiş 39 il daha bulunmaktadır. Anılan dönemi yaşamakta olan iller coğrafi bölgelere göre değerlendirildiğinde çıkan sonuçlar çarpıcı olabilir. Örneğin, 2000 yılında Marmara ve Ege bölgelerinin bütün illerinde pencere açılmıştır. Dahası, bu dönemde pencere Akdeniz Bölgesi'nin 3 ilinde; Karadeniz Bölgesi'nin 13 ilinde; İç Anadolu Bölgesi'nin 5 ilinde; Doğu Anadolu Bölgesi'nin 2 ilinde açık olduğu halde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin tamamında kapalıdır. Nitekim zikredilen özel dönemden en uzak 6 ilde genç nüfus oranı %45'in üzerindedir ki bu iller, Doğu Anadolu ile

Güneydoğu Anadolu bölgelerindedir ve her iki bölgenin beşeri (özellikle kültürel) coğrafya bakımından benzer özellikler gösterdiği açıktır.

2010 yılı, fırsat penceresinin nüfus yaşlanmasından dolayı bazı illerde kapanmaya başladığı dönemdir. Çünkü Türkiye’de ilk defa Kastamonu ve Sinop’ta yaşlı nüfus oranı %15 sınırını aşarak pencerenin kapanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla pencerenin açık olduğu il sayısının önce 62’ye yükseldiği, sonra 60’a düştüğü söylenebilir. Bu durum, nüfus yaşlanmasından kaynaklandığı için Türkiye’nin modern demografik rejime evrildiğini de gösterir. Ancak aynı evrede fırsat penceresi dönemine henüz girmemiş 19 il daha vardır. Üstelik Marmara, Ege, İç Anadolu ve Karadeniz bölgeleri söz konusu süreci bütün illeriyle yaşamış ve/veya yaşamakta iken; aynı süreci Akdeniz Bölgesi 6 ilinde, Doğu Anadolu Bölgesi 5 ilinde yaşamaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde ise pencere hiçbir ilde açık değildir.

2018 yılı, ülkedeki demografik geçişin dördüncü aşamasına tekabül eder. Bu evrede doğum ve ölüm oranları azaldığı gibi, nüfus gelişiminde kararlılık vardır. Toplam doğurganlık hızı 2,1’e düştüğünde “demografik momentum” başlar. Nitekim 2018 yılı itibariyle ülke, bu bakımdan 2,1’e düşmüş ve “demografik momentum” sürecine girmiştir ki; bu yolun, dönüşü olmayan bir yol olduğu sıklıkla dile getirilir. Bu dönemde nüfustaki yaşlanma nedeniyle pencere döneminden çıkan il sayısında bir artış vardır. Zira %15,70’lik yaşlı nüfus oranına ulaşan Artvin ve %15’53’lük yaşlı nüfus oranına ulaşan Giresun’da pencere kapanmıştır. O halde aynı süreci 2010’da yaşamış olan Kastamonu ve Sinop’a adı geçen iki ilin eklenmesiyle fırsat penceresi döneminden çıkan il sayısı 4’e yükselmiştir. Dolayısıyla demografik fırsat penceresinin açık olduğu illerin listesi yapıldığında sayı 66 olur. Dahası 2018 yılında demografik fırsat penceresi dönemine hiç girmemiş 11 il söz konusudur. Üstelik bu illerin 5’i (Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Şanlıurfa ve Batman) Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde iken; 6’sı (Ağrı, Bitlis, Muş, Siirt, Van ve Şırnak) Doğu Anadolu Bölgesi’nde yer alır. Bu iki bölgenin dışında

kalan 5 bölgenin tamamında fırsat penceresi açılmış, hatta Karadeniz Bölgesi'nin 4 ilinde geçiş süreci sonlandığı için kapanmıştır.

2020 yılına gelindiğinde demografik fırsat penceresi açık olan il sayısı önce 68'e yükselmiş, ardından 56'ya inmiştir. Çünkü bu dönemde birçok ilde nüfus yaşlanmasından dolayı fırsat penceresi kapanmıştır. Diğer kelimelerle Marmara Bölgesi için yaşlı nüfus oranı Edirne'de %15,48'e, Balıkesir'de %15,77'ye, Çanakkale'de %15,72'ye; Akdeniz Bölgesi için Burdur'da %15,81'e; İç Anadolu Bölgesi için Çankırı'da %16,93'e; Karadeniz Bölgesi için Bartın'da %15,27'ye, Çorum'da %15,64'e, Amasya'da %15,31'e, Ordu'da %15,09'a, Giresun'da %16,93'e, Artvin'de %17,07'ye; Doğu Anadolu Bölgesi için Tunceli'de %15,32'ye eriştiğinden ve nüfus yaşlanması gerçekleştiğinden dolayı pencere kapanmıştır. Üstelik 2020'deki nüfus verileriyle yapılan hesaplamada Türkiye genelinde genç nüfus oranının gerilediği, faal ve yaşlı nüfus oranının ise yükseldiği tespit edilmiştir. Zira 0-14 yaş grubunun payı %14,97'e düşmüş; 15-64 yaş grubunun payı %67,84'e yükselmiş; 65 ve üstü yaş grubunun payı %8,76'ya erişmiştir. Nitekim nüfus projeksiyonları ülke nüfusunun bir bütün olarak 2040 yılında yaşlanacağını ortaya koymaktadır ki, bu projeksiyonlara göre ülke nüfusunun %16,4'ü 2040'ta yaşlı nüfus grubunda olacaktır. Dolayısıyla Türkiye için demografik fırsat penceresi döneminin 2040 senesinde sona ereceği söylenebilir. Lakin bu çalışmada ortaya konulduğu gibi, sürecin bölge ve illere göre farklı gelişeceği açıktır.

Sonuç olarak bu çalışma, demografik fırsat penceresi döneminin başlangıç ve bitiş tarihlerinin bölge ve illere göre farklılık gösterebileceğini; söz konusu dönemin ekonomik büyümeye katkı sunamama ihtimalinin sunma ihtimalinden yüksek olabileceğini ortaya koymuştur. Bu durumda Türkiye'deki nüfusa ilişkin sorunların çözümünde; nüfus artışının teşvik edilmesinin değil, nüfusun niteliğini arttırılması ve buna uygun istihdam olanaklarının yaratılması gerekmektedir. Demografik fırsat penceresi, koşullar ne olursa olsun ekonomik gelişmeye yol açan ve kendiliğinden harekete geçen bir mekanizma değildir. Üretimi özendiren ve teşvik eden politikalar geliştirilmediği, bunun

yaygınlaşması sağlanmadığı takdirde süreç demografik kriz penceresine evrilebilir. Bu durum nüfuslanma sürecinde demografik fırsat penceresi olarak tanımlanan dönem içinde bulunan Türkiye için de geçerlidir. Türkiye’de uygulanan ekonomi politikaları ve yaratılan istihdam ile nüfus özelliklerinin incelenmesi sürecin bir “fırsat” olarak değerlendirilmesine imkân tanımamaktadır.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu bir husus da ülke içinde de bölgesel farklılıkların olduğudur. Buna göre Türkiye’de bazı bölgelerde veya illerde fırsat penceresi henüz açılmamışken, bazılarında demografik fırsat penceresi yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının artması nedeniyle kapanmıştır. Söz konusu sürecin bir kriz dönemi haline dönüşmemesi, bunun bir fırsat olabilmesi için istihdam olanaklarının hızla arttırılması, gerekli sermayenin özel sektör tarafından sağlanamadığı/sağlanmadığı durumlarda, kamu sermayesi kullanımının gerektiği açıktır. Bu durumda Türkiye’de demografik fırsat penceresinin halen açılmadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yapılacak yatırımların önemi inkâr edilemez.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, Daron ve Robinson, James A.: **Ulusların Düşüşü Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri**, 45. Baskı, Çev. Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, Doğan Kitap, 2019.
- Ağören, Veli: **Demografik Fırsat Penceresinin Sosyal Güvenlik Sistemi Açısından Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Altan, Ömer Zühtü ve Şişman, Yener: “Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar”, **Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2003, s. 2-36.
- Angus, Ian : **Yeşilin Daha Kızıl Tonu**, Çev. Nil Darılmaz. Ankara, Efil Yayınevi, 2019.
- Arı, K.: **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- Attar, M. Aykut: **Türkiye’de Büyüme ve Demografi İktisadi Tarih Doğum Yanlısı Söyleme Karşı**, TEPAV Yayınları, No: 69, Ankara, Matsa Basımevi, 2013.
- Attar, M. Aykut: “Doğurganlık Kararları, Akılcı Seçim ve Türkiye’de Nüfus Politikası”, **Türkiye Dördüncü Nüfusbilim Konferansı 2015 Tebliğ Metinleri Kitabı**, 2015, s. 1-20.
- Avcı, Sedat: “Türkiye’de Şehir ve Şehirli Nüfusun Dağılışı (1927-1990)”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı 28’den Ayrı Basım, 1993, s. 248-269.

- Avcı, Sedat: “Türkiye’nin Ekonomi Politikaları ve Coğrafi Sonuçları”, **Coğrafya Dergisi**, Sayı: 8, 2000, s. 29-70.
- Avcı, Sedat: “Türkiye’de 65 ve Üzeri Yaştaki Nüfusun Gelişimi ile Mekânsal Dağılışı”, **TÜCAUM VIII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 23-24 Ekim, 2014a, s. 299-308.
- Avcı, Sedat: “Mekânsal Planlama, Mekâna Müdahale ve Sonuçları Açısından 2B Alanları: Beykoz İlçesi Örneği”, **İstanbul Ormanlarının Sorunları ve Çözüm Önerileri**, Edt. Ü. Akkemik, Türkiye Ormancılar Derneği Yayını, 2014b, s. 313-340.
- Aydoğan, Erdal ve Çoban, Ebru: “Türkiye’de Nüfus Sayımları ve Uygulanan Nüfus Politikaları”, **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2/1, 2016, s. 113-126.
- Aysan, Mehmet Fatih: “Türkiye’nin Demografik Dönüşümü ve Yeni Meydan Okumalar”, **Türkiye’de Toplumsal Değişim**, Edt. Lütfi Sunar, İstanbul, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, s. 67-87.
- Bacaër, Nicolas: **A Short History of Mathematical Population Dynamics**, London, Springer-Verlag, 2011.
- Bağırkan, Şemsettin: **Demografinin Temelleri Türkiye’nin Demografik Yapısı Uluslararası Demografi**, İstanbul, Set Yayınları, 2003.

- Barlow, Robin: “Population Growth and Economic Growth: Some More Correlations”, **Population and Development Review** 20 (1), 1994, s. 153-165.
- Barrows, Harlan H.: “İnsan Ekolojisi Olarak Coğrafya”, Çev. Erol Tümertekin, **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi**, Sayı: 1, 1985, s. 153-172.
- Başar, Emel: **Demografiye Giriş**, 2. Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi, 2013.
- Başkaya, Fikret: **Çığırından Çıkış Bir Dünya**, İstanbul, Yordam Kitap, 2019.
- Başol, Koray: **Demografi**, 2. Baskı, İzmir, b.y.y., 1988.
- Başol, Koray: **Türkiye Ekonomisi (5. Baskı)**, İzmir, Anadolu Matbaası, 1994a.
- Başol, Koray: **Demografi**, 5. Baskı, İzmir, Anadolu Matbaası, 1994b.
- Beaujeu-Garnier, J.: **Geography of Population**, Hongkong, Longman, 1976.
- Bähr, Jürgen: **Bevölkerungsgeographie**, Stuttgart (Hohenheim), Eugen Ulmer GmbH & Co, 2004.
- Becklake, John & Sue: **Nüfus Patlaması**, İletişim 2001 Kitapları 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- Behar, Cem: “Nüfusbilimin Nesnesi (Nüfusbilime Başka Bir Bakış II)”, **Toplum ve Bilim (Üç Aylık Dergi)**, 1982, s. 116-139.

- Behar, Cem vd.: **Türkiye'nin Fırsat Penceresi Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri**, TÜSİAD Yayını, Yayın No: TÜSİAD-T/99-1-251, İstanbul, Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş., 1999.
- Bernstein, S.: "Population and Poverty: Some Perspectives on Asia and the Pacific", **Asia-Pacific Population Journal**, vol. 17, no. 4, 2002, s. 31-48.
- Bilas, Vlatka., Franc, Sanja., Bosnjak, Mile: "Determinant Factors of Life Expectancy at Birth in the European Union Countries", **Collegium Antropologicum** 38 (1). 2014, s. 1-9.
- Biraben, J. N.: "**Essai sur l'évolution du nombre des hommes**", Population, 1979, s. 13-25.
- Bloom, D. E. ve Williamson, J. G.: "Demographic Transitions and Economic Miracles in Emerging Asia", **The World Bank Economic Review**, 12 (3), 1998, s. 419-455.
- Bloom, D.E., Canning, D. ve Sevilla, J.: **The Demographic Dividend: a New Perspective on the Economic Consequences of Population Change**, Santa Monica, California: Rand, MR-1274, 2003.
- Bloom, D. E., Canning, D. ve Fink G.: "Implications of Population Ageing for Economic Growth," **Oxford Review of Economic Policy**, 26(4), 2010, s. 583–612.

- Blue, Lara ve Espenshade, Thomas J.: “Population Momentum Across the Demographic Transition”, **National Institutes of Health Population Development Review** 37 (4). 2011, s. 721–747.
- Bongaarts, J. ve Watkins, S.C.: “Social interactions and contemporary fertility transitions”, **Population and Development Review** (22), 1996, s. 639-682.
- Bongaarts, J.: “The end of the fertility transition in the developing world”, **İçinde Completing the Fertility Transition**, United Nations Population Division, New York, 2002, s. 288-307.
- Bongaarts, J.: “Human Population Growth and the Demographic Transition”, **Philosophical Transactions of the Royal Society B**, No. 364, 2009, s. 2985-2990.
- Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2008**, 20. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2015.
- Brown, L. R., Gardner, G. ve Halweil, B.: **Beyond Malthus (Nineteen Dimensions of the Population Challenge)**, Washington DC, Worldwatch Institute, 1999.
- Caldwell, John C.: “The Globalization Of Fertility Behaviour”, **Population and Development Review** (27), 2001, s. 93-115.
- Caldwell, John C.: **Demographic Transition Theory**, Dordrecht, Springer Publication, 2006.

Can, Neslihan ve Özer, Merve: “Demografik Fırsat Penceresi ve Türkiye”, **Atılım Üniversitesi Siyasi ve Ekonomik Araştırmalar Laboratuvarı Yazı Dizisi**: 2, 2012, s. 1-3.

Can, Burhan ve Avcı, Sedat: “Demografik Fırsat Penceresi Türkiye İçin Demografik Kriz Penceresine Dönüşecek mi?”, **I. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi (20-22 Haziran 2019) Bildiri Kitabı**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 5255, Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3465, 2019, s. 211-221.

Casetti, E.: “**A Formalization of the Demographic Transition Theory**”, Papers of the Regional Science Association, 1968, s. 159-164.

Chan, Angelique., Lutz, Wolfgang., Robine, Jean-Marie: “Guest Editors Introduction”, **Asian Population Studies**, 1:2, 2005, s. 147-148.

Cillov, Haluk: **Türkiye’de Nüfus Planlamasının İktisadi Kalkınma Şartları Bakımından Önemi**, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1964.
<https://cdn.istanbul.edu.tr/file/1CD58DF90A/34D30780281C4CE18B58F32818B86630?doi=> 20.12.2019.

Cillov, Haluk: “Türkiye Nüfusundaki Gelişmeler ve Bu Gelişmeye Etkin Olan Amiller”, **Hacettepe Sosyal ve Beşeri İlimler Dergisi**, 6 (1-2): 1974, s. 2-13.

- Cillov, Haluk: **Türkiye Nüfusundaki Artışın Etkileri**, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1985.
<https://cdn.istanbul.edu.tr/file/1CD58DF90A/EC278092DDBF4FB59C7042B5A7458FF2?doi=>
20.12.2019.
- Clarke, John I.: **Population Geography**, Oxford, Pergamon Press, 1972.
- Clarke, John I.: **Population Geography**, Oxford ve New York, Pergamon Press, 1987.
- Courbage, Y. ve Fargues, P.: **Christians and Jews under Islam**, I.B.Tauris and Co Ltd., London, 1997.
- Çavlin, Alanur., Adalı, Tuğba., Kumaş, Arda: **Türkiye Nüfusuna Güncel Bir Bakış**, Nüfus Bilim Derneği Yayını, Ankara, Elma Teknik Basım Matbaacılık Ltd. Şti., 2016.
- Çitçi, Oya: “Kadın ve Çalışma”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 1974, s. 45-75.
- De La Croix, David., Lindh, Thomas., Malmberg, Bo: “Demographic Change and Economic Growth in Sweden: 1750-2050”, **Journal of Macroeconomics** (31), 2009, s. 132-148.
- Demeny, Paul ve Shorter, Frederic C.: **Türkiye’de Ölüm Seviyesi Doğurganlık ve Yaş Yapısı Tahminleri**, İ. Ü. Yayınları No: 1306, İktisat Fakültesi No: 218, İstatistik Enstitüsü No: 2, İstanbul, Sermet Matbaası, 1968.

- Demir, Oral: “Nüfus Politikaları ve Çin, Fransa ve Türkiye Örneklerinin Değerlendirilmesi”, **Social Sciences (NWSASOS)**, 3C0137, 11 (1), 2016a, s. 41-61.
- Demir, Oral: **Sosyal Politika Perspektifinde Nüfus Politikalarının Değerlendirilmesi (2002 Sonrası Türkiye Örneği)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016b.
- DİE: **Türkiye Nüfusu, 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi**, Ankara, Başbakanlık DİE Matbaası, 1995.
- DİE: **Türkiye İstatistik Yıllığı 1998**, Ankara, DİE Yayını, 1999.
- DİSK-AR: **Asgari Ücret Gerçeği 2019 Raporu**, İstanbul, DİSK-AR Yayını, 2018.
- Doğan, Mesut: “Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bir Bakış”, **Marmara Üniversitesi Coğrafya Dergisi**, Sayı: 23, 2011, s. 293-307.
- Doğramacı, Emel: **Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1989.
- 2015 Doğum Yardımı Yönetmeliği: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20157695.pdf> 18.04.2020.
- DPT: **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)**, Ankara, 1962.
- DPT: **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, Ankara, 1967.

- DPT: **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)**, Ankara, 1972.
- DPT: **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Ankara, 1979.
- DPT: **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)**, Ankara, 1984.
- DPT: **Plan ve Türkiye’de Planlı Kalkınma**, 2. Baskı, Ankara, DPT Yayını, 1986.
- DPT: **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**, Ankara, 1989.
- DPT: **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**, Ankara, 1995.
- DPT: **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)**, Ankara, 2000.
- DPT: **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Nüfus, Demografi Yapısı, Göç Özel İhtisas Komisyon Raporu**, Ankara, 2001.
- DPT: **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)**, Ankara, DPT Yayını, 2006.
- DPT: **Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı**, Yayın No DPT: 2741, Ankara, DPT Yayını, 2007.
- DPT: **Türkiye’nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınmasında DPT**, Ankara, DPT Yayını, 2009.

- DPT ve Dünya Bankası: “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımında Son Dönemde Gözlenen Eğilimler”, **Çalışma Raporu**, Sayı 2, Ankara, 2010.
- Dyson, Tim: **Population and Development (The Demographic Transition)**, London, Zed Books Ltd., 2010.
- Ehrlich, Paul R.: **Nüfus Bombası**, Çev. Nurullah İ. Tolon, Ankara, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1976.
- Ehrlich, Paul R.: **Population Bomb**, New York, Ballantine Books, 1988.
- Engelhardt, H., Kohler, H. P. ve Fürnkranz-Prskawetz (Edts.): **Causal Analysis in Population Studies (Concepts, Methods, Applications)**, b.y.y., Springer Sciences + Business Media, 2009.
- Eraydın, Banu A.: “Nüfus Yapısı ve Süreçleri”, (Türkiye’nin Nüfus ve Kalkınma Yazını: Eleştirel Bir Değerlendirme), **Türkiye Bilimler Akademisi Raporları**, Sayı: 3, 2003, s. 14-15.
- Erol, Mehmet Turgay: “Avrupa Birliği’nde Nüfusun Yaşlanması ve Sağlık Harcamalarına Etkisi”, **Sosyal Güvence**, Yıl: 1, Sayı: 1, 2011, s. 54-81.
- Eryurt, Mehmet Ali., Canpolat, Şebnem Beşe., Koç, İsmet: “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Politikaları: Öngörüler ve Öneriler”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 46, Sayı: 4, 2013, s. 129-156.
- Fişek, N. H. ve Shorter, F. C.: “Fertility control in Turkey”, **Demography** 5, 1968, s. 578-589.

- Foucault, Michel: **Security, Territory, Population, Lectures at the Collège de France 1977-78**, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2009.
- Foucault, Michel: **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, 2. Baskı, Çev. Ferhat Taylan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- George, Pierre: **Nüfus Coğrafyası**, Çev. Tanju Gökçöl, İstanbul, İletişim Yayıncılık A.Ş., 1991.
- Giroi, Federico ve King, Gary: **Demographic Forecasting**, New Jersey, Princeton University Press, 2008.
- Gould, W. T. S.: **Population and Development**, Oxon, by Routledge, 2009.
- Gökçe Yeşim: Kutsal, **Yaşlanan Dünyanın Yaşlanan İnsanları**, 2011.
<http://www.geriatri.org.tr/SempozyumKitap2011/3.pdf> 07.08.2019.
- Günsoy, Güler ve Tekeli, Seda: “Nüfusun Yaşlanması ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 48, Sayı: 1, 2015, s. 35-87.
- Güriz, Adnan: **Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni**, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, No: 2, Ankara, Sevinç Matbaası, 1975.
- Gürsoy Çuhadar, Seyran ve Lordoğlu, Kuvvet: “Demografik Dönüşüm Sürecinde Yaşlanma ve Sorunlar”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 54, 2016, s. 63-80.

- Güvenç, Murat: “Nüfus Bilgisi ve Türkiye’de Demografik Değişim”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 101, 1997, s. 70-73.
<https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-101-eylul-1997/2297/nufus-bilgisi-ve-turkiye-de-demografik-degisim/4679> 05.06.2017.
- Hakkert, Ralph: “The Demographic Bonus and Population in Active Ages”, **Research Paper 7**, IPEA/UNFPA Project RLA5P201: Regional Support To Population And Development In The Implementation Of The MDGs In The LAC Region, Brasilia DF, October 2007, s.1-44.
- Hancıoğlu, Attila: **Turkey Demographic and Health Survey 1993**, Ministry of Health [Turkey], Hacettepe University Institute of Population Studies, and Macro International Inc. 1994.
- Harari, Yuval Noah: **Homo Deus (Yarının Kısa Bir Tarihi)**, 15. Baskı, Çev. Poyzan Nur Taneli, Kolektif Kitap-90, İstanbul, Berdan Matbaacılık, 2018.
- Harmancı, P.: “Dünyadaki ve Türkiye’deki İntihar Vakalarının Sosyodemografik Özellikleri Açısından İncelenmesi”, **Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi 1. Ulusal Sağlık Bilimleri Kongre Kitabı**, 1 (1), 2015, s. 1-15.
- Harrison, Paul: **Die Zukunft der Dritten Welt**, Aus dem Englischen von Hans-Werner Franz, rororo aktuell, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1984.

- Harrison, Paul: **3. Dünya ve Ekoloji**, Çev. Cevdet Cerit, Pınar Yayınları: 72, İstanbul, Yıldızlar Matbaacılık, 1993.
- Harvey, David: **A Brief History of Neoliberalism**, Oxford, Oxford University Press, 2007.
- Haupt, Arthur ve Kane, Thomas T.: **Population Reference Bureau's Population Handbook**, 5th Edition, Washington DC, 2004.
- Hixon, M. A.: "Carrying Capacity", **Encyclopedia of Ecology**, 2008, s. 528-530. Doi: 10.1016/b978-008045405-4.00468-7.
- Hodgson, D.: "Demography: 20th Century History of the Discipline", **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**, Oxford: Elsevier Science Ltd., 1982, s. 3493-3498.
- Hoşgör, Şeref ve Tansel, Aysıt: **2050'ye Doğru Nüfus Bilim ve Yönetim: Eğitim, İşgücü, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Sistemlerine Yansımaları**, İstanbul, TÜSİAD Yayını, 2010.
- HÜNEE: **Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2018**, Ankara, Elma Teknik Basım Matbaacılık, 2019.
- Hürriyet Gazetesi: "Erdoğan: En az üç çocuk doğurun", 07.03.2008. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-en-az-uc-cocuk-dogurun-8401981> 30.08.2020.
- Işık Erol, Sevgi: "Küresel Bir Sorun Olarak Demografik Dönüşüm: Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Önlemler", **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, Yıl: 16, Sayı: 37, 2016, s. 75-124.

- İnginar Kemaloğlu, Ayşegül: **Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2012.
- Jones, G. W. vd.: **The Continuing Demographic Transition**, New York, Oxford University Press Inc., 1997.
- Jones, G. W. vd.: **The Continuing Demographic Transition**, Oxford, Clarendon Press, 2004.
- Joseph, A. E. ve Phillips, D. R.: "Ageing in Rural China: Impacts of Increasing Diversity in Family and Community Resources", **Journal of Cross-Cultural Gerontology**, vol. 14, no. 2, 1999, s.153-168.
- Kabaş, Tolga ve Kandır, Ediz Deniz: "Türkiye'de Demografik Geçiş ve Yoksulluk İlişkisinin Değerlendirilmesi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 2, 2013, s. 411-426.
- Karadağ, Arife: "Türkiye'nin Kalkınmasında Bir Güç Kaynağı: Nüfus", **Ege Coğrafya Dergisi**, 10. 1999, s. 293-304.
- Kasapoğlu, Mehmet Muharrem ve Murat, Sedat: "Aktif İstihdam Politikaları ve Türkiye'de İŞKUR Tarafından Uygulanan Aktif İstihdam Politikalarına Güncel Bir Bakış", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 25, 2018, s. 485-502.

- Kaya, Vedat ve Yalçinkaya, Ömer: “Nüfus Ekonomik Büyüme Kaynağı Olabilir mi?: ‘En Az Üç Çocuk’ Politikasına Tarihsel Bir Bakış”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 1, 2014, s. 165-198.
- Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan: **Türkiye Ekonomisi (8. Basım)**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1996.
- Kılıç, Dilek ve Öztürk, Selcen: “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 47, Sayı: 1, 2014, s. 107-130.
- Kirk, Dudley: “A New Demographic Transition?”, **İçinde Rapid Population Growth: Consequences and Policy Implications, Vol. 2, Research Paper**, John Hopkins Press, Baltimore, 1971, s. 123-147.
- Kirk, Dudley: “Demographic transition theory”, **Population Studies**, 50 (3), 1996, s. 361-387.
- Knox, Paul L. ve Marston, Sallie A.: **Human-Geographie**, Übersetz: Bettina Metz, vd., Heidelberg – Berlin, Spektrum Akademischer Verlag GmbH, 2001.
- Kocakoç, Nurgül: **Türk Hukukunda Yaşlı Hakları**, Ankara, Orion Kitabevi, 2016.
- Koç, İsmet. vd.: **Türkiye’nin Demografik Dönüşümü (Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler: 1968-2008)**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını, 2008.

- Kohlbacher, F. ve Herstatt, C. (Edts.): **The Silver Market Phenomenon (Business Opportunities in an Era of Demographic Change)**, Berlin Heidelberg, Springer-Verlag, 2008.
- Kolars, John F. ve Nystuen, John A.: **Human Geography**, New York, Mc. Graw-Hill Book Company, 1974.
- Kurt, Halil: “Avrupa Birliği Ülkelerinde Nüfusun Yaş Yapısı”, **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü ve Türk Coğrafya Kurumu Ulusal Coğrafya Kongresi (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına) Bildiri Kitabı**, Edt. Sedat Avcı ve Hüseyin Turoğlu, İstanbul, Çantay Kitabevi, 2005, s. 277-287.
- Küçük, Bülent ve Özselçuk, Ceren: “Mesafeli Devletten Hizmetkâr Devlete: AKP’nin Kısmi Tanıma Siyaseti”, **Toplum ve Bilim**, 132, 2015, s. 162-190.
- Lee, Ronald: “The Demographic Transition: Three Centuries of Fundamental Change”, **Journal of Economic Perspectives**, Volume: 17, Number: 4, 2003, s. 167-190.
- Leete, R. ve Alam, I.: “Asia’s Demographic Miracle: 50 Years of Unprecedented Change”, **Asia-Pacific Population Journal**, vol. 14, no. 4, 1999, s. 9-20.
- Livi-Bacci, Massimo: **Avrupa’da Nüfus Hareketleri**, Çev. M. Timuçin Binder, İstanbul, Literatür Yayınları, 2009.
- Livi-Bacci, Massimo: **A Concise History of World Population**, b.y.y., Wiley-Blackwell, 2017.

- Lunderberg, M. ve Lam, D.: "Harnessing the Demographic Dividend: Lessons From the World Development Report 2007", **Environmental Change and Security Program**, April, 2007. Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholar, 2007.
- Lutz, W., Sanderson, W. C. ve Scherbov, S.: **The End of World Population Growth in the 21st Century: New Challenges for Human Capital Formation and Sustainable Development**, London, Earthscan Publications Ltd., 2004.
- Malmberg, B. ve Lindh, Thomas: "Forecasting Global Income Growth Using Age-structural Projections", **In: Ian Pool & Laura Rodríguez Wong (eds.). Agestructural transitions: challenges for development**, Paris, CICRED: Ch. 3, 2006.
- Malthus, Thomas: **An Essay on the Principle of Population**, London, Printed for J. Johnson in St. Paul's Church-Yard, 1798.
- Martinez, C., Weyman, T. ve Van Dijk (Edts.): **Demographic Transition, Labour Markets and Regional Resilience**, Cham, Springer International Publishing, 2017.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich: **Nüfus Üzerine**, Sol Yayınları, Ankara, 2011.
- Mason, A.: "Population Change and Economic Development: What Have We Learned from the East Asia Experience?", **The Meetings of Western Economics Association International**, San Francisco, July 5-9, 2001.

- McEvedy, C. ve Jones, R.: **Atlas of World Population History**, Harmondsworth; New York etc.: Penguin, 1978.
- McNicoll, G.: **Population and Development: An Introductory View**, Policy Research Division Working Paper No. 174, Population Council, New York, 2003.
- Miller, G. T. ve Spoolman, S.: **Living In The Environment: Principles, Connections, and Solutions (17th ed.)**, Belmont, CA: Brooks/Cole, 2012.
- Mudd, Stuart (Edt.): **The Population Crisis And The Use Of World Resources**, Dordrecht, Springer Sciences + Business Media, 1964.
- Mumcu, Onur ve Çağlar, Esen: “Türkiye’nin Nüfusu Zenginlik Kaynağı Olabilir mi?”, **TEPAV Ekonomi Politikaları Araştırmaları Enstitüsü Politika Notları**, PN-E: 2006-02, 2006, s. 1-19.
- Murat, Sedat: **Dünden Bugüne İstanbul’un Nüfus ve Demografik Yapısı**, İstanbul, İTO Yayını, Yayın No: 2006-49, 2006.
- Murat, Sedat: **Dünden Bugüne İstanbul’un İşgücü ve İstihdam Yapısı**, İstanbul, İTO Yayını, Yayın No: 2007-73, 2007.
- Mutluer, F. G.: **Toplumsal Sapma (Fonksiyonalist ve Sembolik Etkileşimci Yaklaşımlar)**, Ankara, Zirve Yayınları, 2000.

- Naik, Gautam., Chang, Leslie., Slatter, Joanna: “Die demografische Dividende (Entwicklungsländer profitieren von sinkenden Geburtenraten und einem hohen Anteil jüngerer Menschen)”, **Der Tagesspiegel**, 2003. <https://www.tagesspiegel.de/wirtschaft/die-demografische-dividende/394654.html> 25.05.2018.
- Newbold, K. Bruce: **Population Geography -Tools and Issues-**, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2010.
- Notestein, F.W.: **Population - Long View**, In: Food for the World (Ed. by T. Schultz), University of Chicago Press, 1946.
- Ogawa, Naohiro., Kondo, Makoto., Matsukura, Rikiya: : “Japan’s Transition From The Demographic Bonus To The Demographic Onus”, **Asian Population Studies**, 1:2, 2005, s. 207-226.
- Ohlin, Goran: **Nüfus Kontrolü ve Ekonomik Kalkınma**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları No.5, Ankara, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1969.
- Oktay, Elif Yüksel: “Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 7, Ekim 2013-Nisan 2014, s. 31-53.
- Olgun, Hürriyet. “Küreselleşme Kavramı ve İçeriğine Genel Bir Bakış”, **Sosyoekonomi Dergisi**, Sayı: Ocak-Haziran 2006-1, 141-151.
- Önder Erol, Pelin: **Sosyolojik Perspektiften Demografik Yaşlanma: Toplumsal, Ekonomik ve Politik Alanda Yaşlı Failliği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

- Öngör, Sami: **Coğrafya Sözlüğü**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1961.
- Özbay, Ferhunde: “Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişimlerinin Aile İşlevlerine Yansıması”, **İçinde Türkiye’de Aile’nin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler**, Edt. T. Erder, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1984.
- Özbay, Ferhunde: “Türkiye’de Demografik Dönüşüm: Yaşlanan Bir Toplumun Karşı Karşıya Olduğu Sorunlar Üzerine Birlikte Düşünmek”, **Friedrich Ebert Stiftung ve Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Konferans Sonuç Raporu**, Edt. Anıl Üstünel ve Volkan Yılmaz, 28 Şubat 2009 Cumartesi, s. 1-12.
- Özbay, Ferhunde: **Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus**, İletişim Yayınları 2222, Araştırma-İnceleme Dizisi 369, İstanbul, Sena Ofset, 2015.
- Özberk, Ebru: **Nüfus Politikaları ve Kadın Bedeni Üzerindeki Denetim**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Özen, Serap ve Özbek, Çağlar: “Çalışma Yaşamında Yaşlılık: Yaşlı Çalışanlar ve İnsan Kaynakları Uygulamaları”, **Çalışma ve Toplum**, 2017/2 (53), 2017, s. 547-572.
- Özer, U ve Topal, H. M.: “Genç İşsizliği, Göç, İntihar ve Boşanma Düzeyleri ile İlişkili midir? Türkiye’den Ampirik Bir Kanıt”, **Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6 (5), 2017, s. 50-63.

- Özgüç, Nazmiye ve Tümertekin, Erol: **Coğrafya (Geçmiş-Kavramlar-Coğrafyacılar)**, İstanbul, Çantay Kitabevi, 2014.
- Özgür, E. Murat: : “Yaşlanan Bir Dünya Nüfusu”, **TÜCAUM Konferansları**, Ankara, 16 Mart 2010.
https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/33920076/Ozgur_Yaslanan_dunya_nufusu_16_03_2010.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1557587343&Signature=uwqM8ZCDKpwLVlbqKyK4EoLYNIs%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DYaslanan_Bir_Dunya_Nufusu.pdf 13.11.2018.
- Özgür, E. Murat: “Nüfus Coğrafyası (COG 108)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü Ders Notları**, 2011, s. 1-120.
- Özgür, E. Murat: “Coğrafi Gerontoloji: Coğrafya ile Gerontolojinin Kesişiminde Bir Disiplinin Oluşumu”, **TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 2018, s. 324-335.
- Özkul, Metin ve Kalaycı, Işıl: “Türkiye’de Yaşlılık Çalışmaları”, **Sosyoloji Konferansları No: 52** (2015-2), 2015, s. 259-290.
- Partida-Bush, Virgilio: “How Demographic Transition Forms Demographic Bonus And Aging Process In Mexico”, **National Population Council-Mexico CICRED’S SEMİNAR**, Paris, France, 23 to 26 February 2004.
- Peng, Xizhe ve Cheng, Yuang: “Harvesting The Demographic Bonus”, **Asian Population Studies**, 1:2, 2005, s. 189-205.

- Polat, Ülkü: “Dışsal Nüfus Artışı ve Bağımlılık Oranı Değişimleri”, **Amme İdaresi Dergisi**, Sayı: 8/2, 1975, s. 149-166.
- Possemeyer, Ines: “Löwen vor dem Sprung?”, **Geo Zeitschrift**, 2011.
<https://www.geo.de/reisen/reiseziele/3971-rtkl-demografie-loewen-vor-dem-sprung> 25.05.2018.
- Potter, R. G., Wolowyna, O. ve Kulkarni, P. M.: “Population Momentum: A Wider Definition”, **Population Studies**, Vol: 31, No: 3, 1977, s. 555-569.
- Reher, David S.: “The Demographic Transition Revisited as a Global Process”, **Population Space Place** 10, 2004, s. 19–41.
- Resmi Gazete: 12.06.1929
- Resmi Gazete: 6.5.1930
- Rürup, Bettina Luise: “Türkiye’de Demografik Dönüşüm: Yaşlanan Bir Toplumun Karşı Karşıya Olduğu Sorunlar Üzerine Birlikte Düşünmek”, **Friedrich Ebert Stiftung ve Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Konferans Sonuç Raporu**, Edt. Anıl Üstünel ve Volkan Yılmaz, 28 Şubat 2009 Cumartesi, s. 1-12.
- Sapancalı, Faruk: “Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2001, s. 115-140.

- Saraç, Hüseyin: **Ekonomik ve Sosyal Boyutuyla İslam'da Nüfus Politikası**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/254, Yayın No: 254, İlmi Eserler Serisi: 51, 1997.
- Schneider, Gerd. ve Toyka-Seid, Christiane: "Migration", **HanisauLand-Lexikon-Migration**, 2019.
<https://www.hanisauland.de/print/lexikon/m/migration.html> 18.08.2019.
- Seniloli, Kesaia: "To Take Advantage Of The Demographic Window Of Opportunity Or Not - That is The Question: The Case Of Fidji", **CICRED'S SEMINAR, Age-Structural Transitions: Demographic Bonuses, but Emerging Challenges for Population and Sustainable Development**, Paris, February 23-26, 2004, s.1-23.
<http://www.cicred.org/Eng/Seminars/Details/Seminars/Popwaves/PopwavesSeniloli.pdf> 02.02.2019.
- Sertkaya Özlem: Doğan, "Türkiye'de 2040 ve 2060 Nüfus Projeksiyonlarına Göre Demografik Fırsatlar", **TİDSAD (Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi)** 18, 2018, s. 26-42.
- Sertkaya Özlem ve Hakan: Doğan, Bostan, "Türkiye'nin Demografik Dönüşümü ve Nüfus Projeksiyonlarına Göre Fırsatlar", **Doğu Coğrafya Dergisi**, Yıl: 24, Sayı: 41, Haziran-2019, s. 61-90.
- Shorter, Frederic C. ve Macura, Miroslov: **Trends in Fertility and Mortality in Turkey, 1935-1975**, Committee on Population and Demography Report No. 8, Washington D.C., National Academy Press, 1982.

- Shorter, Frederic C. ve Macura, Miroslav: **Türkiye’de Nüfus Artışı (1935-1975) Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri**, İstanbul, Yurt Yayınevi, 1983.
- Statistische Ämter des Bundes und der Länder: **Demografischer Wandel in Deutschland**, Heft 2, Wiesbaden, Statistisches Bundesamt, 2010.
- Suzuki, T.: **Eastern Asian Population History and Comtemporany Population Issues**, Singapore, Springer Nature Singapore Pte Ltd., 2019.
- Şahin, Salih: **Geçmiş Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği**, 3. Baskı, Ankara, Pegem Akademi Yayını, 2015.
- Şen, Mustafa: “Adaylık Sürecinde AB ve Türkiye’nin Nüfus Yapısı Açısından Karşılaştırılması”, **Emek ve Toplum Dergisi**, Cilt: 3, Yıl: 3, Sayı: 7, 2014, s. 120-145.
- Taeuber, I. B.: “Population and modernization in Turkey”, **Population Index** 24, 1958, s. 101-122.
- Tanoğlu, Ali: “Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951)”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 14, Sayı: 1-4, 1952, s. 129-161.
- Tanoğlu, Ali: **Beşeri Coğrafya Nüfus ve Yerleşme Cilt I. İkinci Baskı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1183, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı No: 45, İstanbul, Taş Matbaası, 1969.
- Tansel, Aysıt: **2050’ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış**, TÜSİAD Yayını, Yayın No: TÜSİAD-T/2012-11/536, İstanbul, Sis Matbaacılık, 2012.

- T.C. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı KSGM: **Türkiye’de Kadın**, Ankara, 2019.
- TC-KB: **Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)**, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı Yayını, 2013.
- TC-SBB: **On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)**, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Yayını, 2019.
- TDK Sözlük: <http://sozluk.gov.tr/> 14.08.2019.
- Teitelbaum, M. S. ve Winter, J. M.: **The Fear of Population Decline**, Orlando, Academic Press, Inc., 1985.
- Tekin, C.: “Yugoslavya’dan Türkiye’ye Göçlerin Nedenleri (1950-1958)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2018, s. 249-261.
- Telatar, Tahsin Gökhan ve Özcebe, Hilal: “Yaşlı Nüfus ve Yaşam Kalitelerinin Yükseltilmesi”, **Türk Geriatri Dergisi**, 7 (3), 2004, s. 162-165.
- Thomson, D. L., Cooch, E. G. ve Conroy, M. J. (Edts.): **Modeling Demographic Processes in Marked Populations**, New York, Springer Sciences + Business Media, 2009.
- Thompson, Warren S.: “Population”, **American Journal of Sociology**, Vol. 34, No. 6 (May, 1929), s. 959-975.
- Thompson, Warren S.: **Dünya Nüfusunun Son Temayülleri**, Çev. M. Celal, T.C. Başvekâlet Umum Müdürlüğü Tetkikler Serisi Sayı: 2, İstatistik Umum Neşriyatından Sayı: 12, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1931.

- TMMOB: **“Planlamanın Sonu: 9. Kalkınma Planı TMMOB Bildirisi”**, 2008.
<https://www.tmmob.org.tr/icerik/planlamanin-sonu-9-kalkinma-plani-tmmob-bildirisi> 10.10.2019.
- Trewartha, Glenn T. (Gen. Edt.): **The More Developed Realm -A Geography of Its Population-**, Oxford, Pergamon Press, 1978.
- TSKB: **Tematik Bakış**, 2020.
http://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/kadin_becerileri_mart2020.pdf 17.08.2020.
- Tufan, İsmail: **Türkiye’de Yaşlılığın Yapısal Değişimi**, Koç Üniversitesi Yayınları: 52, İstanbul, Yılmaz Ofset, 2014.
- Tuğluoğlu, Fatih: “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)”, **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, 32 (4), 2008, s. 351-359.
- Tuna, Orhan ve Yalçıntaş, Nevzat: **Sosyal Siyaset**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1999.
- Tunalı, H ve Özkaya, S.: “Türkiye’de İşsizlik-İntihar İlişkisinin Analizi”, **Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 5 (2), 2016, s. 56-70.
- Tuncer, Baran: **Ekonomik Gelişme ve Nüfus**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-20, Ankara, Lider Matbaacılık Sanayi, 1976.

- Tuncer, Baran: **Gelecekte Türkiye Nüfusu ve Ekonomisi**, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayını, Ankara, Önder Matbaası, 1977.
- Tunçdilek, Necdet ve Tümertekin, Erol: **Türkiye Nüfusu**, İ.Ü. Yayınları No: 802, Coğrafya Enstitüsü No: 25, Monografiler: 2, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1959.
- Tunçdilek, Necdet: **Dünya Nüfus Dinamiği**, İ.Ü. Yayınları: 3501, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü: 8, İstanbul, Gençlik Basımevi, 1988.
- TÜİK: **İstatistik Göstergeler 1923-2011**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2012.
- TÜİK: **İstatistiklerle Yaşlılar 2014**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2015.
- TÜİK: **Yıllara Göre Nüfus 2013-2075**, 2018a. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> 08.04.2018.
- TÜİK: **Yıllara ve Cinsiyete Göre Ortanca Yaş, 2018-2080**, 2018b. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> 27.05.2019.
- TÜİK: **Demografik Göstergeler 2000-2025**, 2019a. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> 21.07.2019.

- TÜİK: **Nüfus, Yıllık Nüfus Artış Hızı ve Yıl Ortası Nüfus Tahmini 1927-2000, 2019b.**
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047
18.05.2020.
- TÜİK: **Nüfus, Yıllık Nüfus Artış Hızı, İl, İlçe, Belde, Köy Sayısı ve Nüfus Yoğunluğu 2007-2019, 2019c.**
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059
18.05.2020.
- TÜİK: **Senaryolara Göre Seçilmiş Yaş Grupları Nüfusları, 2018, 2023, 2040, 2060, 2080. 2019ç.**
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
21.07.2019.
- TÜİK: **Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Nüfus, 2018, 2023, 2040, 2060, 2080. 2019d.**
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
21.07.2019.
- TÜİK: **Yıllara ve Cinsiyete Göre Ortanca Yaş, 1935-2018. 2019e.**
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
21.07.2019.
- TÜİK: **Temel Doğurganlık göstergeleri, 2020a.**
<https://web.tuik.gov.tr/tr/classification-categories/sub-categories/#> 28.05.2020.
- TÜİK: **Demografik Göstergeler 2000-2025, 2020b.**
<https://web.tuik.gov.tr/tr/classification-categories/sub-categories/#> 28.05.2020.

- TÜİK: **Yıllara Göre Nüfus 2018-2080**, 2020c.
<https://web.tuik.gov.tr/tr/classification-categories/sub-categories/#> 28.05.2020.
- TÜİK: **Senaryolara Göre Nüfus 2018-2080**, 2020ç.
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
09.06.2020.
- TÜİK: **İşgücüne Dâhil Olmayanların Yıllara Göre İşgücüne Dâhil Olmama Nedenleri**, 2020d.
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
17.08.2020.
- TÜİK: **Temel Doğurganlık Göstergeleri 2001-2020**, 18 Mayıs 2021.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=qUaslhYYRoC3LbeNAisBrbv2vSFc8B3RrYTmImSST3K1FbJb0IIahJCAEq7G6BJ0> 30.05.2021.
- TÜİK Bilgi Dağıtım: **İllere Göre Yaş Grubu İstatistikleri 1935-2018**, 2019.
- TÜİK Bilgi Dağıtım: **İllere Göre Yaş Grubu İstatistikleri 1935-2020**, 2021.
- TÜİK Bülteni: Haber **İşgücü İstatistikleri Ocak 2016**, Sayı: 21570. 15 Nisan 2016.
<http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21570>
01.08.2020.
- TÜİK Bülteni: Haber **Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2019**, Sayı: 33705. 4 Şubat 2020.
<http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=33705>
16.06.2020.

- TÜİK Haber **İşgücü İstatistikleri 2019**, 20 Mart 2020.
Bülteni: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2019-33784> 07.07.2020.
- TÜİK Haber **İşgücü İstatistikleri Nisan 2020**, Sayı: 33788, 10
Bülteni: Temmuz 2020.
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33788> 01.08.2020.
- Tümertekin, Erol: **Beşeri Coğrafyaya Giriş**, İ.Ü. Yayın No: 2464, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- Tümertekin, Erol: **Beşeri Coğrafya Giriş**, Üniversite Yayın No: 3819, Fakülte Yayın No: 2464, İstanbul, İ.Ü. İletişim Fakültesi ve Film Merkezi, 1994.
- Tümertekin, Erol: **İstanbul İnsan ve Mekân**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 50, İstanbul, Numune Matbaacılık, 1997.
- Tümertekin, Erol ve Özgüç, Nazmiye: **Beşeri Coğrafya (İnsan-Kültür-Mekân)**, İstanbul, Çantay Kitabevi, 1997a.
- Tümertekin, Erol ve Özgüç, Nazmiye: **Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalkınma)**, İstanbul, Çantay Kitabevi, 1997b.
- Tümertekin, Erol ve Özgüç, Nazmiye: **Beşeri Coğrafya (İnsan. Kültür. Mekân)**, 16. Baskı, İstanbul, Çantay Kitabevi, 2016.
- TÜSİAD: **Vizyon 2050 Türkiye**, TÜSİAD Yayını, Yayın No: TÜSİAD-T/2011-09/58, İstanbul, Sis Matbaacılık Prom. Tanıtım Hiz. Tic. Ltd. Şti., 2011.

- UN-DESA 2019: <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>
15.06.2019.
- UN-DESA: **World Population Prospects 2019-Data Query
Total Population by Sex,** 2019a.
<https://population.un.org/wpp/DataQuery/>
24.03.2020.
- UN-DESA: **World Population Prospects 2019-Data Query
Total Fertility (Children per Women),** 2019b.
<https://population.un.org/wpp/DataQuery/>
10.05.2020.
- UN-DESA: **World Population Prospects 2019-Data Query
Crude Birth Rate,** 2019c.
<https://population.un.org/wpp/DataQuery/>
30.05.2020.
- UN-DESA: **World Population Prospects 2019-Data Query
Crude Death Rate,** 2019ç.
<https://population.un.org/wpp/DataQuery/>
30.05.2020.
- UN-DESA: **World Population Prospects 2019-Data Query
Rate Of Natural Increase,** 2019d.
<https://population.un.org/wpp/DataQuery/>
30.05.2020.
- UN-DESA: **World Population Prospects 2019-Data Query
Total Fertility (Children per women),** 2019e.
<https://population.un.org/wpp/DataQuery/>
30.05.2020.

- United Nations: **World Population 2300**, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York, UN Publication, 2004.
- U.S. Census Bureau: **Historical Estimates of World Population**, 2018.
<https://www.census.gov/data/tables/time-series/demo/international-programs/historical-est-worldpop.html> 12.08.2021.
- Üner, Sunday: **Nüfusbilim Sözlüğü**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-17, Ankara, Mars Ticaret ve Sanayi A.Ş. Matbaası, 1972.
- Ünlü, Tunca: **The Demographic Window Of Opportunity And The First Demographic Dividend: The Case Of Turkey**, Hacettepe University Institute Of Population Studies Demography Program, Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in Demography, 2017.
- Vallin, Jacques: “The Demographic Window”, **Asian Population Studies**, 1:2, 2005, s. 149-167.
- Van der Ven, Rutger ve Smits, Jeroen: “The Demographic Window of Opportunity: age structure and sub-national economic growth in developing countries”, Nijmegen Center for Economics (NICE) Institute for Management Research Radboud University Nijmegen, **NICE Working Paper 11-102**, 2011, s. 1-37.

- Vaut, Simon vd.: **Ekonomi ve Sosyal Demokrasi**, Sosyal Demokrasi El Kitabı 2, Güncelleştirilmiş 3. Baskı, Çev. Recai Hallaç, Bonn, Friedrich Ebert Vakfı Yayını, 2014.
- Watkins, S.C.: “The fertility transition: Europe and the Third World compared”, **Sociological Forum** 2, 1987, s. 645-673.
- Weeks, John R.: **Population**, California, Wadsworth Press, 1992.
- Weeks, John R.: **Population: An Introduction To Concept And Issues (10th ed.)**, Belmont, CA: Thomson/Wadsworth, 2008.
- Weeks, John R.: **Population (An Introduction to Concepts and Issues) Twelfth Edition**, Boston, Cengage Learning, 2016.
- Wesley, E. ve Peterson, F.: “The Role of Population in Economic Growth”, SAGE Open, October-December 2017, s. 1-15.
- Wickramasinghe vd.: “Sunspot Cycle Minima and Pandemics: The Case for Vigilance?”, **Journal of Astrobiology & Outreach**, 2017, s. 1-4.
- Wolf, Jürgen: “Was ist Gerontologie?”, **MS 01 Gerontologie: Sozialgerontologie WS 2009/10**, 2009. http://www.jurgenwolf.de/docs/MS01_01-02.pdf 14.08.2019.
- WPC: “World Population Conference, Belgrade, 1965”, **Journal of the Institute of Actuaries**, 1966, s. 91-96.

- Wyman, Robert: “Nüfus Artışının Küresel Sorunları”, **Açık Ders 10. Ders Dökümü**, Çev. Yılmaz Arı, 17 Şubat 2009. www.acikders.org.tr/file.php/127/Lectures/PDF/10_DersDokumu.pdf 07.06.2017.
- Yavuz, Sutay: **Fertility Decline In Turkey From The 1980s Onwards: Patterns By Main Language Groups**, Hacettepe University Institute of Population Studies Economic and Social Demography Program, Dissertation Submitted In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy In Economic and Social Demography, 2008.
- Yenal, Oktay: **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, 5. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Vizyon Basımevi, 2017.
- Yu, T. : “Age Structure Transition of China’s Population: Regional Differentials and Implications for Development Policy”, **Asia-Pacific Population Journal**, vol. 5, no. 4, 1990, s. 17-/34.
- Yüceşahin, M. M.: “Türkiye’nin Demografik Geçiş Sürecine Coğrafi Bir Yaklaşım”, **Coğrafi Bilimler Dergisi 7 (1)**, 2009, s. 1-25.
- Yüceşahin, Murat: M. “Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm: Mekânsal Bir Değerlendirme”, **Coğrafi Bilimler Dergisi 9 (1)**, 2011, s. 11-27.

Yüceşahin, M. Murat., Adalı, Tuğba ve Türkyılmaz, A. Sinan: “Population Policies in Turkey and Demographic Changes on a Social Map”, **Border Crossing**, Volume: 6, No: 2, 2016, s. 240-266.

Yüceuluğ, Ratip: **Savaş Sonu Nüfus Meseleleri (Türkiye Üzerinde İncelemeler ve Fikirler)**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Neşriyat No: 230, Tetkikler Serisi No: 103, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1944.

Yüceuluğ, Ratip: **Türkiye Nüfusu (Cumhuriyet Devrindeki Son Dört Nüfus Sayımlarına Göre)**, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Yayın No. 267, İncelemeler No. 120, Ankara, Doğu Matbaası, 1947.

Yüceuluğ, Ratip: **Demografi**, D.İ.E. Eğitim Merkezi Yayınları Yayın No: 489-11, Ankara, D.İ.E. Matbaası, 1966.

Yüksel, Yusuf ve Kocaman, Tuncer: “Ageing Population, Social Services And Assistance In Turkey”, **Aile ve Toplum**, Yıl: 9, Cilt: 3, Sayı: 12, 2007, s. 57-64.

Yüksel, Yusuf: “Türkiye’de Demografik Geçiş Süreci ve Sosyal Politikalar”, **Uzmanlık Tezi**, Ankara, DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT: 2732, 2007.

<https://databank.worldbank.org>. 2019a. <https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&country=WL> 15.06.2019.

<https://databank.worldbank.org>. 2019b. <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD/1ff4a498/Popular-Indicators#> 10.07.2019.

https://databank.worldbank.org. 2019c.	https://databank.worldbank.org/source/jobs 14.07.2019.
https://databank.worldbank.org. 2019d.	https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SL.UEM.TOTL.ZS&country=WLD 09.06.2019.
https://data.worldbank.org. (2019a).	https://dataworldbank.org/country/brazil 14.06.2019.
https://data.worldbank.org. 2019b.	https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=2018&start=1991&view=chart 14.07.2019.
https://www.oecd-ilibrary.org. 2019.	https://www.oecd-ilibrary.org/economics/real-gdp-forecast/indicator/english_1f84150b-en 09.06.2019.
https://data.oecd.org. 2019a.	https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm 09.06.2019.
https://data.oecd.org. 2019b.	https://data.oecd.org/unemp/youth-unemployment-rate.htm#indicator-chart 14.07.2019.
https://worldbank.org. 2020.	https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD/1ff4a498/Popular-Indicators# 01.04.2020.

<https://www.ilo.org.2019a.>
https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page27.jspx?subject=EAP&indicator=EAP TEAP SEX AGE NB&datasetCode=A&collectionCode=YI&_afrLoop=4161176084791177&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=eb5sn0tyf_1#!%40%40%3Findicator%3DEAP TEAP SEX AGE NB%26_afrWindowId%3Deb5sn0tyf_1%26subject%3DEAP%26_afrLoop%3D4161176084791177%26datasetCode%3DA%26collectionCode%3DYI%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Deb5sn0tyf_57 17.03.2018.

<https://www.ilo.org.2019b.>
https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page32.jspx?locale=EN&subject=LUU&indicator=UNE DEAP SEX AGE RT&datasetCode=A&collectionCode=YI&_afrLoop=1111047032989686&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=null#!%40%40%3Findicator%3D 10.07.2019.

<https://data.oecd.org/pop/fertility-rates.htm> 28.09.2018.

www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047 17.03.2017.

<https://population.un.org/wpp/DataQuery/> 21.03.2018.

EKLER

EK 1: TEMEL KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ

Antinatalist nüfus politikası	Nüfus artış hızını yahut doğumları azaltmayı amaç edinen tedbir ve programlar bütünüdür. Antinatalist nüfus politikası birçok ülkede, kimi zaman “nüfus kontrolü” ya da “nüfus planlaması” adını almış, fakat çoğunlukla “aile planlaması” ismiyle uygulanmıştır. Nüfus planlaması; çiftlerin çocuk sayısını ekonomik imkânlarına ve kişisel istençlerine göre sınırlayabilmeleri ile doğumlar arasında istenen periyotları temin edebilmeleri hakkına sahip olmalarıdır (Aydoğan ve Çoban, 2016: 122). Bu politika doğrultusunda; evlenme yaşının yükseltilmesi, az çocuğu olanların çeşitli imkânlardan yararlandırılması, sosyal güvenlik hizmetlerinin sağlanması ile hamileliğin belli bir ayna kadar kürtaja izin verilmesi gibi uygulamalara gidilmiştir. Dünya ülkelerinde ve insanlık tarihi boyunca asıl önemli yeri işgal eden ve en fazla uygulanan politika, anti-natalist nüfus politikasıdır (Başol, 1988: 30; Bağırkan, 2003: 17).
Bağımlılık oranı	Kuramsal olarak: 15-64 yaş grubunda bulunan bireylerin tamamının ekonomik bakımdan aktif (çalışabilir) olduğu kabul edilirken; faal nüfusun bakmakla yükümlü olduğu nüfus grubuna ise bağımlı nüfus denilmektedir. Bağımlı nüfus iki yaş grubundan oluşur. Bunlar: 0-14 yaş grubu ile 65 ve üstü yaş grubudur. Her iki grup iktisadi bakımdan üretken sayılmaz (Başol, 1988: 115; Başar, 2013: 91; Kaya ve Yalçınkaya, 2014: 183; Haupt-Kane, 2004: 6; Johnston, vd., 2003: 163-164 akt. Şahin, 2015: 133). Başka bir tabirle işgücünü oluşturan kesimin hem üretici hem de tüketici olması gibi bir niteliği bulunmakta iken, bağımlı nüfus yalnızca tüketici zümre özelliğindedir (Polat, 1975: 149).
Demografi	Yunancada halk manasına gelen “demos” ile yazı anlamına gelen “grafo” kelimelerinden alınmış ve ilk defa 1855’te Fransız yazar Achille Guillard tarafından kullanılmıştır (Yüceuluğ, 1966: 7). Guillard’a göre, demografi; nüfusun miktarını, çeşitli vasıflar bakımından durumunu, fikri ve genel karakterlerini

	ve gelişimini (terakkiyatını) inceleyen bilim dalıdır (Yüceuluğ, 1966: 7). Bir başka tanıma göre demografi; insan nüfusunu büyüklüğü, yapısı ve gelişmesi açısından inceleyen bilim dalıdır (Üner, 1972: 11).
Demografik fırsat penceresi	Çalışma çağındaki nüfusun, çalışma çağı dışında kalan nüfustan fazlalığına işaret eden, ülkelerin bakmak zorunda oldukları insan sayısından daha fazla (asgari %55 oranında) çalışabilir (15-64 yaş grubu) miktara sahip olmaları şeklinde kendini gösteren olgudur. Kesin sınırlar çizmek gerekirse; 0-14 yaş grubundan meydana gelen genç (ve bağımlı) nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %30'un, 65 ve üzeri yaş grubundan meydana gelen yaşlı (ve bağımlı) nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %15'in altında olduğu geçici dönem demografik fırsat penceresidir (UN, 2004: 2, 70).
Demografik geçiş	Yüksek doğurganlık ve yüksek ölüm oranlarının hüküm sürdüğü durumdan (geleneksel demografik rejim), doğumların bilinçli kontrol edildiği ve ölüm oranlarının düştüğü yeni duruma (modern demografik rejim) geçme olayıdır (Üner, 1972: 72; Behar, vd., 1999: 21; Lee, 2003: 167; Reher, 2004: 33; Yüksel ve Kocaman, 2007: 57; Yüceşahin, 2009: 2; Blue ve Espenshade, 2011: 721; Özbay, 2015: 254). Demografik geçiş, "Demografik Fırsat Penceresi" dönemini yaratan ana süreçtir.
Demografik ivme (momentum)	Nüfusun kendini yenileme düzeyine geldikten sonra, geriden gelen neslin üreme çağını tamamlayana kadar artmaya devam etmesi durumudur. Bu etki, 50 ila 100 yıl arasında değişen bir sürede görülebilir (Bloom vd., 2003: 30-33 akt. Yüksel, 2007: 15; Koç vd., 2008: 8; Wyman, 17 Şubat 2009).
Demografik kriz penceresi	15-64 yaş arası çalışabilir nüfusun en yüksek düzeye ulaşması ile ortaya çıkan özel dönemin (fırsat penceresi dönemi) verimli kullanılamaması sebebiyle meydana gelen ulusal yoksullaşma, ortaya çıkabilecek muhtemel toplumsal kargaşa ve çatışma sürecidir. Ortaya çıkmasının altında yatan ana husus, işgücü arzındaki yüksek artışa işgücü talebinin karşılık verememesidir (Can ve Avcı, 2019). Bu durumla karşılaşan ülkeler herhangi bir birikim yapamadığından söz konusu kitleyi eğitemeyecek, aynı kitlenin sağlık ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını gideremeyecek, hatta gıdaya erişimde dahi sıkıntılar baş

	gösterebilecektir. Yeni vaziyet, siyasal alanda toplumsal baskının çok ciddi boyutlara varmasına yol açabilecektir. Neticede; sanayileşememek, kişi başına düşen gelir azlığı, kaynakların eşitsiz dağılımı, yetersiz beslenme, eğitim seviyesinin düşüklüğü ve nüfus baskısı gibi olumsuzlukların hâkim olduğu krizlere açık bir toplum yapısı vuku bulacaktır.
Demografik yaşlanma (nüfus yaşlanması)	Yaşlılığın, herkes tarafından kabul edilen bir tanımı yoktur. Bir tanıma göre yaşlanma; emekliliğin başlangıcından sonraki dönem, örneğin 60-65 yaşları sonrasdır (Üner, 1972: 31). Tufan, emeklilik yaşının yaşlılığın başlangıcı olarak kabul edilmesine karşı çıkmakta; bunun altında, yaşlıları sosyal yapısı farklı bir grup olarak tespit etme isteğinin yattığını savunmaktadır (Tufan, 2014: 62). Bir başka çalışmada ise yaşlanma; “kronolojik yaşın ilerlemesiyle, çevresel koşullar altında yaşayan organizmada veya yetişkin insanda meydana gelen düzenli değişikliklerdir” (Baybora, 2007: 5 akt. Özen ve Özbek, 2017: 549). Bireyin yanı sıra toplum da yaşlanır. Ancak yaşlılar ne kadar çoğalırsa çoğalsın, eğer doğurganlık yüksekse toplumun yaşlanması mümkün olmaz. Toplumsal yaşlanma için doğurganlığın azalıp yaşam süresinin uzaması gerekir (Tufan, 2014: 7). Özgür, nüfusun yaşlanması şeklinde isimlendirdiği bu dönemi; “bir nüfusun yaş yapısının değişerek, o nüfustaki çocukların ve gençlerin payının azalması ve yaşlı insanların (60 yaş üstü) payının görece artması” biçiminde tarif eder (Özgür, 2010). Bir başka araştırmaya göre; nüfusun yaşlanması, genel olarak emeklilik yaşını aşmış kesimin toplam nüfustaki payının artmasıdır ve emeklilikte 65 yaş temel alınır (Erol, 2011: 57). Nüfus yaşlanması veya demografik yaşlanma; toplam nüfus içindeki yaşlı nüfus oranının süratle artması ve belli bir eşiği veya sınırı aşarak “yaşlı nüfus” niteliğine bürünmesidir. Özbay’a göre; bu eşik %15’tir. Yani toplam nüfusun asgari %15’inin yaşlı insanlarla oluşturulmasıyla nüfus yaşlanmış kabul edilir (Özbay, 2009: 2).
Doğal nüfus	Ham doğum oranı ile ham ölüm oranı arasındaki farktır ve

artış hızı	genelde yüzde (%) ile ifade edilir (Özgür, 2011: 25). Doğal nüfus artış hızının tespit edilebilmesi için; doğumların sayısı ile ölümlerin sayısı arasındaki fark alındıktan sonra, çıkan sayının ortalama genel nüfusa bölünmesi gerekir (Bağırkan, 2003: 14). $\text{Doğal Nüfus Artış Hızı} = \frac{\text{Yıllık Doğum Sayısı} - \text{Yıllık Ölüm Sayısı}}{\text{Yıl Ortası Tahmini Nüfus}}$ Bu durumda çıkan sonuç yüzdeye (%) çevrilir.
Doğumda yaşam beklentisi	Dünyaya canlı gelen bir bireyin, doğum anından ölüm anına kadar geçeceği öngörülen (tahmin edilen) ortalama yıl (ömür) miktarıdır. Doğan bir kişinin sahip olduğu yaşanacak ortalama sene sayısı olarak da tanımlanır (Bilas-Franc-Bošnjak, 2014: 1). Doğuşta yaşam beklentisi şeklinde de anılabilir ve “Doğan bir kişinin güncel ölüm hızlarına maruz kaldığı takdirde yaşaması beklenen ortalama süre anlamına” gelir (Çavlin-Adalı-Kumaş, 2016: 27). “Ortalama ömür” yahut “doğumlardaki yaşam şansı” şeklinde adlandırıldığı da olur (Tümertekin ve Özgüç, 1997a: 238; 2016: 238; Şahin, 2015: 96).
Doğurganlık	Bir nüfusta canlı doğumlarla belirlenen gerçek doğum düzeyidir (Üner, 1972: 53). Yapılan çalışmanın amacına göre farklı doğurganlık hesaplamaları yapılmaktadır. Bunlar; -Genel doğurganlık oranı, -Yaşa özel doğurganlık hızı -Genel doğurganlık hızı gibi başlıklar içerebilir.
Fizyokratik nüfus politikası	Fizyokratizm 18. yüzyılın ikinci yarısında (1760-1780) merkantilizme tepki olarak Fransa’da ortaya çıkmış bir ekonomi ve nüfus politikaları akımıdır. Fizyokrasi sözcüğü, “doğanın gücü” anlamına gelir. Burada toprak, tek üretici güç olarak görülür ve toprağın servetin tek kaynağı olduğuna inanılır (Başar, 2013: 12). Dolayısıyla şehirden ziyade köyü öne çıkaran bir akımdır. Bu durum fizyokratik literatürün ilk tezinden anlaşılabilir. İlk tez; “eğer kıtlığın önüne geçmek istiyorsak, yani tahılların bol olmasını istiyorsak, her şeyden evvel üretilen tahıl için iyi bir ücret ödenmelidir” şeklindedir ve daha önceki tüm merkantilist politikada ortaya konulan ilkeye zıttır (Foucault, 2016: 298). Bu akımda, insanların sayısı sahip olunan kaynaklara göre

	veya yaşanılan mekândaki durum sayesinde doğal olarak ayarlanır. Fizyokratlar hızlı nüfus artışının tarımsal üretimi olumsuz etkileyebileceğini düşünmüşler ve stratejik saydıkları bu üretim dalındaki problemlerin bütün ekonomiyi etkisi altına alacağından endişe etmişlerdir (Başol, 1988: 11-12; Tuncer, 1976: 30). Aynı fizyokratlar, genel olarak nüfus artışının karşısında değildir ve tarımsal üretimi olumsuz etkilemediği sürece nüfus artışını desteklemişlerdir (Başol, 1988: 12; Tuncer, 1976: 30).
Genç bağımlılık oranı	Çalışma çağındaki her 100 birey başına düşen çocuk (0-14 yaş grubu) miktarıdır (Başar, 2013: 92; Şahin, 2015: 133). $\text{Genç Bağımlılık Oranı} = \frac{0-14 \text{ Yaş Grubundaki Nüfus}}{15-64 \text{ Yaş Grubundaki Nüfus}} \times 100$
Genel doğurganlık oranı (GDO)	Belli bir yıldaki canlı doğumların doğurganlık çağındaki (15-49 yaş) kadın nüfusa oranıdır (Şahin, 2018: 79). $\text{GDO} = \frac{\text{Yıllık doğum sayısı}}{15-49 \text{ yaş grubundaki kadın nüfus}} \times 1000$
Geriatri	Genellikle yaşlı sağlığı ile ilgilenen bir hekimlik dalıdır. Geriatrinin temel amacı; yaşlı insanları geçmişteki sağlıklarına kavuşturmak değil, kalan yaşamlarını mümkün olduğunca kendi başlarına sürdürebilmelerini ve hayatları ile ilgili kararları alabilmelerini sağlamaktır (Kocakoç, 2016: 44). Bir görüşe göre tıbbın hedefi; genç nüfus için tedavi iken, yaşlı nüfus için yaşam kalitesinin korunmasıdır (Gökçe Kutsal, 2011: s.n.y.). Yaşam kalitesi kavramı için ortak bir fikir bulunmaz ve kişinin yaşamının tümüyle iyi gittiğine ilişkin hissettiği öznel duygu şeklinde tarif edilir (Telatar ve Özcebe, 2004: 163). Özetle, geriatri; yaşlı insanların sağlığını ve yaş almaya paralel ortaya çıkan hastalıklarını inceleyip, aynı bireylerin yaşam kalitesini sürdürmelerini amaç edinen tıbbi bir bilim dalıdır. Dolayısıyla Tufan'ın (2014: 19) da altını çizdiği gibi; geriatri, hekimler dışında kalan araştırmacılara hitap eden herhangi bir kaynak yaratamamıştır.
Gerontoloji	Yaşlı bireylerin sosyal ve ekonomik durumlarını, toplumun diğer üyeleriyle olan ilişkilerini, konut ve yerleşme koşullarını, çevreyle/mekânla olan ilişkilerini, yaşam kalitesini, bakıma muhtaçlık durumunu ve bakım kalitesi gibi sorunlarını ampirik verilere dayanarak irdeleyen ve çeşitli çözümler getirmeye çalışan multidisipliner bir

	bilimdir (Özkul ve Kalaycı, 2015: 263-264). Farklı bir esere göre gerontoloji: Yaşlılığın fiziksel, zihinsel, sosyal, tarihi ve kültürel “değişke”lerinin (modifikasyonlarının) analiz edildiği; bu yapılırken sadece sosyal çevre değil, doğal çevrenin de göz önünde tutulduğu multidisipliner (multidisziplinäres) bir bilim dalıdır (Baltes & Baltes, 1992: 8 akt. Wolf, 2009: s.n.y.). Özgür’e göre; coğrafya, gelişmiş dünyada yürütülen gerontolojik çalışmalarda aktif olarak yer alan disiplinlerdendir ve özellikle coğrafyanın sentezleyici ve bütüncül geleneği, araştırmacılara yaşlı insanlar ile çevreleri arasındaki karmaşık etkileşimi değerlendirmek için etkili bir metodoloji sunar (Özgür, 2018: 325). Dahası coğrafi gerontoloji, mekân ve yaşlanma arasındaki ilişkilere yönelik kuramları, kavramları ve ampirik bilgileri birlikte geliştirmek için uygun bir zemin olarak önerilir (Andrews, vd. 2007 akt. Özgür, 2018: 327).
Göç	Göç olgusu, kavram olarak uluslararası literatüre Latince’den girmiştir. Zira Almanca, İngilizce, Fransızca’da “migration” olarak bilinen ve Türkçe karşılığı göç olan sözcüğün menşei Latince kökenli “migrare”dir. “Migrare”, hareket etmek/taşınmak anlamına gelir (Schneider ve Toyka-Seid, 2019). Göç: Bir beşeri coğrafya terimi olup, insanların bir bölgeden diğerine daimi olarak yerleşmek veya muvakkat (geçici) bir süre için kalmak üzere yer değiştirmeleri şeklinde tanımlanır (Öngör, 1961: 595).
Ham doğum oranı (HDO)	Bir yıl içinde kaydedilen canlı doğum sayısının, aynı yılın genel nüfusuna (yıl ortası tahmini nüfus) bölünmesi (oranlanması) ve binle çarpılması ile elde edilen sayıdır (Üner, 1972: 58; Tümertekin ve Özgüç, 1997a: 230; Başar, 2013: 100; Özgür, 2011: 25; Şahin, 2015: 78; Tümertekin ve Özgüç, 2016: 231). Kaba doğum hızı, kaba doğum oranı ve/veya genel doğum oranı şeklinde de anılabilir (Üner, 1972: 58; Bağırkan, 2003: 24; Başar, 2013: 101; Şahin, 2015: 78). $HDO = \frac{\text{Yıllık Canlı Doğum Sayısı}}{\text{Genel Nüfus}} \times 1000$
Ham ölüm oranı (HÖO)	Toplam ölüm sayısının yıl ortası tahmini nüfusa (genel nüfus) bölünüp binle çarpılmasıyla elde edilen değerdir (Tümertekin ve Özgüç, 1997a: 234; Özgür, 2011: 25; Başar, 2013: 119; Şahin, 2015: 89). Kaba ölüm hızı ve/veya kaba ölüm oranı şeklinde de

	kullanılabilir (Bağırkan, 2003: 25; Başar, 2013: 119). 1000 (bin) nüfusa düşen ölüm sayısının tespit edilmesinde kullanılmaktadır. $\text{Ham Ölüm Oranı} = \frac{\text{Yıllık Ölüm Sayısı}}{\text{Yıl Ortası Tahmini Nüfus}} \times 1000$
Kalitatif nüfus politikası	“Sağlık ve eğitim düzeyi yüksek, zihinsel yetenekleri üstün, iş ve meslek bilgi ve tecrübeleri çok olan bireylerden meydana gelmiş bir nüfus kütesine sahip olmayı, amaç edinen politikadır” (Üner, 1972: 84). Genelde anti-natalist nüfus politikasında kalitenin de kontrol edilmesi şeklinde ortaya çıkar. Bu politikanın amacı: Nüfus büyüklüğünü kontrol etmenin yanında; nüfusu sağlık, eğitim, kuvvet, zekâ, iş ve mesleki yeterlilik gibi özelliklerle donatmaktır. Bu nüfus siyasetinde nüfusun ülke geneline dengeli dağılması sağlanmalı, coğrafi bölgeler ile şehir yerleşmeleri arasında bu anlamda ciddi farkların olmamasına özen gösterilmelidir. Aksi halde bölgelerarası ücret, istihdam, sağlık, eğitim, altyapı, konut, sosyal ve kültürel farklılıklar kaçınılmaz olur. Anılan nüfus politikasının hayata geçirilip başarıya ulaşabilmesi için, çağın gereklerine uygun, pozitif bilimleri benimseyen bir eğitim sisteminin kurulması şarttır. Dahası, kadının eğitimine özellikle önem verilmelidir. Harrison, bu durumun önemini: “Kadını geliştirmek ailenin yoksulluk zincirini kırmayı kolaylaştırır; bu sayede beşeri kaynaktan daha çok faydalanılır; nüfus artış oranı düşer” şeklinde izah etmektedir (Harrison, 1993: 238).
Medyan (ortanca) yaş	Bir nüfusu oluşturan kişilerin yaşları küçükten büyüğe sıralandığında ortada kalan kişinin yaşıdır (Başol, 1988: 111; Gürtan, 1969 akt. Demir, 2016b: 64; www.tuik.gov.tr); “Herhangi bir nüfusu sayısal olarak iki eşit gruba bölen yaş” şeklinde de tarif edilebilir (Üner, 1972: 31). $\text{Medyan Yaş} = I + \left(\frac{(N/2) - f}{f_{med}} \right) * i$ I: Medyan yaş grubunun alt sınırını, N: Toplam nüfusu, f: Medyan yaş grubundan küçük yaş gruplarındaki nüfus toplamını, fmed: Medyan yaş grubunun nüfusunu, i: Medyan yaş grubunun aralık büyüklüğünü göstermektedir (www.tuik.gov.tr). Medyan yaş; nüfusun yarısının bu değerden daha büyük,

	diğer yarısının daha küçük bir yaşa sahip olduğu anlamına gelir. Medyan yaşın düşük olması nüfusun genç, yüksek olması ise yaşlı olduğunu gösterir.
Merkantilist nüfus politikası	Merkantilizm, yaklaşık 300 yıl (1450-1750) boyunca bu dönemdeki ulus devletlerin ekonomi ve nüfus politikalarını belirleyen ana akımdır ve coğrafi keşiflere paralel gelişen bir politikalar zinciridir. Batı Avrupa'nın hemen tamamında etkili olan Merkantilizm; Fransa'da "Colbertizm", İspanya'da "Bulyonizm" ve Almanya'da "Kameralizm" ismini alır. Merkantilizm ilk olarak ülke nüfusunun olabileceğinin en fazla olmasını, ikinci olarak bu nüfusun tamamının çalışmasını, üçüncü olarak çalışan nüfusa ödenen maaşların en az olmasını ister ki; son olarak, malların faaliyet fiyatları düşsün ve yabancı ülkelere en yüksek oranda ihracat yapılabilsin. Şüphesiz yabancı ülkelere yapılan bu satış neticesinde rahatlıkla altın ithal edilebilecek, ülke veya kraliyet hazinesine altının girmesi sayesinde ticari anlamda galip gelinecektir. Böylece altın önce devletin büyümesini, vazgeçilmez önemde olan askeri kuvvetin devamını ve askerlerin işe alınmasını sağlamakla kalmayacak üretimi de teşvik edecektir (Foucault, 2016: 294). Merkantilizmde doğumlar teşvik edilir. Örneğin; evlilikleri özendirmek için bekârlara bazı özel vergiler yüklemek, evlilere vergi konusunda birtakım kolaylıklar sağlamak, çok çocuklu aileleri ödüllendirmenin yanı sıra onlara çeşitli yardımlarda bulunmak ve çocuk düşürmeyi yasaklamak (Başol, 1988: 11). Merkantilizmde nüfusun artması için dışarıdan gelen göçler desteklenirken, dışarıya yapılan göçler ise engellenir (Tuncer, 1976: 29-30; Başol, 1988: 11; Başar, 2013: 11).
Nüfus artış hızı	Doğal nüfus artışına ilaveten insanların belli bir mekândan göç etmesinden kaynaklanan nüfus değişimlerini de kapsar. Nüfus artışının tespit edilebilmesi için; doğal artış hızına göçle gelenler de eklenir, çıkan sayı ortalama genel nüfusa bölünür ve çıkan sonuç yüzdeye (%) çevrilir (Özgür, 2011). $\text{Nüfus Artış Hızı} = \frac{\text{Doğal Artış Hızı} + \text{Net Göç Hızı}}{\text{Yıl Ortası Toplam Nüfus}} \times 100$
Nüfusun cinsiyet	Toplam nüfus içinde kadın-erkek oranlarının bir ifadesidir ve bu ifade çoğunlukla 100 (bazen 1000) kadına düşen erkek

yapısı	veya 100 (bazen 1000) erkeğe isabet eden kadın sayısı arasındaki oran ile gösterilir (Murat, 2006: 121; Özgür, 2011: 108; Başar, 2013: 97; Şahin, 2015: 132). “Nüfusun cinsellik yapısı” denilen aynı kavram; “genel nüfusta kadın ya da erkek oranının bilinmesi ve ölçülmesi” şeklinde tarif edilir (Üner, 1972: 29). Nüfus araştırmalarında cinsiyet yapısı üzerinde durulmasının bazı sebepleri vardır. Örneğin erkeğin fazla olduğu bir ülkede emek arzı, kadının fazla olduğu bir ülkeye göre daha yüksektir (Murat, 2006: 120). Evlenecek yaşta bulunan bireyler arasında muhtemel dengesizlik; bu defa, toplumsal bakımdan birtakım problemlere neden olur (Murat, 2006: 120; Şen, 2014: 134). Özellikle kadının toplam nüfus içindeki sayısı azalır ise, nüfustaki doğum hızları da düşer.
Nüfus coğrafyası	Nüfus coğrafyası, farklı coğrafyacılara tarafından çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır. “Yeryüzünde yaşayan insanların nerelerde, hangi özellikte ne kadar olduğunu bunun zaman içindeki değişim ve gelişimini, coğrafya biliminin metodlarıyla araştıran ve sonuçlarını sentez halinde veren beşeri coğrafya dalıdır” (Şahin, 2015: 14). Nüfusun gelişmesi ve türlü özelliklerinin dağılışı yanında, miktarı ve farklı özelliklerinin (demografik, ekonomik, toplumsal) mekânsal biçimlenişinin analizinin yanı sıra; yarattığı çeşitli sorunlar, göçler ile bunların çözümüne ilişkin önerilere de yer veren beşeri coğrafyanın alt dalıdır (Tümertekin ve Özgüç, 1997a: 211).
Nüfus politikası	Nicelik ve nitelik açısından nüfus değişmelerini etkileyecek tedbirlerin bütünüdür (Üner, 1972: 12). Diğer görüşe göre; nüfusa dair geliştirilen ve yürürlüğe konulan kanuni, iktisadi ve toplumsal nitelikleri barındıran doğrudan yahut dolaylı tedbirlerin tamamıdır (Güriz, 1975: 5). BM’ye göre ise; nüfusun büyüklüğü, artış hızı, coğrafi dağılımı (ulusal ve uluslararası) ve demografik nitelikleri gibi önemli demografik değişkenleri etkilemek suretiyle ekonomik, sosyal, demografik, siyasal ve diğer ortak toplumsal hedeflere ulaşılmasına yardımcı olmak amacıyla hazırlanan tedbir ve programlardır (Tuncer, 1975 akt. Başar,

	2013: 26; Oktay, 2014: 33; Aydoğan ve Çoban, 2016: 114).
Nüfus sayımı	“Bir ülkede belli bir anda, bütün bireyleri kapsamak üzere nüfusla ilgili bilgilerin toplanması, işlenmesi ve yayınlanmasıdır” (Üner, 1972: 21). “Belirli bir zamanda bir ülke ya da ülkenin iyi tanımlanmış bir bölgesindeki tüm kişilere ilişkin demografik, ekonomik ve sosyal verilerin toplanma, birleştirme, değerlendirme, analiz edilme ve yayımlama işlemlerinin tümüdür” (Tümertekin, 1994: 120).
Nüfus teorileri	Nüfus hareketleri ile toplumsal, psikolojik, ekonomik, kültürel ve diğer etkenler arasındaki karşılıklı ilişkileri açıklamak ve tahmin etmek üzere kurulmuş düşünce sistemleridir (Üner, 1972: 12). Bir başka çalışmada; nüfus sayısı, kişi başına düşen gelir, nüfus gelişimi, doğal kaynaklar, kalkınma, gelişme ve savunma ile ülkenin yönetiminde devamlılığı sağlayabilmek için oluşturulmuş görüşlere nüfus teorileri denmektedir (Şahin, 2015: 62). Nüfus teorilerinin başlıca amacı: Nüfus artışı ile kaynaklar arasındaki ilişkiyi veya nüfus artışının ekonomik etkilerini belirlemektir (Şahin, 2015: 62). Genel olarak nüfusa yönelik teori ve yorumlar; biyolojik, kültürel ve ekonomik başlıklar altında üçe ayrılır (Başol, 1995: 12; Tümertekin ve Özgüç, 2016: 222-223). Biyolojik teorilerde nüfus artışı üzerindeki etkiler ile hayvan ve bitkilerin artışını düzenleyen etkilerin temelde aynı olduğu savunulur (Başol, 1995: 12; Tümertekin ve Özgüç, 2016: 223). Kültürel teorilerde, insanın çoğalması kendi kontrolündedir. Örneğin, ileri ülkelerde doğum oranlarında görülen düşüş, insanların kendi sayısal gelişimini kontrol etmedeki yeteneğinin açık delili şeklinde yorumlanır (Tümertekin ve Özgüç, 2016: 223). Ekonomik teorilerde ise geçim kaynakları ile nüfus miktarı arasındaki ilişki irdelenir (Başol, 1995: 12; Tümertekin ve Özgüç, 2016: 223).
Nüfusun yaş yapısı	Yaş; “insanın doğumunu izleyen yılların tam sayısı” şeklinde tarif edilmektedir (Üner, 1972: 25). Bu tanımlama

	bazı metinlerde “takvimsel yaş”, “kronolojik yaş” veya “formel yaş” ismini almaktadır. Takvimsel yaş; doğulan gün ile bugün arasında geçen süredir ve en çok kullanılan yaş türüdür (Tufan, 2014: 11). Aynı kavram; kronolojik yaş olarak nitelendirilmekte ve “kişinin doğumundan itibaren yaşadığı yılların sayısının toplamı” biçiminde tanımlanmaktadır (Önder Erol, 2011: 31). Bir başka çalışmada yaş; insanın doğum tarihiyle başlayan, bürokratik kural ve işlemlerin uygulanabilmesi için gerekli olan, bir şey için uygun olan/olmayan insanları ayırtmada yararlanan temel ölçüttür (Altan ve Şişman, 2003: 5). Yaş yapısı ülkelerin ekonomik, sosyal, demografik ve kültürel durumlarını etkilediği gibi; yaş yapısının kendisi de bu faktörlerden etkilenmektedir. Dolayısıyla farklı iktisadi, toplumsal, nüfussal ve kültürel yapıları olan ülkeler birbirine benzemeyen yaş yapısına sahiptir. Nüfus, yaş yapısı bakımından çoğunlukla üç temel yaş grubuna ayrılır. Bu gruplar, 0-14, 15-64 ve 65+ şeklindedir ve bu gruplardan 15-64 yaş arası kesim çalışabilir nüfus olarak kabul edilmekte iken, diğer dilimler çocuk ve yaşlı nüfus şeklinde kategorize edilir. Herhangi bir ülkenin istihdam seviyesini belirleyen faktörlerin ilk basamağında, sahip olunan toplam nüfus yer almakta iken; ikinci basamağında, toplam nüfus içinde yer alan 15-64 yaş grubu, yani çalışabilir nüfus bulunmaktadır. Zira çalışma çağındaki nüfus miktarının yüksek olduğu ülkelerde istihdam seviyesi pozitif anlamda etkilenmekte, buna bağlı olarak çalışma hayatına katılanların oranı da artmaktadır (Tuna ve Yalçın, 1999: 66; Şen, 2014: 131).
Nüfusun yenilenme düzeyi	Bir nüfusun kayıp olmaksızın sürdürülebilmesi için çocuk yapabilecek çağıdaki her bir kadın başına düşen çocuk/doğum sayısıdır ve bu sayı 2,1’dir. Kadın başına düşen 2,1 çocuk seviyesi (yenilenme düzeyi) ise, nüfusun sabit (dengede) kaldığı düzeye neredeyse denk bir sayıdır (Becklake, 1993: 33).
Pronatalist nüfus politikası	Nüfus artışını yahut doğumları arttırmayı, teşvik etmeyi amaç edinen tedbir ve programlar bütünüdür. Bu politikayı hayata geçiren ülkelerde doğumları arttırmaya

	yönelik birçok çalışma yürütülür. Söz gelimi, çocuklar için gelir indirimi yapılması, analık tazminatı ve çocuk yardımının sağlanması, geniş ailelere tercihli konut sağlanması vb. uygulamalar bunlardan bazılarıdır. Söz konusu nüfus politikasının uygulandığı ülkelerin bir kısmında doğum kontrol araçlarının kullanımı yasaklanır, varsa bunların satışı kanunlara aykırı gerçekleşir (Saraç, 1997: 80-81);. Pronatalist nüfus politikasına çeşitli devirlerde ve ülkelerde rastlanmakta, hayata geçirilme gerekçesi ise zamana göre değişebilmektedir. Başol, aynı politikanın uygulanma sebeplerini şu şekilde sıralar: 1) Harp gücünün özellikle insan sayısına dayandığı dönemlerde askeri ve siyasi itibar kazanmak, hasımları baskı altında tutmak, fetih yapmak ve hâkimiyet sağlamak. 2) Yeni ele geçirilen ülkelerde ekonomik hâkimiyet kurmak. 3) Devlete, askeri ve siyasi güç kazandırmak. 4) Bazı ekonomik fırsat ve avantajlardan yararlanmak. 5) Hangisine mensup olunursa olunsun, nüfus artışını teşvik eden dini gerekçelerin yüksek tesiri altında kalmak (Başol, 1988: 30). Bu politikayı, geçmiş devirlerin aksine, günümüzde izleyenler gelişmiş sanayi ülkeleridir (Saraç, 1997: 81). Tümertekin, söz konusu politika doğrultusunda Almanya, İtalya ve Japonya'nın büyük ailelere; Avustralya'nın ise seçkin göçmenlere parasal ödüllendirmeler yaparak nüfuslarını arttırmaya çalıştığını vurgular Tümertekin (1994: 145).
Toplam doğurganlık hızı (TDH)	Kadınların doğurganlık yaşamları boyunca, yaşa özel doğurganlık hızlarının geçerli olması durumunda gerçekleşecek doğum sayısıdır (Koç vd., 2008: 31). $TDH = \frac{\text{Doğurganlık yaşamı boyunca olabilecek doğum sayısı}}{1000}$
Yaşlı bağımlılık oranı	Çalışma çağındaki (15-64 yaş grubu) her 100 birey başına düşen yaşlı (65+ yaş grubu) miktarıdır (Başar, 2013: 92; Şahin, 2015: 133). $\text{Oranı} = \frac{\text{Yaşlı Bağımlılık}}{\text{15-64 Yaş Grubundaki Nüfus}} \times 100$
Yaşa özel	Bir yaş grubundaki her 1000 kadına düşen doğum sayısı (Koç

doğurganlık hızı (YÖDH)	vd., 2008: 31) $YÖDH = \frac{\text{Yaş grubundaki doğum sayısı}}{\text{Aynı yaş grubundaki kadın nüfus}} \times 1000$
----------------------------	--

**EK 2a: NÜFUSUN İL ÖLÇEĞİNDE GENİŞ YAŞ GRUPLARINA GÖRE
DAĞILIŞI VE FIRSAT PENCERESİ DURUMU (1935 YILI)**

Sıra No	İl	Nüfus			Oran (%)			Fırsat Penceresi
		0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	
1	Adana	161010	203635	8987	43,09	54,50	2,41	Kapalı
2	Afyonkarahisar	123735	164950	10431	41,37	55,15	3,49	Kapalı
3	Ağrı	52305	51108	3733	48,82	47,70	3,48	Kapalı
4	Amasya	53672	69593	4820	41,90	54,33	3,76	Kapalı
5	Ankara	211645	306185	16127	39,64	57,34	3,02	Kapalı
6	Antalya	101846	132316	8274	42,01	54,58	3,41	Kapalı
7	Artvin	119448	139242	12742	44,01	51,30	4,69	Kapalı
8	Aydın	100281	169607	10771	35,73	60,43	3,84	Kapalı
9	Balıkesir	191053	269606	20513	39,71	56,03	4,26	Kapalı
10	Bilecik	48979	70599	5768	39,08	56,32	4,60	Kapalı
11	Bolu	102349	133206	12346	41,29	53,73	4,98	Kapalı
12	Burdur	38548	53386	3836	40,25	55,74	4,01	Kapalı
13	Bursa	168806	253104	20650	38,14	57,19	4,67	Kapalı
14	Çanakkale	84949	127137	10604	38,15	57,09	4,76	Kapalı
15	Çankırı	76395	93243	7829	43,05	52,54	4,41	Kapalı
16	Çorum	122628	151319	10521	43,11	53,19	3,70	Kapalı
17	Denizli	115850	158507	11350	40,55	55,48	3,97	Kapalı
18	Diyarbakır	92494	114704	6746	43,23	53,61	3,15	Kapalı
19	Edirne	75421	101228	8057	40,83	54,80	4,36	Kapalı
20	Elazığ	100859	122562	8324	43,52	52,89	3,59	Kapalı
21	Erzincan	74216	76961	6033	47,21	48,95	3,84	Kapalı
22	Erzurum	178334	188891	17612	46,34	49,08	4,58	Kapalı
23	Eskişehir	72945	103639	6567	39,83	56,59	3,59	Kapalı
24	Gaziantep	121723	150567	9398	43,21	53,45	3,34	Kapalı
25	Giresun	122157	128653	8985	47,02	49,52	3,46	Kapalı
26	Gümüşhane	81671	75061	5750	50,26	46,20	3,54	Kapalı
27	Isparta	67530	89996	6389	41,20	54,90	3,90	Kapalı
28	Mersin	102056	132664	7738	42,09	54,72	3,19	Kapalı
29	İstanbul	231768	604742	46819	26,24	68,46	5,30	Açık
30	İzmir	209082	359625	27465	35,07	60,32	4,61	Kapalı
31	Kars	140203	151756	13402	45,91	49,70	4,39	Kapalı
32	Kastamonu	141480	197387	22139	39,19	54,68	6,13	Kapalı
33	Kayseri	134071	165590	10560	43,22	53,38	3,40	Kapalı
34	Kırklareli	65214	100535	6887	37,78	58,24	3,99	Kapalı
35	Kırşehir	65047	75959	4811	44,61	52,09	3,30	Kapalı
36	Kocaeli	136108	185302	13624	40,63	55,31	4,07	Kapalı
37	Konya	237909	312653	18720	41,79	54,92	3,29	Kapalı
38	Kütahya	138497	193688	14330	39,97	55,90	4,14	Kapalı
39	Malatya	176721	218690	13998	43,16	53,42	3,42	Kapalı
40	Manisa	164584	244092	17131	38,65	57,32	4,02	Kapalı
41	Kahramanmaraş	84910	94426	5080	46,04	51,20	2,75	Kapalı
42	Mardin	105099	110245	8449	46,96	49,26	3,78	Kapalı
43	Muğla	76904	111445	8351	39,10	56,66	4,25	Kapalı
44	Muş	69245	68384	4698	48,65	48,05	3,30	Kapalı
45	Niğde	106716	132285	7742	43,25	53,61	3,14	Kapalı
46	Ordu	133933	140508	8377	47,36	49,68	2,96	Kapalı
47	Samsun	146275	181484	9919	43,32	53,74	2,94	Kapalı
48	Siirt	57225	63495	4037	45,87	50,89	3,24	Kapalı
49	Sinop	81373	102419	8426	42,33	53,28	4,38	Kapalı
50	Sivas	194742	222075	14913	45,11	51,44	3,45	Kapalı
51	Tekirdağ	79279	106808	8101	40,83	55,00	4,17	Kapalı
52	Tokat	136966	162919	9852	44,22	52,60	3,18	Kapalı
53	Trabzon	171426	175899	13112	47,56	48,80	3,64	Kapalı
54	Şanlıurfa	98792	119908	8006	43,58	52,89	3,53	Kapalı
55	Van	69378	68181	4758	48,75	47,91	3,34	Kapalı
56	Yozgat	116711	136482	8330	44,63	52,19	3,19	Kapalı
57	Zonguldak	130030	176861	15103	40,38	54,93	4,69	Kapalı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım 2019 ve 2021 verilerine göre hazırlanmıştır.

**EK 2b: NÜFUSUN İL ÖLÇEĞİNDE GENİŞ YAŞ GRUPLARINA GÖRE
DAĞILIŞI VE FIRSAT PENCERSİ DURUMU (1945 YILI)**

Sıra No	İl	Nüfus			Oran (%)			Fırsat Penceresi
		0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	
1	Adana	176889	231488	9268	42,35	55,43	2,22	Kapalı
2	Afyonkarahisar	139568	186916	8842	41,62	55,74	2,64	Kapalı
3	Ağrı	62204	66913	4260	46,64	50,17	3,19	Kapalı
4	Amasya	58992	84479	4314	39,92	57,16	2,92	Kapalı
5	Ankara	248206	431232	15525	35,71	62,05	2,23	Kapalı
6	Antalya	119102	150117	8709	42,85	54,01	3,13	Kapalı
7	Artvin	66250	85704	7241	41,62	53,84	4,55	Kapalı
8	Aydın	111418	170531	12258	37,87	57,96	4,17	Kapalı
9	Balıkesir	192878	312668	18872	36,78	59,62	3,60	Kapalı
10	Bilecik	51299	78752	5911	37,73	57,92	4,35	Kapalı
11	Bingöl	35506	37134	2833	47,04	49,20	3,75	Kapalı
12	Bitlis	32806	36826	2279	45,62	51,21	3,17	Kapalı
13	Bolu	108397	156358	11392	39,25	56,62	4,13	Kapalı
14	Burdur	51045	70573	4073	40,61	56,15	3,24	Kapalı
15	Bursa	175641	295233	20706	35,73	60,06	4,21	Kapalı
16	Çanakkale	95392	210149	11521	30,09	66,28	3,63	Kapalı
17	Çankırı	81467	109314	6402	41,32	55,44	3,25	Kapalı
18	Çorum	130831	172908	8287	41,93	55,41	2,66	Kapalı
19	Denizli	128338	176087	11173	40,67	55,79	3,54	Kapalı
20	Diyarbakır	109442	134040	5985	43,87	53,73	2,40	Kapalı
21	Edirne	75455	115666	7012	38,08	58,38	3,54	Kapalı
22	Elazığ	82964	109538	5371	41,93	55,36	2,71	Kapalı
23	Erzincan	74796	90891	6016	43,56	52,94	3,50	Kapalı
24	Erzurum	170767	210097	14655	43,18	53,12	3,71	Kapalı
25	Eskişehir	91866	144580	7587	37,64	59,25	3,11	Kapalı
26	Gaziantep	121765	159597	8455	42,01	55,07	2,92	Kapalı
27	Giresun	125532	148490	9350	44,30	52,40	3,30	Kapalı
28	Gümüşhane	87939	96060	5944	46,30	50,57	3,13	Kapalı
29	Hakkâri	15959	17651	1489	45,47	50,29	4,24	Kapalı
30	Hatay	111539	133616	8791	43,92	52,62	3,46	Kapalı
31	Isparta	67436	97724	5686	39,47	57,20	3,33	Kapalı
32	Mersin	116329	154305	8018	41,75	55,38	2,88	Kapalı
33	İstanbul	239207	783223	55304	22,20	72,67	5,13	Açık
34	İzmir	218857	425057	29197	32,51	63,15	4,34	Kapalı
35	Kars	167082	199217	14517	43,87	52,31	3,81	Kapalı
36	Kastamonu	146775	219164	19096	38,12	56,92	4,96	Kapalı
37	Kayseri	156630	202902	10189	42,36	54,88	2,76	Kapalı
38	Kırklareli	65755	105561	6774	36,92	59,27	3,80	Kapalı
39	Kırşehir	68495	85517	3365	43,52	54,34	2,14	Kapalı
40	Kocaeli	155575	245829	14400	37,42	59,12	3,46	Kapalı
41	Konya	272401	371507	16898	41,22	56,22	2,56	Kapalı
42	Kütahya	149771	221347	13127	38,98	57,61	3,42	Kapalı
43	Malatya	184967	232833	10432	43,19	54,37	2,44	Kapalı
44	Manisa	174864	279814	17471	37,04	59,26	3,70	Kapalı
45	Kahramanmaraş	117281	134649	5775	45,51	52,25	2,24	Kapalı
46	Mardin	109432	117398	7451	46,71	50,11	3,18	Kapalı
47	Muğla	86380	125406	8735	39,17	56,87	3,96	Kapalı
48	Muş	39077	40635	2934	47,28	49,17	3,55	Kapalı
49	Niğde	130155	159320	6868	43,92	53,76	2,32	Kapalı
50	Ordu	151196	172441	9026	45,45	51,84	2,71	Kapalı
51	Samsun	171970	224604	10590	42,24	55,16	2,60	Kapalı
52	Siirt	59341	70652	3528	44,44	52,91	2,64	Kapalı
53	Sinop	84362	113534	7168	41,14	55,37	3,50	Kapalı
54	Sivas	213707	262410	13463	43,65	53,60	2,75	Kapalı

55	Tekirdağ	76787	117743	7935	37,93	58,15	3,92	Kapalı
56	Tokat	146333	185481	8515	43,00	54,50	2,50	Kapalı
57	Trabzon	169473	211787	13660	42,91	53,63	3,46	Kapalı
58	Tunceli	40653	46716	3004	44,98	51,69	3,32	Kapalı
59	Şanlıurfa	113763	142771	7055	43,16	54,16	2,68	Kapalı
60	Van	56612	66995	4165	44,31	52,43	3,26	Kapalı
61	Yozgat	121393	159629	6052	42,29	55,61	2,11	Kapalı
62	Zonguldak	139827	229185	13972	36,51	59,84	3,65	Kapalı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım 2019 ve 2021 verilerine göre hazırlanmıştır.

**EK 2c: NÜFUSUN İL ÖLÇEĞİNDE GENİŞ YAŞ GRUPLARINA GÖRE
DAĞILIŞI VE FIRSAT PENCERSİ DURUMU (1955 YILI)**

Sıra No	İl	Nüfus			Oran (%)			Fırsat Penceresi
		0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	
1	Adana	279808	332523	15337	44,58	52,98	2,44	Kapalı
2	Adıyaman	91762	111640	4823	44,07	53,62	2,32	Kapalı
3	Afyonkarahisar	166829	227428	11223	41,14	56,09	2,77	Kapalı
4	Ağrı	83366	92414	5286	46,04	51,04	2,92	Kapalı
5	Amasya	90206	130167	6381	39,78	57,40	2,81	Kapalı
6	Ankara	408594	684664	26124	36,50	61,16	2,33	Kapalı
7	Antalya	150020	195551	11370	42,03	54,79	3,19	Kapalı
8	Artvin	70736	98277	7584	40,06	55,65	4,29	Kapalı
9	Aydın	146905	250244	16924	35,48	60,43	4,09	Kapalı
10	Bahıkesir	218791	368566	23766	35,80	60,31	3,89	Kapalı
11	Bilecik	49640	83218	6156	35,71	59,86	4,43	Kapalı
12	Bingöl	51703	57645	3819	45,69	50,94	3,37	Kapalı
13	Bitlis	52353	55212	3440	47,16	49,74	3,10	Kapalı
14	Bolu	124087	181129	12622	39,04	56,99	3,97	Kapalı
15	Burdur	62875	88561	5535	40,06	56,42	3,53	Kapalı
16	Bursa	210161	360169	27738	35,14	60,22	4,64	Kapalı
17	Çanakkale	106688	190779	13539	34,30	61,34	4,35	Kapalı
18	Çankırı	93358	127415	7078	40,97	55,92	3,11	Kapalı
19	Çorum	164638	225241	10982	41,07	56,19	2,74	Kapalı
20	Denizli	146884	206481	14377	39,94	56,15	3,91	Kapalı
21	Diyarbakır	150291	184471	8440	43,79	53,75	2,46	Kapalı
22	Edirne	93852	148096	9959	37,26	58,79	3,95	Kapalı
23	Elazığ	101963	132937	6807	42,18	55,00	2,82	Kapalı
24	Erzincan	94171	113268	7829	43,75	52,62	3,64	Kapalı
25	Erzurum	205199	297562	16407	39,52	57,32	3,16	Kapalı
26	Eskişehir	119581	192788	10750	37,01	59,66	3,33	Kapalı
27	Gaziantep	159719	205189	11455	42,44	54,52	3,04	Kapalı
28	Giresun	137330	184570	11912	41,14	55,29	3,57	Kapalı
29	Gümüşhane	92713	111754	6797	43,88	52,90	3,22	Kapalı
30	Hakkâri	25156	27167	2454	45,92	49,60	4,48	Kapalı
31	Hatay	152254	198037	12915	41,92	54,52	3,56	Kapalı
32	Isparta	82610	121618	7539	39,01	57,43	3,56	Kapalı
33	Mersin	155344	204237	11629	41,85	55,02	3,13	Kapalı
34	İstanbul	388604	1065266	77500	25,38	69,56	5,06	Açık
35	İzmir	300532	568250	40393	33,06	62,50	4,44	Kapalı
36	Kars	216227	254128	16514	44,41	52,20	3,39	Kapalı
37	Kastamonu	144846	229338	18599	36,88	58,39	4,74	Kapalı
38	Kayseri	181047	229222	11048	42,97	54,41	2,62	Kapalı
39	Kırklareli	81422	131702	9485	36,58	59,16	4,26	Kapalı
40	Kocaeli	89109	245829	14400	25,51	70,37	4,12	Açık
41	Konya	353248	469268	23859	41,74	55,44	2,82	Kapalı
42	Kütahya	119671	199844	11006	36,21	60,46	3,33	Kapalı
43	Malatya	146855	185588	9548	42,94	54,27	2,79	Kapalı
44	Manisa	203234	335648	22604	36,20	59,78	4,03	Kapalı
45	Kahramanmaraş	154339	174257	7671	45,90	51,82	2,28	Kapalı
46	Mardin	136839	157842	10236	44,88	51,77	3,36	Kapalı
47	Muğla	102221	153442	11575	38,25	57,42	4,33	Kapalı
48	Muş	64263	67726	4202	47,19	49,73	3,09	Kapalı
49	Nevşehir	101652	130397	6673	42,58	54,62	2,80	Kapalı
50	Niğde	127412	150724	6814	44,71	52,89	2,39	Kapalı
51	Ordu	177106	217768	11836	43,55	53,54	2,91	Kapalı
52	Rize	86183	114909	10500	40,73	54,31	4,96	Kapalı
53	Sakarya	118630	167637	10480	39,98	56,49	3,53	Kapalı
54	Samsun	229897	304103	14167	41,94	55,48	2,58	Kapalı

55	Siirt	85535	100028	5325	44,81	52,40	2,79	Kapalı
56	Sinop	97235	133403	8033	40,74	55,89	3,37	Kapalı
57	Sivas	261327	313176	15304	44,31	53,10	2,59	Kapalı
58	Tekirdağ	92290	146148	12325	36,80	58,28	4,91	Kapalı
59	Tokat	163790	214630	9687	42,20	55,30	2,50	Kapalı
60	Trabzon	194053	250040	17301	42,06	54,19	3,75	Kapalı
61	Tunceli	54611	62858	4053	44,94	51,73	3,34	Kapalı
62	Şanlıurfa	154083	182807	10579	44,34	52,61	3,04	Kapalı
63	Uşak	66623	93070	5451	40,34	56,36	3,30	Kapalı
64	Van	81706	87527	5753	46,69	50,02	3,29	Kapalı
65	Yozgat	171531	210845	8761	43,85	53,91	2,24	Kapalı
66	Zonguldak	189512	283955	17126	38,63	57,88	3,49	Kapalı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım 2019 ve 2021 verilerine göre hazırlanmıştır.

**EK 2d: NÜFUSUN İL ÖLÇEĞİNDE GENİŞ YAŞ GRUPLARINA GÖRE
DAĞILIŞI VE FIRSAT PENCERSİ DURUMU (1965 YILI)**

Sıra No	İl	Sayı			Oran (%)			Fırsat Penceresi
		0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	
1	Adana	419484	455852	25660	46,56	50,59	2,85	Kapalı
2	Adıyaman	126889	132578	7478	47,53	49,66	2,80	Kapalı
3	Afyonkarahisar	215596	267625	18081	43,01	53,39	3,61	Kapalı
4	Ağrı	123093	116977	6498	49,92	47,44	2,64	Kapalı
5	Amasya	115375	159578	10463	40,42	55,91	3,67	Kapalı
6	Ankara	644628	949208	48497	39,25	57,80	2,95	Kapalı
7	Antalya	211398	256039	19017	43,46	52,63	3,91	Kapalı
8	Artvin	91940	107735	10189	43,81	51,34	4,86	Kapalı
9	Aydın	197838	300082	26548	37,72	57,22	5,06	Kapalı
10	Balıkesir	255392	416919	35445	36,08	58,91	5,01	Kapalı
11	Bilecik	49423	81256	8224	35,58	58,50	5,92	Kapalı
12	Bingöl	76079	69286	4919	50,62	46,10	3,27	Kapalı
13	Bitlis	80751	68903	4213	52,48	44,78	2,74	Kapalı
14	Bolu	153940	210288	19244	40,14	54,84	5,02	Kapalı
15	Burdur	79139	106686	8961	40,63	54,77	4,60	Kapalı
16	Bursa	271333	441008	42621	35,94	58,41	5,65	Kapalı
17	Çanakkale	121671	208993	19288	34,77	59,72	5,51	Kapalı
18	Çankırı	109138	131026	10184	43,59	52,34	4,07	Kapalı
19	Çorum	210335	257388	16838	43,41	53,12	3,47	Kapalı
20	Denizli	188570	251958	22136	40,76	54,46	4,78	Kapalı
21	Diyarbakır	219984	242136	12861	46,31	50,98	2,71	Kapalı
22	Edirne	116601	172346	14039	38,48	56,88	4,63	Kapalı
23	Elazığ	146171	164901	10915	45,40	51,21	3,39	Kapalı
24	Erzincan	117055	130536	10511	45,35	50,58	4,07	Kapalı
25	Erzurum	275887	330708	45005	42,34	50,75	6,91	Kapalı
26	Eskişehir	157844	240043	16812	38,06	57,88	4,05	Kapalı
27	Gaziantep	226883	265687	17626	44,47	52,08	3,45	Kapalı
28	Giresun	203220	206096	18072	47,55	48,22	4,23	Kapalı
29	Gümüşhane	127033	124888	10459	48,42	47,60	3,99	Kapalı
30	Hakkâri	42157	38590	3119	50,27	46,01	3,72	Kapalı
31	Hatay	238410	247066	19918	47,17	48,89	3,94	Kapalı
32	İsparta	104281	149127	12594	39,20	56,06	4,73	Kapalı
33	Mersin	222132	269761	18885	43,49	52,81	3,70	Kapalı
34	İstanbul	675610	1500161	114694	29,50	65,50	5,01	Açık
35	İzmir	418411	753259	61882	33,92	61,06	5,02	Kapalı
36	Kars	294373	291272	19617	48,64	48,12	3,24	Kapalı
37	Kastamonu	174007	241730	25389	39,45	54,80	5,76	Kapalı
38	Kayseri	241611	276397	17146	45,15	51,65	3,20	Kapalı
39	Kırklareli	96539	148565	13051	37,40	57,55	5,06	Kapalı
40	Kırşehir	96557	93906	5914	49,17	47,82	3,01	Kapalı
41	Kocaeli	124609	196230	14206	37,19	58,57	4,24	Kapalı
42	Konya	493144	587593	39871	44,01	52,44	3,56	Kapalı
43	Kütahya	149426	230995	17066	37,59	58,11	4,29	Kapalı
44	Malatya	208625	227838	15594	46,15	50,40	3,45	Kapalı
45	Manisa	282370	429872	35678	37,75	57,48	4,77	Kapalı
46	Kahramanmaraş	216788	208768	11954	49,55	47,72	2,73	Kapalı
47	Mardin	190461	193553	13036	47,97	48,75	3,28	Kapalı
48	Muğla	133359	183939	17175	39,87	54,99	5,13	Kapalı
49	Muş	102713	90015	5261	51,88	45,46	2,66	Kapalı
50	Nevşehir	91253	104514	7248	44,95	51,48	3,57	Kapalı
51	Niğde	166979	184020	10914	46,14	50,85	3,02	Kapalı
52	Ordu	257926	265679	19054	47,53	48,96	3,51	Kapalı
53	Rize	128867	136036	15549	45,95	48,51	5,54	Kapalı
54	Sakarya	167691	218592	17443	41,54	54,14	4,32	Kapalı

55	Samsun	337525	393396	24201	44,70	52,10	3,20	Kapalı
56	Siirt	129358	126771	7535	49,06	48,08	2,86	Kapalı
57	Sinop	113869	140522	11362	42,85	52,88	4,28	Kapalı
58	Sivas	327392	354806	21469	46,53	50,42	3,05	Kapalı
59	Tekirdağ	108430	164020	14684	37,76	57,12	5,11	Kapalı
60	Tokat	215861	263296	15502	43,64	53,23	3,13	Kapalı
61	Trabzon	285234	283757	26007	47,94	47,69	4,37	Kapalı
62	Tunceli	78168	70129	5766	50,74	45,52	3,74	Kapalı
63	Şanlıurfa	211662	223768	14120	47,08	49,78	3,14	Kapalı
64	Uşak	80130	101541	8637	42,11	53,36	4,54	Kapalı
65	Van	133301	125144	7560	50,11	47,05	2,84	Kapalı
66	Yozgat	203284	221478	12173	46,52	50,69	2,79	Kapalı
67	Zonguldak	273421	351018	24700	42,12	54,07	3,81	Kapalı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım 2019 ve 2021 verilerine göre hazırlanmıştır.

**EK 2e: NÜFUSUN İL ÖLÇEĞİNDE GENİŞ YAŞ GRUPLARINA GÖRE
DAĞILIŞI VE FIRSAT PENCERSİ DURUMU (1975 YILI)**

Sıra No	İl	Nüfus			Oran (%)			Fırsat Penceresi
		0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	
1	Adana	530637	666253	40979	42,87	53,82	3,31	Kapalı
2	Adıyaman	171119	163646	11030	49,49	47,32	3,19	Kapalı
3	Afyonkarahisar	238095	311731	28147	41,19	53,94	4,87	Kapalı
4	Ağrı	165581	154406	9258	50,29	46,90	2,81	Kapalı
5	Amasya	128714	178089	15138	39,98	55,32	4,70	Kapalı
6	Ankara	960414	1531627	88442	37,22	59,35	3,43	Kapalı
7	Antalya	266683	366954	34889	39,89	54,89	5,22	Kapalı
8	Artvin	90726	123157	13353	39,93	54,20	5,88	Kapalı
9	Aydın	207791	363470	37909	34,11	59,67	6,22	Kapalı
10	Balıkesir	272205	460819	55213	34,53	58,46	7,00	Kapalı
11	Bilecik	43672	82030	11345	31,87	59,86	8,28	Kapalı
12	Bingöl	106821	95402	8104	50,79	45,36	3,85	Kapalı
13	Bitlis	112937	100032	4879	51,84	45,92	2,24	Kapalı
14	Bolu	160515	238247	29409	37,49	55,64	6,87	Kapalı
15	Burdur	83236	124000	15029	37,45	55,79	6,76	Kapalı
16	Bursa	318091	583755	58447	33,12	60,79	6,09	Kapalı
17	Çanakkale	115702	225791	27390	31,37	61,21	7,43	Kapalı
18	Çankırı	106608	143369	14874	40,25	54,13	5,62	Kapalı
19	Çorum	235543	284051	27112	43,08	51,96	4,96	Kapalı
20	Denizli	218301	307208	34477	38,98	54,86	6,16	Kapalı
21	Diyarbakır	319705	310185	18927	49,28	47,81	2,92	Kapalı
22	Edirne	110407	210469	19357	32,45	61,86	5,69	Kapalı
23	Elazığ	182210	215545	19064	43,71	51,71	4,57	Kapalı
24	Erzincan	121637	148216	13334	42,95	52,34	4,71	Kapalı
25	Erzurum	333566	385780	25602	44,78	51,79	3,44	Kapalı
26	Eskişehir	175274	293960	24937	35,47	59,49	5,05	Kapalı
27	Gaziantep	325842	362599	25902	45,61	50,76	3,63	Kapalı
28	Giresun	198482	232558	31543	42,91	50,27	6,82	Kapalı
29	Gümüşhane	134913	144326	13850	46,03	49,24	4,73	Kapalı
30	Hakkâri	64118	58435	3215	50,98	46,46	2,56	Kapalı
31	Hatay	340415	374602	26647	45,90	50,51	3,59	Kapalı
32	Isparta	117136	186414	18738	36,35	57,84	5,81	Kapalı
33	Mersin	292783	388018	33161	41,01	54,35	4,64	Kapalı
34	İstanbul	1281783	2477216	139669	32,88	63,54	3,58	Kapalı
35	İzmir	528887	1043895	98947	31,64	62,44	5,92	Kapalı
36	Kars	339809	344523	21945	48,11	48,78	3,11	Kapalı
37	Kastamonu	158059	243319	36027	36,14	55,63	8,24	Kapalı
38	Kayseri	305053	340736	29904	45,15	50,43	4,43	Kapalı
39	Kırklareli	87278	163406	17431	32,55	60,95	6,50	Kapalı
40	Kırşehir	107921	114231	9670	46,55	49,28	4,17	Kapalı
41	Kocaeli	168126	288022	20745	35,25	60,40	4,35	Kapalı
42	Konya	594649	762152	62876	41,89	53,68	4,43	Kapalı
43	Kütahya	166716	276905	25645	35,53	59,01	5,46	Kapalı
44	Malatya	259810	287285	26297	45,31	50,10	4,59	Kapalı
45	Manisa	303913	517893	49632	34,87	59,43	5,70	Kapalı
46	Kahramanmaraş	309636	307799	22150	48,41	48,12	3,46	Kapalı
47	Mardin	259504	241568	17154	50,08	46,61	3,31	Kapalı
48	Muğla	146562	226094	27189	36,65	56,55	6,80	Kapalı
49	Muş	143881	116421	6338	53,96	43,66	2,38	Kapalı
50	Nevşehir	107836	129369	11558	43,35	52,00	4,65	Kapalı
51	Niğde	217170	227657	17086	47,02	49,29	3,70	Kapalı
52	Ordu	308614	322415	32107	46,54	48,62	4,84	Kapalı
53	Rize	146979	167302	21261	43,80	49,86	6,34	Kapalı
54	Sakarya	195770	273342	25761	39,56	55,23	5,21	Kapalı

55	Samsun	391626	473664	39984	43,26	52,32	4,42	Kapalı
56	Siirt	197048	173556	10160	51,75	45,58	2,67	Kapalı
57	Sinop	111311	138057	17725	41,67	51,69	6,64	Kapalı
58	Sivas	337891	371731	30848	45,63	50,20	4,17	Kapalı
59	Tekirdağ	106553	191565	21604	33,33	59,92	6,76	Kapalı
60	Tokat	257655	313207	27366	43,07	52,36	4,57	Kapalı
61	Trabzon	312073	365018	40435	43,49	50,87	5,64	Kapalı
62	Tunceli	79488	77387	7413	48,38	47,10	4,51	Kapalı
63	Şanlıurfa	288674	286799	19061	48,55	48,24	3,21	Kapalı
64	Uşak	87712	128280	13393	38,24	55,92	5,84	Kapalı
65	Van	197193	178679	8788	51,26	46,45	2,28	Kapalı
66	Yozgat	231593	249152	18711	46,37	49,88	3,75	Kapalı
67	Zonguldak	343551	452458	38670	41,16	54,21	4,63	Kapalı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım 2019 ve 2021 verilerine göre hazırlanmıştır.

**EK 2f: NÜFUSUN İL ÖLÇEĞİNDE GENİŞ YAŞ GRUPLARINA GÖRE
DAĞILIŞI VE FIRSAT PENCERSİ DURUMU (1985 YILI)**

Sıra No	İl	Nüfus			Oran (%)			Fırsat Penceresi
		0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	
1	Adana	706151	967322	48979	41,00	56,16	2,84	Kapalı
2	Adıyaman	211559	204613	13603	49,23	47,61	3,17	Kapalı
3	Afyonkarahisar	250775	383043	31256	37,71	57,59	4,70	Kapalı
4	Ağrı	217951	193860	8182	51,89	46,16	1,95	Kapalı
5	Amasya	128679	212303	16557	35,99	59,38	4,63	Kapalı
6	Ankara	1105309	2087330	107859	33,49	63,24	3,27	Kapalı
7	Antalya	306908	543306	39607	34,49	61,06	4,45	Kapalı
8	Artvin	78487	132463	14971	34,74	58,63	6,63	Kapalı
9	Aydın	230944	467487	43700	31,12	62,99	5,89	Kapalı
10	Balıkesir	267388	582330	58633	29,44	64,11	6,45	Açık
11	Bilecik	45436	104072	11225	28,27	64,75	6,98	Açık
12	Bingöl	122393	112663	6035	50,77	46,73	2,50	Kapalı
13	Bitlis	156300	138333	5082	52,15	46,15	1,70	Kapalı
14	Bolu	171088	302228	30477	33,96	59,99	6,05	Kapalı
15	Burdur	78045	153728	15762	31,53	62,10	6,37	Kapalı
16	Bursa	413225	840144	68283	31,27	63,57	5,17	Kapalı
17	Çanakkale	109517	278209	28753	26,30	66,80	6,90	Açık
18	Çankırı	95102	151732	16673	36,09	57,58	6,33	Kapalı
19	Çorum	240600	327697	29826	40,23	54,79	4,99	Kapalı
20	Denizli	228804	397984	39406	34,34	59,74	5,92	Kapalı
21	Diyarbakır	461545	448376	22716	49,49	48,08	2,44	Kapalı
22	Edirne	106566	262034	20595	27,38	67,33	5,29	Açık
23	Elazığ	198530	264976	19064	41,14	54,91	3,95	Kapalı
24	Erzincan	111864	174363	13306	37,35	58,21	4,44	Kapalı
25	Erzurum	370735	457844	26166	43,37	53,56	3,06	Kapalı
26	Eskişehir	185444	381521	29491	31,09	63,96	4,94	Kapalı
27	Gaziantep	431345	502195	30704	44,73	52,08	3,18	Kapalı
28	Giresun	193442	279049	28700	38,60	55,68	5,73	Kapalı
29	Gümüşhane	116924	154196	12154	41,28	54,43	4,29	Kapalı
30	Hakkâri	92127	87040	3206	50,52	47,73	1,76	Kapalı
31	Hatay	437061	532875	30616	43,68	53,26	3,06	Kapalı
32	Isparta	125455	235507	21106	32,84	61,64	5,52	Kapalı
33	Mersin	388466	606304	36928	37,65	58,77	3,58	Kapalı
34	İstanbul	1830000	3774777	224930	31,39	64,75	3,86	Kapalı
35	İzmir	687724	1514834	111232	29,72	65,47	4,81	Açık
36	Kars	325801	370773	24917	45,16	51,39	3,45	Kapalı
37	Kastamonu	152544	260390	36767	33,92	57,90	8,18	Kapalı
38	Kayseri	344749	485353	32947	39,95	56,24	3,82	Kapalı
39	Kırklareli	79730	199204	17772	26,87	67,14	5,99	Açık
40	Kırşehir	106193	142335	11149	40,89	54,81	4,29	Kapalı
41	Kocaeli	261355	451359	27475	35,31	60,98	3,71	Kapalı
42	Konya	685789	1003893	74825	38,87	56,89	4,24	Kapalı
43	Kütahya	182450	331334	28700	33,63	61,08	5,29	Kapalı
44	Malatya	272742	364734	27322	41,03	54,86	4,11	Kapalı
45	Manisa	336730	657729	54701	32,10	62,69	5,21	Kapalı
46	Kahramanmaraş	382604	431061	25738	45,58	51,35	3,07	Kapalı
47	Mardin	333656	298570	19074	51,23	45,84	2,93	Kapalı
48	Muğla	148127	306433	31116	30,50	63,09	6,41	Kapalı
49	Muş	179480	153376	6258	52,93	45,23	1,85	Kapalı
50	Nevşehir	106541	157706	13662	38,34	56,75	4,92	Kapalı
51	Niğde	242605	294818	22002	43,37	52,70	3,93	Kapalı
52	Ordu	318441	406671	36800	41,79	53,38	4,83	Kapalı
53	Rize	133811	216585	23429	35,80	57,94	6,27	Kapalı
54	Sakarya	216434	363630	29666	35,50	59,64	4,87	Kapalı

55	Samsun	442043	620343	45280	39,91	56,00	4,09	Kapalı
56	Siirt	272656	235333	11847	52,45	45,27	2,28	Kapalı
57	Sinop	109232	149948	20653	39,03	53,58	7,38	Kapalı
58	Sivas	317395	420999	32180	41,19	54,63	4,18	Kapalı
59	Tekirdağ	110660	268950	22136	27,54	66,95	5,51	Açık
60	Tokat	276228	374767	27296	40,72	55,25	4,02	Kapalı
61	Trabzon	297747	447977	39607	37,91	57,04	5,04	Kapalı
62	Tunceli	66352	77875	7368	43,77	51,37	4,86	Kapalı
63	Şanlıurfa	388262	383836	20786	48,97	48,41	2,62	Kapalı
64	Uşak	93889	161937	15161	34,65	59,76	5,59	Kapalı
65	Van	288105	249721	8698	52,72	45,69	1,59	Kapalı
66	Yozgat	231020	291644	21961	42,42	53,55	4,03	Kapalı
67	Zonguldak	404878	596273	42832	38,78	57,12	4,10	Kapalı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım 2019 ve 2021 verilerine göre hazırlanmıştır.

**EK 2g: NÜFUSUN İL ÖLÇEĞİNDE GENİŞ YAŞ GRUPLARINA GÖRE
DAĞILIŞI VE FIRSAT PENCERESİ DURUMU (1990 YILI)**

Sıra No	İl	Nüfus			Oran (%)			Fırsat Penceresi
		0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	
1	Adana	742976	1131931	58124	38,44	58,56	3,01	Kapalı
2	Adıyaman	239991	257689	15243	46,79	50,24	2,97	Kapalı
3	Afyonkarahisar	264409	439989	34147	35,80	59,58	4,62	Kapalı
4	Ağrı	224047	203219	9622	51,28	46,52	2,20	Kapalı
5	Amasya	119182	220693	17069	33,39	61,83	4,78	Kapalı
6	Ankara	975707	2143766	115612	30,16	66,27	3,57	Kapalı
7	Antalya	337870	745178	46198	29,92	65,99	4,09	Açık
8	Artvin	65548	130940	16213	30,82	61,56	7,62	Kapalı
9	Aydın	244171	532225	47430	29,64	64,60	5,76	Açık
10	Balıkesir	263742	641626	67229	27,12	65,97	6,91	Açık
11	Bilecik	47351	115379	12626	27,00	65,80	7,20	Açık
12	Bingöl	118655	124444	7679	47,31	49,62	3,06	Kapalı
13	Bitlis	166951	156034	7034	50,59	47,28	2,13	Kapalı
14	Bolu	164970	338786	32715	30,75	63,15	6,10	Kapalı
15	Burdur	71958	166178	16537	28,26	65,25	6,49	Açık
16	Bursa	472655	1045421	83792	29,51	65,26	5,23	Açık
17	Çanakkale	105227	293312	33520	24,35	67,89	7,76	Açık
18	Çankırı	90247	170632	18104	32,35	61,16	6,49	Kapalı
19	Çorum	226749	350590	32206	37,20	57,52	5,28	Kapalı
20	Denizli	237300	470887	42321	31,62	62,74	5,64	Kapalı
21	Diyarbakır	523732	544278	26226	47,86	49,74	2,40	Kapalı
22	Edirne	102395	277968	24048	25,32	68,73	5,95	Açık
23	Elazığ	186320	289946	21425	37,44	58,26	4,30	Kapalı
24	Erzincan	99369	184724	15009	33,22	61,76	5,02	Kapalı
25	Erzurum	346277	470880	30360	40,86	55,56	3,58	Kapalı
26	Eskişehir	181860	425232	33761	23,05	53,90	5,27	Açık
27	Gaziantep	480102	624114	35378	42,13	54,77	3,10	Kapalı
28	Giresun	168017	301529	29099	33,69	60,47	5,84	Kapalı
29	Gümüşhane	62941	98149	8167	37,19	57,99	4,83	Kapalı
30	Hakkâri	86286	83415	2723	50,04	48,38	1,58	Kapalı
31	Hatay	448987	625052	35339	40,47	56,34	3,19	Kapalı
32	Isparta	131024	279120	23370	30,22	64,39	5,39	Kapalı
33	Mersin	442429	780002	43697	34,94	61,61	3,45	Kapalı
34	İstanbul	2170482	4852639	278637	29,73	66,46	3,82	Açık
35	İzmir	757398	1798566	136686	28,13	66,80	5,08	Açık
36	Kars	279519	354240	28048	42,24	53,53	4,24	Kapalı
37	Kastamonu	131474	256346	35371	31,07	60,57	8,36	Kapalı
38	Kayseri	345931	560890	36021	36,69	59,49	3,82	Kapalı
39	Kırklareli	78545	209913	20838	25,39	67,87	6,74	Açık
40	Kırşehir	94860	149581	12222	36,96	58,28	4,76	Kapalı
41	Kocaeli	308328	592284	34022	32,99	63,37	3,64	Kapalı
42	Konya	633215	1046151	70132	36,19	59,80	4,01	Kapalı
43	Kütahya	182887	362088	32798	31,65	62,67	5,68	Kapalı
44	Malatya	262805	409712	28987	37,46	58,40	4,13	Kapalı
45	Manisa	352722	738415	62799	30,57	63,99	5,44	Kapalı
46	Kahramanmaraş	376851	485626	29803	42,23	54,43	3,34	Kapalı
47	Mardin	278675	262861	15595	50,02	47,18	2,80	Kapalı
48	Muğla	153123	374340	33939	27,28	66,68	6,05	Açık
49	Muş	195163	173124	8102	51,85	46,00	2,15	Kapalı
50	Nevşehir	100428	174262	14598	34,72	60,24	5,05	Kapalı
51	Niğde	117339	174346	14057	38,38	57,02	4,60	Kapalı
52	Ordu	306271	485503	37791	36,92	58,53	4,56	Kapalı
53	Rize	114562	212537	21506	32,86	60,97	6,17	Kapalı
54	Sakarya	221798	427363	33483	32,49	62,60	4,90	Kapalı

55	Samsun	427443	683480	46929	36,92	59,03	4,05	Kapalı
56	Siirt	123347	113746	6239	50,69	46,75	2,56	Kapalı
57	Sinop	95055	148675	21284	35,87	56,10	8,03	Kapalı
58	Sivas	285785	447542	33850	37,25	58,34	4,41	Kapalı
59	Tekirdağ	124189	317056	27339	26,50	67,66	5,83	Açık
60	Tokat	272278	416471	29926	37,89	57,95	4,16	Kapalı
61	Trabzon	272456	481712	41226	34,25	60,56	5,18	Kapalı
62	Tunceli	50348	75104	7613	37,84	56,44	5,72	Kapalı
63	Şanlıurfa	480129	497876	22912	47,97	49,74	2,29	Kapalı
64	Uşak	92333	180173	17618	31,83	62,10	6,07	Kapalı
65	Van	327195	298194	11489	51,37	46,82	1,80	Kapalı
66	Yozgat	229593	324873	23946	39,69	56,17	4,14	Kapalı
67	Zonguldak	376486	651132	45509	35,08	60,68	4,24	Kapalı
68	Aksaray	137874	176606	11781	42,26	54,13	3,61	Kapalı
69	Bayburt	40318	61852	5102	37,58	57,66	4,76	Kapalı
70	Karaman	78013	127996	11411	35,88	58,87	5,25	Kapalı
71	Kırıkkale	124290	212527	12388	35,59	60,86	3,55	Kapalı
72	Batman	175341	161401	7796	50,89	46,85	2,26	Kapalı
73	Şırnak	131058	125307	5547	50,04	47,84	2,12	Kapalı

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım 2019 ve 2021 verilerine göre hazırlanmıştır.

**EK 2h: NÜFUSUN İL ÖLÇEĞİNDE GENİŞ YAŞ GRUPLARINA GÖRE
DAĞILIŞI VE FIRSAT PENCERESİ DURUMU (2000 YILI)**

Sıra No	İl	Nüfus			Oran (%)			Fırsat Penceresi
		0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	
1	Adana	599029	1172213	77860	32,40	63,39	4,21	Kapalı
2	Adıyaman	247505	351257	24881	39,69	56,32	3,99	Kapalı
3	Afyonkarahisar	240129	519583	52493	29,57	63,97	6,46	Açık
4	Ağrı	243801	270682	14138	46,12	51,21	2,67	Kapalı
5	Amasya	96886	239151	29008	26,54	65,51	7,95	Açık
6	Ankara	1010874	2787022	208762	25,23	69,56	5,21	Açık
7	Antalya	433958	1187672	92473	25,32	69,29	5,39	Açık
8	Artvin	47132	123543	21100	24,58	64,42	11,00	Açık
9	Aydın	245853	629656	75121	25,86	66,24	7,90	Açık
10	Balıkesir	247194	725535	102741	22,98	67,46	9,55	Açık
11	Bilecik	45066	131516	17678	23,20	67,70	9,10	Açık
12	Bingöl	97935	145692	10041	38,61	57,43	3,96	Kapalı
13	Bitlis	170458	207534	10568	43,87	53,41	2,72	Kapalı
14	Bolu	60891	182604	27042	22,51	67,50	10,00	Açık
15	Burdur	59907	171736	25042	23,34	66,91	9,76	Açık
16	Bursa	544381	1442735	137404	25,62	67,91	6,47	Açık
17	Çanakkale	91574	324879	48177	19,71	69,92	10,37	Açık
18	Çankırı	71757	175391	23134	26,55	64,89	8,56	Açık
19	Çorum	178611	368812	49415	29,93	61,79	8,28	Açık
20	Denizli	220952	566635	62281	26,00	66,67	7,33	Açık
21	Diyarbakır	591556	730283	40399	43,43	53,61	2,97	Kapalı
22	Edirne	81427	285322	35628	20,24	70,91	8,85	Açık
23	Elazığ	176135	361387	31916	30,93	63,46	5,60	Kapalı
24	Erzincan	87718	206561	22427	27,70	65,22	7,08	Açık
25	Erzurum	329270	562855	45005	35,14	60,06	4,80	Kapalı
26	Eskişehir	163900	489735	52188	23,22	69,38	7,39	Açık
27	Gaziantep	485510	750855	48596	37,78	58,43	3,78	Kapalı
28	Giresun	144856	329339	49494	27,66	62,89	9,45	Açık
29	Gümüşhane	58105	114163	14623	31,09	61,09	7,82	Kapalı
30	Hakkâri	105653	126212	4674	44,67	53,36	1,98	Kapalı
31	Hatay	420689	772430	60314	33,56	61,63	4,81	Kapalı
32	İsparta	126297	351063	36146	24,60	68,37	7,04	Açık
33	Mersin	510019	1065521	75537	30,89	64,53	4,58	Kapalı
34	İstanbul	2637988	6911738	466898	26,34	69,00	4,66	Açık
35	İzmir	797932	2342695	229623	23,68	69,51	6,81	Açık
36	Kars	116427	191994	16544	35,83	59,08	5,09	Kapalı
37	Kastamonu	88953	238297	48147	23,70	63,48	12,83	Açık
38	Kayseri	323001	677934	59326	30,46	63,94	5,60	Kapalı
39	Kırklareli	69378	227978	30970	21,13	69,44	9,43	Açık
40	Kırşehir	74082	162131	16943	29,26	64,04	6,69	Açık
41	Kocaeli	331252	818776	55811	27,47	67,90	4,63	Açık
42	Konya	695355	1382620	113241	31,73	63,10	5,17	Kapalı
43	Kütahya	167539	441093	48196	25,51	67,16	7,34	Açık
44	Malatya	268087	539894	45516	31,41	63,26	5,33	Kapalı
45	Manisa	329020	838152	92687	26,12	66,53	7,36	Açık
46	Kahramanmaraş	356714	600697	44814	35,59	59,94	4,47	Kapalı
47	Mardin	315577	366390	22890	44,77	51,98	3,25	Kapalı
48	Muğla	161708	498056	55210	22,62	69,66	7,72	Açık
49	Muş	206485	234615	12451	45,53	51,73	2,75	Kapalı
50	Nevşehir	89184	199747	20861	28,79	64,48	6,73	Açık
51	Niğde	111616	216291	20079	32,07	62,16	5,77	Kapalı
52	Ordu	273755	552826	60960	30,84	62,29	6,87	Kapalı
53	Rize	96971	241082	27785	26,51	65,90	7,59	Açık
54	Sakarya	202110	503608	50305	26,73	66,61	6,65	Açık

55	Samsun	366122	765176	77603	30,29	63,30	6,42	Kapalı
56	Siirt	122595	132327	8717	46,50	50,19	3,31	Kapalı
57	Sinop	61644	136380	27492	27,33	60,47	12,19	Açık
58	Sivas	233147	469028	52765	30,88	62,13	6,99	Kapalı
59	Tekirdağ	145374	434177	43891	23,32	69,64	7,04	Açık
60	Tokat	264876	513370	49543	32,00	62,02	5,98	Kapalı
61	Trabzon	268805	638588	67607	27,57	65,50	6,93	Açık
62	Tunceli	20603	64247	8689	22,03	68,68	9,29	Açık
63	Şanlıurfa	639118	768531	35408	44,29	53,26	2,45	Kapalı
64	Uşak	84015	212234	25948	26,08	65,87	8,05	Açık
65	Van	416035	440955	20306	47,42	50,26	2,31	Kapalı
66	Yozgat	230943	414572	37221	33,83	60,72	5,45	Kapalı
67	Zonguldak	159519	414335	41626	25,92	67,32	6,76	Açık
68	Aksaray	132136	245868	18020	33,37	62,08	4,55	Kapalı
69	Bayburt	32522	57562	7247	33,41	59,14	7,45	Kapalı
70	Karaman	74521	151861	16774	30,65	62,45	6,90	Kapalı
71	Kırıkkale	115928	247284	20206	30,24	64,49	5,27	Kapalı
72	Batman	214317	229360	12956	46,93	50,23	2,84	Kapalı
73	Şırnak	166259	178883	7946	47,09	50,66	2,25	Kapalı
74	Bartın	47570	118795	17765	25,84	64,52	9,65	Açık
75	Ardahan	42379	81623	9705	31,70	61,05	7,26	Kapalı
76	İğdır	65844	95651	7094	39,06	56,74	4,21	Kapalı
77	Yalova	39911	116530	12115	23,68	69,13	7,19	Açık
78	Karabük	54647	150606	19760	24,29	66,93	8,78	Açık
79	Kilis	40102	67340	7195	34,98	58,74	6,28	Kapalı
80	Osmaniye	151136	287776	19728	32,95	62,75	4,30	Kapalı
81	Düzce	81865	212255	20059	26,06	67,56	6,38	Açık

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım 2019 ve 2021 verilerine göre hazırlanmıştır.

**EK 2: NÜFUSUN İL ÖLÇEĞİNDE GENİŞ YAŞ GRUPLARINA GÖRE
DAĞILIŞI VE FIRSAT PENCERESİ DURUMU (2010 YILI)**

Sıra No	İl	Nüfus			Oran (%)			Fırsat Penceresi
		0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	
1	Adana	566291	1399026	119908	27,16	67,09	5,75	Açık
2	Adıyaman	188465	367240	35230	31,89	62,15	5,96	Kapalı
3	Afyonkarahisar	172923	459903	64733	24,79	65,93	9,28	Açık
4	Ağrı	221136	301325	19561	40,80	55,59	3,61	Kapalı
5	Amasya	69624	227056	38106	20,80	67,82	11,38	Açık
6	Ankara	1064158	3384382	323176	22,30	70,93	6,77	Açık
7	Antalya	469998	1380239	128096	23,76	69,77	6,47	Açık
8	Artvin	32667	109392	22700	19,83	66,40	13,78	Açık
9	Aydın	206144	681665	102053	20,83	68,86	10,31	Açık
10	Balıkesir	215406	799932	136985	18,69	69,42	11,89	Açık
11	Bilecik	40451	164021	20909	17,95	72,77	9,28	Açık
12	Bingöl	79293	161582	14295	31,07	63,32	5,60	Kapalı
13	Bitlis	128536	187055	13176	39,10	56,90	4,01	Kapalı
14	Bolu	53812	184983	32413	19,84	68,21	11,95	Açık
15	Burdur	49980	176582	32306	19,31	68,21	12,48	Açık
16	Bursa	592379	1819200	193916	22,74	69,82	7,44	Açık
17	Çanakkale	81735	348855	59807	16,67	71,14	12,20	Açık
18	Çankırı	37148	116515	25404	20,75	65,07	14,19	Açık
19	Çorum	122299	350310	62796	22,84	65,43	11,73	Açık
20	Denizli	208133	640197	83493	22,34	68,70	8,96	Açık
21	Diyarbakır	565386	901644	61928	36,98	58,97	4,05	Kapalı
22	Edirne	66485	279588	44355	17,03	71,61	11,36	Açık
23	Elazığ	141522	367847	43277	25,61	66,56	7,83	Açık
24	Erzincan	49168	153200	22581	21,86	68,10	10,04	Açık
25	Erzurum	234353	480543	54189	30,47	62,48	7,05	Kapalı
26	Eskişehir	144355	547400	72829	18,88	71,59	9,53	Açık
27	Gaziantep	596273	1027855	76635	35,06	60,43	4,51	Kapalı
28	Giresun	86779	275654	56823	20,70	65,75	13,55	Açık
29	Gümüşhane	30262	84209	15147	23,35	64,97	11,69	Açık
30	Hakkâri	98475	145722	7105	39,19	57,99	2,83	Kapalı
31	Hatay	435179	962822	82570	29,39	65,03	5,58	Açık
32	Isparta	85687	319951	42660	19,11	71,37	9,52	Açık
33	Mersin	419838	1115723	112338	25,48	67,71	6,82	Açık
34	İstanbul	3165120	9355141	735424	23,88	70,57	5,55	Açık
35	İzmir	781046	2830431	337371	19,78	71,68	8,54	Açık
36	Kars	96142	185440	20184	31,86	61,45	6,69	Kapalı
37	Kastamonu	69209	237160	54853	19,16	65,65	15,19	Kapalı
38	Kayseri	332296	818866	83489	26,91	66,32	6,76	Açık
39	Kırklareli	58317	236973	37501	17,52	71,21	11,27	Açık
40	Kırşehir	49659	151061	21156	22,38	68,08	9,54	Açık
41	Kocaeli	383882	1086304	89952	24,61	69,63	5,77	Açık
42	Konya	540229	1324541	149075	26,83	65,77	7,40	Açık
43	Kütahya	113022	417881	59593	19,14	70,77	10,09	Açık
44	Malatya	194475	486593	59575	26,26	65,70	8,04	Açık
45	Manisa	290904	965523	123057	21,09	69,99	8,92	Açık
46	Kahramanmaraş	326395	652586	65835	31,24	62,46	6,30	Kapalı
47	Mardin	288104	421130	35372	38,69	56,56	4,75	Kapalı
48	Muğla	168348	571647	77508	20,59	69,93	9,48	Açık
49	Muş	164862	226414	15610	40,52	55,65	3,84	Kapalı
50	Nevşehir	69969	186179	26189	24,78	65,94	9,28	Açık
51	Niğde	94428	216287	27216	27,94	64,00	8,05	Açık
52	Ordu	167474	471765	79944	23,29	65,60	11,12	Açık
53	Rize	70861	216355	32421	22,17	67,69	10,14	Açık
54	Sakarya	208897	595059	68916	23,93	68,17	7,90	Açık

55	Samsun	295715	845201	111777	23,61	67,47	8,92	Açık
56	Siirt	124801	163406	12488	41,50	54,34	4,15	Kapalı
57	Sinop	40536	130322	31882	19,99	64,28	15,73	Kapalı
58	Sivas	157033	423708	61483	24,45	65,98	9,57	Açık
59	Tekirdağ	173853	566220	58036	21,78	70,95	7,27	Açık
60	Tokat	147039	408522	62241	23,80	66,13	10,07	Açık
61	Trabzon	170795	516504	76415	22,36	67,63	10,01	Açık
62	Tunceli	13350	53822	9527	17,41	70,17	12,42	Açık
63	Şanlıurfa	701191	906833	55347	42,15	54,52	3,33	Kapalı
64	Uşak	72097	231178	34744	21,33	68,39	10,28	Açık
65	Van	421088	582634	31696	40,67	56,27	3,06	Kapalı
66	Yozgat	123038	309436	43622	25,84	64,99	9,16	Açık
67	Zonguldak	128608	438303	52792	20,75	70,73	8,52	Açık
68	Aksaray	106472	245159	25874	28,20	64,94	6,85	Açık
69	Bayburt	19173	47860	7379	25,77	64,32	9,92	Açık
70	Karaman	59317	152266	21050	25,50	65,45	9,05	Açık
71	Kırıkkale	62503	189238	24906	22,59	68,40	9,00	Açık
72	Batman	206222	284908	19070	40,42	55,84	3,74	Kapalı
73	Şırnak	192997	224426	12686	44,87	52,18	2,95	Kapalı
74	Bartın	37244	129058	21456	19,84	68,74	11,43	Açık
75	Ardahan	27871	66765	10818	26,43	63,31	10,26	Açık
76	İğdır	63268	111779	9371	34,31	60,61	5,08	Kapalı
77	Yalova	42524	141393	19824	20,87	69,40	9,73	Açık
78	Karabük	42841	159445	25324	18,82	70,05	11,13	Açık
79	Kilis	39124	74713	9298	31,77	60,68	7,55	Kapalı
80	Osmaniye	141093	309152	28976	29,44	64,51	6,05	Açık
81	Düzce	80810	229465	27913	23,89	67,85	8,25	Açık

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım 2019 ve 2021 verilerine göre hazırlanmıştır.

**EK 2i: NÜFUSUN İL ÖLÇEĞİNDE GENİŞ YAŞ GRUPLARINA GÖRE
DAĞILIŞI VE FIRSAT PENCERESİ DURUMU (2020 YILI)**

Sıra No	İl	Nüfus			Oran (%)			Fırsat Penceresi
		0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	0-14 Yaş	15-64 Yaş	65+ Yaş	
1	Adana	553 507	1 506 957	198 254	24,51	66,72	8,78	Açık
2	Adıyaman	180 998	400 324	51 137	28,62	63,30	8,09	Açık
3	Afyonkarahisar	159 888	491 752	85 272	21,70	66,73	11,57	Açık
4	Ağrı	184 524	324 019	26 892	34,46	60,52	5,02	Kapalı
5	Amasya	61 334	222 797	51 363	18,28	66,41	15,31	Kapalı
6	Ankara	1 168 050	3 980 027	515 245	20,62	70,28	9,10	Açık
7	Antalya	541 194	1 778 379	228 735	21,24	69,79	8,98	Açık
8	Artvin	27 833	112 730	28 938	16,42	66,51	17,07	Kapalı
9	Aydın	210 611	754 062	154 411	18,82	67,38	13,80	Açık
10	Balıkesir	205 486	839 265	195 534	16,57	67,67	15,77	Kapalı
11	Bilecik	41 500	150 821	26 396	18,97	68,96	12,07	Açık
12	Bingöl	74 575	186 589	20 604	26,47	66,22	7,31	Açık
13	Bitlis	112 719	218 641	19 634	32,11	62,29	5,59	Kapalı
14	Bolu	55 824	214 691	44 287	17,73	68,20	14,07	Açık
15	Burdur	45 032	179 831	42 229	16,86	67,33	15,81	Kapalı
16	Bursa	660 902	2 142 103	298 828	21,31	69,06	9,63	Açık
17	Çanakkale	86 727	369 671	85 150	16,01	68,26	15,72	Kapalı
18	Çankırı	34 294	125 551	32 583	17,82	65,25	16,93	Kapalı
19	Çorum	101 006	346 204	82 916	19,05	65,31	15,64	Kapalı
20	Denizli	205 150	716 064	119 701	19,71	68,79	11,50	Açık
21	Diyarbakır	579 460	1 114 633	89 338	32,49	62,50	5,01	Kapalı
22	Edirne	61 262	283 384	63 117	15,02	69,50	15,48	Kapalı
23	Elazığ	128 757	398 415	60 788	21,90	67,76	10,34	Açık
24	Erzincan	45 506	158 882	30 043	19,41	67,77	12,82	Açık
25	Erzurum	192 011	497 153	69 115	25,32	65,56	9,11	Açık
26	Eskişehir	158 358	623 723	106 747	17,82	70,17	12,01	Açık
27	Gaziantep	666 910	1 316 168	118 079	31,74	62,64	5,62	Kapalı
28	Giresun	72 947	299 824	75 950	16,26	66,82	16,93	Kapalı
29	Gümüşhane	25 427	96 594	19 681	17,94	68,17	13,89	Açık
30	Hakkâri	80 518	189 862	10 134	28,70	67,68	3,61	Açık
31	Hatay	452 772	1 079 078	127 470	27,29	65,03	7,68	Açık
32	Isparta	81 341	299 835	59 128	18,47	68,10	13,43	Açık
33	Mersin	427 435	1 259 423	181 899	22,87	67,39	9,73	Açık
34	İstanbul	3 312 147	11 012 695	1 137 610	21,42	71,22	7,36	Açık
35	İzmir	809 508	3 065 501	519 685	18,42	69,75	11,83	Açık
36	Kars	75 509	185 388	24 026	26,50	65,07	8,43	Açık
37	Kastamonu	60 334	245 890	70 153	16,03	65,33	18,64	Kapalı
38	Kayseri	337 214	953 578	130 663	23,72	67,08	9,19	Açık
39	Kırklareli	56 152	252 781	52 804	15,52	69,88	14,60	Açık
40	Kırşehir	47 988	164 947	30 107	19,74	67,87	12,39	Açık
41	Kocaeli	460 397	1 384 102	152 759	23,05	69,30	7,65	Açık
42	Konya	531 886	1 496 477	221 657	23,64	66,51	9,85	Açık
43	Kütahya	100 696	397 322	78 670	17,46	68,90	13,64	Açık
44	Malatya	182 406	537 951	85 799	22,63	66,73	10,64	Açık
45	Manisa	292 024	987 202	171 390	20,13	68,05	11,81	Açık
46	Kahramanmaraş	319 484	750 842	97 837	27,35	64,28	8,38	Açık
47	Mardin	284 048	523 088	47 580	33,23	61,20	5,57	Kapalı
48	Muğla	178 796	692 830	129 147	17,87	69,23	12,90	Açık
49	Muş	139 031	250 094	21 992	33,82	60,83	5,35	Kapalı
50	Nevşehir	63 073	204 976	36 913	20,68	67,21	12,10	Açık
51	Niğde	83 808	240 409	37 854	23,15	66,40	10,45	Açık
52	Ordu	142 075	504 445	114 880	18,66	66,25	15,09	Kapalı
53	Rize	62 540	236 262	45 557	18,16	68,61	13,23	Açık
54	Sakarya	221 958	715 086	105 605	21,29	68,58	10,13	Açık

55	Samsun	268 777	921 125	166 177	19,82	67,93	12,25	Açık
56	Siirt	111 703	202 169	17 198	33,74	61,07	5,19	Kapalı
57	Sinop	35 893	137 814	42 753	16,58	63,67	19,75	Kapalı
58	Sivas	129 593	422 318	83 978	20,38	66,41	13,21	Açık
59	Tekirdağ	228 661	754 338	98 066	21,15	69,78	9,07	Açık
60	Tokat	114 540	396 555	86 766	19,16	66,33	14,51	Açık
61	Trabzon	158 128	548 368	105 405	19,48	67,54	12,98	Açık
62	Tunceli	12 492	58 169	12 782	14,97	69,71	15,32	Kapalı
63	Şanlıurfa	825 027	1 205 386	84 843	39,00	56,99	4,01	Kapalı
64	Uşak	68 997	253 341	47 095	18,68	68,58	12,75	Açık
65	Van	382 827	718 276	48 239	33,31	62,49	4,20	Kapalı
66	Yozgat	85 119	275 664	58 312	20,31	65,78	13,91	Açık
67	Zonguldak	102 111	409 425	79 668	17,27	69,25	13,48	Açık
68	Aksaray	103 818	278 890	40 303	24,54	65,93	9,53	Açık
69	Bayburt	16 533	55 701	9 676	20,18	68,00	11,81	Açık
70	Karaman	55 640	170 660	28 619	21,83	66,95	11,23	Açık
71	Kırıkkale	52 472	190 892	35 339	18,83	68,49	12,68	Açık
72	Batman	205 493	385 652	29 133	33,13	62,17	4,70	Kapalı
73	Şırnak	194 488	324 727	18 547	36,17	60,38	3,45	Kapalı
74	Bartın	32 716	135 881	30 382	16,44	68,29	15,27	Kapalı
75	Ardahan	19 953	63 119	13 089	20,75	65,64	13,61	Açık
76	Iğdır	59 076	127 769	14 469	29,35	63,47	7,19	Açık
77	Yalova	54 836	187 243	33 971	19,86	67,83	12,31	Açık
78	Karabük	39 805	169 524	34 285	16,34	69,59	14,07	Açık
79	Kilis	40 753	90 154	11 885	28,54	63,14	8,32	Açık
80	Osmaniye	142 330	357 280	48 946	25,95	65,13	8,92	Açık
81	Düzce	81 524	272 812	41 343	20,60	68,95	10,45	Açık

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım 2019 ve 2021 verilerine göre hazırlanmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

2002 yılında İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nden mezun olan Burhan CAN, aynı sene Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı'na başlamıştır. Bu programı, 2005 yılında “Suriye'nin Tarımsal Yapısı” adını taşıyan yüksek lisans tezini savunmak suretiyle bitiren CAN, aynı zamanda Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Coğrafya Eğitimi Yüksek Lisans (Tezsiz) Programı'ndan 2004 yılında mezun olmuştur. CAN, 2004'te Milli Eğitim Bakanlığı'na coğrafya öğretmeni olarak atanmış, 2008'den itibaren muhtelif liselerde idareci olarak çalışmaya başlamış ve 2015 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Doktora Programı'na kabul edilmiştir.

Burhan CAN, 2019 yılında düzenlenen I. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi'nde “Demografik Fırsat Penceresi Türkiye İçin Demografik Kriz Penceresine Dönüşecek mi?” başlıklı bildiri sunmuş olup; aynı bildiri, İstanbul Üniversitesi yayını olarak basılan “I. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiriler Kitabı”nda ortak bildiri şeklinde yayımlanmıştır. 2021 yılında online olarak organize edilen “II. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi”ne de ortak bir çalışmayla katılan CAN, “Türkiye'nin Nüfus Gelişim Süreci ve Demografik İvmenin Etkisi” başlıklı bildiri sunmuş ve aynı bildiri İstanbul Üniversitesi yayını olarak basılan “II. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiriler Kitabı”nda ortak bildiri şeklinde yayımlanmıştır.